

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

TÜRK SAĞ SİYASETİNDE ERKEKLİK: AK PARTİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

BURCU ALBAYRAK DÖNMEZ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ali YAMAN

BOLU, NİSAN - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Burcu Albayrak Dönmez tarafından hazırlanan “**TÜRK SAĞ SİYASETİNDE ERKEKLİK: AK PARTİ ÖRNEĞİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir. 18/04/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman

Prof. Dr. Ali YAMAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye

Doç. Dr. Ekin OYAN ALTUNTAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye

Doç. Dr. Senem KURT TOPUZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Murat İNAN

Abdullah Gül Üniversitesi

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bahadır KESKİN

Amasya Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 29/04/2023 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %12 olarak tespit edilmiştir.

.....

BURCUALBAYRAK DÖNMEZ

ÖZET

TÜRK SAĞ SİYASETİNDE ERKEKLİK: AK PARTİ ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

BURCU ALBAYRAK DÖNMEZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. ALİ YAMAN)

BOLU, NİSAN - 2023

X + 243 SAYFA

Bu tez çalışması, Connell’ın güç ve iktidar kavramlarından hareketle geliştirdiği “hegemonik erkeklik” kavramını temel alarak, Türk sağ geleneğinde ve AK Parti’de hegemonik erkekliğin nasıl üretildiğini analiz etmektedir. Eleştirel erkeklik odağından bakılarak, modern Türk siyasal yaşamındaki olaylar, mücadeleler ve politikalar maddi, sembolik ve lider olmak üzere üç başlık altında kategorize edilmiş ve bütünlüklü bir tartışma yaratabilmeyi amaçlamıştır.

Hegemonik erkeklik toplumsal olarak inşa edilen ve zamana, mekâna, toplum yapısına bağlı olarak değişimler gösterebilen ancak her koşulda erilliği yeniden üreten bir kavramdır. Bu koşullara bağlı olarak Türkiye’de de hegemonik erilliğin özellikleri dönem dönem değişimler göstermiştir. Bu tez çalışmasının kapsamına Erken Cumhuriyet dönemi de dâhil edilerek kurucu ideolojinin hegemonik erkeklik özelliklerinin sonraki dönemlerde sağ gelenekte değişmesine rağmen ataerkinin sürekliliği gösterilmek istenmiştir.

Türk sağ geleneğindeki karar alıcıların erilliğin yeniden üretilmesinde önemli katkıları olmuş ve bu katkılar erillik mirasını olarak AK Parti’ye aktarılmıştır. Erdoğan’ın resmi konuşmalarından alınan örnekler üzerinden hegemonik erkekliğin nasıl kurulduğunu ve erilliğin pekiştirilmesine katkıları tartışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Hegemonik Erkeklik, Türk Sağ Geleneği, AK Parti, Recep Tayyip Erdoğan, Eleştirel Erkeklik Çalışmaları

ABSTRACT

MASCULINITY IN TURKISH RIGHT-WING POLITICS: THE CASE OF AK PARTY

PHD THESIS

**BURCU ALBAYRAK DONMEZ
BOLU ABANT IZZET BAYSAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
INTERNATIONAL RELATIONS**

(SUPERVISOR: PROF. DR. ALİ YAMAN)

BOLU, JULY 2020

X + 243 PAGES

This thesis analyzes how hegemonic masculinity is produced in the Turkish right tradition and the AK Party, based on the "hegemonic masculinity" thesis developed by Connell based on the concepts of power. From the focus of critical masculinity, the events, struggles and policies in modern Turkish political life were categorized under three headings as material, symbolic and leader, and aimed to create a holistic discussion.

Hegemonic masculinity is a socially constructed concept that can change depending on time, place and social structure, but reproduces masculinity under all circumstances. Depending on these conditions, the characteristics of hegemonic masculinity have changed from time to time in Turkey. By including the Early Republic period in the scope of this thesis, it was aimed to show the continuity of the patriarchy despite the change in the hegemonic masculinity characteristics of the founding ideology in the right tradition in the later periods.

Decision makers in the Turkish right-wing tradition have made significant contributions to the reproduction of masculinity, and these contributions have been transferred to the AK Party as a legacy of masculinity. It has been discussed how hegemonic masculinity is established and its contributions to the reinforcement of masculinity, through examples taken from Erdogan's official speeches.

KEYWORDS: Hegemonic Masculinity, Turkish Right-Wing Tradition, Ak Party, Recep Tayyip Erdoğan, Critical Masculinity Studies.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1 Hegemonik Erkeklik Nedir ve Siyasal Alanda Hegemonik Erkeklik Nasıl Üretilir?.....	11
1.1.1 Sembolik (İdeolojik) Olarak Hegemonik Erkeklik Nasıl Üretilir? ...	19
1.1.2 Maddi Olarak Hegemonik Erkeklik Nasıl Üretilir?	24
1.1.3 Hegemonik Erkekliğin Üretilmesinde Liderlerin Rolü Nedir?	27
1.1.4 Hegemonik Erkeklik ve Batı Dışı Toplamlar	29
İKİNCİ BÖLÜM	32
2. TÜRKİYE’DE SAĞ VE ERKEKLİĞE GENEL BAKIŞ	32
2.1 Erken Cumhuriyet Dönemi.....	33
2.1.1 Erken Cumhuriyet Dönemi Erkekliğin Maddi Olarak Üretimi.....	33
2.1.2 Erken Cumhuriyet Dönemi Erkekliğin Sembolik Üretimi.....	37
2.1.2.1 Militarist Milliyetçilik.....	37
2.1.2.2 Laiklik-Din İlişkisi.....	42
2.1.2.3 Popülizm	46
2.1.3 Erken Cumhuriyet Dönemi Erkekliğin Üretilmesinde Liderin Rolü	49
2.2 Türk Sağı ve Erkeklik Kurgusu	52
2.2.1 Türk Sağının Maddi Alanda Erkeklik Üretimi.....	52
2.2.1.1 Uluslararası Sistemin Erillliği Üreten Yapısında Türk Sağı.....	53
2.2.1.2 Türk Sağı, Küresel Kapitalizme Entegrasyon ve Erkeklik	66
2.2.2 Türk Sağının Sembolik Alanda Erkeklik Üretimi.....	76
2.2.2.1 Milliyetçilik -Muhafazakârlık- İslamcılık	79
2.2.2.2 Popülizm	84
2.2.3 Hegemonik Erkekliğin Üretilmesinde Liderlerin Rolü.....	98
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	113
3. AK PARTİ VE ERKEKLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ	113
3.1 Maddi Alanda Erkeklik Üretimi	114
3.1.1 Ontolojik Güvensizlik Üzerinden Erillik Üretimi.....	131
3.2 Sembolik Alanda Erkeklik Üretimi	140
3.2.1 Milliyetçi-Muhafazakar Erkeklik.....	141
3.2.2 Popülizm	157

3.2.2.1 Değersizleştirme ve Feminize Etme Yoluyla Ötekileştirme.....	158
3.2.2.2 Marjinalize Etme ve Eril Koruma Mantığının İşletilmesi	179
3.3 Liderlik ve Erkeklik.....	187
3.3.1 Eril Üslup	187
3.3.2 Mesiyanik erillik	202
SONUÇ.....	206
KAYNAKLAR	214

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DB	: Dünya Bankası
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
MC	: Milliyetçi Cephe
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
PKK	: (Partiye Karkeren Kurdistan) Kürdistan İşçi Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCCB	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

TEŞEKKÜR

Tez yazım süreci uzun bir yolculuktur benim için. Geriye dönüp baktığımda yolculuk sırasında yaşadığım iyi kötü her deneyimin, bugünkü ben olmamda katkısını görüyorum. Girilen yanlış yollar, kaybettiğim zamanlar, belirsizlikler, engeller, yorgunluklar gibi zamanında kötü tecrübeler dediğim durumlar ise öğrenme sürecimde en büyük sıçrayışı yaptığım zamanlarmış. Yolculuk devam ediyor ve şimdi yeni bir kapıdan geçiyorum. Bu yolculukta beni yalnız bırakmayan ve her zaman yanımda olacağını bildiğim destekçilerime teşekkür etmek istiyorum.

İlk olarak tez danışmanım Prof. Dr. Ali YAMAN'a kıymetli rehberliği, anlayışı, sabrı ve desteklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Tezimin daha iyi olması için zamanını, ilgisini, bilgisini esirgemeyen, umutsuzluğa kapıldığım zamanlarda dostluklarıyla beni destekleyen sevgili hocalarım Doç. Dr. Senem KURT TOPUZ ve Doç. Dr. Ekin OYAN ALTUNTAŞ'a çok teşekkür ederim.

Biri canım kızım Farah, diğeri tezim olmak üzere bu yolculukta ben iki çocuk büyüttüm. Samimiyetle söylemek gerekirse kolay bir iş değildi. Hayatımda olduğu için kendimi hep şanslı hissettiğim değerli eşim Rasim Özgür DÖNMEZ'in yardımı ve cesaretlendirmeleri olmasaydı altından kalkamayabilirdim. Bana inandığı ve desteklediği için çok teşekkür ederim. Diğer yandan, sevgili Farah'ın da tüm bu süreç boyunca gösterdiği müthiş uyum ve olgunlukla her şeyi çok daha kolaylaştırdığı için ve bana her zaman zorlukları aşmanın yolunun içimizdeki sevgi ve güce inanç olduğunu hatırlattığı için sonsuz kere teşekkür ederim. En umutsuz olduğum zamanlarda bir telefon konuşmasıyla bile motivasyonumu yükselten, fiziki olarak ayrı olsak dahi kalplerimizin hep bir attığı canım annem, babam ve kardeşime de ayrıca çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

Eleştirel erkeklik çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve feminist teori alanının açığını gidermek üzere ortaya çıkmış ve bu iki alana nispetle henüz yeni sayılabilecek bir çalışma alanıdır. Bu alan hem farklı erkekliklerin birbirlerine hem de kadınlara yönelik tahakküm ilişkisini incelemektedir. Akademide eleştirel erkeklik çalışmaları 1970’li yıllarda Amerika ve Avrupa gibi Batılı ülkelerde erkeklerin rollerine yönelik eleştiriler şeklinde ortaya çıkmış, 1980’li yıllardan sonra alanda Raewyn Connell, Michael Kimmel, Jeaf Hearn gibi yazarların katkılarıyla erkeklik çalışmalarının kapsamı genişlemiş ve derinleşmiştir. Bu ikinci dalga ile beraber, artık erkek yerine erkekliklerden bahsedilmeye başlanmıştır. 1990’lı yıllardan sonra post yapısalcı teorinin de beslediği eleştirel erkeklik çalışmaları alanı, daha disiplinler arası tartışmaları geliştirmiştir.

Alanın Türkiye’de ilgi görmeye başlaması 1990’lı yıllara tesadüf etmektedir. Deniz Kandiyoti’nin “*Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar*” (1988/2011) adlı makalesi bu anlamda alanda öncü çalışmalardandır. 2000’li yıllardan sonra ise eleştirel erkeklik çalışmaları artmıştır. Örneğin Toplum ve Bilim Dergisi’nin Erkeklik sayısı (2004, 101. Sayı), Ayşe Saraçgil’in “*Bukalemun Erkek: Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*” (2005) kitabı, Nil Mutluer’in derlediği “*Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*” (2008) kitabı, Bahadır Türk’ün “*Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu*” (2008) makalesi, Serpil Sancar’ın “*Erkeklik İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*” (2011) çalışması ve Pınar Selek’in “*Sürüne Sürüne Erkek Olmak*” (2010) kitabı gibi çalışmalar eleştirel erkeklik alanını zenginleştirmeye devam etmiştir. 2010 yılından günümüze kadar da çok sayıda kitap, dergi, makale, tez çalışmasıyla hızlı bir gelişme göstererek yeni tartışmalara kapı açmıştır.

“*Türk sağ siyasetinde hegemonik erkekliği aramak: AK Parti Örneği*” isimli bu tez de yukarıdaki çalışmaların izleğinde eleştirel erkeklik çerçevesinde ele alınmış ve politik erkeklik literatürüne katkı sağlamayı amaçlamıştır. Tahakküm ilişkisinin, içerisinde eşitsizliği, ötekileştirmeyi barındırdığı ve bu ideolojiyi haklı göstermenin, benimsetmenin de erkekliğin üretilmesi için önemli olduğu ön kabulünden hareketle eleştirel erkeklik çalışmaları içerisinde en fazla akademik

Çalışmaya konu olan ‘hegemonik erkeklik’ teorisi tezin çatı kavramını oluşturmuştur. Hegemonik erkeklik, ideal bir erkeklik tipini yansıtır ve bir grup azınlık erkekte vücut bulsa da hegemonik olmayan erkekliklerin tanımlanmasında ve sınırların çizilmesinde belirleyicidir (Connell, 2019). Ancak endüstrileşme, küreselleşme gibi büyük dönüşümlerin etkisiyle kadın ve erkeğin toplumdaki konumu da aynı kalmamış, dolayısıyla zaman içerisinde tahakküm ilişkisi de değişmiştir. Hegemonik erkeklik de meydan okumalara açık olduğundan iktidarını koruyabilmek ve tahakküm ilişkisini sürdürebilmek için çeşitli mücadelelere girmiştir.

Bilindiği üzere Erken Cumhuriyet döneminden sonra Türk siyasi hayatını, sağ gelenekten partiler bazen tek başına iktidar olarak bazen de koalisyonlarla konsolide etmişlerdir. Dolayısıyla uluslararası politikadan, kültürel alana geniş bir skalada uzun yıllar boyunca karar almada bu partilerin politikaları etkili olmuştur. Tezin amacı, Türk sağ siyasetine eleştirel erkeklik çalışmalarının en önemli teorisi hegemonik erkeklik penceresinden bir perspektif sunabilmektir. Bu bağlamda, Türkiye’deki hegemonik erkeklik mücadelelerine ve hegemonik erkeklik arayışına kapsamlı bir inceleme sunarak literatüre katkıda bulunmaktır. Tez kapsamında, sağ gelenekte iktidara gelmiş (Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı yapmış) aynı zamanda bir hareketin ve partilerinin kurucusu olmuş, Türk sağ geleneğinin oluşmasında önemli mirasları bulunan dört lider (Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Turgut Özal ve Necmettin Erbakan) seçilerek, bu partiler ve liderleri üzerinden Türk sağ siyasetinde erkeklik okuması yapılmıştır. Erkekliğe odaklanılarak, Demokrat Parti’den AK Parti’ye uzanan süreçte sağ partilerin karar alıcılarının ve parti politikalarının arasında önemli paralellikler barındırdığı gösterilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle, Türk sağ geleneği içinde konumlandırılan AK Parti’nin ve partinin kurucusu, genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın politika yapımında erkeklik bağlamında Türkiye’deki sağ gelenekten neleri miras aldığı ve erkekliğin yeniden üretimini nasıl gerçekleştirdiği araştırılmıştır. Tezin araştırma soruları ise şu çerçevede şekillenmiştir:

1. Siyasi alanda erkeklik nasıl üretilir?
2. Erkekliğin ve hegemonik erkekliğin üretilmesinde liderlerin rolü nedir?
3. Türkiye’deki sağ partilerin hegemonik erkeklik mücadelesi nasıl gelişmiştir?

4. AK Parti'nin sağ gelenekteki hegemonik erkeklik arayışına katkısı nasıl olmuştur?
5. Recep Tayyip Erdoğan'ın hegemonik erkeklik mücadelesi nasıl gelişmiştir?

Eleştirel politik erkeklik çalışmaları literatürü incelendiğinde özellikle iktidar, güç, erillik ilişkisi üzerinde duran (Connell 2019; Connell ve Messerschmidt 2005), Uluslararası İlişkiler ve erillik arasında ilişki kuran (Hooper 2001; Fritzsche 2011), küreselleşme ve ulus ötesi erkekliği konu edinen (Hearn 2015; Connell 2014; Kopano 2014), milliyetçilik, militarizm ve şiddet temalarına odaklanan (Nagel 1998; Dudink, Hagemann ve Tosh 2004; Sjoberg ve Via 2010; Cockburn ve Enloe 2012; Dominguez Andersen ve Wendt 2015), lider kültürü üzerinden erkeklik tartışması yapan (Sperling 2016) gibi kategorilerdeki çalışmalar göze çarpmaktadır. Türkiye'deki erkeklik literatürü özellikle 2010'lu yıllardan sonra hızla artış gösterse de politik erkeklik özelindeki çalışmalar sınırlı olmakla birlikte daha çok milliyetçilik, militarizm perspektifli erkeklik okumaları (Açıkgöz 2017; Sünbuloğlu 2013; Altınay 2004; Özman ve Simten 2021), popülizm ve lider kültürü üzerinden okumalar (Sayan-Cengiz 2021; Türk 2014) ya da modernleşme perspektifinden (Sancar 2012; Özbay ve Soybakış 2018) tartışmalar şeklinde ilerlemiştir. Türkiye'deki yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları incelendiğinde erkeklik ile ilgili yazının daha çok edebiyatta, medyada, sinemada erkeklik temsillerinden oluşan ve sosyoloji alanında yazılan tezler olduğunu görmek mümkündür. Bunun yanında az sayıda da olsa siyasal bilimler alanında Bilgin (2004), Akyüz (2012), Aktaş (2018) ve Ayten (2021) gibi araştırmacıların doktora tezleri siyasal erkeklik literatürüne katkı sunmuştur. Bu tezin de siyasal erkeklik literatürüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Ali Bilgiç'in (2016) *"Turkey, Power and the West: Gendered International Relations and Foreign Policy"* çalışması; H. Bahadır Türk'ün (2014) *"Muktedir"* isimli eseri, Betül Ekşi ve Elizabeth Wood'un (2019) *"Right-Wing Populism as Gendered Performance: Janus-faced Masculinity in the Leadership of Vladimir Putin and Recep T. Erdogan"* makalesi; Cenk Özbay'ın (2013) *"Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak"* isimli çalışması bu tezin araştırma sorularından bir kısmını önemli ölçüde beslemiştir. Bunun yanında doğrudan erkeklik çalışması olarak kategorize edilmese de erkeklikle güçlü bağları olan milliyetçilik (bakınız Belge 2011; Kerestecioğlu ve Öztan 2012; Tokdoğan 2018), şiddet (bakınız Çeğin

ve Şirin 2014; Spivak 2016; Tuğrul 2014; Volkan 1999), ekonomik ve siyasal krizler (bakınız Özkan ve Gürakar 2021, Toktaş ve Kurt 2010, Balkan, Balkan ve Öncü 2014; Savran 2011) gibi konulardaki çalışmalar da tezin beslendiği önemli kaynaklardır. Söz konusu olan çalışmalar cinsiyetlendirilmiş kurumların, aktörlerin dış ve iç politikadaki performatif eylemlerinin anlaşılması, bunun yanında Türkiye’deki erkekliklerin kodlarının anlaşılması açısından önemli bir izlek oluşturmuşlardır. Diğer yandan bu tez çalışması, söz konusu çalışmalardan farklı olarak çok daha geniş bir ölçekte Türk sağ siyasetine erkeklik merceğinden bakmayı hedeflemektedir. Erken Cumhuriyet döneminden AK Parti’ye kadar geçen bir asırlık zaman diliminde sadece siyasi karar alıcıların dış politikadaki erkeklik okuması değil, aynı zamanda iç dinamiklere, politikalara, siyasilerin kişisel hayatlarına da odaklanarak bir erkeklik okuması yapılmaktadır. Özellikle çalışmanın AK Parti ve Erdoğan ile ilgili olan son kısmında yapılan sistematik ve kapsamlı erkeklik okumasının literatür için yeni ve özgün bir katkı olacağı düşünülmektedir.

Tezin amacını gerçekleştirmek için birinci bölümde kavramsal ve kuramsal çerçevenin tartışıldığı literatür okuması yapılmıştır. Çalışmada yer alan kavramların anlamları ve aralarındaki ilişkilerin ortaya çıkmasını kolaylaştıracak örnekler ise Türkiye’de sağ ideoloji üzerinden yapılan erkeklik okumasının yer aldığı ikinci bölümde tartışılmıştır. İkinci bölümde liderlerin veya dönemin karar alıcılarının erkeklik merceğindeki söylemlerine, politikalarına odaklanarak ve kavramsal çerçeveye bağlı kalarak genel bir analiz yapılmıştır. Bu bağlamda yaygın olarak ikincil kaynaklar kullanılmıştır, ancak Özellikle Demokrat Parti (DP) döneminde dönemin karar alıcılarının doğrudan sözlerinin yer aldığı zabıt cerideleri ve meclis tutanakları da incelenmiştir. Tezin üçüncü ve son bölümünde ise kültürel ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında sıklıkla kullanılan ve nitel analiz yaklaşımlarından biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmadaki veriler, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmi web sitesinde “Recep Tayyip Erdoğan > Konuşmalar” sekmesinde yer alan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2014-2022 yılları (26.12.2022- 28.08.2014) arasında yaptığı 1306 konuşmadan elde edilmiştir. Betimsel analiz yöntemi, belirlenen kategorilere uygun temalar üzerinden doğrudan temayla ilgili ifadeleri betimleyip yorumlayabilmeye yaradığı gibi, dolaylı olarak metinlerin içinde gömülü olan mesajların içeriğini, yapısını ve işlevlerini de betimlemeye, analiz etmeye ve

yorumlamaya yarayan bir yöntemdir. Bir yandan mesajların amaçlarına ışık tutulurken diğer yandan da mesajın tarihsel, sosyal, kültürel bağını anlamaya da yardımcı olmaktadır. Bu tez çalışmasında daha çok söylemler üzerinden betimsel analiz yapılmıştır. Söylemler ise sadece konuşmaları içeren sözlü ifadeler olabildiği gibi, kitap, makale, gazete yazısı gibi yazılı metinleri de kapsayabilmekte ve hatta sözlü olmayan yapıları da içerebilmektedir. Bu durumu Gül ve Nizam şöyle örneklemektedir:

“Erkeklerin kadınlar için kapı açmaları, kadınlar odaya girdiklerinde ayağa kalkmaları gibi birtakım göstergeler, kadın ve erkeğin toplumsal alandaki özne konumları ile yakından ilgilidir ve kadının ikincil, özen gösterilmeye ve korunmaya muhtaç konumuna, erkeğin ise birincil, özen gösteren ve koruyan konumuna işaret eder. Bunlar aslında toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün oluşturduğu cinsiyetçi söylemin bileşenleridir” (Gül ve Nizam 2021: 189).

Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlığı resmî web sitesinde yer alan toplumsal cinsiyet ve erkeklikle ilgili söylemlerine odaklanılarak bağlamla ilgili bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Bazı durumlarda da Erdoğan’ın beden dili gibi sözlü olmayan yapıların analizlerine de yer verilmiştir. Yine bu bölümde cinsiyet ve erkeklik özelinde ikincil kaynakların yeniden okuması yapılmış ve bu kaynaklardaki şiddet, iktidar, güç gibi doğrudan erillikle ilişkilendirilebilen alanlar da derinlemesine analiz edilmiştir.

Tezin yapısı üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal ve kuramsal çerçeveye dair görüşlere; ikinci bölümde, Türk Sağının erkekliğine genel bir bakışına ve üçüncü bölümde AK Parti ve erkekliğin yeniden üretimi analizlerine yer verilecektir. Birinci bölümde teorik çerçeve kapsamında toplumsal cinsiyet, erkeklik kavramları açıklanacak ve Connell’in toplumsal cinsiyet düzeni yaklaşımı içerisinde yer alan ‘hegemonik erkeklik’ kavramı incelenecektir. Bu bölümde, siyasal alanda hegemonik erkekliğin nasıl üretildiği sorusundan yola çıkılarak devletin, siyasi liderlerin ve karar alıcıların politikalarının patriyarşiyi üretmede ve devamını sağlamadaki önemi tartışılacaktır. Siyasal alanda erilliği üreten yapı sembolik, maddi ve lider olmak üzere üç başlık altında incelenecektir. Sembolik alandan bahsederken erilliği beslemeye yardımcı olan ideolojik öğelerden milliyetçilik, din ve popülizm üzerinde durulacaktır. Maddi olarak adlandırılan alanda ise uluslararası sistemin erilliği üreten yapısı ve küresel kapitalizmin

patriyarşiyi koruma ve devamını sağlamada rolü tartışılacaktır. Siyasal liderler, devlet başkanları veya türevlerinin ise tüm bu sacayaklarının bağlamı olarak, farklı farklı erkeklik profillerine sahip olursa dahi, hegemonik erkeklik mücadelesinde ve arayışındaki kilit rolleri tartışılacaktır. Bu bölümün son başlığı ise Batı dışı toplumlarda hegemonik erkeklik üretimini irdelemektedir.

Kavramsal ve kuramsal çerçevenin açıklandığı birinci bölümde siyasal alanda hegemonik erkekliğin üretilmesindeki üçlü kategorizasyona (sembolik, maddi, lider) bağlı kalarak tezin ikinci bölümünde önce Erken Cumhuriyet döneminin sonra da AK Parti'ye kadar olan Türk sağ siyasetindeki partilerin ve liderlerin hegemonik erkekliği nasıl ürettiği incelenecektir. Tезin konusu her ne kadar sağ gelenek üzerine kurulsa da Erken Cumhuriyet döneminin incelenmesi Schmitzen manada dost-düşman, dışsallaştırma-içselleştirme üzerine inşa edilen hegemonik erkekliğin anlaşılması açısından gerekli görölmüştür. Türk sağının söylemsel anlamda kendini Kemalist politikaların karşısına oturtarak, müesses nizamla sürekli olarak bir hegemonik erkeklik mücadelesinde olduğu rekabetin, erkeklik odağında incelemesi yapılacaktır.

Erken cumhuriyet döneminde kurucu ideolojinin erkeklere ve kadınlara yüklediği misyonların ve bu sayede oluşturulmak istenen ideal toplumun tartışıldığı ikinci bölümde aynı zamanda imparatorluktan ulus-devlete geçiş, uluslararası yeni düzene ve küresel kapitalizme adaptasyon ve modernleşmenin de erkekliğe etkileri incelenecektir. Çok partili hayata geçişle birlikte başlayan sağ partiler döneminde ise erken cumhuriyetin erkeklik odağındaki etkileri, devamlılıkları ve farklılaşan noktalar aydınlatılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda bu bölümde, Soğuk Savaş ve akabinde küreselleşen dünyada politika yapma şeklinin ve lider tutumlarının değişmesine paralel olarak değişen erkeklik de tartışılmaya çalışılacaktır. Tüm bunların yanı sıra bu bölümde Türk sağına dair belli patternlerin oluştuğunu ve kendi içerisinde bir süreklilik arz ettiği de gösterilmeye çalışılacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaset yapma şekli erkeklik perspektifinden incelenmeye çalışılacaktır. Türk siyasal hayatında Atatürk'ten sonra en çok dönüşüme şahit olunan dönem olan AK Parti'li yıllar, erken cumhuriyet döneminde idealize edilen kadın ve erkek rollerinin yeniden formüle edildiği, inşa edildiği bir dönemdir. Aynı zamanda uzun siyasal kariyerini erkeklik filtresiyle incelediğimiz Tayyip Erdoğan'ın, Atatürk'ten sonra hegemonik erkek olarak Türk siyasal tarihini derinden etkilediğini söylemek yanlış

olmayacaktır. Tezin bu bölümünde de önceki bölümlere paralel olarak erkeklik üretimi üç başlıkta (maddi, sembolik ve lider) incelenecektir. Bu bölüm aynı zamanda tezin özgün değerinin de ortaya çıktığı bölümdür. Tayyip Erdoğan'ın doğrudan ya da dolaylı olarak erillikle ilişkilendirilen ifadelerinin betimsel analizinin sunulacağı bu bölümde, Türkiye'deki hegemonik erkekliğin dönüşümü ve Erdoğan ile birlikte oluşan yeni hegemonik erkekliğin profili irdelenecektir.

Erken cumhuriyet döneminden günümüze kadar olan geniş bir tarih aralığında ele alınan bu tez çalışmasının kapsamı bazı kısıtlar ve sınırlamalar içermektedir. Tezin sınırlılıklarından ilkinin ele alınan lider sayısı oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'de sağ partilere başkanlık yapmış lider sayısı bu teze konu olan lider sayısından daha fazladır (Tansu Çiller, Mesut Yılmaz...). Ancak bu tezde seçilen liderler bir harekete öncülük etmiş –bu bağlamda bir gelenek oluşturabilmiş- aynı zamanda partisinin kurucusu olmuş, Başbakanlık ya da cumhurbaşkanlığı gibi görevlerde bulunmuş olma kısıtlamasıyla seçilmiştir. Bunun yanında tezin sınırlarını ziyadesiyle aşacağından sol gelenekten isimlere de yer verilmemiş, bazı tartışmalarda yalnızca karşılaştırmanın anlaşılması amacıyla örnek olarak kullanılmıştır.

Erkeklik odağında bir okumanın sunulduğu bu tezin sınırlarını aşan bir diğer konu da eleştirel erkeklik çalışmalarını besleyen toplumsal cinsiyet ve feminist harekete dair tartışmalara yer verilmemiş olmasıdır. Böyle bir tartışma tezin sınırlarını oldukça aşmaktadır. Son olarak, tezde adı geçen liderlerin siyasal yaşamlarındaki erillikle ilişkilendirilebilecek olaylarına yer verildiğini belirtmek gerekir. Çok geniş bir tarih aralığını konu eden bu tezde böylesi bir kısıtlama elzemdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

“Erkek” ve “Kadın” olarak günlük yaşamda basit bir şekilde sınıflandırdığımız ve gündelik işleri bu ayrım etrafında düzenlediğimiz kavramlar esasında doğumla edinilen biyolojik kimliğin çok ötesinde anlamlar taşımaktadır ve görüldüğünden daha karmaşıktır. Bu çalışmanın kapsamında, aktarılacak istenen ve amaca uygun olarak daraltılacak olan cinsiyet meselelerini, erkek olmak/ kadın olmak ya da erkeklik/ kadınlık şeklinde kategorize edecek olursak bir gelişim ve inşa sürecini de içinde barındırdığını görmek kolaylaşabilir.

Bir bebeğe yaşamının başlangıcında cinsel kimliğine dair fikirler paket olarak sunulmaz. Kız çocuk, erkek çocuk olarak davranmaya yönlendirilir ve bu cinsiyet normlarının içselleştirilmesiyle cinsiyete özgü davranışlar gelişir (Nagl-Docekal, 2009: 221). Nagl-Docekal’e göre, erkek ve kadın sözcükleri yalnızca bedensel farklılıklara işaret etmekle kalmaz aynı zamanda toplumsal ve simgesel bazı rollerin inşasını da işaret etmektedir. İçine doğulan cinsiyetle yani biyolojik cinsiyetle, toplumsal ve simgesel olarak inşa edilen cinsiyetin ayrıştığı durumları imlemek için toplumsal cinsiyet kavramı (gender) geliştirilmiştir (Nagl-Docekal, 2009: 220).

Feminizmin öncülerinden olan Fransız felsefeci yazar Simone de Beauvoir (2019) bu durumu “kadın doğulmaz, kadın olunur” ünlü sözleriyle dile getirmiştir. Düz bir mantıkla, Butler’a göre, Beauvoir’ın sözünden hareketle toplumsal cinsiyeti üstlenen bilinçli özne, pekâlâ başka bir cinsiyeti de üstlenmeyi düşünebilir (Butler, 2010: 54). Başka bir deyişle, her ne kadar biyolojik cinsiyetimiz geri çevrilemezmiş gibi görünse de toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edilen bir kurgu olduğunu ve “biyoloji kaderdir” yaklaşımının indirgemeci ve yanıltıcı olduğunu göstermektedir (Butler, 2010: 50).

Toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmalarda eleştirilerin hedefi olan “özcü” bakış açısına göre kadının ve erkeğin doğası gereği farklı yetenekleri vardır ve iş bölümlerinde bu farklılıklar dikkate alınmalıdır. Bourdieu’ya göre ise (2019) toplumsal inşa sürecinde kadın ve erkeğe atanan özellikler tahakkümün bedenselleşmesidir ve biyolojik farklılıklarda bu düzenin meşrulaşmasına

yaramaktadır. Başka bir deyişle eril tahakkümü onaylamak ve ona meşruiyet kazandırmak için işgücünün bölümünden, zamanın ve mekânın yapısına kadar tüm toplumsal düzen adeta bir makine gibi çalışmaktadır (Bourdieu, 2019: 22). Kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklar, özellikle kadını, beden ile ilişkilendirerek üreme fonksiyonuna odaklanır. Berktaş'a göre, kadının tarihsel olarak ezilmesinin de temelinde de bu anlayış yer almaktadır. Öyle ki kadının; adet görme, gebelik, doğurma, emzirme gibi birtakım yetilere sahip olması, erkek bedeninin denetlenebilir bedensel yetilerinin haline karşılık kadının bedeninin akıl gücünün denetimi dışında kalması tehlikeli bulmuş ve kontrol etme gerekliliğini doğurmuştur (Berktaş, 2009: 58-59).

Özcü yaklaşım, kapitalist ataerkil yapının oluşturduğu “özel alan” ve “kamusal alan” ayrımını normatif arka planda kadının haneyle sınırlandırılması durumunu beslemektedir. Birçok kültürde erkekler iş, siyaset, kültür gibi kamusal alanla, kadınlar ise ev ve ailenin özel alanıyla bağdaştırılır (Wiesner-Hanks, 2020: 152). Endüstrileşmiş kapitalist toplumlarda kadının doğasına uygun olduğu gerekçesiyle, öncelikle kadınların üstlenmesi beklenen işler, cinsiyet normları küçük yaşlardan itibaren kişiye endokrine edilir, kadının bedeninden yola çıkılarak inşa edilen normlar sıradanlaştırılır (Nagl-Docekal, 2009: 222). Kadın kamusal alandan dışlanarak, özel alanla sınırlandırılır, üretim alanında da ikincilleştirilir. Görüldüğü üzere, kadın ve erkek kategorileri aynı zamanda siyasi ve ekonomik kategorilerdir (Wittig, 2009: 197-198).

Kadın ve erkek ikililiği konusunda ısrarcı olan söylemin temelinde heteroseksüelliğin hiyerarşik yapısı vardır. Bu yapı Butler'ın ifadesiyle:

“...Erkekler kadınları tabi kılar: kişiye nitelik olarak atfedilmesi engellenen cinsiyetler arası eşitsizlik, toplumsal cinsiyet biçimini alır. Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadınlar arasındaki ilişki olarak devinirken, cinsellik biçimini alır. Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadınlar arasındaki eşitsizliğin cinselleştirilmesinin katılaştırılmış bir biçimi olarak ortaya çıkar.” (Butler, 2009: 76).

Ayrıca ikililik konusunda ısrar eden toplumsal cinsiyet söylemi hegemonyayı ve tahakkümü doğallaştırarak, düzenleyici bir iktidar ilişkileri şeması oluşturmaktadır (Butler, 2009: 76). Scott ise toplumsal cinsiyet teorisini iktidar ilişkilerinin önemli bir göstereni olarak okumaktadır (Scott: 1986). Modern erkekliğin bilimi de bu “özcü” yaklaşımdan hareketle erkekler tarafından

yaratılmıştır ve kapitalist ataerkil yapıyı desteklemektedir. Antropolojiden, psikolojiye, kadar pek çok alanın öne çıkan düşünürleri toplumsal ikililiği temel alan erkek egemen tarih yazımına katkıda bulunurlar (Saini, 2022; Sancar, 2011: 52; Wiesner-Hanks, 2020).

Patriyarka, cinsiyet düzeninde yalnızca kadını ötekileştirip, cinsiyet normlarına uygun davranmasını beklemez¹. Erkekleri de “özcü” yaklaşıma uygun olarak şekillendirir ve çeşitli misyonlar yüklemektedir. Bozok’un ifadesiyle, doğumu izleyen yıllarda ömür boyu devam eden bir öğrenme süreciyle erkekler, erkek olmayı öğrenir. Nerede nasıl davranacağından, nasıl bir cinsellik yaşayacağına kadar yaşamın tüm alanlarında belirlenmiş olan toplumsal normlara uyması beklenir. Ataerkil söylem tarafından desteklenen “erkeğin doğası gereği” sahip olduğu özellikler yaşam boyuncailmekilmek örülerek erkeklik inşa edilir (Bozok, 2011:16). Ataerkil söylem, erkeklerin toplumsal kabul görme adına yaşam boyunca üstlendikleri rolü ve öğrenme sürecini, ‘*erkeklerin doğası gereği sahip olduğu özellikler*’ durumuna indirger. Başka bir deyişle, örneğin; fiziksel anlamda güçlü erkeğin aynı zamanda korkusuz, dayanıklı olduğu imgesini besler ve bunun zaten erkeğin doğası gereği kadından güçlü olduğu için böyle olduğu fikrini içselleştirir. (Bozok, 2011: 15).

Erkek olmaya ilişkin beklentiler ya da erkeksi olmanın ne anlama geldiğine dair görüşler toplumdan topluma, dönemden döneme değişir (Rose, 2018: 83). Günümüzde erkek kimliği, ataerkil kapitalizmin çerçevesinde şekillenmektedir. İktidar sahibi, aile reisi, koruyucu, güçlü, mert, cesur, dürüst gibi birtakım özellikler ve değerler erkekliğe atfedilir. Her ne kadar biyolojik özelliklere dayanıyor gibi gözükse de Bozok’un da ifade ettiği gibi, erkekler ne doğuştan dürüsttür ne de aile reisi olmaları doğanın kanunudur. Erkek olarak doğan bir bireyin yaşamını sürdürmesi için bu kodlara ihtiyacı yoktur. Tüm bu erkeklik rolleri ataerkil kapitalist sistemin toplumsal cinsiyet rollerini şekillendirirken ortaya koyduğu normları içselleştirmemizden kaynaklanmaktadır. (Bozok, 2011: 23).

Belli bir tarihsel dönemde erkekliğin bazı anlamları daha hegemon görünebilir (Rose, 2018: 83). Günlük hayatta sıkça duyabileceğimiz erkek adam şunu yapar, şunu yapmaz şeklinde (genellikle buna göre, erkek adam ağlamaz, erkek adam yalan söylemez, erkek adam sözünü tutar gibi) kurgulanan kodlar

¹ Witting, heteroseksüel sistemde ancak kadının bir anlam taşıdığını bu nedenle örneğin lezbiyenlerin kadın olarak görülmediğini vurgulamaktadır (aktaran, Mathieu, 2015: 80).

egemen bir erkeklik modeli inşa ederek ataerkil sisteme hizmet eder ve Rose'un ifadesiyle "hegemonyacı olanlar doğal ve sabit görünür." (Rose, 2018: 83). Görüldüğü gibi bu kodlar erkek olmak ya da kadın olmanın belli başlı kuralları olduğunu ve bu kurallar çerçevesinde davranışlar sergilemek (erkeksi, kadınsı davranmak) gerektiğini savunur.

Tam da bu noktada eleştirel erkeklikten çalışmalarından bahsetmek gerekir. Özellikle 1970'lerde başlayan erkek özgürlük hareketlerinin eleştirilerinin odak noktası da egemen erkeklik değerleri/kodlarına odaklanmaktadır. Egemen erkeklik kodlarına uygun davranmak zorunda olmadıklarını, böyle davranmadıkları için erkeklikten bir şey kaybetmediklerini, farklı erkekliklerin de görünür olması gerektiğini, egemen erkeklik değerlerine uygun davranış göstermeyen erkeklerin tıpkı kadınlar gibi mağdur edildiğini savunan iddialar yeni sorgulamaların da önünü açmıştır (Sancar, 2011: 29; ayrıca bakınız Atay, 2021). Sonraki yıllarda çalışmalar artmış, değişen erkeklik konusuna vurgu yapılmaya başlanmış; geleneksel erkekliğin dışında kalıp ve egemen erkeklik olgusunu reddetmeye yönelik siyasal hareket olma ideali sürdürülmeye devam edilmiştir. Egemen erkeklik ve farklı erkeklikler üzerinden devam eden tartışmalar 1990'lı yıllara gelindiğinde erkeklik ve iktidar ilişkilerine yoğunlaşmıştır. Toplumsal cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini anlamak adına sadece erkeğin kadına tahakkümünü ve kadını ötekileştirmesini konu alan ataerkilliğin değil aynı zamanda egemen erkeklik ve onun dışında kalan tüm erkekliklerin de iktidar ile ilişkilerini incelemek gerekliliği hegemonik erkeklik kavramının önünü açmıştır (Sancar, 2011:31).

1.1 Hegemonik Erkeklik Nedir ve Siyasal Alanda Hegemonik Erkeklik Nasıl Üretilir?

Erkeklik çalışmaları alanına en fazla katkı sağlayan isimlerin başında R.W. Connell gelir. Connell'a göre tüm dünyada, erkeklerin kadınlardan baskın ve güçlü olduğu ve erkeklerin kadınları kendine tabi kıldığı başka bir ifadeyle tahakküm altına aldığı fikrine dayanan bir '*küresel cinsiyet düzeni*' vardır. Her toplum bu fikri kendi toplumsal dinamiklerine, tarihsel birikimine göre modifiye etmektedir. Toplumsal yapılar, kurumlar (okul, ordu, aile, siyaset, ekonomi, kültür, sokak, din) inşa edilirken hep bu cinsiyetleştirilmiş rejim temel alınmaktadır (Connell, 2019). Rejimin ana amacı da kadını boyunduruk altına alarak ataerkilliğin devamını sağlamaktır. Connell (2019) erkeklerin, güç ilişkilerini denetleyip patriyarkanın avantajlarından yararlandıkları bir cinsiyet düzenini vurgulamaktadır. Cinsiyet

dinamik bir süreçtir ve cinsiyet düzeni her gün tekrarlanan eylemler ve ilişkiler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Connell’a göre bu işleyiş üç aşamada var olur. İlki, cinsiyete dayalı iş bölümüdür. Kadınlar ve erkekler farklı işler yaparak farklı statü, gelir elde ederler. Bu iş bölümü genel olarak kadının ya ev ve aile işleriyle sınırlandırıldığı ücretsiz ev içi emek olurken, erkeğin ise dışarıdaki tüm iş kollarında yer alabildiği ya da aynı iş yerinde erkekler daha ustalık gerektiren işleri üstlenirken kadınlara daha önemsiz işlerin uygun görüldüğü bir sistemi desteklemektedir. İkincisi ise iktidar ilişkileri ile cinsiyet farklılıklarına ilişkin tüm toplumsal yapı, bir iktidar ağıdır. Sonuncusu ise Connell’in kateksis dediği meşru ve meşru olmayan arzu biçimlerini belirler (Connell, 2019: 154-170). Cinsiyet düzenindeki iktidar ilişkileri, kadınların erkeklere tabi olduğu bir iktidar yapısı kurar ve genelde güçle tahakküm sağlanır ve böylece erkeklerin ataerkil hissede yer almasını mümkün kılar (Sancar, 2011: 31-32, Buschmeyer ve Lengersdorf, 2016).

Diğer yandan her eril beden aynı erkek cinsiyet kimliğini üretmediğinden, Connell ataerkil sosyal düzenin istikrarını yalnızca erkeğin kadının üzerindeki egemenliğine bağlamaz, aynı zamanda erkeklikler arasında da bir hiyerarşik düzen sıralamaktadır (aktaran, Buschmeyer ve Lengersdorf, 2016). Bu erkekliklerin içlerinden biri diğer erkek öznelerine göre en ideal, normal, makbul olanmış ve bunun dışında kalan erkekliklerin bu yapıya benzemesi gerekliliği bir kuralmış gibi sunulmaktadır. Bu tündengelim bizi Connell’in meşhur “*hegemonik erkeklik*” kavramına getirmektedir.

Connell, hegemonik erkeklik kavramındaki “hegemonik” terimini Antonio Gramsci’den ödünç almıştır. Gramsci’nin kavramsallaştırdığı “hegemonya” terimi, bir grubun sosyal hayatta öncü bir konumda olduğunu iddia ettiği ve sürdürdüğü kültürel dinamiği ifade etmektedir (Connell, 2005: 77). Hegemonya; zorlama olmadan, rıza yoluyla ideolojileri günlük kabul görmüş fikirler haline getirir. Özellikle medya aracılığıyla “doğal”, “sıradan”, “normal” olarak gösterilerek nüfusun büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesini, ikna edilmesini içermektedir. Devlet gibi aygıtlar aracılığıyla sıradanlığın ve normalliğin dışında kalanların yani “uygunsuzluk” teşkil edenlerin cezalandırılması yoluyla “hegemonya” daha da pekiştirilir (Hearn, 2004).

Erkeklerin hiyerarşisi kuvvete dayalı basit bir tahakküm kalıbı değil hegemonya kalıbıdır (Connell ve Messerschmidt, 2005). Başka bir ifadeyle Connell’a göre hegemonya, zora ya da şiddete başvurularak başka bir gruba tehdit

ile üstünlüğünü kabul ettirmek değil aksine hayatın içindeki politikalara sızıp (örneğin dinsel pratiklere, ücretlendirme veya vergilendirme politikalarına) kök salan üstünlüğe denilebilmektedir. (Connell, 2019: 296). Bu kavramı ikiye ayırarak kategorize eden Dimitrio'ya göre ise, iç ve dış hegemonya vardır. Dış hegemonya, erkeklerin kadınlara tahakkümünün kurumsallaşması iken, iç hegemonya, bir erkek grubunun diğer tüm erkeklere göre sosyal yükselişini ifade etmektedir (aktaran: Connell ve Messerschmidt, 2005).

Connell'ın "*Masculinities*" isimli kitabında detaylarıyla işlediği hegemonik erkeklik, her zaman en güçlü olan insanlardan oluşmayabilir. Öyle ki, film aktörleri ya da örneğin film, dizi karakterleri gibi kurgu ürünü bile olabilirler. Ya da kişisel hayatında hegemonik düzenden uzak yaşayabilirler. Hegemonik erkeklik, kadınların tahakkümünü ve erkeğin egemen pozisyonunun garanti altına alan ve bunu sürdürmeyi amaç edinmiş ataerkilliğin meşruiyeti sorununa "şu anda kabul edilen" cevabı veren toplumsal cinsiyet uygulamalarının düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. "Şu anda kabul edilen" olarak belirtilmesinin nedeni ataerkilliğin savunması için gerekli şartlar değiştiğinde erkekliğin egemenliğinin aşınabileceği olasılığındandır. Tarihten soyutlayarak ele almanın mümkün olmadığı "erkeklik" kavramı farklı zamanlarda, toplumlarda, coğrafyalarda farklı farklı "hegemonik" özellikler gösterebilir, ya da aynı toplumda bugün hegemonik erkek kabul edilip idealize edilen özelliklerin yarım asır sonra marjinalleştirildiği de görülebilir. Örneğin Amerika'da Soğuk Savaş döneminin militarizmi öne çıkaran hegemonik erkekliği ile neoliberal dönemin uluslararası ticaret ve iş birliğini öne çıkaran hegemonik erkekliği arasında çok fark vardır. Ya da yeni ortaya çıkan gruplar eski çözümlemelere meydan okuyabilir, herhangi bir erkek grubunun baskınlığına kadınlar tarafından itiraz gelebilir. Çünkü hegemonik erkeklik ancak erkeklerin ve kadınların genelinin rızası ve kabulü ile ayakta kalabilir ve idealize edilerek erkekleri bu idealle özdeşleşmeye çağırır. (Connell, 2005: 77). Görüldüğü gibi hegemonik erkeklik sabit, değişmez değildir ve hegemonik erkeklik, tartışmaya ve meydan okumaya son derece açık bir kavramdır.

"Erkeklikler" ("*Masculinities*") teorisiyle Raewyn Connell (2005) her ne kadar diğer erkeklikler, hegemonik erkekliğin gölgesinde kalsa da tek bir erkeklik yerine "erkeklikler" şeklinde bir çoğulluktan bahsedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, hegemonik erkekliğin yanı sıra Connell'a göre işbirlikçi erkeklik, madun erkeklik ve marjinal erkeklik gibi diğer erkeklik türleri de vardır. Connell,

toplumsal cinsiyet farkı, güvenlik hissi, otorite, saygı, bedensel bütünlük gibi kavramlara atıfta bulunan ‘*ataerkil hisse*’ terimini geliştirmiştir ve bu kavram aracılığıyla güç ve eşitsizlik vurgulamaktadır (aktaran, Pascoe ve Bridges, 2016: 17). Erkekliğin farklı biçimleri ataerkil hisseye farklı şekillerde konumlanabilir, bazı erkeklikler ataerkil hisseden daha çok pay alırlar ya da diğerlerinden daha fazla üzerlerinde toplarlar (Pascoe ve Bridges, 2016: 18). Hegemonik erkeklik, ataerkil hisseden en çok pay alandır ve diğer erkeklik türlerini de kendine tabi kılmaktadır. Ataerkil hisseden en az payı alanlar, hiyerarşinin en altını oluşturmaktadır. Connell bu grubu “*madun erkeklik*” olarak tanımlamaktadır. Homoseksüel erkeklikler en çok öne çıkan madun erkeklik örneğidir. Her türlü erkeklik gerekli şartlar sağlanırsa hegemonikleşebilir ancak Connell’in çizdiği çerçeveye göre bunun istisnası homoseksüellerdir (aktaran, Özbay, 2013: 200). Çünkü homoseksüellik, heteroseksüel erkeğin çeşitli kurumlarla, söylemle, eylemle inşa ettiği gücün ve patriyarşinin tanımlarına zarar vermektedir (Connell, 2019: 166). Diğer yandan heteroseksüel olmasına rağmen özellikle hegemonik erkeklikler tarafından ötekileştirilen (örneğin, akran zorbalığına maruz kalanlar, geleneksel olarak erkeklığe atfedilen değerleri ve davranışları sergileyemeyen) erkeklikler ve erkek çocuklar da bu gruba dâhil edilir (Connell, 2005: 79). Hatta Connell, bu durumun süt çocuğu, dört göz, hanım evladı, korkak, ibne gibi sözcüklerin kötüye kullanılması yoluyla da feminize edildiğini belirtmektedir (Connell, 2005: 79). Dolayısıyla patriyarşinin tanımlarına zarar verebilecek, hegemonik erkekliğin meşruiyetini sorgulatacak türden erkeklikler ve kadınlıklar, başta devlet gibi hegemonik erkekliğin önemli bir üreticisi tarafından çeşitli yöntemlerle tabi kılınmaya çalışılır. Örneğin, kadınların ev içindeki tahakküme karşı çıkmalarına ‘ev kadını nevrozu’ ya da eşcinselliğin bir tür hastalık olduğunu iddia etme gibi meseleyi ruhsal sorunmuş ya da çözilememiş bir çocukluk kompleksiyi gibi tıbbileştirerek marjinalleştirme sık rastlanan bir durumdur (Connell, 2019: 356).

İşbirlikçi erkeklik, istemeden de olsa hegemonik erkekliğin beklentilerini yerine getirmek için çabalayan, ancak çeşitli nedenlerden dolayı onları tatmin etmeyi başaramayan erkeklikleri oluşturur. Hegemonik erkeklik için çabalayarak, grubun egemenliğini destekler ve güçlendirir (Buschmeyer, Lengersdorf, 2016: 4-5). İşbirlikçi erkeklik de ataerkil hisseden faydalanır, ataerkil bir toplumda erkek olmanın avantajı ve ayrıcalıklarından yararlanır, fakat bu ayrıcalıkları doğrudan kullanmazlar (Buschmeyer, Lengersdorf, 2016:4-5). Kadının genel olarak

boyunduruk altına alınmasından fayda sağlar ancak bu boyunduruk altına alma sürecinde aktif olarak yer almıyor gibi görünebilir (Pascoe, Bridges, 2016: 19). Ataerkil düzenin koruyucusu ve en önemli savunucu olarak hegemonik erkeklik uğraş verirken, işbirlikçi erkeklik elini taşın altına sokmadan, izleyici olmayı ve uzaktan desteklemeyi tercih eder (Sığın ve Canatan, 2018; Connell, 2019: 167). Sığın ve Canatan bu durumu bir boksa maçına benzetir. Bir boks maçında rakibin yumruklarına maruz kalan ve onu nakavt etmesi gereken hegemonik erkeklik iken, evindeki rahat koltukta oturup bu şiddetli sporu izleyip, tezahürat eden erkek, işbirlikçi erkekliği ortaya koymaktadır (Sığın ve Canatan, 2018; Connell, 2019: 167). Bir anlamda sistemin “suç ortağı” olurlar. İşbirlikçi erkeklik hem alt hem de üst hiyerarşideki diğer erkeklik türlerinde de bulunabilir. Başka bir deyişle hem marjinalize edilen erkekliklerde hem de madun erkekliklerde görülebilir. Dolayısıyla işbirlikçi erkeklik türü esasında hiyerarşik bir sıra alt, üst ilişkisinden çok, yatay düzlemde irdelenmelidir (Buschmeyer ve Lengersdorf, 2016: 4-5).

Diğer bir tür erkeklik olarak kabul edilen marjinal erkeklik; sınıf, ırk gibi diğer yapılarla etkileşim içerisinde. Aynı zamanda baskın erkekliklerin yarattığı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yanında başka eşitsizlik biçimlerini yeniden üretme yollarını kavramsallaştırma imkânı da sağlar (Pascoe ve Tristan, 2016: 19). Marjinal erkekliğin bastırılması ve marjinalleştirilmesindeki ana amaç, onların hegemonik erkekliğe bir tehdit olmasıdır. Hegemonik erkeklik; beyaz, heteroseksüel erkeği “normal” ve “üstün” kabul eder. Örneğin siyahi eşcinseller, bu bağlamda Avrupalı-Amerikalıların normallik tanımını tehdit ederler ve hegemonik erkeklikle bağdaşamazlar. Dolayısıyla hegemonik erkeklik için alternatif cinsiyet ve ırk görünmez hale getirilmeli ve tehdit ortadan kaldırılmalıdır (Cheng, 1999: 302).

Kapitalizm, cinsellik ve sınıf gibi araçlarla marjinalleşme daha da derinleştirilir. Örneğin, “evin geçimini sağlayan” rolünü üstelenmeyen ya da buna isteksiz olanlar da marjinalleştirilir. Daha geniş boyutta ise sadece siyah olduğu için diğer erkeklik türleri ve kadınlar tarafından marjinalleştirilmiş halkların güçsüz olduğu algısı yaratılır ve bu yüzden kötü muameleye maruz bırakılır (Cheng, 1999: 303). Diğer yandan, örneğin Asya-Amerikalılar, hegemonik olarak erkeklerin fiziksel baskınlığına değer veren kadın ve erkekler tarafından, fiziki anlamda Avrupalılara ve Amerikalılara göre ufak tefek olduklarından eril olmamakla itham edilir (Cheng, 1999: 305). Bu anlamda cinsellikte başka bir marjinalleştirme

çeşididir. Asya-Amerikalıların tarihsel birtakım olaylara atıfla düz cinsiyet rollerine uymadıkları algısı yaratılarak, marjinalleştirilirler. Ayrıca tarihsel olarak siyasi ve askeri başarılar da (Afyon savaşları gibi) grup düzeyinde Asya ve Asya-Amerikalıları “fethedilebilen erkekler” olarak marjinalleştirmiştir (Cheng, 1999: 305). Üst ve orta sınıf beyaz erkeklerse sınıfını korumak için medeniyet söylemine başvururlar. Medeniyet böylelikle beyaz adamların atalarından aldıkları mirasla kültürel ve ırksal olarak da hegemonik mükemmel erkekliği inşa etmiş olur (Cheng, 1999: 306).

Erkeklik, sosyal bilimlerden, tıp bilimine kadar çok sayıda alanın araştırma konusudur. Her bir araştırma alanının ise erkeklik konusunda mutabık olduğu konu erkekliğin görünmez olduğudur. Kimmel bu görünmezliği ‘ayrıcalık’ ile açıklar. Kimmel, ‘*Angry White Men*’ kitabında beyaz adamın ayrıcalığına, ‘*Privilege*’ kitabında ise Batının küresel ayrıcalığına ışık tutmaktadır. Bu ayrıcalık her statünün, her işin, her toprağın kendine ait olduğuna inanmasındandır (Kimmel, 2013). Reeser (2010:4) ise erkekliğin bu görünmezliğini siyaset gibi kamusal alanlarda daha da belirgin olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin, ordu, parlamento gibi kurumlar, vatandaşlık, milliyetçilik, yasaların uygulanması gibi eylemler genel olarak cinsiyetsizmiş gibi görünürler. Oysa bu gizlenmiş, cinsiyetsizmiş gibi görünen durum, eril tahakkümün gizleme yöntemidir. Bourdieu’ya göre (2019: 22) bu tahakküm biçiminin gücü, kendi haklılığını ispat etmeye çalışmaya gerek görmemesinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla tahakküm ilişkisi hükmedenin bakış açısıyla olduğundan kendisine hükmedilen bu durumu normal karşılamaktadır (Bourdieu, 2019: 50). Bu çerçeveden hareketle hegemonik erkekliğin siyasal alanda nasıl üretildiğini mercek altına almakta fayda vardır.

Yukarıda anlatılanlara referansla hegemonik erkeklik toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin en üst noktası olup, toplumsal cinsiyet rejiminin iktidar noktası olarak da adlandırılabilir. Hegemonik erkekliği, Schmittyen (2006) bağlamda toplumsal cinsiyet rejiminin iktidarı olarak da adlandırabilmek mümkündür. Çünkü hegemonik erkekliğin olağanüstü olana karar verebilme ve dışsallaştırma/içselleştirme mekanizmasını kullanabilme erki vardır. Her ne kadar Connell, Gramsci’nin hegemonya kavramından etkilendiğini belirtmekte ve hegemonik erkekliğin Gramsci’nin belirttiği gibi rıza ve zor kullanma mekanizmalarını kullanarak kendini yarattığını belirtse de Schmittyen bağlamda

kavramın fiilli ve sembolik olarak “istisnai hale karar verebilme” gücü çoğu zaman öne çıkarılmaz.

Messerschmidt ve Messer (2018) bu görüşe paralel olarak hegemonik erkekliğin genel bir erkeklik hali olmadığını, yalnızca bir grup erkeğin çoğunluk erkeklik türlerini ve hatta cinsiyet rejimini yönetmesi ve hatta onlara tahakküm etmesi olarak da görülebilir. Bu ise kavramın bir iktidar olarak güvenlikle olan ilişkisini aklımıza getirmektedir. İktidar olmak kendini koruyabilmek adına bir güvenlik mekanizması oluşturmaktadır. Bu Gramscian anlamda zor kullanma mekanizmaları olduğu gibi rızayı öne alacak mekanizmaları da beraberinde getiren bir süreçle birlikte düşünülmelidir. Başka bir deyişle kavram Foucauldian (2016) anlamda bir yandan bir bio-iktidar olma özelliği taşıırken diğer yandan ise Schmitt ve Gramscian anlamda kaba gücü de temsil edebilmektedir. Connell, hegemonyanın güce dayalı bir üstünlük olmadığı söylese de bu durumu doğrudan inkâr etmez. Ona göre hegemonik erkeklik ve patriyarkal şiddet birbiriyle yakın ilişkilidir ve ideolojiler de fiziksel güce sahip olanları desteklemektedir (Connell, 2019: 269).

Iris Morisson Young (2003) “*eril koruma mantığı*” kavramı ile hegemonik erkeklik ve güvenlik arasında güçlü ilişkiyi vurgulamaktadır. Kavram, cinsiyet hiyerarşisinin sürekli kendi yenilediğini belirterek, sembolik olarak erkeğin kadını koruduğu bir ataerkil düzeni imgeler. Bu bağlamda kötü erkek iyi erkeğin mülkünü ve ona ait olan kadını gasp etmeye çalışırken, iyi erkek bunu koruyandır. Her iki durumda da kadın karar alma mekanizmalarında olmayandır. Bu düzeni Hegel’in köle-efendi diyalektiği ile basitçe şöyle açıklamak mümkündür: iyi kadın, erkeğin koruması altında (babası olabilir, kocası olabilir) olmayı kabul etmiş bir şekilde sadakati sürdürür. Kötü kadınlar ise bu korumayı reddedip, kendi kendisini koruyabileceğini iddia ederler. Aslında bir erkeğin koruması olmaksızın her iki durumda da kadın, her erkeğin hükmetmesi için kolay hedeftir (Young, 2003: 13-14). Burada erkeğin koruma rolünde ‘ya benim yönetimimi kabul edeceksin ya da tüm kötü erkekler sana ulaşabilir, engellemeyeceğim’ mantığına dayanan örtülü bir pazarlık yer almaktadır (Kandiyoti, 1988). Bu durumun belli bir yere kadarını Young (2003: 14), devletler ve vatandaşların durumuna benzetmektedir. Buradaki mantık ise bize saldırmak isteyen kötü adamlar tehlikesi karşısında kurallara boyun eğersen devlet korur anlayışına dayanmaktadır. Bu koruma bazen özgürlüklerin kısıtlanmasını gerektirebilir. Bu durum Hobbes’un doğa durumu teorisiyle

bağdaştırılabilir. Hobbes, Leviathan eserinde doğa durumunu, insanların küçük aileler içinde dışarıdakileri düşman olarak algılayarak yaşadıkları ve büyümeyi arzuladıkları bir ortam olarak tahayyül etmektedir. Sonuç olarak herkes doğa durumunda korku ve güvensizlik içinde yaşar. Young bu ilişkiyi sembolik anlamda tanımlamaktadır. Yani siyasal sistemleri patriyarşi ile özdeşleştirip bu mantığın siyasal sistemlerin bir tür doğası olduğuna inanmaktadır. Hegemonik erkeklik kavramı- özellikle siyasal sistemler bağlamında- demokrasiden daha çok güvenlikle ilişkili bir durumu gözler önüne sermektedir. Young'a göre (2003), Hobbes haklıysa, insan ilişkileri kargaşa ve şiddet üzerine kuruluysa, otoriteryen hükümet barışı sağlama konusunda aynı görüşte değil ya da güç dağılımına katlanamıyorsa bir güvenlik devletinden bahsetmek mümkündür. Hegemonik erkekliği üreten siyasal liderler, devlet başkanları veya türevleri siyasal ve güvenlik rejiminin başı olarak aynı zamanda patriyarşiyi üretme ve koruma görevini de üstlenmektedirler. Hobessian bir demokrasi bakış açısıyla özdeşleştirebileceğimiz bu durum lidere “doğru kabul edilen” cinsiyet ve genel kamu yararını koruma yetkisini beraber vermektedir. Daha somut açıklanacak olursa 1979 İran devriminde muhaliflerle beraber heteroseksüel olmayanların infaz edilmesi veya Küba devriminde heteroseksüel olmayanların hapis cezasıyla cezalandırılması ve ülke dışına sürülmesi bunlara örnek olarak gösterilebilir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta iktidarın yapısında toplumsal örgütlenme dışsal değil tam tersine oldukça içseldir. Böyle bakıldığı zaman basit bir iktidardan değil iktidar ve toplum ilişkilerinin bütünüyle oluşan bir yapıdan bahsedilmektedir. Yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi politika -devrim politikanın bir türü olarak- bu yapıyı oluşturma politikalarıdır.

Devlet, cinsiyet ilişkilerinin oluşturulmasında ve yeniden üretilmesinde çok önemli bir rol üstlenir. Çeşitli kategoriler oluşturarak (karı, koca, anne, eşcinsel vb.) veya çeşitli kontrol mekanizmaları yaratarak (kürtaj yasağı, doğum kontrol uygulamaları gibi...) çıkar gruplarına hizmet eden iktidar ilişkileri yaratır. Connell'a göre (2019) devlet, gerektiğinde zor kullanabilen bir aygıt olduğundan ve kadınlara yönelik cadı avları, orduların kitlesel tecavüzleri ve buna benzer tarihsel geçmiş de göz önünde bulundurulduğunda baskının asıl öznelerinin kadınlar olduğu ortadadır. Bu yolla devlet aynı zamanda hegemonik erkekliğin hem kurumsallaşmasını hem de kontrolünü sağlamaktadır (Connell, 2019: 193) Devlet, cinselliği denetlemeye çalışır; bazı devletlerde eşcinselliğin suç kabul edilmesi,

eşcinsel evliliğe izin verilmemesi, cinsel hastalıklar üzerine olan yasalar, reşit olma yaşı üzerine tartışmalar, doğum kontrolü, kürtaj gibi müdahaleler, işyerlerinden aileye, okullara, evlere pek çok alandaki düzenlemeler buna örnektir (Connell, 2019: 189). Bunun yanında devlet personelleri arasında son zamanlarda kadınların sayılarının az da olsa artmış olmasına rağmen yine de devletin erkek egemen bir alan olduğunu söylemek mümkündür (TUİK, 2021) Dolayısıyla patriyarkal devlet, patriyarşinin kurulup yeniden üretildiği iktidar ilişkileri ağı olarak görülebilir.

Buradan yola çıkarak hegemonik erkeklik hem siyasal hem de kültürel alanda iktidar olabilme anlamını taşımaktadır. Bunun nedeni ise yukarıda belirtildiği üzere hegemonik erkeklik kabaca bir tahakkümden ziyade hegemonik erkeklikten fayda sağlayacağını düşündüğü diğer erkekliklerle işbirliği yaparak kendini yeniden üretmesidir. Bu çerçevede hegemonik erkeklik merkezli bir siyasal rejim oluşurken sadece siyasal kurumların oluşması ve buna göre bir liderin belirlenmesi değil aynı zamanda kültürel bir alanın oluşması anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle siyasal rejim ve iktidar oluşturma aynı zamanda kültürel ve cinsiyet rejimi oluşturabilme gücünden geçmektedir.

Böyle bakıldığı zaman modern toplumlarda siyasal alanda hegemonik erilliği üreten üç önemli temel öge görülmektedir. Bunlar; sembolik, maddi ve bunlarla bağlantılı olarak bir kimlik üreticisi olan siyasal liderlerin rolüdür. Burada sembolik olarak kastedilen din ve milliyetçilik gibi hegemonik erkeliği üreten ideolojik semboller bütünüdür. Maddi alandan kastedilen ise uluslararası sistemin erilliği üreten yapısı ve eril küresel kapitalizmle ne kadar entegre olduğudur. İlk iki alanın simbiyotik bir ilişkisi vardır ve bunları birbirinden ayrı analiz etmek oldukça zordur.

1.1.1 Sembolik (İdeolojik) Olarak Hegemonik Erkeklik Nasıl Üretilir?

Toplumsal cinsiyet özelinde erillik, Westphalia sonrasında ortaya çıkan modern ulus devlet sisteminin önemli bir harcıdır. Bu çerçevede ulus devletin önemli bileşenlerinden *milliyetçilik* ve *din* bir yandan toplumu milli kimlik tekelinde homojenleştirirken erkekliği de bu yapının merkezine oturtmaktadır. Savaşın ve savaştan doğan vatansever vatandaş vurgusu ise bu süreçte erkeğin iktidarının hegemonyalaşmasına neden olmuştur (Akyüz ve Balamir, 2019). Savaşlar ve askerlik tarihsel olarak erkek bedeninin disipline edilmesi ve şekillenmesi için kullanılmıştır. Modern çağlarda da sembolik ve kurumsal olarak

erkekliğin tanımlanmasına yardımcı olmaktadır. Barbara Ehrenreich bu durumu ‘*erkekler sadece savaş yapmazlar, savaşlar da erkek yaparlar*’ ya da savaşta yaralanan erkekler için ‘*eksik değil, bir erkekten daha fazlası.*’ şeklinde ifade etmektedir (aktaran, Hooper, 1999: 480). Askere alma politikaları da hegemonik ve tabi kılınan erkeğin belirgin bir şekilde görülmesine imkân vermektedir. Örneğin; erkeklerin büyük çoğunluğu vatandaşlık hizmetini zorunlu askerlik ile ödemektedir. Etnik ve dini olarak ötekileştirilen grubun erkekleri ve eşcinsellere ise ya sınırlı roller ya da tamamen yasaklar getirilmiştir (Hooper, 1999:481). Bu bağlamda kurumlaşan ordunun, hegemonik erkekliğin en önemli kalelerinden olduğu unutulmamalıdır.

Milliyetçilik bağlarını kuvvetlendirmek, ordunun önemini anlamak için her zaman iki ülke arasında savaş olması da gerekmez. Savaşın çıkma olasılığı veya güvenlik riski taşıyan iç/dış tehdit gibi nedenlerle sürekli bir güvende ve tetikte olma halinden bahsedilebilir. Bu durumda da ulus, kahraman erkek mitosunda kişiselleşirken kadın ve homoseksüellik gibi hiyerarşide altta kalan diğer gruplar ise toplumsal cinsiyet piramidinin içinde sıralanmaktadır (Özman ve Coşar 2021; Akyüz ve Coşkun, 2019: 95). Bunun yanında kahraman erkek mitosu her ne kadar somut bir şeymiş gibi gözükse de aslında bu yine toplumsal cinsiyet piramidinin en tepesindeki hegemon erkeğin içini dolduracağı bir payedir. Tabii burada sadece bir erkek veya erkek grubundan ziyade bunun kurumsal ve kendini tekrarlayan söylemsel, eylemsel pratikler bütünü olduğunu unutmamak gerekir.

Ulus, birbiriyle ilgisi olmayan insanları bir arada tutabilmek için bir kardeşlik zemini hazırlar ve toplumsal sözleşmeden dışlanan kadınlar, milliyetçilik ruhunun yaratılması için bu zımni kardeşlik zeminine çeşitli metaforlarla dâhil edilir (Bakınız Pateman, 1998 ve Najmabadi, 2004). Örneğin, millet erkek kardeşler birliği olarak tahayyül edilirken, vatan kadın olarak cinsiyetlendirilmektedir (Najmabadi, 2004: 129). Vatan bazen bir anne bazen de bir sevgili gibi özdeşleştirilir. “Vatan aşkı”, “vatanseverlik” gibi ifadelerle dile getirilen ve vatani kadın bedeniyle özdeşleştirilmesi mantığının temelinde “*koruyucu erkek miti*”, “*korunan kadın miti*” yatmaktadır. Burada korunan kadının/ vatanın namusudur. Başka bir deyişle, namus bekçiliği milliyetçiliğe yüklenir (Najmabadi, 2004: 129; Walby 2004: 56).

Milliyetçilik, erkeği öne çıkarıp kahramanlaştırırken, Sancar’ın ifadesiyle (2012: 57) kadınları ise gelecek nesilleri doğuran üreticiler olarak tanımlamaktadır.

Kadınların ulus-inşasındaki rolü ve en büyük ulusal görevi çocuk doğurmak, “vatana millete hayırlı evlatlar” olarak yetiştirmektir. Nazi Almanyası’ndaki Ari kadınların Lebensborn politikası kapsamında daha çok “saf stok” için çocuk doğurmaya teşvik edildiği sistematik uygulamalara her ne kadar marjinal muamelesi yapılsa da esasında bu uygulama pek çok ulus-devlet için demografik yarışın bir parçasıdır (Yuval-Davis; 2007: 69) Bazen hegemonik bir topluluğun hegemonyasını sürdürebilmesi için, etnik çoğunluğun önemli görüldüğü durumlarda, bazen bir felaketin üstesinden gelmek için, bazen de göçmenler tarafından yutulma ya da kültür, gelenek gibi öğelerin kaybolacağı korkusunun olduğu durumlarda milli bir strateji olarak kullanılır (Yuval-Davis, 2007: 68- 71). Yuval –Davis ve Anthias’a göre ise (aktaran Nagel, 1998: 252-253) kadınlar, ulus ve devlet inşası sürecine aşağıdaki beş yolla katılırlar. Bunlar:

- a) Biyolojik üreticiler olarak,
- b) Grupların sınırlarının yeniden üreticileri olarak,
- c) Kültürün bir aktarıcısı olarak,
- d) Etnik/ulusal farklılıkların gösterenleri olarak,
- e) Ulusal, ekonomik, siyasal ve askeri mücadelelere katılarak.

Patriyarkal iktidarı koruma mantığı ve toplumsal sözleşme ile oluşturulan grup bağlılığı mantığı, modern ulus-devletlerin inşa sürecinde de görülmektedir. Najmabadi’ye (2004: 129) göre “*Modern uluslar çoğunlukla aile metaforlarıyla tahayyül edilir*”. Yukarıdaki kategorizasyonda da görüldüğü üzere heteroseksüel çerçeveye sadık kalarak oluşturulan tabloda bir aile portresi çizilmektedir. Erkekler, aile reisidir; kadınlar, ulusun anneleridir. Ataerki kapitalist mantığındaki “özel mülk” anlayışı aynı zamanda aile ve ulus-devletin meşrulaşmasını kolaylaştırmıştır (Şerifsoy, 2004: 171). Bu durum erkeklerin, feminize edilen ulusun kurtarıcısı ve koruyucusu vasfıyla tahakkümünü meşrulaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle, ulusun/kadının namusuna tehlikeye düşürecek dış düşmanlara (diğer erkekler) müdahale edilmelidir (Enloe, 2004: 216).

Pateman toplumsal sözleşme teorilerine odaklandığı “*The Sexual Contract*” adlı ünlü çalışmasında erkeklerin özgürlüğü ve kadınların tahakküm altına alınmasının ulus-devletlerden bile önce bir toplumsal sözleşmeyle yaratıldığından bahsetmektedir (Pateman, 1988: 2) Toplumsal sözleşme, babanın (kralın) diğer erkekleri ve kadınları yönettiği bir ataerki tahayyül etmektedir. Erkekler özel alanda kadınları yönetir, kamusal alanda ise erkekler arasındaki eşitlik ve düzeni sağlamak

için toplumsal sözleşmeyi kabul ederler ve aralarında kardeşlik ilişkisi kurarlar (Pateman, 1988: 2). Bu bağlamda klasik toplumsal sözleşmeler sivil toplumu kamusal alan ve özel alana bölerek, kadını özel alanla sınırlamaktadır ve siyasal alandan dışlamaktadır (Yuval-Davis, 2007: 38). Dolayısıyla, modern devlet içinde erkek egemenlik görünür şekilde kadınla göre daha fazladır. Temsili olarak erkeklerin kamuda kadınlardan daha fazla rol alışı bunun en güzel örneklerinden biridir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta “erkeklik değerleridir”. Erkeklik değerleri yukarıda belirtilen kurumsallığın temel harçlarından birisidir ve ideolojiktir. Bu ideolojinin içeriğinin belirlenmesinde ise hegemonik erkekliğin çabalarının güçlü olduğunu görmekteyiz. Bu yüzden her ne kadar kadın siyasetçi veya kamu çalışanı olsa da aynı eril söylem kadınlar tarafından da benimsenebilmektedir. Örneğin Margaret Thatcher gibi kadın politik liderlerin iktidara gelmesine izin veren politik süreçler Connell’a göre kesinlikle erkeklerin hegemon yapısındaki bir kriz değildir (2019: 234). Hatta aksine Thatcher örneği kadınların koşullarında bir iyileştirme yapmadığı gibi erkek egemen ideolojinin meşrulaşmasına da zemin hazırlarlar. Bu örneğin Türkiye’de karşılığı Tansu Çiller olarak gösterilebilir. Çiller’in ‘bacılarım’ popülist söylemi ile kadın seçmenlerden hatırı sayılır bir oy elde etmesine rağmen, genel anlamda kadınlara yönelik pratik koşulların iyileştirilmesi adına erkek siyasetçilerden farklı ve fazla olarak adım atmamıştır (Altındal, 2009: 363). Bu çerçevede eril iktidar eril stratejilere paralel olarak kendini yeniden inşa ederken aynı zamanda siyasal alanı da bir erkek egemen bir alan olarak inşa etmektedir. Akyüz ve Balamir’e göre (2019: 96), Fransız Devriminin önemli değerlerinden biri olan kardeşlik (erkek) kavramından da anlaşılacağı gibi erkekler arası dayanışma ve birlik hem erkeklik değerlerinin sembolleşmesini hem de erkek egemenliğin yerleşik hale gelmesini sağlamaktadır.

Hegemonik erkekliğin sembolik olarak üretilmesine katkı sağlayan başka bir unsur da dindir. Dini kurumlar, dini ritüeller de erkekliği üretmektedir. Örneğin Müslüman ve Yahudi dinleri için sünnet olma ritüeli, erkeğin bedenine müdahaleden çok daha fazla sembolik anlam içermektedir².

² Türkiye’de genellikle çocuğun sünnetine eş dost davet edilerek bir kutlamaya dönüşür. Çocuk, sünnet olarak ‘erkekliğe adım atar’, kendine erkek cemaatinde yer bulur. Bunun yanında sünnet bir kimlik de inşa etmektedir. Türkiye’de sünnetsiz erkeklerin gayrimüslim olarak algılama ve ötekileştirilmesi buna örnek olarak verilebilir. Sünnetsizlik, söylemler aracılığı ile karşı tarafı feminize etmek için de kullanılır. Bu yolla sünnet olmayan “adam olmamakla” itham edilerek günümüzde bu durum esnetilse de geleneksel söylemde kız verilmez, askerde sıkıntı yaşayabilir. Böylece bir hegemonik erkeklik ve erkeklik cemaati yaratılır (Barutçu, 2015; 134-145). Dini

İnsanoğlu, Âdem evladı gibi genellemelerde dahi eril dili öne çıkaran semavi dinler, ataerkil yapının pekiştirilmesinde önemli bir harçtır. Dini kurallar, bir inancın ötesinde toplumsal düzenin inşasında etkili rol oynarlar. Bu kurallar yalnız teamüllerde kalabildiği gibi bazı devletlerin hukuk sistemini de oluşturabilirler. İster şeriat olsun ister koyu Katolik inancı İbrani dinler, ataerkil yapının istikrarını korumak amacıyla bir takım toplumsal düzenlemeleri önerirler. Kiliseler, diyanet gibi dini kurumlar -ki Connell'a göre her kurumda toplumsal cinsiyet ilişkisi bulunmaktadır ve bu ilişkilerin etkileşimleri o kurumun toplumsal cinsiyet rejimini oluşturmaktadır (2019: 182) - toplumsal cinsiyet rejimlerindeki hiyerarşinin en üstüne hegemonik erkekliği yerleştirir. Ve dini kurumlar erkekliğin yeniden üretilmesi için uğraşırlar. Evlilik kurumunu, aileyi kutsallaştırırlar. Bunu yaparken de kadının özel alanla sınırlandırıp, erkeklerin koruması gereken bir 'mülk' olarak tasavvur ederler. İdeolojilerle ve devletle birlikte hareket ederek koca, karı, namus, bekâret gibi kategorileri pekiştir ve toplumsal bir karşılık bulup meşrulaşmasına yardım ederler. Örneğin devletin kürtaj karşıtlığı politikasını, bir bebeğin yaşam hakkını elinden almanın günahına indirgeyerek kadın bedeni üzerinden politika üretirler.

Kiliseler ve Diyanet gibi kurumlar inançmış gibi görünen ama siyasal üreten yapılardır. Örneğin geç Ortaçağ'da kilise ile devletin işbirliğini hatta İngiltere'de kilisenin devlet olduğu durumlarda iktidarı iki kollu olarak düşünebiliriz. Bir kolu yasayı koyarken diğeri uygulamaktadır (Berktaş, 2018: 58). Silvia Federici, 'Caliban ve Cadı' (2011: 8) kitabında ilksel birikim sürecini yalnızca köylülerin topraklarından kovulup alanların çitlenmesi olarak değil aynı zamanda kadınların cinselliklerinin, bedenlerinin çitlenmesi ve üretim kapasitelerinin değersizleştirilmesi olarak okumak gerektiğini söylemektedir. Federici çalışmasında ayrıca devlet, kilise ve ilkel birikim ilişkisinin 16. ve 17. Yüzyıl Avrupası'ndaki cadı avları üzerinden nasıl kurulduğunu anlatmaktadır. Yine Ortaçağ Katolik Kilisesi'ne bağlı olarak kurulan Engizisyon mahkemelerinin yargılamaları bu birlikteliğin başka bir gösterenidir. Türkiye'de ise Din işlerinden sorumlu Diyanet kurumunun da oldukça politik bir kurum olduğunu söylemek gerekir. Erken cumhuriyet döneminde her ne kadar din ve devlet işlerini birbirinden

kuralların erkek beden üzerindeki müdahalesine tek örnek sünnet değildir. Örneğin saç uzatma, küpe takma, dövme yaptırma gibi eylemler de hoş karşılanmaz. Yine aynı şekilde bu eylemlerde söylem aracılığı ile feminize edilir. Kişi marjinalleştirilir

ayırmak olarak bilinen laiklik benimsense de uygulamalarda Diyanet, politikadan hiçbir zaman bağımsız olmamıştır. Bunu AK Parti döneminde Diyanet'in Cuma hutbelerinde görmek mümkündür (Ongur, 2019). Elbette Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi doğrudan politikanın uygulayanı değildir ancak iktidarın politikaların toplum nezdinde meşrulaşmasını ve yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

1.1.2 Maddi Olarak Hegemonik Erkeklik Nasıl Üretilir?

Ulus devletin maddi olarak hegemonik erkeklik üretimini iki önemli etken beslemektedir. Bunlardan ilki Uluslararası İlişkilerin erilliği ve hegemonik erilliğini üreten yapısı, diğeri ise uluslararası kapitalin yapısıdır. Bu iki etmenin birbirleriyle güçlü simbiyotik ilişkisi vardır.

Charlotte Hooper (1999) Uluslararası İlişkilerin bir erkek dünyası olduğunu belirtmektedir. Hooper'a göre (1999) Uluslararası İlişkiler alanının teoriler ile inşa edilmesi ve klasik teorilerin (realizm, liberalizm gibi) güvenlik odaklı bakış açısı alanın ereksileşmesini sağlamıştır. Klasik realist ve liberal kuramcılarının belirttiği üzere Uluslararası İlişkilerin anarşik bir ortamı vardır ve güvenlik bu alanın en temel ontolojik unsurudur. Bu çerçevede savaş hali diyebileceğimiz güvenlik durumu artan militarizasyon ve güç yarışı sebebiyle erkekliği ve hegemonik erkekliği üretmektedir. Örneğin, Tickner'a göre (1992: 10) Uluslararası İlişkilerde 1945'ten beri hâkim paradigma olan realizmin temel kaygısı savaş ve güvenlik meselesidir. Realizm, uluslararası politikayı güç ve mücadele alanı, uluslararası yapıyı ise anarşi olarak tahayyül etmektedir. Bu yapının kontrolünü sağlayacak merkezi bir otorite olmadığından her devlet çıkarları doğrultusunda hareket ederek uluslararası yapının en önemli aktörleri olurlar. Böylesi anarşik bir yapıda hayatta kalabilmek için de askeri güce ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda güç-güvenlik ikilemi de erkekliği yeniden üretmektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyadaki silahlanma yarışında, ilk vuruş gücünün öne çıkışında, askeri ittifaklarda bunu görmektediriz.

Hopper'a göre (1999) bunun başka bir nedeni Uluslararası İlişkilerin erkeklerin aktivitelerinden/deneyimlerinden oluşturulan bir alan olmasıdır. Daha açık ifadeyle Uluslararası İlişkilerde politik olaylar ve eril kimliklerin oluşumu erkeklerin Uluslararası İlişkilerdeki aktivitelerinin sonucunda meydana gelmektedir. Ancak Hooper'a göre (1999), burada daha önemli olan erkeklerin Uluslararası İlişkileri oluşturduğu değil tam tersine Uluslararası İlişkilerin erkekliği yeniden üretmesidir. Cockburn'un (2009: 297) "erkeklikler savaşı, savaş da

erkeklikleri şekillendirir” ifadesinden hareketle savaşlar, merkezi devleti ve toplumsal cinsiyet piramidini güçlendiren ve erkekliğin ne olması gerektiğinin içeriğini oluşturan önemli olaylar olduğundan söz konusu yeniden üretim sürecini oldukça hızlandırmaktadır. Bu mantığın bir uzantısı olarak ulus-devletlerin eril cinsiyetinin heteroseksüel olmayı da normal hale getirdiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla genellikle kadınları ve heteroseksüel olmayan erkekleri Uluslararası İlişkiler alnından dışlarken aynı zamanda hegemonik erkekliği de sembolik ve kurumsal olarak yeniden yapılandırmıştır.

Savaşların yanında sömürgecilik faaliyetleri de erilliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Özellikle eski imparatorluk geçmişine sahip devletlerin etki alanlarındaki ülkelere bu felsefeyi yerleştirmeleri ve uluslararası kurumların ise küresel bağlamda bu durumu kurumsallaştırması erkekliğin yeniden üretilmesine önemli rol oynamışlardır (bakınız, Enloe 2006, Zarakol 2012). Örneğin, Bilgiç’e göre (2016) sömürgecilik Doğulu erkeğin gayri medeni görülerek feminize edildiği; beyaz erkek ise medeni, kendini disipline eden ve ahlakın bekçisi olarak ifade edildiği, siyasal ve kamusal kurumların da bu şekilde yapılandırıldığı Batılı hegemonik erkekliğin meşrulaşması için araç olarak kullanılmaktadır. Hooper’a göre (1999) ise ABD’nin kolonyal mantığı da bu şekilde işlemektedir. Beyaz kadın evcil, saf -bakire- ve ahlaki olarak saf olarak görülürken siyah kadın hafif meşrep, siyah erkek ise gaddar ve potansiyel tecavüzcü olarak görülmektedir. Beyaz adam ise sistemin ve beyaz kadının koruyucusu olarak resmedilmektedir. Diğer yandan, Batıya göç eden Çinliler ise hizmet sektöründe -ve genelde bulaşıkçılık ve mutfakta çalıştıkları için- feminize edilirler. Günümüzde sömürgecilik sona ermiş olmasına rağmen aşırı sağ parti liderleri benzer retoriği kullanmaya ve bu yolla hegemonik erilliği üretmeye devam etmektedir. Örneğin, Donald Trump’ın yeni Amerikalılara ve beyaz olmayanlara yönelik nefreti meşrulaştıran ırkçı yorumlarına karşı ülke başkanı seçilebilecek kadar oy tabanına sahip olması bu durumun bir tezahürüdür.

Uluslararası İlişkilerde maddi olarak erilliğin üretilmesini güçlendiren bir diğer nokta ise kapitalizmdir. Kapitalizm oluşum sürecinde kendisini köle, kadın ve çocukları işgücü piyasasına dâhil etme üzerinden var etmiş ve tarihsel olarak her dönem bir hegemonik erkeklik modeli çıkarmıştır. İşçi sınıfı mücadeleleri, demokratikleşme çabaları ve uluslararası sistemin ihtiyacı doğrultusunda serbest piyasaya karşı çalışanı ve toplumu koruyan yasalar çıkarılmıştır (Brester-Pereira

2016). Devletin ekonomik yapılanmanın merkezinde olup iç piyasayı korumaya çalıştığı gelişmeci devlet ve yine devletin önemli aktör olup sosyal adaleti sağlamaya çalıştığı Keynezyen ekonomiler ise başka bir türlü hegemonik erkeklik modeli oluşturmuştur. Burada serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ülkelerde piyasanın hegemonik erkekliği oluşturmada büyük bir paydaş olmasının aksine gelişmeci ve Keynezyen örneklerinde hegemonik erkekliği kurmada devletin rolü oldukça büyüktür. Türkiye’de 1980’li yıllara kadar devlet memurluğunun ve mühendisliğin erkekler için ideal olarak görülmesi hegemonik erkekliğin de bir göstereni olarak bu duruma örnek oluşturabilir (Göle: 2016).

1970’lerden bu yana başat olan ise neo-liberal ekonomik sistemdir. Neo-liberal ekonomik sistem uluslararası ekonomik kurumlar ve Washington Konsensüsü gibi anlaşmalar aracılığıyla ulusal ekonomilerinin yapılarını birbirleriyle uyumlaştırırken bir diğer yandan ise hegemonik erkekliği kurumsallaştırmaktadır. Eril merkezli olan kapitalist sistem neo-liberal dönüşümle birlikte erkek- kadın arasındaki eşitsizliği arttırırken diğer yandan erkekler de dâhil toplumun büyük bir kısmını prekaryalaştırarak toplumsal cinsiyet söylemi bağlamında feminize etmektedir (Acker, 2004).

Neo-liberal süreç, ulus devletler içinde refah devletinin kazanımlarını kaybettirecek yasaların çıkmasına sistemi zorlamaktadır. Başka bir deyişle aşırı erkekleştirilmiş bir ekonomik-politik alan her geçen gün daha fazla eşitsizliği arttırmaktadırlar. Aşırı erkeksileşme ya da hipererkeklik (hypermasculinity) erkeklik davranışlarının ve erkeksi özelliklerinin abartıldığı durumlarda kullanılmaktadır. Genel olarak şiddet, rekabet, saldırganlık, kontrol dürtüsü hiper erkeksileşmeye karşılık gelirken bu özelliklerin zayıflığı ya da eksikliği erkek egemen değerler sisteminde kadınsılığa ya da başka ifadeyle feminizasyona refere etmektedir. Feminizasyon bu bağlamda bir hor görme ya da erkek değerler sisteminde aşağılama, küçümseme aracı olarak işlev görmektedir (Ward, 2005: 496). Saldırgan, acımasız ve kontrol dürtüsünü simgeleyen bu hiper erkeksileşmeyi 18. Yüzyılın kuralsız kapitalizmine benzetebiliriz. Bu süreç aynı zamanda küresel ulus ötesi bir ekonomik eliti de yansıtarak Davos toplantılarında vücut bulan örnek bir uluslararası iş adamı ve küresel elit hegemonik erkekliğini de oluşturmaktadır (Acker, 2004: 30).

1.1.3 Hegemonik Erkekliğin Üretilmesinde Liderlerin Rolü Nedir?

Hegemonik erkekliği üreten son saç ayağı ise liderlerdir. Yukarıda da bahsedildiği üzere hegemonik erkeklik bir veya bir grup erkeğin tek bir model oluşturmamasından ziyade toplumsal cinsiyet ve kültürel merkezli bir sistemdir. Özellikle parlamenter sistemlerde liderler toplumların ekonomik, politik, sosyal ve Uluslararası İlişkilerdeki konjonktüre göre toplum tarafından tercih edilirler. Başka bir deyişle grubun ihtiyaçlarıyla lider tipolojisinin uyuşması gerekmektedir. Vamık Volkan birbirlerini tanımayan milyonlarca insanın belirli kimlik ihtiyaçları çerçevesinde liderlerini seçtiklerini, büyük grup kimliği ve ihtiyaçlarıyla da lider tipolojisinin özdeşleşmesi gerektiğini belirtmektedir (Volkan, 1999). Özellikle kriz döneminde gelen liderlere bakıldığı zaman bu lider tipolojisinin var olan krize göre büyük grup tarafından nasıl seçildiği daha iyi anlaşılmaktadır. Alman Nasyonal Sosyalistlerinin I. Dünya Savaşı bittikten sonra Almanya'nın buhran ve anti-semitizmin tepe noktalar çıktığı dönemde hareketin başına Almanya'da karizmatik bir lider bulmaya çabalamaları, başarısız olunca Avusturya'dan Adolf Hitler'i bulup hareketin başına geçirmeleri buna bir örnek olarak verilebilir (Phelps: 1963).

Bu çerçevede Volkan'a göre büyük grup kimlikleri çadıra benzetilirse, liderler bu çadırı oluşturan direklerdir (1999: 40). Ancak burada unutulmaması gereken nokta lider ve grup üyeleri arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığıdır. Her ne kadar lider grubun taleplerine göre iktidara gelse de aynı zamanda grubu dönüştürme gücüne de sahiptir. Haslam, Reicher ve Platow'a göre (2015) liderler "biz" duygusunu sürekli olarak yaratarak toplumu yeniden biçimlendirdiklerini belirtmektedir. Yeni ötekiler yaratmak eskileriyle dost olmak gibi birçok politik stratejiyle bu sosyal kimlik olgusu sürekli üretilmektedir. Başka bir deyişle sosyal kimlik oluşturmak bir tür 'biz' duygusunu yaratma stratejileri olarak da okunabilir. Yalnız basit bir 'biz' duygusu yaratmaktan ziyade bunu yaparken grubun amaçlarına ulaşmada yardımcı olması gerekmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığı zaman sadece gündelik siyaset, ekonomik durum değil erkeklik -hatta hegemonik erkeklik- bir liderde vücut bulması ve politikalarının içeriğinde hissedilmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler iç siyaset ve ekonominin katalizörü olduğu hegemonik erkeklik rejiminde liderler bu süreci yeniden üretmelidir. Robert Dean'ın John F. Kennedy'nin iç ve dış siyasette erkekliği bir ideoloji olarak nasıl kullandığını analiz ettiği çalışmasında Kennedy'nin düşmeye başlayan ABD hegemonyasını yeniden yükseltecek

aristokrat, metanetli savaşçı eril imajını çizdiğini belirtmektedir. Bu imaj ise genç, güçlü, ahlaklı ve sert erkek imajını çizerek gerçekleştirmeye çalışılmıştır. ABD'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde Vietnam Savaşı'yla başlayan hegemonya kaybı iç siyasette de kendini göstermeye başlamasına rağmen yine de ABD orta sınıf erkekliği Kennedy'nin aristokratik erilliğine saygı duyuyordu (Dean, 1998). Bu yüzden Kennedy her zaman bu aristokratik metanetli savaşçı imajını korumaya çalışmıştır.

Liderler, iktidarda olmanın vermiş olduğu avantajlara rağmen her zaman hegemonik erkeklik sağlayamayabilirler. Bu sebeple, hegemonik erkeklik için pek çok kurumla, rakiple mücadele ederler. Ekşi ve Wood'un (2019) Putin ve Erdoğan üzerine yaptıkları çalışma bu durumu oldukça iyi anlatmaktadır. Buna göre, her iki lider iktidarlarının ilk yıllarında sistem dışında görüldükleri için yumuşak bir erkeklik hali çizmişlerdir. Ancak güçlerini konsolide edince rakipleriyle erkeklik/iktidar mücadelesine girmiş ve her iki liderde otoriter bir baba figürü çizerek hegemonik erkekliği oluşturmuşlardır.

Liderler çoğu zaman hegemonik erkekliklerini iç/ dış düşman metaforlarına dayanarak inşa ederler. Devletin sürekli devinim içinde olan ve kendini oluşturan bir mekanizma olduğu düşünülürse erkek koruma mantığı cinsiyetleştirme üzerinden iç ve dış politikada bir düşman bularak ortak milli kimlik oluşturma projesi olarak adlandırılabilir. Liderler korkuyu başlatırlar ve vatandaşa güven altında yaşayacağına dair sözler verirler. Vatandaş bu korkuyu televizyonda anlatılanlarda ya da okuduklarında görür ve liderlerine onları korudukları için minnet duyar (Young 2003: 10). Young'a göre, aile reisliği ile özdeşleştirilen erkek koruma mantığında ailesini koruyan maskülen bir lider nüfusunu korumak için risk almaktadır. Erkeklik koruma mantığında kadınlar ve çocuklar, Cynthia Enloe'nun ifadesiyle "*kadınlarveçocuklar*", bir ortak özne olarak birlikte ifade edilir (aktaran Altınay, 2011:49).

Young'a göre erkeklik koruma mantığının güvenlik şeklinin iki yüzü vardır: a) dışarıda; bir ülkeye savaş açmak, b) içeride; engelleme ve denetleme yoluyla yönetmektir. Bu mantığın üretimi neoliberalizmde içeride medenileşme, dışarıda vahşileşme metaforlarına dayanmaktadır. Basit bir içeride/ dışarıda ayrımı yerine nüfus sınıflar içinde farklılaştırılır. Bu ayrım hegemonik erkeklik tanımıyla da paralellik göstermektedir (aktaran, Coleman, 2007:210). Dışardakiler genellikle feminize etme ve çocuk muamelesi görmeye maruz bırakma yoluyla

ötekileştirilirken, bunun yanında bir tehdit görüldükleri için marjinalleştirilirler. Dolayısıyla neoliberal ilerlemeyi uygulayabilmek için bu popülasyona karşı saldırı savaşı meşrulaştırılır. Neoliberal gelişmecilikte başlarında onları koruyacak ve rehberlik edecek bir erkeklik korumasına ihtiyacı olan kimseler konumuna yerleştirilirler (Coleman, 2007; 210).

Sonuç olarak erkeklik veya hegemonik erkeklik büyük grup kimliklerinin yeniden üretilmesi için olmazsa olmaz aktörlerdir. Ancak bu aktörler iç ve dış siyasetin pozisyonuna göre farklı erkekliklerle ittifaklar kurabilir ve farklı erkeklik rollerine bürünebilirler. Ancak buradaki temel amaç iktidarı oluşturarak hegemonik erkeklığe ulaşmaktır.

Yukarıda anlatılan kavramların ve literatürün Batı merkezli olduğunu söylemekte fayda vardır. Batı dışı toplumlarda ise erkeklik ve hegemonik erkeklik algı ve söylemsel bağlamda daha katmanlı ve daha karışıktır. Burada, içinde sadece erillik ideolojisi değil aynı zamanda oryantalizm, milliyetçilik gibi farklı ideolojik perspektiflerin de girdiği karmaşık bir süreçten bahsedilebilmektedir. Aşağıdaki bölüm Batı dışı toplumlarda erkeklik ve hegemonik erkeklik politikalarının hangi mekanizmalarla kullanıldığını açıklayacaktır.

1.1.4 Hegemonik Erkeklik ve Batı Dışı Toplamlar

Postkolonyal teori Batı toplumların deneyimlerinden üretilmiş olan modernite, rasyonellik, pozitivizm, kapitalizm gibi kavramların ve kuramların Doğuya uygulanamayacağı tezine dayanmaktadır (Yeşilbağ, 18.01.2015). Batının deneyimlediği anlatılar, Doğunun da kendine özgü medeniyet ya da rasyonelliği olabileceğini görmezden gelerek, Batı dışındaki medeniyetleri ötekileştirmiş ve sömürgeleştirmesinin önünü açmıştır. Sömürgecilik egemen bir gücün kendi çıkarları doğrultusunda bir yerin eğitim, ticaret, hukuk, üretim sistemlerini yeniden düzenlemesidir. Ayrıca sömürgecilik, hâkim gücün, bir yeri kendi lehine tektipleştirmesini de beraberinde getirir. (Yetişkin, 2010: 15). Eski sömürge ülkeleri bağımsızlığını kazanınca ‘üçüncü dünya’ ya da ‘gelişmekte olan ülkeler’ gibi sıfatlar almış ve sanki bağımsızlıklarından sonra sömürgeleştirme süreci bitmiş gibi bir algı yaratılmıştır. Oysa Spivak’a göre, sömürgecilik farklı koşullarda, dönemlerde ve mekânlarda çok sayıda heterojen model ile çalışabilmektedir. Sömürü aynı zamanda meşru, rızaya dayanan ya da dolaylı yollarla da gerçekleşebilmektedir (aktaran: Yetişkin, 2010: 15-16). Ancak sömürü ne yolla gerçekleşirse gerçekleşsin, Spivak’a göre (2016) madun yaratmaktadır. Madun

kavramının beraberinde getirdiği en önemli tartışma konularından birisi de ‘nasıl oluyor da madun, kendisini dışlayan, ötekileştiren ya da değersizleştiren sömürüye rıza gösterir?’ başka bir ifadeyle zor ya da baskıyla değil rızasıyla istismara tabi olur, sorularına odaklanmıştır. Hegemonik erkekliğin de ancak diğer kadın ve erkekliklerin onayı ile hegemon olabildiğini hatırlayarak postkolonyal çalışmaları düşünürsek cins-kimlik üzerinden ‘madun’ ilan edilen erkeklikleri değerlendirebiliriz.

Görünürde geçmişte kalan kolonyalizm, modern zamanlardaki yaygın kullanımıyla Batı/Batı dışı toplumlar kavramı, literatürde oldukça sık kullanılan ama iyi tanımlanmaya namzet bir kavramdır. Batı dışı toplumları kısaca Batı’nın oluşturduğu uluslararası sisteme kendi özgün değerleriyle girmeye çalışan toplumlar olarak adlandırmak mümkündür. Bu çerçevede her Batı dışı toplumun uluslararası sistemle iletişimi bu toplumlarda farklı politik sosyalleşmeleri beraberinde getirmektedir. Birçoğu eski koloni olan bu devletler kolonyal güçlerin kurdukları kurumlar ve bu kurumların başlarına geçirilen kişilerle beraber bu süreçte katılmak isterler. Türkiye gibi kolonileştirilmemiş bazı ülkeler ise taklit yoluyla bu kurumları oluşturup uluslararası sisteme entegre olmak istemektedirler.

Burada önemli dışlama/içselleştirme aracı ise milliyetçilikdir. Chaterjee’nin (1991) perspektifiyle kolonyal milliyetçiliklerde Batı, bir ideal olarak alınırken aynı zamanda toplumsal anlamda ulaşılması gereken bir idea olarak algılanmaktadır. Türkiye’de çokça tartışması yapılan Batı’nın teknolojisini alma, değerlerini toplum bozulacak iddiasıyla almayı reddeden anlayışta görülebilmektedir. Bu durum da toplumsal sınıfların kendilerinden olamayan ve ittifak kurmayacakları grupları toplumsal cinsiyet sembollerini kullanarak bir tür dışlama şansı vermektedir. Bir başka deyişle kendilerinin dışında kalan grupları -etnik, dinsel, sosyal-değersizleştirip feminize etmektedirler.

Ancak burada unutulmaması gereken nokta devleti yöneten bu sosyal sınıflar uluslararası topluma entegre olurken birebir Batıyı taklit ederek değil sosyal ve ekonomik bağlamda Batıyı izleyerek yollarına devam etmekte ve ekonomik ve güvenlik gibi birçok alanda Batı ile ilişki kurmaktadır. Ancak paradoksal olarak Batı’nın önemli değerleri olan demokratikleşme ve demokrasi gibi kavramalara uluslararası toplumun karşıt grupları kullanarak kendilerine yaptığı bir oyun olarak şüphe ile bakmaktadır. Bunun yanında ekonomik entegrasyon ve liberlizasyon karşıt sosyal grupları veya yeni burjuvaziyi güçlendirerek, farklı cinsiyet sembolleri

zerinden birbirlerine tanımlama mücadelesine girmelerine neden olmaktadır. Burada olan çatışmayı bir hegemonik erkeklik mücadelesi olarak da okumak mümkündür. Daha kentlerin çeperleri ve kırsaldan gelen bu yeni gruplar eski burjuvaziyle mücadele sırasında onları hiper-erkeklikle (hypermasculinity) suçlarken gücü alıp hegemonik erkekliği kurucu karşıt grupları feminize etmektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE SAĞ VE ERKEKLİĞE GENEL BAKIŞ

Türk sağı, söylemsel anlamda her ne kadar kendisini Kemalizmin karşına oturtsa da Kemalizmin milliyetçilik, devletçilik, halkçılık ve laiklik gibi önemli öğelerinden beslenmiştir (bakınız. Taşkın, 2017: 58; Meşe, 2016:50, Copeaux, 2002: 47). Bunun yanında Kemalist rejimin uluslararası kapitalist sistemde bağımsız bir devlet olarak var olma arzusu her ne kadar sağcı entelijansiya ve politikacılar tarafından Batılılaşma konusunda eleştirilse de, sonraki dönemlerde köklü dönüşümler geçirmesine rağmen, kapitalizme entegrasyon sağ politikanın önemli saiklerinden biridir (bakınız Bora, 2017: 519-568). Demokrat Parti ile başlayan bu misyon AK Parti’yle beraber zirve noktasına ulaşmıştır. Her ne kadar Necmettin Erbakan önderliğinde Refah Partisi’nin *Adil Düzen* anlayışının Türkiye’nin uluslararası kapitalist sistemle entegrasyonunu engelleme çabası olarak zamanında eleştirilse de Refah Partisi tam tersine uluslararası kapitalist sistemle entegrasyonu Anadolu sermayesi üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır (Arpacı, 2017: 173). Sağın bu entegrasyon misyonu bir yandan modernleşmeyle uyumluyken diğer yandan sağın post kolonyal milliyetçi bir söylem üretmesine neden olmuştur. Aslında bu gerilimli ilişkiyi sadece ekonomiye bağlamak da doğru değildir. Batı dışından Batı modernliğini takip eden İmparatorluk bakiyesi Türkiye için Batı’nın değerlerini ithal edip içselleştirmek gerilimli bir süreci de beraberinde getirmiştir. Zarakol’a göre Türkiye Osmanlı İmparatorluğu’nun yerini aldığı anda amacı Osmanlı İmparatorluğu döneminden devam eden Batıya yönelik ontolojik güvensizliği ve Batı ile arasındaki hiyerarşik lekeleyici³ ilişkiyi değiştirerek, Batılı devletler topluluğuna katılmak olmuştur (Zarakol 2011, 156-157).

³ Erving Goffman’ın “Stigma” (1963) adlı eserinde her toplumun, o toplumun üyeleri hakkında beklentileri olduğunu ve bu beklentiye uyanları “normal” görürken, uymayanları “lekeli” olarak gördüklerini ifade eder. Ayşe Zarakol (2011), Goffman’ın “lekeli” kavramını 19. Yüzyılda Avrupalı olmayanların lekeli olarak damgalanmasına ve daha ötesi bu muameleye tabi tutulan devletlerdeki elitlerin bu lekeleri içselleştirdiklerinden bahseder. “Yerleşik” ifadesini ise Norbert Elias’ın “yerleşikler-dışındakiler” ayrımından ödünç alınmıştır. Zarakol, yerleşikler ve dışındakiler ayrımını Elias’ın bir mahalleye daha önce yerleşen bir grubun diğer gruplardan daha üstün olduğu algısını yaratmasına dayanılarak, yerleşikler kavramsallaştırılmasını Batı’ya uyarlar. Batı’nın aydınlanmasının, teknolojik ilerlemelerin izlemesi ve maddi anlamda Batılı olmayanlarla kurulan bir üstünlük yarışında hiyerarşinin üstüne yerleşmesini bu kavramla açıklar. (2011, 14). Dolayısıyla yerleşikler ve lekeli olmayanlar medeniyetin ve “idealin” çerçevesini çizerler. Diğerlerini de dışlarlar.

Erken Cumhuriyet döneminden bu yana Türkiye’de iktidara gelen liderler bu çerçevede hep bir güvenlik söylemi inşa edip, güvenlik söylemi içinde toplumu mobilize etmek ve bunların sonucunda halkı sisteme entegre etmeye çalışmışlardır (Gökçe ve Çaha, 2019). Güvenlik söylemi muhafazakârlık, milliyetçilik ve devletçilikle iç içe geçerek bir anlam dünyası yaratmıştır ve bu sebeple erilliği sol dünyadan daha fazla üretmektedir. Başka bir deyişle sağ kimliğin öteki ile olan ilişkisi kendisini kurgulaması anlamında önemli bir rolü vardır ve bu güvenlik söylemi aslında kentleşmeye uyum sağlamaya çalışan geniş kitlelerin mobilizasyonu için önemli eril semboller üretmektedirler. Hem iç siyaset hem dış siyaset bu kurgunun oluşabilmesi açısından bir bütünlük sağlamaktadır. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet dönemi politikalarıyla Türkiye’de çok partili yıllardan sonra iktidar olmuş sağ partilerin politikaları ideolojik anlamda ilk bakışta birbirlerine ters düşse de aralarında bir devamlılık olduğunu söylemek gerekir. Bu devamlılık, erkekliği üretmek ve pekiştirmek konusunda da tutarlılık göstermektedir. Bu bölümde erkeklik bağlamında Türk sağ siyasetinin her ne kadar Kemalist rejimi eleştirseler de Kemalist ideolojiden nasıl beslendiğini ve yöntemler farklı olsa da belli ideolojilerin süreklilik arz ettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Yukarıda belirtildiği gibi Türk sağı hem kendisini kurucu irade olan Kemalizmin karşısına oturarak kendi kimliğini inşa ettiğinden hem de bu karşıtlığa rağmen Kemalizmin değerlerinden beslendiğinden Türk sağ siyasetinde erkekliği incelemekten önce Erken Cumhuriyet döneminin erkeklik kurgusunu incelemekte fayda vardır.

2.1 Erken Cumhuriyet Dönemi

Kurucu ideolojinin oluşturduğu erkeklik anlayışı ilk bölümde de anlatıldığı üzere maddi, sembolik ve lider olarak üç ana saçı ayağı üzerinde oturmuştur. Bu üç kategori birbirinin tamamlayıcısıdır ve aralarında simbiyotik bir bağ vardır. Buna göre, tezin bu kısmında ilk olarak Erken Cumhuriyet döneminin maddi, başka bir deyişle uluslararası sistem ve kapital yönüne odaklanılarak erkeklik okuması yapılacaktır. Sembolik (ideolojik) alan ise militarist-milliyetçilik, laiklik-din ilişkisi ve popülizm başlıklarıyla incelenecektir. Son olarak da lider kültü üzerinden hegemonik erillik ve siyasal alanda hegemonik erkekliği üretmede liderin rolü tartışılacaktır.

2.1.1 Erken Cumhuriyet Dönemi Erkekliğin Maddi Olarak Üretimi

Birinci Dünya Savaşı’nın en bilinen sonuçlarından biri de imparatorlukların yıkılıp ulus-devletleşme sürecinin başlamış olmasıdır. Tıpkı Rusya, Avusturya-

Macaristan da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu da bu süreçte çözülmüş ve sancılı bir ulus-devletleşme sürecini yaşamıştır. Erken cumhuriyet dönemi, Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkan dünyada küresel İngiliz hegemonyasının aşındığı, ulus-devletlerin başat aktörler haline geldiğı bir döneme rastlamaktadır. Uluslararası sistem henüz tam anlamıyla kurulamamış olduğundan özellikle Türkiye gibi imparatorluktan ulus-devlete dönüşen ülkelerde uluslararası ortamın güvensizliğine karşı ulus-devletler önemli bariyerler oluşturmuşlardır. Sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus-devletler, gücün merkezileşmesini sağlamışlar, böylece imparatorlukların aksine tek bir merkezden hem ekonominin hem siyasal yaşamın hem de Uluslararası İlişkilerin kontrolünü kolaylaştırmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni düzen, Uluslararası İlişkilerden ülke içi siyasal yapılanmalara kadar köklü bir değişimi de beraberinde getirmiştir. İmparatorluk bakiyesi ulus-devletler bir yandan savaş yıllarının zorlu koşullarını iktisadi kalkınmaya yönelik eylemlerle aşmaya çalışırken diğer yandan savaş sonrası oluşan uluslararası yeni düzende yer alabilmek ve adaptasyonu sağlamak için radikal bir modernleşme sürecine dâhil olmuşlardır.

Cumhuriyeti kuran elitin en temel hedefi İmparatorluktan Batı tarzı bir ulus-devlete geçmektir (bakınız, Zürcher, 2015). Bunun için ağırlıklı olarak iki unsuru kullanarak hedefe varılmak istenmiştir. Bunlardan ilki uluslararası kapitalist sisteme (Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi) entegrasyona devam etmek ve kapitalizmi yerlileştirmek dürtüsüdür. İkincisi ise siyasete güvenlik merkezli bakarak sistemi merkezileştirmeye çalışmaktır (bakınız Zürcher, 2015; Ahmad, 1995). Bu iki unsur bize o dönemki hegemonik erkekliğin kodlarını vermektedir. Bu durum aynı zamanda lider kültünün güçlü olduğu bir ulus-devlet anlayışını beraberinde getirmiştir. Dönemin erkeklik kodları da liderler aracılığı ile yeniden formüle edilmiştir. Savaş sonrası dönem ve hâlâ tam anlamıyla oluşmamış olan uluslararası sistemin kaosu liderlerin de baskın militaristik özellikler taşımasına neden olmuştur. Bu bağlamda erkekliğin en önemli kalelerinden ordu, bu dönemde kurucu ideolojinin en önemli unsuru olmuştur. Ordunun hem içeride hem de dışarıda düzeni korumak ve tehditleri bertaraf etmek ve savaşmak üzere kurulmuş devletin en önemli kurumu olduğu düşünüldüğünde başka bir ifadeyle Batı tarzı ulus devlete geçişte siyasete güvenlik merkezli bakarak merkezileşmenin uygulayıcısı olmuştur (bakınız, İnsel ve Bayramoğlu, 2021).

Türkiye’de ordu, Altınay ve Bora’nın yorumuyla “*yalnız vatanın değil, aynı zamanda rejimin de koruyucusudur*” (2002: 140). Belge’ye göre, ulus-devlet sürecinde ordunun “homojen toplum” projesine bir yatkınlığı olduğunu söylemek mümkündür. Homojen toplum ile kastedilen ise genel olarak “*etnik bakımdan homojen ve özellikle de ekonomisi ‘milli’ bir kesimin eline geçmiş bir toplum idealidir*” (Belge, 2011: 707). Keyder (2014) ise bunu örnekler nitelikte, Osmanlı Devleti’nin modernleştiricileri ile Türkiye’nin kurucuları arasında bir devamlılık olduğunu ve Osmanlı Devleti’nin sonra yeni Türk Devletini yalnızca biraz farklı personel devraldığını belirtmiştir. Cumhuriyeti kuran elit, İttihat ve Terakki’nin uluslararası kapitalizmin bir parçası olma geleneğini sürdürmek istemiş ve ithal ikameci ekonomiyi benimsemiştir. Ancak Keyder’e göre, (2014) Müslüman iş adamlarının hâlâ gayrimüslimler kadar güçlü olmaması sorun oluşturmıştır. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi’ni de devletçi kapitalizmin yerileştirilmesi politikalarının çerçeve programları olarak görmek yanlış olmaz. Sonraki yıllarda gayrimüslimlerden alınan vergiler (varlık vergisi) ve çeşitli göç politikaları da milli sermayenin önünü açmaya yönelik girişimlerdir. Böylece milliyetçi modernleşme projesi kapsamında devlet politikaları yoluyla yeni bir burjuvazi yaratılmıştır. Gayrimüslimler, Birinci Dünya Savaşı boyunca ülkeden uzaklaştırıldıkları için geride bıraktıkları varlıkları, nüfusun geri kalanına dağıtılarak hem yerel burjuvazinin oluşmasının hızlanması hem de devlete göz kulak olunması amaçlanmıştır (Keyder, 2014). Dolayısıyla özetlemek gerekirse Faroz Ahmad’ın da dediği gibi Cumhuriyet elitleri, 1920’lerde yapılan devrimin ve halkı yeni bir yolda yürümeye zorlamanın ancak ekonomik bağımsızlıkla desteklendiği takdirde uzun ömürlü olacağının farkındadır (Ahmad, 1995:134). Dolayısıyla hem Batı’nın kapitalist sistemine dâhil olmak isterken hem de bir ekonomik sömürge olmak istememektedirler. Yani hiçbir siyasal ve ekonomik kısıtlama olmaksızın gelen yabancı sermayeyi kabul etmekle beraber, ülke içinde bu bağlamda “milli” olmayan sermayeye de (gayrimüslimlerden) kuşku ile yaklaşmaktadır. Bu şüpheciliği Türkiye’nin yakın zamanda bir Bağımsızlık Savaşı’ndan çıkmış olması ve gayrimüslimlerin yabancılarla olan akrabalık ve iktisadi ilişkileri tetiklemektedir. Görüldüğü gibi ekonomik ve güvenlik ilişkisi sistemi merkezileştirmenin gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Tek parti dönemindeki merkez ise devlettir. Devletin de resmî ideolojisinin koruyucusu ve uygulayıcısı ordu olmuştur.

Bu anlatılanların ışığında Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası kapitalist sistemle entegrasyonu ve radikal modernleşme hamleleri kentli modern erkekleri ön plana çıkarmıştır. Özellikle memurların ve askerlerin oluşturduğu bu zümre hem eğitim ve hem maddi açıdan modernleşmenin taşıyıcıları olarak görülmüşlerdir. Bourdieu'ya (2019) referansla hem kültürel hem maddi anlamda toplumun öncü sınıfları olmuşlardır. Aynı zamanda bu zümre, Mustafa Kemal Atatürk'ün vücudunda somutlaşan hegemonik erkeklik mitinin taşıyıcıları olmuşlardır.

Hegemonik erkekliğin üretilmesinin maddi boyutunda son olarak, uluslararası kapitalist sisteme dâhil olmanın belli toplumsal çıktılarından bahsetmek gerekir. Esasında bu durum Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamıştır. Ahmad'a göre, o dönemde kadınlar genellikle tekstil, halı dokumacılığı, sigara imalatı gibi 'kadın işi olarak' görülen küçük sanayi kuruluşlarında çalışmış ve çalışmalarının karşılığında erkeklerden daha düşük ücret almışlardır (1995: 123). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, özellikle savaşlarda çok sayıda Müslüman erkeğin ölmesiyle, toplumun büyük kısmını kadınlar oluşturmaktaydı. Dolayısıyla kadınların toplumun dönüştürücü gücü olduğu göz ardı edilemeyecek duruma gelmiştir. Özellikle eğitilmiş, orta sınıf kadınların Cumhuriyet'in ideal Türk kadını misyonu ile vitrinde yer aldığını söylemek mümkündür. Anadolu'da fabrikaların açılmasıyla 1930'lu yıllarda kadınların giderek daha çok iş piyasası içinde yer almaya başlamasına neden olmuştur. O zamana kadar kadınların çok büyük bir kısmı toprak işlerinde çalışmıştır. Endüstrileşme ile birlikte ise giderek ekonominin daha çok içinde yer alan kadınlara siyasal haklarının verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kadınlar siyasal anlamda erkeklerle eşit konuma getirilmeye çalışılmıştır, fakat tüm bu gelişmeye rağmen kadının toplumsal ve kültürel anlamda erkeklerle eşit konuma geldiğini söylemek zordur (Ahmad, 1995: 126-128). Dünyadaki emsallerine ve konjonktüre uygun olarak Türkiye'de de kadının endüstriye katılımı ucuz iş gücü olarak sınırlandırılmış ya da ev içine teşvik edilmiştir (Makal, 2010: 13-14).

Özetle, erken cumhuriyet döneminde hegemonik erkekliğin üretilmesinin maddi boyutunda uluslararası sisteme kapitalizmi yerleştirerek dâhil olma ve güvenlik odaklı sistemi merkezileştirme arzusu vardır. Her iki durumda da Türkiye'deki hegemonik erkekliğin 'ötekisini' ve hegemonik erkekliğin taşıyıcılarını görmek mümkündür. Kemalizmin ilkelerinden devletçilik bu iki alanı da kapsamaktadır. Devletçilik, bir iktisadi kalkınma stratejisi olduğu gibi aynı

zamanda siyasal ve kültürel alanlarda da toplumu bir otoriteye bağlanması anlamına gelmektedir (Köker, 2007: 208). Böylece ulus-devlet toplumun her alanını denetleyebilir, kontrol altına alabilir. Dolayısıyla, resmî ideolojinin oluşturduğu hegemonik erkeklik anlayışının maddi boyutundan sonra siyasal ve kültürel alanı oluşturan ikinci sacayağı olan sembolik boyutunu da açıklamak yerinde olacaktır.

2.1.2 Erken Cumhuriyet Dönemi Erkekliğin Sembolik Üretimi

Kemalist ideoloji, Batı standartlarına ulaşma hedefini devlet eliyle gerçekleştirmek istemiştir. Başka bir ifadeyle muasır medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için gereken inkılaplar devlet destekli gerçekleştirmiştir (Köker, 2007: 171). Devlet-halk birlikteliğini sağlamak için de yukarıda “sembolik” olarak kategorize ettiğimiz ideolojik unsurlara ihtiyaç duymuştur. Türkiye’de sembolik üretim ise üç ayrı faktörün bir araya gelmesi ile oluşmuştur: Milliyetçilik, laiklik-din ilişkisi ve popülizm. Demokratik kurumlar henüz oluşmadığından devlet ve millet arasındaki ilişki bu üç öge ile sağlanmıştır. Devlet merkezli bir ekonomi ve kalkınmacılık kendini her ne kadar gösterse de devletin ulaşamadığı toplumsal kesimler ya da dışlanan kesimler laiklik-din, milliyetçilik ve popülizm ile mobilize edilmiştir. Bu sebeple Erken Cumhuriyet döneminde hegemonik erkekliğin oluşumuna katkı sağlayan sembolik değerleri militarist milliyetçilik, laiklik-din ilişkisi ve popülizm kategorilerine ayırarak incelemekte fayda vardır.

2.1.2.1 Militarist-Milliyetçilik

Kemalizmin en önemli ilkelerinden milliyetçilik, Erken Cumhuriyet döneminde de savaşımlardan bitap düşen halk için en önemli motivasyonlardan biri olmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın zaferiyle pekişen Türk milliyetçiliği ulus-inşa sürecinde, Cumhuriyet elitleri için de Osmanlı Devleti’nin tüm noksanlıklarından kurtulmak için fırsat yaratmıştır. (Dönmez 2018: 24). Dolayısıyla yeni devleti iki sütun üzerine inşa etmişlerdir: Medeniyet ve milliyetçilik. (İnsel: 2001: 17). Kemalizmin teorileşmesi ve halka ulaşması konusunda önemli katkı sağlayan dönemin ileri gelen aydınları da Batılı ve Doğulu olmak üzere iki grubun bulunduğunu ve Atatürk inkılaplarının amacının da milli değerlerimizi kaybetmeden Türk halkının Batılılaşmasını sağlamak olduğunu vurgulamışlardır (aktaran Selçuk-Şirin, 2010).

Ne Osmanlı Devleti ne de Türkiye Cumhuriyeti bir koloni devleti olmasa da özellikle Osmanlı’nın son dönemlerine tanıklık eden Cumhuriyet elitlerinin hatıralarında Batılıların Osmanlı’yı “Avrupa’nın hasta adamı” olarak

değersizleştirdiği veya geleneksel kılık kıyafetinin ya da dini kuralların gündelik hayatı düzenlemesine yönelik uygulamalardan dolayı Doğulu, barbar, azgelişmiş, saldırgan, öfke kontrolü olmayan olarak oryantalize edip hipererkeksileştirdiğine tanık olmuşlardır (Bilgiç, 2016: 113). Dolayısıyla Osmanlı Devleti defterini kapatırken, Bilgiç'e göre (2016) yeni kurulan devletin inşasında imparatorluktan kalan ve modernist bir devletin yükü sayılabilecek her şeyden kurtulmayı amaçlamışlardır. Bu yüzden özellikle görünüşten başlayıp yeni bir Cumhuriyet tipolojisi, yeni bir 'Türk' imajı yaratılmaya çalışılmıştır. Güneş-dil teorisi, Türk tarih tezi gibi teorilerle bilime dayandırılarak Türklerin antik medeniyetlerden beri var olduğu, beyaz ırka mensup olduğunu, Türkçe'nin Hindu-Avrupa dillerinden olduğu kanıtlanmaya çalışarak tarihsel kökler manasında Türklerin Batıdan farkının olmadığı ispatlanmaya çalışılır (Bilgiç, 2016: 113-116). Böylece bilime dayalı bir toplum ve ulus inşa ederken Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi 'Müslüman milliyetçilik' yerine 'Türk milleti' fikrine dayalı bir ulus-yaratılmaya çalışılmıştır (Zürcher, 2015: 235).

Küresel politikada hegemonik erkekliğin standartlarını belirleyen Batının⁴, Batı ile Batılı olmayanlar arasındaki güç hiyerarşisini erkeklik politikaları aracılığıyla normalleştirip yeniden üretmesine karşı çıkan postkolonyalist erkeklik politikalarını cumhuriyetin ilk yıllarında görmek mümkündür (Bilgiç, 2016: 2). Batı'nın karşısında "ezikliğin" restorasyonu ise, Atatürk'ün çok sayıda sözünde görüldüğü gibi Türk milleti yüceltilerek sağlanmaya çalışılır. Atatürk'ün "*En büyük iftiharım Türk olarak yaratılmamdır*", "*Bizim başka milletlerden hiçbir eksikimiz yok. Cesuruz, zekiyiz, çalışkanız, yüksek amaçlar uğruna ölmesini biliriz*", "*Türk milleti, zekidir, çalışkandır...*", "*Türk, özgün, çalış, güven*" sözleri bu duruma örnek gösterilebilir. Zarakol (2011, 3) Erving Goffman'ın 'lekeli' (*Stigma*) kavramını 19. Yüzyılda Avrupalı olmayanların lekeli olarak damgalanmasına ve daha ötesi bu muameleye tabi tutulan devletlerdeki elitlerin bu lekeleri içselleştirdikleri şeklinde uyarlayarak kullanmıştır. Zarakol'a göre, aktör lekeyi içselleştirdikten sonra geri dönüş olmamakla birlikte iki tercih yapabilir: ya normalleşecek ya da lekeyi kabul edecektir. Normalleşme, lekeyi düzeltmeye çalışmaktır. Lekeyi kabul etmek ise iki sonuç ortaya çıkarır: düzenden kopup, ısrarla toplumsal kimliğinin niteliğine dair

⁴ Rose'a göre medeniyet söylemi de Batılı, beyaz, orta sınıf erkeğin tahakkümünü meşrulaştırmaya yarayan bir mefhumdur. Örneğin, Amerikan erkekliğinin yaratılması da bu mefhum üzerine kuruludur (Rose, 2018:94).

yorumlar geliştirmek ya da geçirdiği zorlukları bir lütuf gibi görmek. Zarakol, günümüzdeki Türkiye’yi Doğu-Batı arasındaki köprü olma iddiasıyla bu ikinci kategoride okumaktadır. (Zarakol 2011; 98). Kemalist dönem için de Batı tarafından feminize ya da hipermaskülinize ederek değersizleştirilmeye çalışılan uluslararası imajını önce Batı’yı taklit yoluyla modernleşerek sonra da kendi değeriğini yücelterek restore etmişlerdir, demek mümkündür.

Diğer yandan yaratılan yeni imaja uyum sağlamakta zorlananlar ya da bu kalıba uymayanlar da ulus-devlet içinde tehdit olarak görülüp ötekileştirilmiştir. Hem Ali Bilgiç’in (2016) hem de Pınar Bilgin ve Başak İnce’nin (2015) alışmalarında gördüğümüz gibi bu da durum Türkiye’nin Batıya olan güvensizliği de postkolonyal mantıktan bağımsız değildir. Hem ulus devlet sisteminin oluşabilmesi için merkezileşme hem de bir erkeklik modeli yaratmak bağlamında erken cumhuriyet dönemi karar alıcıları siyaseti güvenlik ağırlıklı olarak görmektedir. Bu çerçevede ulus devlet sistemine uymayan, toplumsal kontrat dışında kalmış ve bu sisteme engel olmaya çalışan her grubu sistemden elimine etmek istemiştir ⁵. Başka bir ifadeyle hem ulusu homojen hale getirme çalışmalarının hem de sermayenin millileştirilmesi çabasının temelinde Batıya karşı olan güvensizlik ve şüphencilik yatmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk’ün ulusal bir mit haline getirilip, kültleştirilmesinin temelinde de ordunun önem kazanması ve

⁵ Genel olarak Türkiye’nin erken vatandaşlık rejimine iki yoldan bakılmaktadır: 1924 anayasasına ve kurucu metinlerine odaklanarak ve kimlik politikalarına odaklanarak. Kuruluş metinlerine odaklananlar, madde 88’e bakarak Osmanlı geçmişinden kopulduğunu ve vatandaşlığın temellerinin atıldığını iddia etmektedir. Pek çoğu mübadeleyle gitmiş olsa da geride kalan Rum Ortodokslar, Yahudiler ve Ermeniler yeni vatandaşlık rejiminde eşit haklara sahip azınlıklar olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan kimlik politikalarına odaklanan ise erken cumhuriyet dönemini güvensizlik süreci olarak görmektedir. 1934 yılına kadar kadınların siyasi katılımının durdurulması, Türk olmayanların uzun yıllar boyunca kamu ve özel sektör istihdamının engellenmesi, azınlık vatandaşın savaş zamanı vergilendirilmesi ve mecburi askerlik hizmetinde ayrımcılık yapılması, göçmenlerin devletin güvenlik kaygıları nedeniyle yeniden yerleştirilmesi bu güvensizlik sürecinin uygulama pratikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bilgin ve İnce, 2015: 120). 1923 Türkiye Cumhuriyet’i ve Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesinde hegemonik milliyetçiliğin ve hegemonik erkeklik kültürü yeni rejimin bekası için kozmopolitizmi engel olarak görmüştür. Cumhuriyet rejimi her ne kadar seküler bir ulus-devlet tahayyülünde olsa da çeşitli güvenlik ve disiplini sağlama kaygılarıyla nüfusu homojenleştirme çalışmalarında sayıca çoğunluğu oluşturan Müslümanları hegemonik öğe kabul etmiştir. Dolayısıyla mübadeledeki amaç ülkeyi cinsiyet rejimindeki hiyerarşinin dışında konumlanan gruplardan başka bir deyişle ötekilerden arındırmak olmuştur. Osmanlı Devleti’nden bu yana yıllarca dini inanışlar üzerinde ilerleyen bu bağın ve savunulan Müslüman milliyetçiliğin Zürcher’e göre artık Avrupa medeniyetinin bir bütün olarak alınıp uygulanmasını sağlayabilmek için terk edilmesi gerekiydi. Bu sebeple milli kimlik konusunda radikal bir tercih yapılarak Cumhuriyetin sınırları içerisinde “Türk Milleti” fikrine dayanan bir ulus-inşa edilmeye başlanmıştır (2015: 235).

rejimin koruyucusu olarak görülmesinin temelinde de yine aynı şekilde güvenlik meselesi vardır. Bu bağlamda, Erken Cumhuriyet dönemi erkekliğin sembolik olarak üretilmesini sağlayan orduyu ve militarizmi detaylandırmak yerinde olacaktır.

Milliyetçilik ve militarizm birbirinin tamamlayıcısı ideolojilerdir. Altınay ve Bora'ya göre (2002) milliyetçilik ile militarizm ilişkisi iki açıdan ele alınabilir: İlki savaşlar, modern milliyetçilikler ve ulus-devletken diğeri de vatandaş-ordular, zorunlu askerlik ve eğitim eksenlidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktidarda bu bağlamda dünyadaki konjonktüre uygun olarak milliyetçi-militarist bir iktidardır. Cynthia Enloe'nun ifadesiyle militarizasyon, *“bir kişinin ya da bir şeyin, gitgide daha fazla ordu denetimine girdiği veya kendi refahı ya da iyiliği için militarist fikirlerle bağımlı hale geldiği, adım adım ilerleyen bir süreçtir”* (2006: 30). Dolayısıyla burada militarizmi, yalnızca kışlada hüküm süren bir iktidar değil toplumun her alanına yayılan bir zihin ürünü olarak ele almak gerekmektedir. Militarist iktidarın oluşturmak istediği militarize olmuş toplum, tıpkı erkek bedeninin tanımlandığı, disipline edildiği, tektipleştirildiği askerlik, ordu kurumu gibi tektipleştirilen, kontrol edilen, homojenleştirilen bir toplum tahayyülüdür. Ordu, militarist iktidar tarafından oluşturulmak istenen erkek egemen, otoriter toplumun prototipidir (Çoban, 2013).

Cumhuriyet rejiminin devlet merkezli militaristik toplum anlayışında vatandaşa belli misyonlar yüklenir. Zorunlu askerlik bunlardan biridir. Böylece devlet zorunlu askerlik gibi uygulamalarla kendi eliyle kadın ve erkek vatandaşlarını ayırır ve bir hiyerarşik yapı içerisinde zorunlu askerlik görevini yerine getiren erkekleri üst sıraya yerleştirir (Altınay ve Bora 2002: 144). Burada devletin kimi hiyerarşinin altında bıraktığını anlamak aynı zamanda hegemonik erkekliği kimlerin oluşturduğunu da anlamamıza yardımcı olur.

Devletin zorunlu askerlik hizmetinden muaf tuttuğu kadınlar, ilk olarak söylenmelidir. Erkeklerin en kutsal vatandaşlık vazifesi askerlik yapmakken, kadınların ki ‘annelik’ olarak belirlenmiştir. Kadınların asıl ve en kutsal vazifesi anne olmak ve çocuklarını vatana millete hayırlı evlatlar olarak yetiştirmektir. Dolayısıyla kadına temel bir hak olarak sunulması gereken eğitim hakkı bile öncelikle gelecek neslin iyi yetiştirebilmesi için sağlanmalıdır. Çocuklarının büyüdülerinde modern Türkiye'nin vatandaşları olacağı düşünüldüğünde, anneler eğitilmiş olmalıdır ki gelecek nesil iyi yetiştirebilsin, inancı hâkimdir. Murat Belge

(2011: 678) iyi çocuk yetiştirebilmek dışındaki görevlerinin hiçbir değişikliğe uğramadan devam ettirilen kadınların “milli bir seferberliğin parçası” haline geldiklerini vurgulamaktadır ve yine Belge’ye göre kadınlar ancak bu rolü benimsediklerinde hak sahibi olabileceklerdir.

İkinci olarak hiyerarşinin altında, askerlik hizmetini yerine getirme konusunda günümüzde dahi tartışmalara konu olan gayrimüslimler yer almaktadır. 1924 anayasası her ne kadar kanun önünde dil, din, ırk ayrımı yapmasa da uygulamalarda eşitlik sağlanamamıştır. “Her Türk asker doğar” sözündeki Türk, genel olarak Müslüman Türklerle sınırlandırılmıştır. Ordu, Kemalist rejimin en önemli kurumlarından ve modernleşmenin taşıyıcılarından biri olmasına rağmen “şehit olmak” meselesini askeri değil dini bir kavram olarak ele alır (Bali, 2011a). Savaşta ölen gayrimüslim askerin şehit sayılıp sayılamayacağı uzun yıllar devam eden bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Diğer yandan daha önce bahsedilen Türk olmayanlara karşı derin tarihsel güvensizlik orduda da kendini göstermiştir. Hukuki anlamda bir engel olmaması rağmen askere alınan gayrimüslimlerin silah taşımaya, üniforma giymesine izin verilmemesi gibi uygulamalar da bunun açık göstergesidir (Bali, 2011b). Yalnızca geri plandaki görevlerin sorumluluğu verilerek gayrimüslim vatandaşlar bu hususta feminize edilmiştir.

Militarist eril iktidarın milliyetçilik mitlerinin çoğunda atalarımızın (erkeklerdir) kahramanca mücadeleleri, fedakârlıkları sonucunda miras alınan vatani korumanın her Türk vatandaşının ödevi olduğu anlatısı yer almaktadır. Kemalist modernleşme, ulusu büyük bir aileye benzettir (Şerifsoy, 2007). Şerifsoy’a göre, Kemalistlerin metafor olarak aileyi tercih etmelerinin başlıca iki nedeni vardır. İlki, ulusun ve devletin ailedeki toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşi ile gösterdiği benzerliktir. Buna göre, baba ailedeki nihai kararları veren iktidar/otorite, anne ise alınan kararları yürütmekle görevli kimsedir. Anne, baba devleti temsil ederken, çocuklar halkı temsil etmektedir. Diğer neden ise, bireyin aile ile kurduğu duygusal bağıdır. Bireylerin hakkını asla ödeyemeyeceğini düşündüğü, gerekirse uğruna ölecek kadar bağlı olduğu ailesi, ulus ile özdeşleştirilir (Şerifsoy, 2007: 197).

Çoban’a göre (2013: 9) “*militarist anlamda erkekliğin kendisini temellendirdiği şiddet ilişkileri içerisinde ölüm, erkekliğin tamamlandığı tek andır. Erkek tam da öldüğünde kendi imgesini yakalar; yaşadığı sürece hep eksik, tamamlanmamış ve çocuk kalacaktır. Şehitlik tüm bu eksikliklerin aşılması, yaşayan*

hiçbir erkeğin ulaşamayacağı erkeklığe ulaşmayı anlatır.” Yüzyıllardır süren Anadolu geleneklerinde, Allah’a kurban olsun diye kurbanlık koyunlara, ailesine, çocuklarına kurban olsun diye yeni gelinlere, vatana kurban olsun diye de askerlere kına yakılmaktadır. (Yardımcı, 2008). Militarist erkeklik için vatan uğruna ölmek, şehitlik mertebesi erişilebilecek en üst makamdır. ‘Şehitler ölmez, vatan bölünmez’ sloganında da görüldüğü gibi şehitlik mertebesi ölümsüzlükle ilişkilendirilir. Böylece erkekliğin sürekli olarak beslenip, yeniden üretilmesine yardımcı olur.

2.1.2.2 Laiklik-Din İlişkisi

Erkeklik, sembolik anlamda yalnızca milliyetçilikle üretilmez. Hegemonik erkekliğin üretilmesini ve kitlelerin mobilize edilmesini sağlayan bir diğer unsur dini değerler, gelenekler, kurumlardır⁶ (Tuğrul, 2014). Bu bağlamda toplumun din ile ilişkisinde laiklik, kurucu elitin tasavvur ettiği ideal toplumun en önemli sütunlarından biri olmuştur. Laiklik, en çok bilinen haliyle “din ve devlet işlerinin ayrılması” olarak tanımlansa da Batılı olan ve Batılı olmayan ülkelerde farklı pratikler geliştirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında laiklik ideolojisine katı bir şekilde bağlı kalınmış olunmasına rağmen tam anlamıyla devlet ve din işlerinin ayrıldığını söylemek zordur. Göle’ye göre Fransız laikliğinden ilham alınmasına rağmen Türkiye’de din ilişkileri devlet tarafından düzenlenmiştir. Hatta devlet tüm mezheplere de aynı mesafede durmamış, Sünni İslam, örtük de olsa devlet dini kabul edilmiştir (Göle, 1997: 48). O dönemde meydana gelen isyanlarının büyük çoğunun kaynağının din olması, kurucu elitlerin dinin mobilizasyon gücünü daha fazla idrak etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla dini alanın kontrolü hem iktidarın pekiştirilmesi hem de kapitalist ulus-devlet inşa sürecinin işleyebilmesi için önemli hale gelmiştir (Boyras, 2019: 83). Sevinç’e göre (13.12.2020) Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulmasının amacı da tam olarak bu sebepten yani örtük de olsa Sünni İslam’ı kontrol edip devlet için tehlike olmaktan çıkarmak için kurulmuştur. Ayrıca bu dönemde çıkarılan pek çok kanun ve yapılan pek çok reformu da bu bağlamda değerlendirmek gerekir⁷.

⁶ Bunun yanında din ve milliyetçilik oldukça iç içe geçmiş kavramlardır. Ordu, her ne kadar laik değerlerin savunucusuysa da “şehitlik” gibi dini bir kavramı vatan uğruna ölen askerleri tanımlamak için kullanır. İslamiyet, Hristiyanlıktaki ‘şahitlik etmek’ içeriğinden etkilenmiş ve şehitlik benzer şekilde şahadet etmek/ tanık olmaktan gelerek Allah yolunda ölen kimseyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Tuğrul, 2014: 166). Dolayısıyla daha önce belirtildiği gibi devlet-millet birlikteliğinin sağlanması için milliyetçilik ve din toplumu milli kimlik merkezli olarak homojenleştirirken oluşturulan hegemonik erkekliği de hiyerarşinin en üstüne oturtur.

⁷ Örneğin, 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla eğitim sisteminin seküler, modern, milliyetçi bir çerçeveye yürütülmesi kararı alınmış ve ülkedeki tüm eğitim kurumlarının Milli Eğitim

Laiklik ve erkeklik hususuna gelince, tek parti döneminin kurucu elitinin idealize ettiği ve rol modeli oldukları erkeklik de modern, pozitivist, seküler, Batılı hegemonik erkekliktir. Cumhuriyet elitinin çok büyük kısmı Avrupa'daki kurumlarda eğitim görmüştür. Dolayısıyla lisan bildiklerinden dünyadaki ve özellikle Avrupa'daki yeniliklerle yakından ilgilenmişlerdir. Esasında Cumhuriyet elitlerinin seçkin bakış açılarını, sosyal arka plan sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Devleti'nden miras alındığı söylenmelidir (Özbudun, 2012: 194). Osmanlıdan bu yana devam eden modernleşme sürecinde Özbudun'a göre (2012) elitler, kendilerini “*devletin gerçek hizmetkârları ve modernleşmenin baş ajanları*” olarak görmüşlerdir. Atatürk önderliğinde toplumun modernleşmesi ve dönüşümü için Batıdakine benzer hegemonik erkeklik inşa etmişlerdir. Cumhuriyet elitinin hegemonik erkekliği kamusal söylemin tekeli olduklarından dolayı da erkeklik stillerini “olması gereken- ideal olan” olarak yerleştirmişlerdir. Örneğin, erkeklik hiyerarşisi bağlamında da Batılı erkekliğin dışındaki erkeklik türlerini de toplumsal kontratın dışında bırakmışlardır. Batılı hegemonik erkeklik ile uzlaşan ve modernleşmeye karşıt olmayanlarla herhangi bir problem yaşamazken karşısında yer alan tüm erkeklik tipleriyle problem yaşanmıştır. Etnik kökeni farklı olanlar, köylüler, dinsel gruplar bu bağlamda dışarıda bırakılmıştır ve merkezin temsilcileri bu durumlarda genellikle itaat edene ödül, etmeyene ceza yöntemine başvurmuşlardır (Shils, 2002: 92).

Toplumun sekülerizasyon sürecinde dini devre dışı bırakan bir anlayışla hareket edilmiş olsa da kurucu elitler, Türkiye gibi bir ülkede din olmadan bir devletin ya da devlet olmadan bir dinin kültürel olarak sürdürülebilir olmayacağını farkındadırlar. Dolayısıyla tek parti döneminde Kara'ya göre, iki yöntemle bu sorunu aşmayı denemişlerdir: mevcut din anlayışını kontrol altına almak, dönüştürmek diğeri ise dinde reformlar yaparak yeni bir yerli-milli din yaratmaktır (Kara vd. 2019: 111). İlkini gerçekleştirmek için Diyanet İşleri Başkanlığının kurulduğundan söz etmiştik, ikincisi ise dinde Türkçe ibadet, ezanın Türkçe okunması gibi pek çok reformu gerektirmiştir. İsmail Kara'nın arşivinden (2019: 112-113) aktardığı üzere 1930'lu yıllardaki Sultanahmet Camii'nde “*para biriktir*”

Bakanlığına bağlanması öngörülmüştür. Yine ilgili kanun medreselerin kapatılmasını, imam-hatip okullarının kurulmasını, din derslerinin kaldırılmasını da öngörür. Bunun yanında tekke ve zaviyelerin kapatılması (1924), şapka kanunu (1925), medeni kanun (1925), Latin alfabesine geçiş (1926), anayasadan “devletin dini İslam'dır” ibaresinin kalkması (1928) gibi pek çok kanunda laiklik ideolojisi gereği uygulamaya konulmuştur (Boyraz, 2020: 84).

ve “yerli malı al”, Edirne Selimiye Camisi’nde “Atatürk”, “Var ol İnönü” mahyalarının yerli-milli din reformunun tezahürü olarak okunabilir. Dellaloğlu’na göre bu yolla “devlet, kendisi laik olmak yerine toplumu laikleştirmeye çalışmıştır” (2019, 160). Toplumun sekülerizasyon amaçlarken aynı zamanda modern, seküler, Batılı hegemonik erkeklik de yeniden üretilmiştir. Bu durumu bir örnekle açıklamak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Heper’e göre (2012: 140) Mustafa Kemal Atatürk, Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti’nin gelenekselliği ve kılık kıyafetine odaklanarak nasıl değersizleştirdiklerini görmüş ve Cumhuriyet insanının idealize ederken hem erkeklerin hem de kadınların görünüşleri konusunda hassas davranmıştır. Başka bir deyişle bir bio-politik iktidar olarak devlet eliyle kişilerin bedenleri konusunda tasarruflarda bulunulmuştur. Örneğin, 1925’te Atatürk’ün Kastamonu ziyaretindeki konuşmasının ana teması modernleşmedir ve bir dizi talimatla yetkililerin nasıl şapka giyeceği açıklanmıştır. Erkekliğin değişen ideallerinin simgesi olarak görülen şapka, Cumhuriyetçi bir hegemonik erkekliğin inşasında kullanılmıştır ve şapka kanununu eleştirenleri dini fanatikler olarak eleştirmiştir. (Jana, 2015: 232). Kılık kıyafet devrimi aslında Osmanlı Devleti’nde II. Mahmut’un gerçekleştirdiği birtakım ıslahatlarda da göze çarpmaktadır. O dönemde de sarıktan fese geçiş ve fesin artık Osmanlı ulusal kimliğinin bir göstergesi haline gelmesine de muhalefet edenler olmuştur. O dönemin muhaliflerince ya Batının politikasının ve değerlerinin kabulü ya da reddi olarak görülmüştür. Ancak yine de fes; Batılı olmayan bir ulusal kimliği korurken, modern milliyetçiliğin Batılı modellerini benimseme çabasının bir parçası olmuştur. 1925’te Kastamonu İnebolu’da konuşan Atatürk, şapkanın kapalı alanlarda çıkarılması, bina dışına çıkıldığında mutlaka takılması ve birbirini selamlarken kaldırılması gibi şapka kullanımına dair talimatları sıralarken aslında erkekler için yeni bir vücut pratiğini de sıralamıştır. Bu durum zaman içerisinde erkekliğin pratiklerinin nasıl değiştiğine de örnek oluşturur. Jana’ya göre (2015) erkeklerin birbirini gördüklerinde “Hat-Honor” diye adlandırılan şapka çıkarma girişimi bir nevi erkeklik ayini olarak görmek mümkündür. Arat’a göre ise, şapka, smokin, kravat gibi yenilikleri yalnızca modaya uygun olarak değil, aynı zamanda devlete olan sadakati de belirten laikliğin bir simgesi olarak görmek gerekir (Arat, 1997). Özetle, kılık kıyafet inkılapları hem Türk ulus devletinin, laikliğin hem de Osmanlı Devleti’nde erkek bedeninin medenileşmesi için bir araçtır. Atatürk, Türk ulusunu muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için, Batılı ulusçuluk modellerini örnek

olarak modernliği kucaklayan bir ulus yaratmaya çalışmış ve inkılaplarını gerçekleştirirken Batılıların gelişmekte olan ülkeler için kendini yönetmekten yoksun algısını yıkmayı hedeflemiştir (Jana, 2015: 231). şapka kanununda görüldüğü gibi merkezin değerleri ve modernleşme faaliyetleri somutlaşırken, hegemonik erkeklik yeniden üretilmiştir.

Diğer yandan şu noktayı da unutmamak gerekir. Türk toplumunun genelinde Batılı hegemonik erkeklik sıfatına uyan erkekler, yalnızca iktidardaki seçkinler ile sınırlı olmaya devam etmiştir. Daha sonra köy enstitülerinin kurulmasıyla bu seçkinci küçük kitle çoğaltılmaya çalışılmıştır. Ancak yine de Atatürk, o dönem şartları göz önünde bulundurulduğunda ülkenin kırsalındaki erkekliklerin taklit etmeye çalıştıkları biri değildir. (Jana, 2015: 235; zbay, 2013:197). Üstelik kılık kıyafetten, Latin alfabesine yapılan bu değişiklikler ve tek biçimlilik kentliler ve köylüler arasındaki farkı da arttırmıştır (Arat, 1997: 122). Fakat bu durum yine de Atatürk’ün hegemonik bir erkek olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Özbay’a göre (2013: 197) hegemonik erkeklik tam da böyle kurulup işlemektedir. Tüm erkekleri kapsamak gibi bir iddiası yoktur. Genellikle iktidarla ilişkilendirilir ve ideal olarak yansıtılır. O ideale benzeyebilenler, onun izinden gidenler faydasını görürler ve bu bağlamda toplumdaki değerlerini arttıırırlar.

Cumhuriyet seçkinleri, pozitivizmi ve sekülerizmi modernleşmenin en önemli unsurları olarak grmştir. Modernleşme kapsamında yapılan reform çalışmaları da Türk Cumhuriyeti elitlerinin modernleşme teşebbüslerini meşrulaştırmaya hizmet etmiş “ilerleme ve düzen” mottosuyla reformları referans alıp şekillendirilmesini sağlamıştır (Göle, 1997: 8). Sosyal mühendislik pozitivizmin doğal sonucu olarak ortaya çıkarken; sekülerizm, devletin kamu alanlarını kontrol ettiği modernist bir ideoloji olarak uygulanmıştır. Cumhuriyetin yeni merkezi değerlerine kutsiyet atfedilmiş ve merkezin tekliği, bölünmezliği, değiştirilemezliği her fırsatta söylem aracılığı ile yeniden inşa edilmiştir. Kamusal söylem merkezin tekelinde olduğundan, merkezin değerleri “olması gereken- ideal” olarak kodlanmış ve bu değerlerin dışında kalanlara yönelik uygulanan olağanşt uygulamalar merkezin söylemi aracılığıyla meşrulaştırılmıştır. Merkezin ideal olarak kodladığı değerler aynı zamanda dönemin hegemonik erkekliğini de yansıtan değerlerdir. Merkezin değerlerine karşı çıkan ya da uyum sağlayamayan diğer erkeklikler de dolayısıyla hegemonik erkek tarafından tekileştirilir.

2.1.2.3 Popülizm

Milliyetçilik ve laiklik-din ilişkisinden sonra hegemonik erkekliğin ideolojik olarak üretilmesine katkı sağlayan popülizmden bahsetmek gerekmektedir. Tagunieff'e göre, tarihteki birçok olayı göz önünde bulundurularak popülizmin öne çıkan üç dalgası olduğu söylenebilir: Kırsal popülizm, Latin-Amerika popülizmi ve yeni sağ popülizmi. Kırsal popülizm, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus entelektüellerinin daha eşitlikçi bir yapı için Rus köylüleri adına verdikleri mücadeledir. “*Narodniki- Narodnizm*” olarak bilinen bu hareket köycülük olarak da yorumlanabilir. Latin Amerika popülizmi ise, 1940lar ve 1950lerde Arjantin’de Peron ve Brezilya’da Vargas milliyetçi otoriter rejimlerinin yerleşik çıkarlara karşı halk için mücadele ediyormuş gibi davranmasıyla ortaya çıkmıştır. Yeni sağ popülizmi ise, 1970lerden günümüze kadar devam etmektedir. Halkın gerçek istekleri göz ardı edilirken diğer yandan geleneksel siyasete karşı harekete geçilir (aktaran, Jagers and Walgrave, 2007: 3). Bu kategorizasyonun Türkiye uyarlamasında Erken Cumhuriyet dönemine “*Narodnizm*” demek mümkündür. Narodnizm, 19. Yüzyılda geç kapitalistleşen pek çok ülkede görülmüştür. Türkçe’de “halkçılık” olarak da bilinen Narodnizmde, geç kapitalizmin yarattığı koşullara bağlı olarak bu ülkelerdeki aydınlar başka bir toplumsal rol üstlenip ulus inşasında daha etkin rol oynamıştır (Toprak, 2014). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki popülizmi, bu noktada diğer dönemlerden ayırmak gerekir. Son zamanlarda popülizme negatif bir anlam yüklense de, tek parti döneminde popülizm ideolojik ve dönüştürücülük yönüyle pozitif bir anlama sahiptir. Dönemin Cumhuriyet elitleri yani popülist entelektüelleri ülkeyle ilgili pek çok soruna kaygıyla yaklaşırken, köylüler üzerinden de bu sorunları somutlaştırmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde siyasi karar alıcıların popülizmi, Cumhuriyetin yurttaşının görevlerini belirleyen ve toplum inşasını üstelenen bir rol oynamıştır. Çok partili hayata geçişle özellikle demokratikleşme vurgularıyla birlikte Toprak’a göre popülizm, siyasallaşarak ideolojik dönüştürücülük işlevini yitirmiştir (Toprak, 2014).

Tek parti dönemi halkçılığında solidarist toplum anlayışı öne çıkmaktadır (Toprak, 2014). Erken Cumhuriyet döneminde solidarist toplum anlayışının yaratılması ve güçlü bir ulus devlet oluşturulması için Türk kadını ve erkeğine çeşitli misyonlar yüklenmiş ve bu misyonlar kutsallaştırılmıştır. Özellikle ‘kadın’ modernleşme sürecinin vitrininde yer almış ve şimdilerde dahi kullanılan

‘Cumhuriyet kadını’ imajıyla Atatürk devrimlerinin ve Cumhuriyet ideolojisinin görünen yüzü olmuştur (bakınız Sancar, 2012) Yeni rejimin kurucuları kadın ve erkekleri kamusal alanda eşit olarak tanımış, 1934’te kadınlara oy hakkı vermiştir. Ancak bu noktada kabul edilen kanun ve yurttaşlık haklarıyla kadınlara sağlanan iyileştirmelerin arkasında birinci dalga feminist hareketin katkısı olduğunu belirtmek gerekir. Daha açık ifadeyle, Saktanber’in belirttiği gibi, kadın hakları Atatürk tarafından tepeden inme olarak verilmiştir demek feminist kadın mücadelesine haksızlık olacaktır (Saktanber, 2001: 325). Burada bahsedilen ilk dönem cumhuriyet rejiminin tasavvur ettiği toplumsal kimlik inşasındaki kadınların rolü ve profilidir.

Erken cumhuriyet döneminde kadınlar orta sınıf, eğitilmiş ve laik Türk kadınları modernist cinsiyet hegemonyasının gerçekleşmesine ya profesyonel bir şekilde ya da kendilerini aydınlanmış ev hanımları ve ulusun bilinçli annelerine dönüşerek katılmışlardır. Diğer yandan bu tanımın dışında kalan alt sınıf, eğitimsiz, dindar kadınlar bu ideale uymadıkları için cinsiyet hegemonyasında “vurgulu kadınlığı” sağlayamamıştır (Özbay ve Soybakış, 2018: 6). Devlet, seçkin kadınların kamu hayatına katılımlarını desteklerken, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak açılan “kız enstitüleri” ve daha sonrasında “akşam kızlar sanat okulları” gibi okullar aracılığıyla özel alanda ev işleriyle ilgilenen, rasyonel, disiplinli, düzenleyici, modernist ev hanımları olmalarını teşvik etmiştir. Böylece, kadınların yaşam tarzına yasaklamalar getirmeden bu okulların sunduğu eğitim programlarıyla kontrolü sağlamıştır (Arat, 1997: 100; Sancar, 2012: 218).

Cumhuriyet kadınının imajını da modernist-seküler eğitimin bir ürün çıktısı olarak Connell’in belirttiği (2019: 268) “*ön plana çıkarılmış kadınlık*⁸” kapsamında görmek mümkündür. Sekülerizmin günlük hayata penetrasyonunda kadınların fiziksel ve sosyal görünüşleri /görünürlüklerin Cumhuriyetin bir kadın devrimi olduğu yönündeki yorumların artmasına ya da feminist devlet şeklindeki imajı meşrulaştırmaya yaramıştır (Saktanber, 2001: 325). Cumhuriyetle birlikte “ön plana çıkarılan kadın” gazetelerde, dergilerde, karikatürlerde, romanlarda şu gibi

⁸ Connell’in “küresel cinsiyet düzeni” olarak adlandırdığı sistemde “ön plana çıkarılan” hegemonik erkekliğin sahip olduğu konuma sahip değildir. Hegemonik erkeklerle benzer noktası, hegemonik erkeklerin diğer erkeklikleri feminize etmesi gibi vurgulanan kadınlıkların da diğer kadınlıkları feminize etmesidir. Vurgulanan kadınlar, ya da ön planda olan kadınlar, hegemonik erkeklikte olduğu gibi zamana, şartlara göre değişkenlik gösterir, sabit değildir. Fakat genelde ideal formu ev kadınlığı ve annelik olarak görülebilir. Alt düzeyde olmaya gösterdiği rıza ile karakterize olmaktadır. (Connell, 2019: 268)

imajlarla karşımıza çıkmıştır: peçe gibi dini sembollerden kurtulmuş, atletizm yapan, Batı tarzı kıyafetler giyen, modaya uygun kısa saç kullanan, erkeklerle birlikte mesleğini icra eden, evini Batı tarzı mobilyalarla dekore eden, geçit törenlerinde şortlu, bayrağı taşıyan, tiyatrodan, restoranlarda, sokaklarda eşiyile el ele ya da bir balo salonunda gece elbisesiyle yer alan kadın rejimin ikonografisini yansıtmıştır (Göle, 1997: 51; Arat, 1997: 125).

Bunun yanında kamusal alanda aktif olan veya anne- eş olma sıfatına mesafeli kadınlar da hoş karşılanmamaktadır. Tüm eril milletlerde olduğu gibi Kemalist elit için de bu durum -her ne kadar modernleşmeyle örtüşmese beraberinde endişeleri ve tehdit algısını getirmektedir (Bora, 2017: 154). Dolayısıyla Kemalizm kadın hareketinin sınırlarını kendisi çizmek, kendisi düzenlemek istemektedir (Bora, 2017: 154). Bu duruma devlet feminizmi ya da Kemalist Feminizm de denilmiştir (Durakbaşı, 1998; Sirman 1989). Devlet feminizmin açtığı imkânlardan yararlanan orta sınıf kadın eliti, toplumsal, sınıfsal ve kamusal bir statü elde ederek 1940’lardan sonra Cumhuriyet kadını imajıyla Kemalizme minnettar ve Cumhuriyetin en ateşli savunucularından biri olacaktır. Bora’nın aktardığı, Deniz Kandiyotini’nin ifade ettiği gibi burada önemli bir patriarkal pazarlık vardır (Bora, 2017: 154). Soyadı kanunu ile “Atatürk” soyadını alan Ebedi Şef böylece Türk ulusunun atası, vasisi, velisi olmuştur. Atatürk’ü kültleştiren ve bir ulusun babası, atası olmasını sağlayan bu inşa sürecinde kadınların rolü azımsanmayacak önemdedir. Başta manevi kızları olan Ülkü Adatepe, Afet İnan, Sabiha Gökçen’de görülebileceği gibi Mustafa Kemal Atatürk, kadının elinden tutan ve en iyi şekilde yetiştirilmesi için uğraş veren modern bir babadır. Arat’a göre (1997: 123) Atatürk’ün özellikle kız çocuk evlat edinmesi, erkek çocukların daha çok tercih edildiği bir toplumda sembolik bir önem taşımaktadır. Young’ın eril koruma mantığı bağlamında yorumlayacak olursak bir ulusun babası figürüyle özellikle kız çocuklarıyla özel bir bağ kurarak, eğitilmesine önem veren Kemalistler için kadınlar ve çocuklar vesayete muhtaç bireyler olarak düşünülmüştür (Young, 2013; Bora, 2017: 763).

Popülizm, güçlü karizmatik liderlikle de büyük oranda ilişkilidir (Abi-Hassan, 2017). Karizmatik liderlerin kitleleri etkileme ve organize etme gücü, halkla olan iletişim tarzı, yeni bir politika stili yaratma popülizmin esas amaçlarından olan seçim bölgesine ulaşmak için desteği harekete geçirmeyi kolaylaştırır (Jan and Walgrave, 2007: 4). Genel olarak popülist karizmatik liderler

ister sağda ister solda olsun erkeksiliğin ön plan çıktığı bir profil çizerler; halkın babası-ağabeyi imajı, iç dış muhalefete yönelik aşırı agresif tavırlar ve ötekileştirip feminize eden bir dil kullanımı genelde en sık karşımıza çıkan özellikleridir.

2.1.3 Erken Cumhuriyet Dönemi Erkekliğin Üretilmesinde Liderin Rolü

Hegemonik erkekliğin üretilmesinde maddi ve sembolik pek çok faktörün kesişim noktası liderdir. Başka bir deyişle erkekliğin üretiminde liderin rolü tüm bu ilişkileri anlamlandırmaya yarayan en önemli faktördür. Cumhuriyetin ilk yıllarında hegemonik erkekliğin temsilcisi Atatürk'tür.

Atatürk'ü hegemonik erkek ve kült lider yapan nedir, sorusunun yanıtı ise Kurtuluş Savaşı'nda aranmalıdır. Türk halkının kahraman hasretini, dönemin ölüm kalım mücadelesi ve çaresizliklerle geçen ağır şartları daha da pekiştirmiştir. Atatürk'ün ve silah arkadaşlarının göstermiş olduğu gayret, sefalet içinde yıllardır savaştan yorgun ve bitap düşmüş, kurtarıcıya hasret Türk halkı için son çıkış kapısı olmuştur. Türkiye'yi yoktan var etmiş, düşman işgalinden kurtarmış, kurtuluşun ardından da Türk halkının itibarını teslim ederek, yüceltmış, Batılı medeniyetler seviyesine çıkarmak için bir dizi devrime girişerek bu yola adeta ömrünü adanmış Atatürk'ün sadece bir kurtarıcı lider kültü olarak değil aynı zamanda ulusun babası olarak görülmesini sağlamıştır. Diğer yandan kurucu kuşağın, imparatorluğun okullarında aldıkları siyasal eğitim de Atatürk'ün lider-baba kültürünün oluşmasında etkili olmuştur (Ünder, 2001). Öyle ki, padişahın “çok yaşa” diyerek yüceltildiği, başlarında bir baba figürü görmeye alışkın olan kurucu kuşak için hilafetin ve saltanatın kaldırılmasıyla Ünder'e göre Atatürk, padişah-baba figürünün yerini almış, hatta daha da ötesinde bazıları için Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak kutsallaştırılmıştır (2001: 146). Tanıl Bora ise Atatürk kültürünün, yeni rejime kuşkulu bakanların bile saygı duyduğu bir şahsiyet olmasından dolayı bir rıza üretim işlevi taşıdığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Atatürk'ün imgesine yeni rejimin değerlerini Atatürk imgesi üzerinden meşrulaştırmanın stratejik ve doğru bir hamle olabileceğini belirtmektedir (Bora, 2007: 122).

Hem Türkiye'yi diriltmek hem de Türk ulusunu markalaştırmak için içeride ve dışarıda Cumhuriyetin kurucu eliti de Atatürk'ün “remasculinize (yeniden erkekleştirme)” edilmesine yardımcı olmuştur. Atatürk'ün yüceltilmesinde ve bir kişi kültü yaratılmaya çalışılmasında yeni rejimi meşrulaştırma çabası vardır. Bu

bağlamda Atatürk'ün imajını sağlamlaştıran ikonik fotoğraflarının servis edilmesi ayrı bir önem ihtiva etmektedir. Başında kalpağıyla karlar üstünde dinlenen ya da Kocatepe sırtlarında eli çenesinde düşünen Başkomutan Atatürk, elinde tebeşirle kara tahtanın başında Başöğretmen Atatürk, Kastamonu'da şapka inkılabını ilan ettikten sonra Ankara'ya dönüşte kendisini karşılayanları şapkasını çıkararak selamlayan Atatürk, birbirinden şık erkek ve kadınların bulunduğu Cumhuriyet balosunda dans eden Atatürk, köylülerin sorunlarını dinleyen Atatürk gibi sayısız ikonik fotoğrafla okuma-yazma oranı oldukça düşük bir topluma görsel olarak inkılapları ilk elden sunmuştur. Başka bir deyişle makbul bir vatandaş olarak, ideal olanı fotoğraflar aracılığıyla belgelemiştir. Bu imaj, fiziksel erkeklik olarak özetlenebilir ve tesadüfen yaratılmamıştır (Sperling, 2016). Bu açıdan bakıldığında inkılapların kabullenilmesi, rejime bağlılığın sağlanması ve rejimin meşrulaştırılması için Atatürk'ün yüceltilmesi bir stratejidir. Atatürk'e duyulan bağlılık, toplumda Ünder'in ifadesiyle “sivil bir din işlevi” de görmüştür (Ünder, 2001: 151). Atatürk'e yakıştırılan kurtarıcı, inşa edici, koruyucu, ilk yaratıcı gibi sıfatlarda atfedilen kutsiyeti doğrudan görmek mümkündür (Bora, 2017: 121). Diğer yandan devlet dairelerinde, işyerlerinde, paralarda resmini gördüğümüz, en önemli şehir meydanlarında heykeline, büstüne rastladığımız, pek çok kurum ve kuruluşa adını verdiğimiz, kabrini, heykellerini, büstlerini resmî törenlerin merkezi yaptığımız, ulusal bayramlarda bir nevi onu andığımız Atatürk'ün kurtarıcı, ulu, yüce, Ata, Başöğretmen sıfatlarının ötesinde örneklerden de görüleceği gibi ölümsüz sıfatı ile anılmaktadır (Ünder, 2001: 138).

Atatürk'ün ölümsüz olduğu fikri de resmî ideolojinin önemli stratejilerinden biridir. Tanıl Bora'nın aktardığı Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz'in incelemelerde dile getirdiği gibi Atatürk'ün anıt mezarının yapımının uzun yıllar boyunca devam etmesinin temelinde de ölümsüzlük fikri vardır. Bu durum bir nevi vedalaşamamanın, yas tutamamanın belirtisi olarak normalleşememe, reşit olamamakla ilişkilendirilmiştir (Bora, 2017: 123). Atatürk ise “*Benim naçiz vücudum, bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet payidar kalacaktır*” ve “*İki Mustafa Kemal var. Biri ben, fert olan, fani olan Mustafa Kemal. İkinci Mustafa Kemal'den ise ancak "Biz" diye bahsedebilirim. Yani sizler, çalışan köylü, uyanık, münevver, milliyetperver vatandaşlar... İşte o Mustafa Kemal ölmez*” sözleriyle ölümsüzlük fikrini pekiştirmiştir.

Atatürk eğitimli, Batılı, modern, akla ve bilime öncelik veren, kentli, milli elitler üzerinde etkili olan biridir. Gerek fotoğraflarla belgelendiği gibi kılık kıyafetine verdiği önem gerek modern, eğitimli bir kadınla evlenerek kurduğu çekirdek aile esasında hegemonik erkekliğinin özelliklerini yansıtmaktadır (Özbay, 2013: 198). Dönemin şartları düşünüldüğünde Atatürk'ün erkekliği devrimcidir. Toplumun çoğunun idealini yansıtmaz, tarzı ve tavırları toplumun hatırı sayılır kısmına sirayet etmez. Fakat özellikle yıkılışları, savaşları gören büyük acılar yaşayan Cumhuriyetin kurucu kuşağı için Atatürk öldükten sonra dahi onu yüceltmeyi sürdürmeleri ve hakkını teslim etmelerinin nedeni rızaya dayalı hegemonyasıdır. Diğer yandan merkezin temsilcileri, Cumhuriyetin kurucu elitleri “remasculinize” edilen Atatürk'ün inkılapları, öğretileri ışığında ilerlemeye devam etmektedir.

Türkiye gibi genç, dinamik bir cumhuriyeti Atatürk, Türk gençliğine emanet etmiştir. Cumhuriyetin ikonik fotoğraflarında sıklıkla görülen spor yapan, müsabakalara katılan gençler Atatürk'ün hegemonik erkekliğinin birer yansımasıdır. Bedenin medenileşmesi ve disiplinli olması için sporla uğraşmak gereklidir. Atatürk'ün yüzerken, kürek çekerken rastlayacağımız fotoğrafları yukarıda belirtildiği gibi fiziksel erkekliğin somut bir belgesidir. Mosse (1998), modern ulus devlet ve modern erkekliğin birbirine paralel olarak oluşup geliştiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla milliyetçi söylemde erkek bedeni veya erkeklikle ilişkilendirilen özellikler ideal ulus tahayyülünün somutlaşmış halini oluşturmaktadır. Disiplinli, sağlıklı, orantılı erkek bedeni aynı zamanda sağlıklı bir toplumsal yapıyı oluşturmaya çalışan modern milliyetçiliğinde yansımasıdır.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hegemonik erkekliğinin en önemli özelliklerinden biri de militarizmdir. Dolayısıyla, Belge'ye göre (2011: 707) Erken Cumhuriyet dönemi hegemonik erkekliğini şekillendiren hegemonik milliyetçiliğin ise en çok öne çıkan iki özelliği bulunur: militarist oluşu, kozmopolitizme ve devletin otoritesi dışındaki simge ve merkezlerin toplumda yer almasına karşı çıkmasıdır. Ordu-millet ilişkisinde ise her fırsatta etnik bakımdan “temizlenmiş” ve ekonomisi “milli” bir kesimin eline geçmiş bir toplum idealini yaşatılmıştır (Belge, 2011: 707). Dersim ve Şeyh Said ayaklanmasının bastırılması, Kastamonu olayları ve Hatay'ın alınması gibi güvenlik merkezli süreçler bu kültürün güçlenmesinde daha da etkili olmuştur. Bunun sebebi ise ülkeyi kurtaran Mustafa

Kemal'in radikal modernleşme çabalarının bu imgeyi daha da güçlendirmesi olarak görülebilir.

Atatürk gibi güçlü bir liderin yansıttığı hegemonik erkeklik onun ölümünden sonra dönüşümler geçirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi hegemonik erkeklik değişmez değildir ve meydan okumaya son derece açıktır (Kreisky, 2014: 15). Değişen koşullara ve konjonktüre bağlı olarak baskın olan erkeklik -hegemonik olabilmek için- mücadele eden politik karar alıcılar çok partili hayata geçişle birlikte Türk siyasetinde iktidarı göğüsleyen, -koalisyonlardaki ortaklıklar hariç - genel olarak sağ ideolojiye sahip partiler ve liderleri de Atatürk'ün mirasının ve Kemalist ideolojinin kurumsalı olarak okunabilecek CHP ve ordu ile hegemonik erkekliğin bir güç savaşına dönüşmeye müsait doğasına uygun olarak yeni bir hegemonik erkeklik yaratabilmek için mücadele etmişlerdir. Bunu yaparken de Kemalist ideolojinin bileşenlerini miras almışlardır.

2.2 Türk Sağ ve Erkeklik Kurgusu

Türk sağ ve erkeklik kurgusunun tartışmasının yapılacağı bu bölümde Türkiye'deki sağ partilerin liderlerinin (Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan) Atatürk'ten sonra hegemonik erkeklik arayışlarının mücadelesi incelenecektir. Hegemonik erkekliğin sağlanabilmesi için toplumun rızası gerektiğinden ve bunun da ulusal ya da uluslararası dinamikleri yerinden sarsacak büyüklükte bir olay olmadıkça inşa edilmesinin zaman aldığı göz önünde bulundurulduğunda bir erkeklik geleneğinden ve miras bırakmadan bahsetmek mümkündür. Türk sağının erkeklik kurgusu da hem sağın kendi içerisindeki gelenekten hem de Kemalizmden miras alınan öğelerle örülecek ve bu bölümde Türk sağının erkeklik kurgusu daha önce belirtilen maddi, sembolik ve lider başlıkları altında incelenecektir.

2.2.1 Türk Sağının Maddi Alanda Erkeklik Üretimi

Sağın en temel özelliği liberalizm ve devletçiliği karma bir şekilde iç içe geçirerek ekonomik sistemi her zaman uluslararası kapitalle birleştirmeye çalışmasıdır (Savran, 2011: 155). Cumhuriyetin ilk yıllarında kapitalizmi yerileştirerek uluslararası sisteme dâhil olma şeklinde görülen bu arzu, temel hedef olarak aynı kalmış olsa da uluslararası sistemin yapısındaki değişimler sonraki iktidarların Cumhuriyetin ilk yıllarındaki pusulayı revize etmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla Demokrat Parti ile başlayan Türk sağ siyasetinin maddi alanda erkekliğin nasıl ürettiğini anlamaya çalışırken konjonktürden bağımsız düşünmek

mümkün değildir. Bu bölümde Türk sağının maddi alanda erkeklik kurgusunu incelemek için Demokrat Parti'den AK Parti'ye gelene kadar hem iç hem dış siyasetteki gelişmelere, partilerin, liderlerin eylemlerine ve söylemlerine odaklanılacaktır. Türk sağının maddi alanda erkekliği üretmesi, ilk olarak uluslararası sistemin erilliği üreten yapısının Türk sağının erilliğine etkisi, ikinci olarak ise Türk sağının kapitalist sisteme entegrasyon üzerinden erilliği nasıl ürettiğine odaklanılarak incelenecektir.

2.2.1.1 Uluslararası Sistemin Erilliği Üreten Yapısında Türk Sağı

Adına “Soğuk Savaş” yılları denen ve 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılıp ABD’nin hegemon güç olarak rakipsiz kalmasına kadar sürecek olan bu iki kutuplu sistemde dünya komünizm ve kapitalizm adında iki ayrı sistemin antagonistik siyasetinin arenasına dönüşmüştür. İkinci Dünya savaşını “eski Dünya”ya oranla daha az zararlı atlatan Amerika, aynı zamanda dünya üzerinde “nükleer güce” sahip tek devlet olarak hegemonik erkekliği de biçimlendirmiştir⁹ (bakınız, Carroll, 2003: 100). Soğuk Savaşın ilk yıllarında Amerika’nın hegemonik erkekliği agresif, realist, rasyonel, militaristik ve ekonomik anlamda liberal ve muhafazakârdır. Soğuk Savaş hegemonik erkekliği ötekiyi kızıl tehdit/komünizm olarak konumlayarak; Batılı olmayan komünist devletleri anti-demokratik, zayıf sosyal politikalar, kötü ekonomi, boyun eğen devletler şeklinde oryantalize etmektedir (Bilgiç, 2016: 131) Sovyetler ve komünizm tehlikesi karşısında ulusal güvenliği

⁹ Amerikan siyasetinde Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki savaş sonrası rekabet, erkeklik çerçevesinde temsil edilmiştir. Amerika’nın İkinci Dünya Savaşı zaferi ve Başkan Truman’ın Yunanistan ve Türkiye’ye askeri yardım ile başlattığı komünizm tehlikesine karşı çevreleme politikası Amerika Birleşik Devletleri’nin gücünü doğruluyorken; 1949’da Çin’deki komünist parti zaferi ve ardından 1950’de Güney Kore’nin işgali, Amerikan siyasetinin erkeksi bir dayanıklılıktan yoksun olduğunu mu gösteriyordu? (Carroll, 2003: 100). 50’li yılların başında Dwight D. Eisenhower’ın iktidara gelişiyile Amerikan siyasetindeki eril dil daha görünür hale gelmiştir. Özellikle diplomasi ve askeri politika alanında dayanıklılık ve saldırganlığa işaret eden (kitlesel savaş, misilleme, geri püskürtme gibi) eril dilin daha çok kullanıldığı söylemek mümkündür. 50’li yılların sonlarına doğru Cumhuriyetçi senatör Joseph McCarty’nin antikomünizm kampanyası da yine bu bağlamda önemlidir. McCarty’nin rakiplerini eşcinsel ya da komünist (ya da ikisi de) olmakla suçlayıp, partisini destekleyenlerin heteroseksüel, vatansever Amerikan erkekliği ile özdeşleştiren agresif erkeksi dili yine dönemin kodları konusunda bilgi vermektedir (Carroll, 2003: 100). 1961’de iktidara gelen John F. Kennedy ise Donald Trump gelene kadar maskülinitesi en çok konuşulan Amerikan başkanıdır. Kennedy’ninki güçlü, genç, Amerikan üst sınıfının geleneğinde yetişmiş, çetin sınavlardan geçmiş, sert ve dayanıklı bir başkan olarak idealize edilen bir erkekliktir (Dean, 1998). Fakat dış politikadaki Fidel Castro’yu devirmeye çalıştıkları başarısız Domuzlar Körfezi Çıkarması, Küba Füze Krizi gibi olaylar, Sovyetler Birliği’nin uzaya ilk kozmonotu göndermesi Amerikan hegemonyası hanesine eksi olarak yansırken özellikle dış politika hipererkeksileşmeye devam etmişti. Önce Sputnik sonrasında Yuri Gagarin’in uzaya çıkması, Erken Soğuk Savaş döneminde dünyada sosyalizm kahramanlığı, ABD’nin itibar kaybı olarak görülmüştür. (Fraser, 2017).

koruma adı altında da Uluslararası İlişkileri hipererkeksileştirmektedir (Carroll, 2003: 100).

Türkiye, henüz Birinci Dünya Savaşı'nın tahribatını onaramamışken, dünyada ikinci bir küresel savaş patlak vermiş ve her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın içinde yer almasa da savaşın zorlu koşullarından doğrudan etkilenmiştir. Böyle bir ortamda Türk karar alıcıları ülkenin içinde bulunulan zor durumu aşmak ve kalkınmak için çareler ararken ABD'nin "Truman Doktrini" adında 'komünizm tehlikesi' altındaki devletlere verdiği mali ve askeri yardım içinde bulunulan zor koşulları bir ölçüde rahatlatmıştır. Bu yardımla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarındaki çok yönlü siyaseti bir yana bırakıp ABD merkezli tek yönlü siyaset izlenmeye başlanmıştır (Oran, 2009a: 498). Ancak Bilgiç'e göre, her ne kadar Türk karar alıcıları 'Truman Doktrini' ile Batının değerli bir müttefiki olma, uluslararası yerini güvenceye alma konusunda önemli bir fırsat yakalasa da, diğer yandan Batının eşit bir üyesi olmaktan ziyade Batının ileri bir karakolu olarak bir 'araca' indirgenmesinden ve Türkiye'nin "çevre" olarak değersizleştirilmesinden rahatsızdır (Bilgiç, 2016: 104). Fakat yine de iş birliğini ve Soğuk Savaş Amerikan hegemonik erkekliğin taşıyıcısı olma ısrarını sürdürmüştür. Demokrat Parti döneminde (1950-1960) NATO'ya üyeliğin ve Eisenhower Doktrini'nin bu bağlamda önemi büyüktür.

Türkiye'nin NATO'ya iki kez başvurması, reddedilmesi ve üye olabilmek için Kore'ye asker gönderip 721 şehit vermesi, NATO'ya girmesi için Batıyla müttefik olmadaki ısrarın tezahürüdür (Oran, 2009a: 497). Türkiye'nin NATO'ya üye olma isteğine erkeklik merceğinden bakılacak olunursa hipererkeksileştirilmiş küresel güvenlik siyasetinde Türkiye'nin Batılı ülkelere denk bir üye olması arzusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu DP'li bakanlardan Samet Ağaoğlu'nun "*Kore'de bir avuç kan vermiştik ama büyük devletlerarasına da katılmıştık*" ifadesinde görebiliriz (aktaran, Aydemir, 2000: 306)¹⁰. Diğer yandan ABD'nin de iki kez reddettikten sonra Türkiye'yi NATO'ya kabul etmesinde stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin, Sovyetlere yakın oluşu, bir nükleer ya da konvansiyonel üs olarak kullanılabileceği ve NATO'ya üyeliğin Orta Doğu'daki Arap devletlerine örnek olacağı beklentisi ve böylece Sovyetlerin çevreleneceği ideası vardır. NATO'ya üye olmak konusundaki ısrarın başka bir örneği de Menderes'in

¹⁰ Prof. Dr. Şerafettin Turan'a göre ise bu söz Adnan Menderes'e aittir (Turan, 1999: 165).

antikomünizm perspektifli politik duruşudur. Anti-komünizm, 1950’lili yıllardan önceki dönemlerde de Türkiye’de var olan bir ideoloji olsa da Menderes’i bu anlamda özel kılan onun iktidarı sırasında anti-komünizmin bir devlet politikası haline gelmesidir (Yıldırım, 2012: 48). Menderes’ten sonra gelen sağ partilerin de aynı şekilde komünizmle mücadelesi, komünizmi Türk sağının ezeli düşmanları potasına sokmuştur. Bu düşmanlığın Yıldırım’a göre (2012) pragmatik bir tarafı da vardır. Hem Amerika’nın hem de Demokrat Parti hükümetinin planlarının sorunsuz bir şekilde uygulanabilmesi için bir “rıza üretim” aracına ihtiyaç vardır ki komünizm ve komünist düşmanlığı bu boşluğu başarıyla doldurmuştur. İnsanlığı ve barışı koruma mücadelesi ya da komünist saldırılara karşı özgür ve masum halkı korumak şeklinde propagandalarla savaşlar, müdahaleler, tutuklamalar, baskılar meşrulaştırılmıştır. Örneğin Kore ve Vietnam savaşlarının meşrulaştırıcı ana unsuru da komünizm tehlikesi olmuştur. (Yıldırım, 2012). Türkiye açısından bakıldığında da bu durumu Oran’a göre (2009a: 497) “ekonomik olarak iflas etmiş bir ülkenin komünizm tehlikesini sürekli abartarak dış yardım ve borç alma stratejisi” olarak görmek gerekir. Nitekim Menderes Batıdan kredi alamayınca stratejisini değiştirerek Sovyetler ile görüşmeye başlamıştır (Oran, 2009a: 497).

Eisenhower Doktrini ise, Truman Doktrini ile başlatılan çevreleme politikasının devamı olarak Sovyet tehdidini caydırmak için Orta Doğu ülkelerine yönelik ekonomik yardım ve herhangi bir Sovyet tehdidine karşılık nükleer silahlarda dâhil olmak üzere kitlesel karşılığı temel alır (Oran, 2009a: 527). Eisenhower ile birlikte Uluslararası İlişkilerde (misilleme, geri püskürtme, kitlesel karşılık gibi askeri güç ve dayanıklılığı vurgulayan) eril dil daha da belirgin hale gelmiştir. Türkiye ise, Orta Doğu ile olan tarihsel, kültürel bağlarını da kullanıp hiperkeksileşen uluslararası arenadan yararlanarak bölgede Soğuk Savaş hegemonik erkekliğinin yeniden üreticisi, işbirlikçisi rolünü üstlenmiştir. Bu durumu Menderes’in şu sözlerinde görebiliriz:

“Orta Doğu’da yaşanan hadiseler, herhangi iki devlet arasında, mesela; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil Orta Doğu bölgesinde yoğunlaşan ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhasından ibarettir. Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye’ye karşı tarihten gelen sosyal ve tarihi sebeplere dayanarak kardeşlik bağlarıyla bağlıyız. Şüphesiz ki, Orta Doğu milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklallerine sahip

olarak refah ve saadete kavuşmaları aziz emelimiz olduğu kadar milli varlığımız için de bir teminattır". (Aktaran, Danış 2018: 108-109)

Menderes'in 'Büyük dostumuz' şeklinde nitelediği Amerika ile yakınlaşma sürecinin iç politikaya doğrudan yansıdığını görmek mümkündür (aktaran Öztürk, 1968:457). Antikomünist faaliyetler kapsamında NATO'nun bir güvenlik rejimi yaratması ve bu güvenlik değerlerini dışsallaştırması Türkiye'nin komünizmle mücadele kapsamında olağanüstü hâl dönemi koşullarını içselleştirip olağanlaştırmasını ve bu bağlamda ötekini etiketleyip dışlamayı kolaylaştırmıştır. Ötekileştirme eylemi kendi içerisinde bir güç hiyerarşisi oluşturduğundan erkeklik/ iktidar merceğinden bakıldığında da benzer hiyerarşinin işlediği görülmektedir. Örneğin Kore'ye asker gönderilmesine karşı olan Barışseverler Cemiyeti Başkanı Behice Boran ve arkadaşlarının Türkiye'nin ABD ile dostluğunun bozmaya ve halkın hükümete olan güvenini sarsmaya çalışıldığı iddiasıyla tutuklanmıştır (Yetkin 2020; 94). Bir diğer ötekileştirme örneği, Vatan Cephesinin kurulmasından verilebilir. 1954 seçimlerinden sonra CHP'nin tek başına iktidara gelemeyeceğini anlaması üzerine muhalefetteki diğer partilerle 'Güç Birliği Cephesi' adı altında güçlerini birleştirmesi ve 1957 yılındaki seçimde Demokrat Parti'nin yaşadığı oy kaybının yarattığı endişe ile Demokrat Partililerin de "Vatan Cephesi" adı altında birleşmesine neden olmuştur. Basının da iki kutba ayrıldığı bu dönemde Vatan Cephesi'nin ötekileştirme stratejisi ve uyguladığı psikolojik baskı çokça konuşulmuştur. Öyle ki, Vatan Cephesine katılanların listeler halinde isimlerinin okunduğu Ankara Radyosunda, kendisinin haberi olmadığı halde bile pek çok kişinin ismi okunmuştur (Sarı, 2012: 754). Böylece Vatan Cephesi girişiyle birlikte Demokrat Parti'nin 'dışlananın/ ötekileştirilenin' sınırlarını daha da belirginleştirdiği söylenebilmektedir.

Eisenhower'ın komünizmle mücadelesi kapsamında yürüttüğü çevreleme politikası, dünyanın her yerinde 'dinsiz' komünistlere karşı dini hareketleri desteklemiştir. Dolayısıyla bir taraftan komünist ülkeler dinsizlikle itham edilip değersizleştirilirken diğer yandan özellikle bu dönemde giderek popülerleşen 'geri püskürtme', "özgürlük" gibi stratejilerle Uluslararası İlişkiler hipererkeksileştirilmiştir (Johnson, 2012: 48). Türkiye'de de pek çok ülkede olduğu gibi küresel hegemon gücün politikaları iç siyasete yansımakta gecikmemiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte dini tarikat ve cemaatlerin iktidarı destekleme karşılığında faaliyetlerini kolaylaştıracak gelişmeler yaşansa da bu dönemde hala

komünizmle mücadelede milliyetçilik ön plandadır. 1950’ler ve Demokrat Parti ile birlikte ise komünizm karşıtlığı artık milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiye kaymıştır. Bundan sonra da Türk sağ ve hatta Türk siyaseti bu çizgide ilerlemiştir. Hatta AK Parti’ye gelene kadar giderek milliyetçilikten ziyade muhafazakârlığın ağır bastığı bir hâl almıştır (Tuğtan, 2021: 98-99). Bu bağlamda gerek 1960larda yükselen sola karşı ortaya çıkan İslamcılar gerekse 1970’lerde Milli Nizam Partisi ile popülerleşen İslamcılık görüldüğü gibi salt bir ülkenin iç kültürel dinamikleri ya da insanların “Kemalist merkeze” karşıtlığı ile açıklanamaz. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra şehirleşen İslamcılık, komünizme karşı bir mobilizasyonun araçsallaşmasıdır. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde daha detaylı açıklayacağımız Türk sağının hâkim unsurlarından milliyetçilik-muhafazakârlığın tekrara düşmek pahasına hem uluslararası konjonktürden bağımsız olmadığını hem de Soğuk Savaş hegemonik erkekliğinin doğrudan yansıması olduğunu söylemekte yarar vardır.

1960’larla birlikte solun yükselişiyle “komünist tehdit” savaş ve güvenlik meselelerine verilen önemi arttırmış, böylece güç-güvenlik ilişkisi erkekliğin yeniden üretimini sağlamıştır. Silahlanma yarışı ve ilk vuruşun önemi bu durumun yansımasıdır. Aynı zamanda 1960’lı yıllarda ikinci dalga feminizm hareketleriyle kadının siyasal temsilinin artmasına yönelik mücadeleler ve erkekler tarafından işgal edilmiş işlerde çalışma gibi konularda verilen mücadelelerin geleneksel erkeklik tanımını sekteye uğrattığı göz önünde bulundurulduğunda savaş, geleneksel erkekliği yeniden canlandırmak için önemli bir strateji olarak görülmüştür (Carroll 2003: 475). Çünkü savaş, Karner’e göre, “toplumsal cinsiyetlerin sınırını belirleyen ve erkeksi olanı erkeksi olmayandan ayırt eden bir yapının yeniden üretilmesi” üzerine kurulmuştur (Karner’den aktaran Kepekçi 2012: 66). Örneğin, bu bağlamda Amerika’nın Vietnam Savaşına katılması Amerikan hegemonik erkekliğinin pekiştirilmesi için önemli bir fırsattır. Amerika’nın savaşa girmesindeki önemli amaçlarından biri de Amerikan askerinin gücünü kanıtlamak, Asya toplumunu ve destekçileri olan Komünist devletlere güçlerini gösterip, onları feminize etmektir (Carroll 2003: 475).

Bu dönemde nükleer denizaltıların ve Polaris füzelerinin geliştirilmesiyle ani vuruş bakımından ABD için Türkiye gibi jeostratejik konum anlamında avantajlı bir müttefikin önemi azalmış görünmektedir. Diğer yandan sürekli olarak Türkiye ve Yunanistan’ın karşı karşıya gelmesi ve dahası Sovyet tehdidine karşı kullanılmak üzere Türkiye’de bulunan silahların el altından Kıbrıs’ta kullanıldığı

iddiası, bunun üzerine ABD Başkanı Johnson'ın 1964'te gönderdiği sert mektup, Türkiye'nin Amerika odaklı dış politikasında kırılma yaratmıştır (Yetkin, 2020: 158). Johnson mektubuyla, olası bir Sovyet saldırısında NATO'nun arkasında durmayacağını öğrenen Türkiye Batıya karşı daha öncede bahsedildiği gibi zaten var olan ontolojik güvensizliği giderek artan bir şekilde yeniden duymaya başlamıştır. Aynı zamanda kendini müttefikleri tarafından ihanete uğranmış ve Batının en küçük çıkarlarında dahi gözden çıkarılabilecek bir periferik devlet olarak değersizleştirildiğini hissetmiştir (Bilgiç, 2016: 158). Bu bağlamda 1965 yılında Adalet Partisi'yle iktidara gelen Başbakan Süleyman Demirel'in ilk icraatı Moskova'yı ziyaret ederek çok yönlü politikalar geliştirmek olmuştur. Bunun yanında 1965'te ABD'nin Vietnam politikasına karşı çıkılmış, Vietnam'da self-determinasyon savunulmuştur. 1967'de Arap-İsrail savaşında Arap devletleri desteklenmiştir. 70'li yıllar boyunca Yunanistan ile (ABD'ye rağmen) çatışma sürdürülmüştür (Bilgiç 2016: 159; Oran, 2009a: 679).

12 Mart 1971 süreci Demirel'in liderlik özelliklerini de sergilediği bir süreçtir. ODTÜ'nün kampus inşaatını yürüten Morrison firmasının temsilciliğini yaptığından dolayı o yıllarda "Morrison Süleyman" lakabıyla anılan ve rakipleri tarafından 'mason' olmakla itham edilen Süleyman Demirel, 1954'te Johnson mektubu, 1965'te Türkiye İşçi Partisinin meclise girmesi ve 68 gençlik hareketiyle daha da görünür hale gelen solun yükselişiyle birlikte gelişen anti-Amerikancılığa rağmen, Soğuk Savaş erkekliğini, Kemalizmin homojen ulus tahayyülü ile birleştirerek ve muhalefeti de 'komünizm' adı altında ötekileştirerek ilginç bir stratejiye başvurmuştur. Demirel, Kemalist devlet geleneğini, sağ kanatın liberal düşüncesiyle başarılı bir şekilde kombinlemiştir (Bilgiç, 2016: 175). Siyasi rakibi Bülent Ecevit ile her ne kadar Batının seviyesine eşit olmak ideali konusunda ortaklaşsalar da dış politikada Ecevit'in realist ancak anti-empyralist siyaset yapma şekliyle ayrılmışlardır. 1980'lere kadar devam edecek olan uluslararası küresel düzenin hegemonik Soğuk Savaş erkekliği böylece düşman potasına komünizm konularak ve anti-komünizm bağlamında Sovyetleri çerçeveleme politikasıyla, geleneksel erkekliğin krize girdiği durumlarda savaş ve savaş tehlikesi stratejisine başvurularak yeniden üretilmiştir.

1980'lerle birlikte küreselleşmenin yani Batının altyapısı (uluslararası kapitalizm) ve üstyapısının (demokrasi, insan ve azınlık hakları...) tüm dünyaya yayılma sürecinin gerçekleşmeye başladığı yıllardır. Kılıçbay'a göre, Türkiye gibi

feodal geçmişi olmayan imparatorluk bakiyesi ülkelerin kendi iç dinamikleri ile bir ulusal pazar yaratabilmeleri zordur. Batı bunu yapabilmiştir. Çünkü Rönesans, Aydınlanma, devrimler ile bir düşünsel ulus-devlet inşa ederken Sanayi Devrimi ile de kitlesel üretimi ve sömürgeciliği başlatmıştır. Dolayısıyla Türkiye dâhil dünyanın geri kalanına yüzeysel bir kapitalizm ihraç etmektedir (Kılıçbay, 2014: 5). Bunun yanında Batı kapitalizmin şekillendirdiği neoliberal erkeklik modelini de dünyanın kalanına ihraç etmektedir. Daha nce Soğuk Savaş döneminin militarizmi ne çıkaran hegemonik erkekliği ile neoliberal dönemin uluslararası ticaret ve iş birliğini ne çıkaran hegemonik erkekliği arasında farklar olduğunu söylemiştik. 70’li yılların başında çok uluslu şirketlerle birlikte üretim ve ticaretin daha serbest yapılabilmesi için gümrük ve ona benzer uygulamaların kaldırılmasıyla birlikte ise akışkanlık kazanan uluslararası sermaye 1980’li yıllara gelindiğinde teknoloji ile birleşerek ulus-devletin eski gücünü sarsmıştır. Artık ulus devletin ortaya çıkan yenilikleri denetlemekte zorlanmasıyla 80’li yıllarda Keynezyen ekonomi terkedilerek, şirketleri uluslararası rekabete hazırlayacak birtakım uygulamalara geçiş yapılmıştır. Makineleşmenin artışı, kol gücüne ihtiyaın azalması, ekonominin talepten çok arz yönünü ortaya çıkarmıştır. Böylece kapitalist ülkeler daha da güçlenmiştir.

Neoliberal erkekliğin Bilgiç’e göre (2016;185) hem ekonomik hem de siyasal olmak üzere iki boyutu vardır. Ekonomik olarak neoliberal erkekliğin; girişimci, risk alma eğilimli, tüketicici, agresif ve ‘homoeconomicusun’ esnekliğini engellediğinden piyasaya müdahale eden devlet düzenlemelerini onaylamayan bir profili vardır. Siyasal olarak neoliberal erkeklik ise özgürlüklere odaklanmaktadır. Bireysel zgrlğ savunmak neoliberal erkekliğin önemli bir özelliği ise de eğer bireysel özgürlükler kapital parlamentarizmi zor duruma düşürecek dayanışma bağları oluşturursa neoliberal erkeklik bu durumdan rahatsız olmaktadır. Bunun için de genellikle muhafazakâr değerleri teşvik etmektedir. Çağdaş küresel siyasette Soğuk Savaş sonrası dönemde Batı, neoliberal hegemonik erkekliği temsil etmektedir (Bilgiç, 2016: 185).

Türkiye’nin ise uluslararası ekonomiye eklemelenmek ve neoliberal erkekliğin standartlarını yakalamak konusundaki adımı 12 Eylül’n tercihi Turgut zal’da görmek mümkündür. 1977 yılında İslamcı MSP’den milletvekili adayı olduğu bilinen Turgut zal için ekonomide liberalleşme ve siyasette sivilleşme modernleşme tasavvurunun en önemli iki ayağını oluşturmaktadır

(Duman, 2018). Özellikle Başbakanlık döneminde (1983-1989) devlet kontrollü ithal ikameci ekonomik model yerine ihracata yönelik bir piyasa ekonomisini savunur ve böylece paternalist- korumacı ekonomi politikalarına son vererek Türkiye ekonomisini dünya ekonomisine entegre etmeye çalışmıştır (Heper, 2013: 145).

Yeni bir model ve sistem değişimi çoğunlukla sancılı olmasına rağmen Özal Başbakanlığında liberal sisteme geçiş nispeten kolay olmuştur. Elbette burada 1980 darbesiyle tamamen bastırılan sol hareketin büyük etkisi vardır. Jimmy Carter döneminde başlayan (1971-1981) ‘yeşil kuşak’ projesi yani SSCB’yi çevreleyebilmek için kurulan bir İslam kalkanı, Ronald Reagan döneminde de (1981-1989) sürmüş ve tüm dünyadaki anti-komünist faaliyetler Amerika tarafından desteklenmiştir (Oran, 2009a). Türkiye’de de antikomünist faaliyetler kapsamında göz yumulan dini grupların örgütlenmeleri 1980’li yıllarla birlikte artık daha görünür hale gelmiştir (bakınız Yavuz, 2005). Soğuk Savaş hegemonik erkekliğinin ideolojik omurgasını oluşturan anti-komünizm, 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte Türk –İslam sentezine dönüşmüştür (Özkan, 2021: 136). Özkan’a göre bu bağlamda Türkiye’de İslamcılığın iktidara yürüyüşü, Soğuk Savaş yıllarında ABD’nin önderliğindeki komünizm mücadelesinde Türkiye’nin üstlendiği misyonun bir sonucudur (Özkan, 2021: 164). Hatta Özkan’a göre (2021) bu politikanın Menderes döneminden başlayıp AK Parti’ye gelene kadar sürdüğünü söylemek mümkündür. 1980’li yıllarda Amerika’nın kontrol edilebilir bir İslam’ı destekleyerek SSCB’ye karşı kullanma politikasının Türkiye’ye açısından bir sonucu da dış politikada Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek olmuştur (bakınız, Oran, 2009a: 784-794). İç politikaya yansımaları da iki yönlüdür. Ekonomik açıdan Türkiye’yi uluslararası kapitalist sisteme entegre edecek olan iktisadi değişimler kabul edilmiş, siyasal alanda ise bu iktisadi değişimlerin toplumsal reaksiyonuna karşı 12 Eylül’ün baskıcı yönetimi Türk-İslam sentezine başvurmuştur (Sarı, 03.03.2016). 1980 darbesinden sonra Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in, 27 Mayıs darbesi sonrasında olduğu gibi, NATO dâhil tüm anlaşmalara sadık olunacağı açıklaması ve 12 Eylül yönetiminin Turgut Özal tercihi 12 Eylül’le birlikte başlayan dönemde de Türkiye açısından uluslararası ilişkilerde ABD neoliberal hegemonik erkekliğinin taşıyıcılığı ve işbirlikçiliğini sürdüreceğini göstermiştir. Turgut Özal’ın neo-Osmanlılık politikalarında bunu açıkça görmek mümkündür.

Turgut Özal, sağ siyasetin Türk-İslam sentezi politikasını iç siyasette sürdürürken dış politikada neo-Osmanlılık çatısı altında Türki cumhuriyetlerle ve İslam dini kardeşliği ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Ilımlı Sünni İslam ülkesi Türkiye'nin eski Osmanlı coğrafyasındaki liderliğini temel alan neo-Osmanlılık politikaları Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız olan Türk devletlerine, Balkanlar'daki ve Orta Doğu'daki Müslüman nüfusa, bir ağabey olarak kucak açmış, onlarla ticari ve siyasi iş birliğini arttırmanın yollarını aramıştır (Bakınız, Yavuz, 2020). Aynı zamanda jeopolitik konumunun avantajıyla SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığa kavuşan Türki Cumhuriyetlerin Batılı uluslararası sistem içerisinde yer almaları için aracı/ köprü olma misyonu üstlenmiştir. Tayyip Erdoğan bölümünde daha detaylı değinilecek olsa da Özal'da bölge halkının bir anlamda hamiliğini üstelenmek istemiştir. Köprü olma misyonunun altında yatan temel neden de yine ekonomik çıkarlarla ilgilidir (Bilgiç, 2016: 190).

Özal iktidarı, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı çift kutuplu Soğuk Savaş döneminin sonu ile kesişmektedir. Aynı zamanda bu dönem, uluslararası ilişkilerde Francis Fukuyama'nın (1992) '*Tarihin Sonu*' teziyle belirttiği gibi neoliberal rüzgârların estiği ve iş birliğinin, ticaretin barışı getirebileceğine inanılan uluslararası ilişkilerdeki kaotik ama görece yumuşak, barışçıl ortamın hâkim olduğu bir uluslararası düzene de denk gelmektedir. Özal'ın erkeklik profili bu bağlamda bu iklimin tezahürüdür.

"Neo-Osmanlılık" politikası aynı zamanda liberal çağın yumuşak güç, diplomasi ve iş birliği gibi öne çıkardığı ilkelerle de örtüşmektedir. Özal'ın 'Batı ve Doğu arasında köprü olmak' vurgusu, bir yandan Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemine, bir yandan da bu coğrafyaların ortak tarihi mirasına dikkat çekmektedir. Böylece iç politikada kullandığı Türk-İslam sentezi kimliğinin dış politika için de önemli bir koz olabileceğini kavramıştır. Hegemonik neoliberal erkekliğin çok kültürlülük, demokrasi gibi öne çıkardığı kavramlarını Özal, Orta Doğu, Balkanlar ve Türki cumhuriyetler coğrafyalarındaki halklarla ortak geçmiş, akrabalık, kardeşlik bağları üzerinden kurmaya çalışmıştır. Batıyı da bu anlamda bölgesel gücünün potansiyeli konusunda ikna etmeye çalışırken diğer yandan da iç politikada yaptığı gibi Batıya entegrasyonunun Batılılıkla değil kendi otantik kültürüyle olabileceğinin mesajlarını vermektedir.

Diğer yandan Bilgiç'e göre de (2016) Özal'ın vurguladığı Batı ve Doğu arasında köprü olmak metaforu, Batının neoliberal erkekliğini benimseme arzusuyla oldukça ilgilidir. Özal, Batılılaşmayı ve modernleşmeyi önce ekonomik sonra politik olarak uygulamaya çalışırken, kültürel modernleşme kısmını da Türk-İslam senteziyle doldurmaya çalışmıştır. Bu durum Nilüfer Göle'nin hem Batıyı referans alan hem de Batıyı merkezden çıkararak yerel alternatifler, medeniyetler, çoğulculuğa odaklanan 'Batı dışı modernlik" kavramsallaştırmasıyla açıklanabilir (Göle, 2004: 58). Daha açık bir ifadeyle, ABD usulü otantik Türk-İslam anlayışıyla iç politikada bir senteze gidilmeye çalışılmıştır.

Bunun yanında Özal'ın neo-Osmanlıcı politikalarının Orta Doğu'daki tezahürü de bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Körfez savaşında Türkiye'nin Irak Kürtlerinin ve Türkmenlerin koruyucusu olduğunu iddia etmesi irredantizmle ilintilendirilmiştir (Kurt, 2018:159). Diğer ülkelerin iç işlerine karışmama prensibine aykırı olduğu gibi Özal'ın çatışmaya aktif müdahale isteği Kemalist rejimin "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" şiarını da göz ardı edildiği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Özal karşılaştığı muhalefetle istediklerini tam olarak gerçekleştiremese de Türk dış politikasının statükoculuğunu esnetmeyi başaramıştır. Türkiye'nin güney sınırının yapay olduğunu her fırsatta yineleyen, İsmet İnönü hükümetini Atatürk'ün "aktif dış politika izleyen lider" kimliğine yaklaşamamakla eleştiren, Menderes ve Demirel hükümetlerindeki asker-sivil ikileminde bu kez kazananının sivil olduğunu göstermeye çalışan bir lider profili ortaya koymuştur (Nagiyev, 2021). Özal'ın dış politikadaki bu müdahaleci tavrını onun neoliberal hegemonik eril kimliği ile ilişkilendirebiliriz.

Özal döneminin getirdiği yapısal değişikliklerin sonuçları 90'lı yıllarda ekonomik alanda uluslararası taleplere uygun olarak Batıyla yapısal uyumu sağlarken, siyasal alanda aynı uyumun gerçekleştiğinden bahsetmek zordur. 90'lı yılların başında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bir komünizm tehlikesi de ortadan kalkmıştır. Tehdidin ortadan kalkması ise artık sorunların antikomünizm söylemleriyle örtülmesi olanağını da kaldırmıştır. Savaş ve savaş tehdidinin erkekliğin üretilmesini büyük katkı sağladığını göz önünde bulundurulduğunda, komünist tehlikenin ortadan kalkmasıyla geleneksel Soğuk Savaş erkekliği de krize girmiştir.

Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi dönemine gelindiğinde Türk-İslam Sentezi hikâyesindeki İslamcılık daha ön plana çıkıp, daha anti-Batıcı bir hal

almıştır (bakınız, Arpacı, 2017). Ama kümülatif olarak bakıldığında Erbakan da merkez sağın milliyetçi-devletçi geleneğini sürdürmüştür (Çalmuk, 2004: 559). Özal'ın pan-türkizminden çok da farklı olmayan Erbakan'ın da amacı neo-Osmanlıcılığın Türkiye'yi Osmanlı coğrafyasında egemen kılmaktır. Dolayısıyla İslam dünyası, ümmet jargonunu bu bağlamda bir hamle olarak görmek gerekir (Durgun, 2020: 308). Erbakan'ın bu jargonu küresel sistemdeki değişimlerin de içe yansımalarıdır. Öyle ki, Soğuk Savaşın bitişi, realizm hegemonyasındaki Uluslararası İlişkiler disiplini eleştirel kuramların önünün açılmasını sağlamıştır. 1990'lardan sonra postkolonyalizmin bir teorik yaklaşım olarak Uluslararası İlişkiler disiplinine dâhil oluşu 'Uluslararası İlişkilerin' aslında pek de uluslar-arası olmadığına irdelenmesini sağlamıştır. Batılı Uluslararası İlişkiler kuramlarının (realizm, liberalizm) etnosentrik, erkekleştirilmiş, kuzeyli ve tepeden inmece karakteri postkolonyal teori tarafından eleştirilmiştir (Booth, 1995: 125). Başka bir ifadeyle postkolonyalizm Batılı düşünce tarzını ve Batılı kurumları sorgulayarak Uluslararası İlişkiler disiplini alternatifler yaratmayı amaçlamıştır. 90'lı yıllarla birlikte bu postkolonyal kuramsal çerçeve sıklıkla küresel adaletsizliklerin nedeninin kapitalizm ve emperyalizm yerine Batı tarzı düşünce ve kurumlarının hegemonyasında aranması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum da Batı dışı toplumların sömürgecilğe direnme biçiminde dini öğeleri öne çıkarmıştır. Yeşilbağ'a göre (2015) *Postkolonyal teorinin bu tür çıktıları, Türkiye'de Siyasal İslam'ın ihtiyaçları için de biçilmiş kaftan niteliğindedir*". Erbakan'ı "milli görüş" fikri de bu bağlamda Türk sağının iktidar yürüyüşünde, Soğuk Savaş'ın başından bu yana desteklenen siyasal İslam'ın postkolonyal erkeklik söylemini de arkasına alarak ulaştığı önemli bir noktasını oluşturmuştur. Erbakan'ın "Milli Görüş" fikri postkolonyal anlamda Batının değersizleştirmesine açılmış bir savaştır ve Türkiye'de Milli Görüş dışındaki tüm partileri de Batı işbirlikçisi olmakla suçlamaktadır (bakınız, Uzgel ve Yaramış, 2010). 1970 yılındaki bir konuşmasındaki ifadeleri bu duruma bir örnek niteliğinde olabilir: "*Yarım Batı ilimleri okumuş insanların ististifufatlarıyla karşılaşyoruz. Bu insanlar Müslümanları küçük görmeye kalkışıyorlar. Ben bu akşam size Müslümanları küçük gören insanların kendilerinin küçük olduğunu ispat etmek için huzurunuzda geldim*" (aktaran, Bora, 2017: 471). Erbakan'ın politik duruşu postkolonyal erkeklik çerçevesinde incelendiğinde Batının, Türkiye'yi üçüncü dünya ülkeleri

içinde konumlandırıp geri kalmış olmakla oryantalize ettiği statüyü reddetmektedir. Erbakan:

“Yıllardan beri bizim memleketimizde şöyle menfi bir propaganda yapılmıştır ki bu memleketin evlatlatının Allah’a şükür gün geçtikçe bu aşağılık düşüncesi veya telkini kayboluyor, ‘efendim biz sanayileşemeyiz, sanayi ecnebi memleketlere mahsustur.’ ...Adeta sanayileşmek Avrupalılara has bir şeymiş, bizim yapabileceğimiz bir şey değilmiş gibi bir komplekse kapılmışız. Her şeyden önce bu telkinattan silkinip, kendimizi, aslımızın ne olduğunu görmemiz, bilmemiz lazımdır... Biz tarihinde sanayileşmenin bütün dünyaya örneklerini vermiş, onun hocası olmuş bir milletiz. Ama bize kim olduğumuz öğretilmediği için, bilakis ters düşünceler altında köretiltiğimiz için, uzun zamandan beri yanlış düşünür hale getirilmişiz.” (Necmettinerbakan.net, 18.07.2011).

Yine aynı konuşmanın devamında Erbakan, bin sene evvelden bugüne kadar Avrupa karşısında, ecdadının başarıları özetlemektedir. Fatih’in döktürdüğü toplardan, Hicaz demiryoluna pek çok icraatı aktaran Erbakan için kırılma noktası ise Cumhuriyet’in ilk yıllarıdır. Savaşan çıkan pek çok devlet gibi Türkiye’de demir-çelik ve sanayi alanında atılıma önem vermiş fakat sanayinin nasıl kurulacağına yönelik Avrupalı uzmanlardan görüş bekleyince yanlış yönlendirilmiştir. Yabancıların ‘siz sanayi ile değil ziraat ile uğraşın’ telkinlerinin Türkiye’ye 13 yıl kaybettirdiğini düşünen Erbakan için Avrupa’yla aramızdaki fark bu noktada açılmış ve sonraki senelerdeki taklitçi zihniyet ve tutumlarla bu fark Türkiye’nin aleyhinde işlemeye devam etmiştir. (Necmettinerbakan.net, 18.07.2011).

Erbakan örneğinde görülen postkolonyal erkeklik, küresel cinsiyet düzenindeki hiyerarşik cinsiyet ilişkisini de aşağıdaki sözlerinde görülebileceği gibi Doğu-Batı/ Müslümanlık Hristiyanlık odağında ele almaktadır.

“(Batıda)...Kadın mutlaka erkekle eşit tutulma pahasına en ağır işlerde çalışmağa mecburdur. Kadın mutlaka gelir getirmelidir. Gelir getirmediği takdirde aile yapısında bu bakımdan materyalist usulde kendisine küçük bir unsur gibi bakılmaktadır...” (Necmettinerbakan.net, 21.10.2012).

Batılı bir bakış açısıyla savunulan ve yüceltilen değerler Erbakan’a göre dejenere olmuştur ve onun dünya perspektifinde karşılığı yoktur (bakınız Tekin, 2017).

Postkolonyal çalışmaların odaklandığı “eurocentrism” kavramı, postkolonyal yazına göre Avrupalıların diğerlerinden üstün olduğu inancına dayanmaktadır ve inanç ise sömürü tahakkümünü doğurmaktadır ve bu yolla da uluslararası eşitsizliklerin meşrulaşmasını sağlanmaktadır (Pease, 2017: 108). Eurocentrism’in kurumsallaşmış halini Avrupa Birliği olarak ele alırsak Erbakan’ın Avrupa Birliği’ne bakış açısı postkolonyal mantıkla paraleldir. Erbakan’a göre Avrupa Birliği’ne girmek Türk milletinin hem maddi hem manevi değerlerinden vazgeçmesi anlamına gelmektedir. (aktaran Yıldız, 2017: 361). Dönemin Avrupa Birliğine muhalif partilerin ‘onlar ortak, biz Pazar’ söylemiyle de fikir birliğindedir. Erbakan’a göre:

“Ortak Pazar kelimesi içinde “Pazar” diye bir söz ifade ediyor. Yapılan propagandalarla da bunun sanki bir iktisadî işbirliği hareketiymiş gibi anlaşılmasına özen gösteriliyor. Hâlbuki aslında Ortak Pazar denen hadise, bir iktisadi iş birliği hadisesi değildir. Türkiye’nin Ortak Pazar’a sokulması demek 320 milyonluk bir Hristiyan âleminin içerisine, 52 milyonluk Türkiye’yi götürüp bir vilayet olarak bağlamak, onların emirlerine sokmak, onlarla beraber tek bir devlet olmak hadisesidir. Hadise ekonomik değil, siyasîdir ve ideolojiktir” (Mevzu TV, 21.02.2020).

Erbakan, Avrupa Birliği’nin Türk milletinin ahlakını yozlaştırmaya çalışan bir kurum olduğuna inancını ise şu sözlerle dile getirmiştir “*Neymiş Avrupa Birliği’ne girecekmiş. Avrupa Birliği dediğin ne senin be. Ne aile kalmış, ne çocuk kalmış, uyuşturucu, iki, her türlü felaket. Çökmüş, çürümüş... Sen hangi inancın evladısın, hangi tarihin çocuğusun, neyi bırakıp nereye gidiyorsun? Deli misin be, deli misin”*. ?(Youtube, 07.06.2009).

Menderes’ten Erbakan’a kadar olan süreçte genel olarak Uluslararası İlişkilerin erilliği üreten yapısı ve Türk sağının ilişkisini özetlemek gerekirse hem Soğuk Savaş erkekliği hem de neoliberal erkeklik Türkiye’nin uluslararası sistemde Batıya eşit bir pozisyonda yer alma arzusuna uygun olarak hem iç hem de dış politikada taklit yoluyla yeniden üretilmiştir. Erbakan dönemine gelindiğinde postkolonyal erkeklik perspektifiyle her ne kadar Batı karşıtı iç politikalar üretiyor gibi görünse de aşağıda daha detaylı görülebileceği gibi Refah dönemi de dâhil

olmak üzere tüm süreçte uluslararası kapitale entegre olmak ana fikir olduğundan kapitalizm ve onun ürettiği ataerki hiçbir eleştiriye tabi tutulmamıştır. Aksine görünürdeki karşıtlığa rağmen Türk sağının milliyetçi, muhafazakâr, girişimci, liberal özellikleri her zaman ABD politikalarıyla paralellik göstermiştir.

2.2.1.2 Türk Sağı, Küresel Kapitalizme Entegrasyon ve Erkeklik

Maddi olarak erkeklik üretiminin, Uluslararası İlişkilerin erilliği üretmesinden sonraki ikinci aşaması uluslararası kapital sisteme entegrasyondur. Soğuk Savaş döneminde Türkiye açısından bu entegrasyon Bretton Woods sisteminin uluslararası para idaresinin ve ticaretinin kurallarını belirlemek amacıyla kurduğu Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi kurumlara entegrasyon ile mümkün olmuştur. Türkiye bu yıllarda hem Truman ve Marshall yardımlarından faydalanmış hem de 1947 yılında IMF ve DB'ye üye olmuştur (Oran, 2009a: 484-485). Demokrat Parti'nin ilk dönemleri bu gelişmelerin olumlu sonuçlarının yaşandığı dönemdir. ABD'nin yardımları, tarımsal üretimde hava koşullarının kolaylaştırıcı etkisi, Kore Savaşı ile Türkiye'nin ihraç mallarına yönelik talep gibi pek çok gelişme ile bir kalkınma atağı yaşanmıştır.

Adnan Menderes'in 10 yıl süren ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile son bulan iktidarında kapital sisteme entegrasyonda en çok öne çıkan ve aynı zamanda Türk sağ siyasetine miras kalacak olan stratejinin “*kalkınmacılık*” olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde tarımda modernleşme, Türk ordusunun 1952'de NATO komutanlığına katılmasıyla orduda başlayan modernleşme, ulaşımda özellikle karayollarında- gerçekleşen atılımların kalkınmacılık anlamda önemli adımlar olsa da hesapsız dışa açılımların sonucu olarak Demokrat Parti'nin ikinci döneminde ise Türkiye'nin akıbeti gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi dış yardımların etkisiyle artan ivmeden sonra ödemeler dengesi krizini ortaya çıkarmıştır (Özcan, 2020: 41). Bu durum da dışa bağımlılık, sürekli borç ve kredi sarmalında gidip gelen politikalara yol açmıştır. True'ya göre (2018: 36) Uluslararası İlişkilerin temelinde güçlüden zayıfa, rasyonelden irrasyonele, baskından asta, erkeksiden kırılgana olmak üzere devletlerarasında örtük bir cinsiyet hiyerarşisi vardır. Dolayısıyla Türkiye gibi Batı dışı, gelişmekte olan bir devlet ve böylesi kırılgan bir ekonomi devletlerarasındaki örtük cinsiyet hiyerarşisinde çevre ya da araca indirgenerek feminize edilen konumunda herhangi bir iyileştirme yapamamıştır.

1960 darbesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomik anlamdaki kırılganlığının siyasal ve toplumsal alanlarda da ne denli kırılmalara hazır olduğunu gözler önüne sermiştir. Akça'ya göre, 27 Mayıs darbesi Menderes'in popülist kalkınmacı ve muhafazakâr modernleşmeci kapitalist hegemonya projesinin getirdiği toplumsal dönüşüm sürecinin merkezdeki önemli bir kısım toplumsal gücü içermemesinin bir sonucudur (Akça, 2010: 366). Başka bir ifadeyle, 27 Mayıs Demokrat Parti'nin desteklediği yükselen yeni burjuvaziye karşılık, göz ardı ettiği 'merkezi' temsil eden Kemalist sivil ve askeri bürokrasinin güç/ iktidar (hem siyasal ham de ekonomik anlamda) mücadelesinin bir sonucudur (Akça, 2010: 365). 50'li yıllar boyunca hâkim olan muhafazakâr, taşralı klientistlere karşı modernleşmeci, kentli, devletçi muhalefetin yeniden hegemonya tesis etme çabasıdır (Özcan, 2017: 179). Bu yönüyle iki bloku karşı karşıya getiren 27 Mayıs'taki darbe aynı zamanda bir hegemonik iktidar/erkeklik mücadelesi olarak okunabilir.

Demokrat Parti dönemindeki plansız kapitalist gelişmenin yarattığı sosyal sınıf çatışmalarına güvenlik merkezli bir bakış açısıyla yapılan -ki bu hem sosyal güvenlik hem milli güvenliktir- müdahalenin sonrasında asker, hegemonyanın tesisi için güçlü bir vesayet sistemi kurmuştur. Vesayet sistemi iki önemli aygıt tarafından işletilmeye başlanmıştır: Devlet Planlama Teşkilatı ve 1961 anayasası. (Akça, 2010: 395). Böylece sonraki yıllarda iktidara gelecek olan partilerin Demokrat Parti'nin popülist-klientist ekonomi politikaları gibi plansızlığının engellenmesi için planlı bir döneme geçme kararı alınmıştır. Aynı zamanda her ne kadar burjuvazi ve onun sağ temsilcileri şüpheyle yaklaşırsa da 1961 anayasasının sosyal devlet, sosyal adalet, grev ve toplu sözlü sözleşme hakkı gibi öne çıkan fikirleriyle sınıfsız bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Kapitalist hegemonyanın tesisi için bu iki aygıt esasında güvenlik merkezli bir siyaset anlayışının yeni formudur (Akça, 2010: 395). Askeri rejim sınıfsız, sınıf çatışmasız bir toplum tahayyül etmiştir ancak kapitalist ekonominin yeniden üretiminde ordunun sahip olduğu güç kendisini sınıfsal ilişkilerin yeniden üreticisi haline getirmiştir. OYAK'ın kurulması bu bağlamda değerlendirilebilir. OYAK¹¹ ile birlikte ordu siyasal alanın içinde özerk ekonomik bir güç olarak var olmuştur. Büyük

¹¹ OYAK, üyelerine emeklilik yardımı, uzun vadeli konut imkânı, ihtiyaç kredisi gibi destekler veren bir sosyal güvenlik kurumu olmanın yanı sıra aynı zamanda kar amaçlı ekonomik faaliyetlerde bulunan milli Savunma Bakanlığı'na bağlı özerk bir tüzel kişilik olarak kurulmuş bir ekonomik sermaye grubudur (Akça, 2017: 209).

sermayeler ile ortaklıkları neticesinde hem sermaye birikim süreçlerine hem de sınıfsal ilişkilere doğrudan katılım sağlamıştır (Akça, 2017: 209-216).

Darbeyle sonuçlanan Demokrat Parti ve ordu arasındaki gerilim Tezin bağlamında erkeklik odağından bakıldığında aynı zamanda hegemonik erkeklik mücadelesinin ordu lehine kazanılması anlamına da gelmektedir. Şöyle ki, askeri rejim cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk ile cisimleşen hegemonik erkekliğinin önemli bir taşıyıcısı olarak Demokrat Parti'nin siyasal, sosyal ve iktisadi uygulamalarından rahatsız olmuş ve Kemalist seçkinler, aydınlar ve askeri bürokrasinin de toplumsal desteği ile popülist, muhafazakâr- milliyetçi ve eril tahakküm ile iktidarı elinde tutan Demokrat Parti ile bir hegemonik erkeklik mücadelesine girişmiştir. Hem Menderes hükümeti hem de askeri rejim temelde uluslararası kapitalist sisteme bağlı, kapitalist sistemin getirdiği sınırlamalar dâhilinde ekonomi politikaları sahiplense de kaynakların dağılımı, bunların toplumsal düzene ve iç siyasete yansımaları konusunda farklılaşmışlardır. Her ne kadar 27 Mayıs darbesiyle ordu, hegemonya mücadelesinin galibi olsa da hegemonik erkekliğin muhalefete her zaman açık doğasına paralel olarak sağ siyasette hegemonik erkeklik mücadelesi devam etmiştir. Demokrat Parti'ye üç seçim kazandıran popülist iktisat politikaları da dönemin şartlarına uygun olarak revize edilmiş ve halefi sağ partilerce sürdürülmeye devam etmiştir. Özcan'a göre Adalet Partisi de 1965-1969 yıllarında Menderes hükümetinin popülist-patronaj koalisyonunu sanayicileri ve işçileri de içine alacak şekilde genişletip tek başına iktidara gelmiştir (2017: 183).

Adalet Partisi ile Demirel iktidara geldiği yıllar Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasıyla birlikte Türkiye'de devletin hem planlı kalkınmanın hem de ithal ikameci sanayileşmenin kontrolünü ele aldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemdeki ithal ikameci sanayileşme, Türkiye'nin iç dinamiklerini bir yana bırakırsak, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kapitalist genişlemenin bir sonucudur. Hobsbawn (1996) 1945-1974 arası eşine rastlanmamış bir büyümenin gerçekleştiği bu dönemi kapitalizmin "Altın Çağı" olarak tanımlamaktadır. Bu dönemin altın çağ olarak adlandırılmasının bir nedeninin de dönem sona erdikten sonra küresel krizlerin, işsizliklerin, devrimlerin başlamasıdır. Demirel 40 yılı aşan siyasal hayatının bu ilk aşamasında iki önemli hedefe odaklanmıştır. İlki, Türkiye'yi uluslararası sistemin içinde tutmak, ikincisi ise teknokratik bir mantıkla devlet toplum ilişkisini devletin ve uluslararası sisteminin

istekleri çerçevesinde şekillendirmektir. Bunu yaparken de devlet içerisindeki farklı çıkarları yönetmektir. Bu süreç içerisinde Demirel hem uluslararası kapitalizmin hem de devletin eril ve hegemonik özelliklerinin taşıyıcısı rolünü üstlenmiştir. Başka bir ifadeyle Demirel hegemonik bir eril figürden daha ziyade devletin ve uluslararası sistemin hegemonik erillik anlamında yalnızca taşıyıcısıdır. Demirel her iki hedefine giden yolda pragmatik bir liberalizm stratejisini kullanmaktadır. Pragmatik liberalizm, Bora'nın ifadesiyle *“fıkri derinliği olmayan, tutarlılık kaygısı taşımayan, taktiksel bir liberalizmdir”* (Bora, 2017: 546). Demirel'in meşhur *“Dün dündür, bugün bugündür”* sözü veya *“Dünkü güneşle bugünkü çamaşır kurutulmaz”* atasözünü alıntılamasından da anlaşıldığı gibi bir fikrin istikrarının ya da tutarlılığının pek önemi yoktur. Esasında bu durum yalnızca Demirel'e özgü de değildir. Merkez sağ partilerin tamamının ortaklaştığı pragmatik liberalizm düsturu Demirel'e gelince onun mühendis kimliğiyle birleşmiştir. Burada mühendislik Çağlıyan'a göre, yalnızca bir meslek grubu olarak değil aynı zamanda modernleşmenin yeni taşıyıcıları olarak algılanmalıdır (Çağlıyan 2008: 218). Turgut Özal'ın anlatıldığı sonraki bölümde daha detaylı göreceğiniz mühendis kimliği ve onun ekonomik modernleşmeye katkısı Özal döneminde zirveye ulaşsa da Demirel'i de bu konuda azımsamamak gerekir. Demirel'in mühendis zihniyeti projecilik, iş bitiricilik ve Göle'nin (2016: 15) ifade ettiği gibi *“dava adamı yerine teknik adam yeğleyen, ilkesel ve ideolojik inançlar yerine icraata yönelik pragmatik yaklaşımı benimsemiş ve ideolojiler üstü bir görünüm kazanmıştır”*.

1970'lerin başında kendini Batı ekonomisinin hemen gerisinde ve her an Batı ekonomisine erişebilecek zanneden Türkiye, ABD'nin tek taraflı kararıyla doları altına endekslemekten vazgeçmesiyle çöken Bretton Wood sisteminin getirdiği ekonomik kriz şoklarıyla sarsılmıştır. Akabinde yaşanan iki büyük petrol krizinin etkilerine bakılarak Kılıçbay'a göre *“1970'li yıllar, gelişmiş kapitalist ekonomilerle bağımlı 3. Dünya ekonomileri arasındaki farkı göstermesi bakımından bir laboratuvar görevi görmüştür”* (Kılıçbay, 2014: 6). Türkiye özelinde 70'li yıllar, 1960 yılında planlı ekonomiye geçişin iflası olan yıllardır. Bu durum da ülkelerin iç siyasetine çatışmalar ve krizler olarak yansımıştır. 70'li yıllardaki uluslararası kapitalist sistemin dönüşümünü pragmatik liberal bir lider olan Demirel, ülkenin içinde bulunduğu sağ-sol çatışmalarında uluslararası sistem bağlamında Batılı kapitalist erkeklik (western capitalist Masculinity) cephesinden yana tavır almış, diğer yandan iç siyasette milliyetçi kimliği sahiplenerek,

antikomünist propagandaya dâhil olmuştur (bakınız, Arslan, 2020: 399-400). Demirel'in "*Bana sağcılar ve milliyetçiler adam öldürüyor dedirtemezsiniz*" sözü de durumu açıklamaktadır.

1970'lerden sonra iç politikada Demirel'in üslubu daha milliyetçi çizgiye kayarken kalkınmacılıkta da milliyetçiliği öne çıkarmıştır. Şu sözleri örnek verilebilir:

"Bir bardak içecek suyu olmayan Urfa'nın, Mardin'in köylüsüne su götürmek milliyetçiliktir. Onu ıstıraptan kurtarmak, ona daha iyi iş, imkânları açmak milliyetçiliktir. Okuma yazma bilmeyen Ağrı Dağının eteğindeki köprü köyüne okul götürmek milliyetçiliktir. Diyarbakır'da üniversite açmak, Edirne'nin ve Kırklareli'nin köylerini ışığa kavuşturmak milliyetçiliktir" (Demirel, 1973).

Demirel'in kalkınmacı milliyetçiliği aynı zamanda devletin genel çıkarlarına da hizmet etmektedir. Bu çerçevede Demirel'in eril söylemini toplumu kalkındırmaya çalışan bir baba olarak görmek mümkündür. Kemalizmin söylemsel algoritmasında olduğu gibi Demirel kalkınmacılıkla milliyetçiliği eril bir söylemle harmanlayarak topluma milliyetçiliğin kodlarını anlatmaktadır. Ancak bunu yaparken büyük sermayenin yanında olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla sağ sol çatışmasında sağcılarının yanında yer almasını uluslararası kapitalist eril söylemi içselleştirmesi bir yandan açık kapitalist politikasını gösterirken öbür yandan iç siyasete milliyetçiliği pompalaması bağlamında okumak gerekmektedir.

Merkez sağ ideolojisinin saç ayağının biri piyasacı ekonomi, biri milliyetçilik iken diğeri de muhafazakârlıktır. Demirelvari muhafazakârlığını yine onun teknik adam kimliğinden kopmadan Hanioğlu'nun (08.11.2015) "*kalkınmacı muhafazakârlık*" olarak kavramsallaştırdığı tanımın içerisinde değerlendirmek mümkündür. Hanioğlu'na göre kısaca kalkınmacı muhafazakârlık, iktidar partisi olma başarısının temelinde kalkınmacılık ve muhafazakârlığı barındırmaktadır. Bazen bu ikisi arasındaki denge değişse de partinin siyasal merkezdeki yeri değişmez. Hanioğlu'na göre Demokrat Parti'den AK Parti'ye kadar geçen süre içinde gittikçe muhafazakârlık tarafı güçlense de siyasal merkezdeki kitle partisi olma durumu değişmemiştir (Hanioğlu, 08.11.2015). Demirel'in "*kalkınmacı muhafazakârlığı*" cumhuriyeti örnek almaktadır. Bu bağlamda cumhuriyetin kalkınmacılık felsefisiyle ilgili hiçbir sorunu yokken, eleştirdiği durumlar bu felsefenin uygulanma şekline yöneliktir (Hanioğlu, 24.12.2018). Ayrıca,

Demirel'in Menderes'in okları üzerine çektiği “*millete mal olmamış inkılaplar*” şeklindeki ifadesiyle düştüğü hataya düşmekten imtina ettiğini de belirtmek gerekmektedir. Fakat bu durum yine de onu askerin radarına girmekten kurtaramamıştır. 12 Mart muhtırasıyla istifaya zorlanırken, 12 Eylül 1980 darbesinde ise partisi irticai faaliyetler kapsamında değerlendirilip kapatılmıştır.

Demirel'in “*devlet laik olabilir, olur ama millet dinsiz olamaz. Esasen bu rejimi karakterize eden en önemli unsurlardan birisi dindir, birisi ailedir, birisi mülkiyettir. Bunları ortadan kaldırdığımız zaman bu rejimin karşısındaki rejimi bulursunuz. Komünizmin ortadan kaldırmaya çalıştığı şey budur...*” (Demirel, 1977: 36) ifadeleri milliyetçi muhafazakâr partilerin kapitalist eril söylemini içselleştirmesinin başka bir tezahürüdür.

Demirel dönemin koşullarına göre hareket eden ve pragmatik bir siyasetçidir. Dolayısıyla ataerkil kapitalist bir toplumda iktidar olabilmeyen yolunun milliyetçi-muhafazakâr popülizmden geçtiğini daha siyasete geldiği ilk yıllarda anlamıştır. Dini ve milli değerlere sahip çıkan popülist söylemine bir de “*Büyük Türkiye için desteğinizi istiyorum*”, “*yaptıklarımız yapacaklarımızın teminatıdır*” gibi sloganlarla kalkınmacılık yanını ekleyince partisini bir kitle partisi yapmayı başarmıştır.

1970'li yılların sonunda uluslararası küresel kapitalizm krizinde büyük devletler başta olmak üzere pek çok kapitalist devlet, sermayenin çıkarlarını korumak için çareyi emekçilerin ücret ve sosyal kazanımlarını azaltmakta bulmuşlardır (Yeldan 2014: 34). Bu dönem aynı zamanda ABD'de Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher'ın liderliğinde “kurallardan arınma” (deregulation) denilen yeni bir dönemin başlangıcıdır. ABD ve İngiltere'nin önderliğindeki neoliberalizm, Xiaoping Çin'i, Gorboçov Rusya'sında da son sosyalist kaleleri yıkarak hegemonyayı temsil etmiştir (Özbay, 2010: 104). Türkiye'de de uluslararası sistemin eğilimine paralel olarak Turgut Özal iktidara gelmiştir.

Turgut Özal, 1983 yılında iktidara geldiği zaman, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan gibi “eski usul siyasetçiler” olarak tanımladığı liderler siyasi yasaklıydı (Çavuşoğlu, 2022:78). Dolayısıyla eski usul siyaseti bir kenara bırakıp, yeni bir başlangıç yapmaya hazırlanan Özal, Türkiye için de alışlageldik devlet geleneklerinin teamül çerçevesine sığamadığından yeni ve

farklı bir Başbakandır. Bu farkın temelini ise 24 Ocak kararları oluşturmaktadır.¹² 24 Ocak kararları hem Türkiye'nin gidişatının hem de Özal'ın kariyerinin kırılma noktasıdır. İttihat Terakki'nin ekonominin millileştirilmesi, Kemalizm'nin devletçilik ideası, Özal'ın liberal Türkiye ideasıyla dönüşüme uğramış ve yeni bir Türk modernleşmesi sayfası açılmıştır. Türk sağında Menderes ile başlayan kapitalistleşme süreci, Demirel döneminde de kayda değer yol almış ancak Özal'la birlikte serbest piyasa ekonomisi bir devlet politikası olarak resmileşmiş ve Bora'nın ifadesiyle sahiden kapitalistleşme ve global kapitalist ekonomiye bütünleşmeye giden yolu açmıştır (2017: 550). Bu süreçte yapılan köklü reformlar (başka bağlamlarda da olsa) Kemalizm, Erdoğanizm gibi kültleşen bir “Özalizm” yaratmıştır.

Harvey'in “*neoliberalleşme kısaca her şeyin finanslaşması demek*” ifadesindeki gibi Özal'ın neoliberal modernleşmesi Demirel'de olduğu gibi, ağırlıklı olarak iktisadi anlamda gelişmedir ve yoksulluktan kurtulup zenginleşmek modernleşmenin en önemli kıstasıdır. Dolayısıyla Özal da sağ siyasetteki öncülleri gibi “kalkınma” odaklı bir medeniyet anlayışını benimsemiştir (aktaran Uğur-Balcı 2021: 144; Demirel, 2018: 60). Yine öncülleri gibi Cumhuriyetin modernleşmesini “tepeden inmecisi” olarak niteleyip, eleştirirken diğer yandan Cumhuriyetin kurum ve kuruluşlarına temel bir karşıtlık içinde olmamıştır (Demirel, 2018: 59). Ancak Karpat'ın belirttiği gibi “*bir Türk Homoeconomicusun*” doğuşuna öncülük ederek AK Parti'ye giden ortamı yaratmıştır (Aktaran, Türk, 2014: 144). Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet modernleşmesinin tepeden inmecisi toplumsal ayağını eleştirip, toplumsal mühendislikten imtina ettiğini belirtse de Özal'ın ekonomik politikaları sonucunda yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır. Özal'ın modernleşmeci neoliberal erkekliği bireyin refahını temel almakta ancak bireyin kültürü gibi

¹² Özal, 1979 yılında Süleyman Demirel'in Başbakanlığında Başbakan müsteşarı olarak görev aldığı sırada Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini de vekâleten yürütmekteydi. Bu görev icabı IMF'le pek çok görüşme gerçekleştirmiştir. 24 Ocak kararları da Özal'ın bu görüşmelerinin sonrasında alınmıştır. 12 Eylül, Demirel hükümetini sonlandırırken 24 Ocak kararlarının mimarı olması hasebiyle askeri yönetim Özal'ı ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcısı olmasını uygun bulmuştur (Balcı ve Madakbaş-Gülener, 2018: 79-81). 12 Eylül Askeri yönetimi 1981 tarihli ve 2533 sayılı "Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun" ile bütün partileri feshetmiş ve yeni parti oluşumları için birtakım şartlar getirmiştir. Nihayetinde eski usul siyaset, kökünden değişmiş ve darbeden sonra 1983 yılında yapılan ilk genel seçime MGK'nın izin verdiği sadece üç parti girebilmiştir. ANAP da seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. ANAP'ın galibiyetini meşru olarak görmeyen eski usul siyasetçilere göre Turgut Özal, 12 Eylül'ün yarattığı konfor alanı sayesinde iktidar olabilmıştır.

değerler yerine parayı önemsemektedir. Çölaşan’a göre ‘*benim memurum işini bilir, köşeyi dön de nasıl dönersen dön*’ mantığı, liberal ekonomi altında Türk toplumunun o zamana kadar kutsadığı pek çok manevi değere zarar vermektedir. (Aktaran Birand ve Yalçın: 2001: 267).

Cumhuriyet ideolojisi bir kültür yaratırken “ahlakı” vurgulamayı önemsemiştir. Turgut Özal dönemine gelindiğinde bu değerler sisteminin de esnetildiğini belirtmek gerekir. Birand ve Yalçın’a göre, “*Özal’ın Türkiye’ye yaptığı en büyük kötülük Türkiye’deki tutarlı ahlak sistemini çökertmesidir*” (aktaran, Birand ve Yalçın: 2001 341-342). Makyevelist bir bakış açısıyla amaca giden yolda her şeyin mubah oluşu, ahlaki yozlaştırmayı da beraberinde getirmiştir. Memurların aldıkları düşük maaşla nasıl geçinebileceğini soran gazeteciye “*Benim memurum işini bilir*” cümlesi oldukça eleştirilmiştir. Sözlerinin çarpıtıldığı iddia edilse de “memurum sabretmesini bilir” yerine kullandığı “işini bilir” kelimesi haksız kazanca göz yuman bir iktidar imajını silememiştir. Üstelik bu durum Özal için bir ilk değildir. Yerel seçimlerin öne alınması ile ilgili bir yasayı, anayasaya aykırı olmasına rağmen öne almaya çalışmasını “*anayasa bir defaya mahsus ihlal edilse ne olacak*” şeklindeki sözleriyle savunmuştur (Cemal, 2013: 91). Bu durum etiğin ötesinde hukukun üstünlüğünü de tartışmalı hale getirmiştir. Her ne kadar bir toplumsal mühendislik amacı olmasa da tüm bu ekonomik ve sosyal politikalarının sonucunda yeni bir sınıf oluşmuştur.

Emre Kongar’a göre (aktaran, Birand ve Yalçın: 2001, 387) Cumhuriyet tarihi boyunca iktidara gelen tüm partilerin kendilerine destek verecek aileleri olmuştur ve bunun ötesinde bu partiler her zaman bu gibi aileler ve kişiler yaratma eğilimindedir. Cumhuriyetin kuruluşunda kapitalizmi geliştirmek ve özel girişimleri teşvik etmek adına çeşitli sermaye grupları ve aileleri bilinçli bir şekilde oluşturulmuştur. Özal döneminde ise Cumhuriyetten bu yana gelen kapitalist ailelerin yanında yeni sermaye grupları ve onların zenginliğine ulaşan yeni kapitalist aileler eklenmiştir (Aktaran, Birand ve Yalçın: 2001, 387). Ancak bu sermaye gruplarının profili öncakilere göre farklılık göstermektedir. Özal’ın ithal ikameci ekonomi politikaları terk ederek küçük ve orta ölçekli şirketlerin kurulmasını desteklemesi “Anadolu burjuvazisi” ya da “sermaye burjuvazisi” de denilen yeni bir orta sınıfa öncülük etmiştir. Bu yeni burjuvazinin belkemiği “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılmıştır. Yeni muhafazakâr- İslami girişimciler Heper’in ifadesiyle (2013: 147) “*yalnızca radikal olmayan İslam’ın*

değil aynı zamanda siyasal istikrarın da ateşli savunucuları” olmuşlardır ve Heper’e göre (2013: 147) Özal döneminde açılan bu yol, Erdoğan dönemine gelindiğinde yönetimde yeni sınıfın baskın olmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Yeni orta sınıf, diğerlerinden farklı olarak İslami ağlar içerisinde oluşmuştur. İslami şirketlerin artan etkisiyle İslami iş adamları arasındaki ağın geliştirilmesi için MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği, Müstakil, Müslüman olarak da bilinmektedir) kurulmuştur. Özal’ın neoliberal reformları devletin ekonomik ve sosyal alandaki rolünü azaltırken bu yeni sermaye grubuna daha fazla siyasal alan açmıştır. İslami grupların özel okulların, üniversitelerin inşasını finanse etmelerine izin verilirken, önemli medya kuruluşlarından, gazete zincirlerine pek çok alanda yer almaları da yine Özal’ın neoliberal reformlarının sonucunda gerçekleşmiştir (Rabasa ve Larrabee, 2008: 38-39).

Türk-İslam sentezi yeni “Anadolu burjuvazisi” merkezin ürettiği hegemonik erkeklik kalıplarından da sıyrılmıştır. Yeni sermaye sınıfına mensup ailelerin tüketim alışkanlıkları, neoliberal sistemin daha çok tüketmek anlayışına paraleldir. Yeni orta sınıfın erilliği bir taraftan gelenek, göreneklerini koruma ve yerelliği muhafaza etmeyi amaçlarken diğer yandan Batılı gibi görünmese de yerel kimliği ile Batıya entegre olma amacındadır. Bu tip bir erkeklik serbest piyasa ve onun getirdiği özgürlükler fikri ile de örtüşmektedir. Hatta tekrarlamak pahasına neoliberal erkekliğin kapital parlamentarizme ters düşmemek için muhafazakâr değerleri teşvik ettiğini de hatırlatmak gerekmektedir. Dolayısıyla neoliberal kapitalizmin özellikle refah ve istihdam politikalarının, özel alanın neo-muhafazakârlığı ile kesişmesi, kadınları geleneksel cinsiyet rollerinin güçlendirmiştir. Anadolu Kaplanları buna iyi bir örnektir. Akyüz, Sayan-Cengiz, Çırakman ve Cindoğdu’nun (2019) “Anadolu Kaplanları” ve Anadolu burjuvazisi hakkında yaptıkları çalışmada, dünyada ve Türkiye’de “iş dünyası erkekliği (*business masculinity*)” dönüşümüne işaret etmişlerdir. Kadınların iş dünyasına katılımı artarken Türkiye’de Anadolu Kaplanları örneğindeki gibi serbest piyasa ekonomisinin risklerine ve tehlikelerine bir yanıt olarak, Türkiye’de sosyal ve özel hayata, geleneksel Türk aile değerleri ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin örüntüleri tarafından beslenen normalite hâkimdir (Akyüz ve diğerleri, 2019: 20).

ABD, Özal’ın tahayyülünde varılmak istenen hedeftir. Konuşmalarında Amerika’ya olan hayranlığını belirtmekten çekinmeyen Özal, seyahatlerinden dönüşte öve öve bitiremediği Amerika’yı, Uluç’a göre, Batının oryantalist erkeklik

söylemini taklit ederek ifade etmekten çekinmemektedir (Uluç, 2014: 120). Neoliberal hegemonik erkekliğin Batılı ve Batılı olmayan olarak ayırıp oryantalize ettiği Batılı olmayan ülkeler, güç hiyerarşisinde değersizleştirme yoluyla feminize edilir (bakınız Bilgiç, 2016). Özal da bu söylemi çoğu zaman ödünç almaktadır. Örneğin, 1988 yılında yapılan yıllık bütçe görüşmelerindeki “*Milletimiz son 100 yıldır Batıya karşı bir kompleks ve bir eziklik duygusu içerisindeydi*” (aktaran Bilgiç, 2016:190) ve “*Artık biz Batılı ile dişe diş, göze göz her sahada rekabet edebiliriz. İçimizde o eziklik yok*” (aktaran Demirel, 2018: 65) sözleri Batıyı överken Türkiye’yi değersizleştirmesinden dolayı muhalefet tarafından milleti aşağıladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Bilgiç, 2016: 190). Yine “*Hasta adam, Türkler hiçbir şey yapamaz, sadece Batılılar yapılması gerekeni yapıyor gibi 150 yıldan fazla bir süredir üzerimize yapıştırılan etiketler, artık gitti. ...Türklerin sefaletine bir son verelim. 21. Yüzyıl Türklerin asrı olacak*” sözleri batının “Avrupa’nın hasta adamı” olarak değersizleştirdiği Osmanlı İmparatorluğunu artık modern olduğunu göstererek Batılıları ikna etme çabasını belirtmek gerekmektedir (Bilgiç, 2015: 7; Bilgiç, 2016: 192).

12 Eylül sonrası Millî Görüş hareketinin partisi Refah Partisi olmuştur. Necmettin Erbakan “Ne komünizm ne kapitalizm, adil düzen” sözleriyle Hristiyan Batı dünyası ve komünizme karşı üçüncü yol olan İslam’ı öne çıkarmıştır. Bu bağlamda zaman zaman Batı karşıtı ve anti-emperyalist jargon kullanmıştır (Ayaşlı, 08.03.2020). Erbakan’ın adil düzen söylemi, neoliberalizmin daha da fakirleştirdiği geniş halk kesimlerinin takdirini toplayıp kısa sürede taşralı orta sınıfın ve kentin yoksul kesimlerini sahiplendiği bir parti haline gelmiştir. Milli Görüş hareketi popülist söylemde her ne kadar “Hristiyan Batı ve işbirlikçi İsrail” söylemine sıklıkla başvurursa da icraatlar göz önünde bulundurulduğunda Refah Partisi’nin anti-kapitalist bir parti olduğunu söylemek mümkün değildir (Yaşlı, 01.03.2011). Erbakan da Demirel ve Özal’dan sonra mühendis-liderlerin son halkası olarak “kalkınmaya” öncelik vermiş ve kendinden önceki siyasetçilerin başlattığı yol, baraj, fabrika yapımı gibi modernleşme hamlelerine “ağır sanayi hamlesi” ile cevap vermiştir. Türkiye’nin demir-çelik, uçak, tank, savunma gibi alanlarda ağır sanayi ülkesi olması için büyük yatırımlı tesislerin kurulmasına öncülük etmiştir. Elbette bu modern yatırımlar ve Batının normlarını belirlediği erkek egemen kurumların kanıksanması, modernleşme serüveni dışında tutulamaz. Teknik anlamda Erbakan döneminde de modernleşmenin yadsınmadığını icraatlarına bakarak anlamak

mümkündür. Ancak iki noktada Erbakan'ın modernleşme atılımları ve medeniyet algısı konusunda Türk siyasetindeki öncüllerine göre farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

2.2.2 Türk Sağının Sembolik Alanda Erkeklik Üretimi

2.2.2.1 Milliyetçilik -Muhafazakârlık- İslamcılık

Milliyetçilik, yalnız sağ harekete mahsus olmamakla birlikte sağın içselleştirdiği en önemli mefhumlardan biridir. Türk sağının milliyetçiliği de Kemalist milliyetçiliğin, birbirlerine gevşek bağlarla bağlanmış farklı grupları ortak bir toplum haline getirmek için coğrafyayı ve nüfusu kontrol edilebilen işlevsel bir devlet aygıtının olması gerektiği fikrinden türemiştir ve dolayısıyla başarılı bir ulus inşası başarılı bir devlet inşasından geçmektedir (Hippler, 2005:11-14). Bu bağlamda millet inşasını, vatandaşları devlete sadıklaştırma olarak adlandırabiliriz. Başka bir deyişle belirli bir dereceye kadar birliğin, adaptasyonun ve toplum arasında milli kimliğin sağlanması olarak adlandırabiliriz. Her ne kadar uluslararası güç dengeleri bir devletin oluşumuna yol açsa da o devletin dayanıklılığı vatandaşların kendilerini o devletle ne kadar özdeşleştirdiğiyle bağlantılıdır. O devletin vatandaşları kendilerini o devletle özdeşleştirmiyorsa küçük bir muhalefet bile devleti zora sokacaktır. Bu bağlamda güçlü bir millet inşası güçlü bir milli kimliğin oluşması için öncüdür ve bir devletin ulusal ve uluslararası siyasette başarılı olması için bu sağlam inşanın önemi oldukça fazladır (Bloom, 1993:56-58).

Daha önce Kemalist rejimin devlet-millet birlikteliğini sağlamak ve mobilizasyonu arttırmak için milliyetçilik, din gibi unsurlardan faydalandığını belirtmiştik. Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle başlayan ve AP, ANAP, DYP ile devam eden merkez sağ partilerin yanında yine sağ içerisinde yer alan fakat merkez sağ partilere oranla marjinal olan MHP ve Millî Görüş partilerine (MNP, MSP, FP) gelindiğinde ise devlet-millet birlikteliğinin yine aynı unsurlar üzerinden sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak hem konjonktürel değişimler hem de sağ partilerin ideolojileri nedeniyle bu birliktelik Türk sağında, Kemalist dönemden farklı bağlamlarda gelişmiştir.

Türk sağ geleneği için Türk milletinin devlet kuruculuğu önemli bir husustur (Suveren, 2014:141). Alparslan Türkeş'e göre, Türklerin yenilgiyi ve teslimiyeti kabul etmeme ve daima kazanmak için gayret etme karakteristiği devlet kurabilmelerinde etkili olmuştur (Türkeş, 2017: 472-473). Bora'ya göre ise Kara Kuvvetleri'nin kuruluş tarihini Cumhuriyetten değil de M.Ö 209 yılında Mete

Han'ın tahta çıkışını milat alması gibi tezahürleri olan “*atalarımızın kurduğu devletlere dikkat çekme*” meselesinin arkasında Türkleri medeniyetten yoksun gören oryantalist Batılı bakış açısına kendini ispatlama çabası vardır (Bora, 1998). Postkolonyalist erkeklik mantığı çerçevesinde değerlendirilebilecek bu diskura yalnız Alparslan Türkeş de değil, Tayyip Erdoğan¹³ da dâhil pek çok sağ liderlerde rastlanılır. Sağın bu bağlamda yücelttiği “yenilmez”, “teslim olmaz” “güçlü” Türk milletinin devlet algısı “fiziksel güç” ile ilişkilidir. Dolayısıyla Türkiye’nin askeri alandaki başarıları doğrudan güçlü devletin nihai ürünüdür. Başka bir ifadeyle güçlü ordu, güçlü devlettir (Öztan, 2012: 428). Fakat diğer yandan ordu ile Türk sağ siyasetinin (darbeler bağlamında düşünüldüğünde) aralarındaki hegemonya mücadelesi ikircikli bir durum olduğu izlenimi yaratmaktadır. Bu durum da sağın devlet-millet algısını biçimlendirir. Türk sağı kendine “devletin öz evlatları” ve “koruyucusu” rolünü biçer (Öztan, 2012: 437). Cinsiyetlendirilmiş devlete kendini “koruyucu” olarak tayin eden sağın beslendiği kaynak ise milli iradeye dayanan çoğunluğun desteğidir. Böylece organik bir millet-devlet inşa edilir. Milli iradenin verdiği yetkiyle devletin güvenliğine tehdit oluşturabilecek tüm tehlikelerden korunması amaçlanır. Ancak diğer yandan bu durum kendi içerisinde paradoks gibi görünen bir ilişki yaratmaktadır. Devlet paternalistik yönüne referansla ‘baba’ sıfatıyla anılır (bakınız, Özdemir, 30.04.2022). Örneğin, Millî Görüş hareketi partilerinin Robin Hoodçu bir felsefeyle “adil düzen” adı altında zenginden alıp fakire vermeyi esas alan yani devletin sosyal adalet ve dayanışma yönünü vurgulayan bir parti programının olması devletin bir “baba” misyonuyla milleti korumak, doyurmak ve bakmak sorumluluğuna refere etmektedir. Bunun yanında genel olarak sağ siyasette, nasıl ki ailede babanın otoritesine karşı gelinmiyorsa, devletin otoritesine de gelinmemesi şeklinde bir tasavvur hâkimdir ve hatta devlet, otoritesinden sual olunmayan üstün bir varlık olarak kutsallaştırılır (Suveren, 2014). Diğer yandan da yine sağ kanat siyasetçileri ve karar alıcıların tasavvurlarında yukarıda belirtildiği üzere ‘devletin öz evlatları’ ve “koruyucusu” misyonuyla devletin aynı zamanda vasiye, koruyucuya ihtiyacı olan biri gibi feminize edilip, herhangi bir tehditte eril bir iktidar tarafından korunması gerektiği düşünülür. Bu durum ilk bakışta bir ikilem gibi algılsa da aralarında sarmal bir ilişki mevcuttur.

¹³ Tayyip Erdoğan, Filistin Devlet Başkan’ını Cumhurbaşkanlığı Sarayı’nda tarihteki 16 Türk devletinin askeri kıyafetlerini giyen askerler ile karşılamıştır. (Youtube, 23.08.2022).

Devletler de cinsiyetlendirilmiş kurumlar olduğundan bazı durumlarda erkekliğin bir varyantı olan hipercinsiyetlendirilmiş davranışlar gösterebilir (Maruska, 2010: 239). Diğer yandan, Nandy’e göre bu durum hegemonik erkekliğin failleri kendilerini tehdit altında veya zayıflatılmış hissettiklerinde ve dolayısıyla geleneksel erkekliklerini abartmaya veya başka bir şekilde çarpıtmaya ihtiyaç duyduklarında ortaya çıkmaktadır (aktaran, Maruska, 2010: 239). Baba metaforuyla devam edecek olursak, baba kendi otoritesini zayıflatacak herhangi bir girişime karşı bazı aşırı davranışlarda örneğin verdiği orantısız cezalarda erkekliğini yeniden inşa etmeye çalışabilir. Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki devlet baba, Türk sağına göre hipererkeksileşmiş babadır ve cezalarla bastırmaya çalışan, tepeden inmeci bir zihniyetle aileyi/ toplumu yönetir (Suveren, 2014: 150). Bu yüzden Erken Cumhuriyet döneminin ‘devlet baba’ anlayışıyla yukarıda bahsedilen ikilem içerisinde mücadele edilmiştir. Türk sağ siyasetindeki karar alıcılar sürekli olarak (Erken Cumhuriyet dönemi için) kendi cinsinden olan babayla rekabet ederken, milleti sahiplenmiştir. Sağın “milli irade” vurgusu bu anlamda önemlidir. Bu durum, sağın sürekli babanın “öz evlatları” olma arzusunun ve öte yandan babayı aşma arzusunun mücadelesine dönüşür. Bazı durumlarda Örneğin -Özal’da olduğu gibi- devletin baba rolünü reddedilir. “*Devletin bir işveren veya bir baba olmadığını, herkesin kendine güvenmesinin şart olduğunu*” vurgular (aktaran, Demirel, 2018: 60) ya da Menderes’te olduğu gibi devlet babayı “ceberut/zorba” bulup, eleştirir (Türk, 2014: 47). Baskıcı politikalarla, ceberut devlet vasfıyla idareyi sağlayabilen ve dolayısıyla baskıları olmasa bırakın devlet yönetmeyi tıpkı bir çocuk gibi vasisi olmadan kendini yönetme vasfından bile yoksun olacağını ima eder (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1954: 88) Benzer şekilde sağ partilerin söylemlerinde sıklıkla “devleti toplumla barıştırmak” popülizmine başvurulur. Bu mitte de bir ağabey figürü vardır. Tepeden inmeci modernleşmeye karşı çıkarak mütedeyyin halkla-devlet arasında arabuluculuk rolü üstlenir. Oysa devlet denilen aygıt bir değişmez değildir. DP’den AK Parti’ye kadar sürede hem konjonktürel hem de iç dinamiklerin etkisiyle pek çok değişim geçirmiştir. Dolayısıyla devleti toplumla barıştırmak gibi söylemler sağın Demokrat Partiden itibaren ideolojik haritasında önemli bir yer teşkil etmesine rağmen, hangi devlet hangi toplum sorularının cevabındaki muğlaklıktan ötürü iç politikaya yönelik bir popülist bir söylemin ötesine gidememektedir.

Türk sağıının Soğuk Savaş döneminde komünizmle mücadelesi de ‘koruma’ mantığına endekslenebilir. Her ne kadar komünizm Osmanlı dönemi İttihat ve Terakki Hareketinden beri bir güvenlik tehdidi olarak görülse de 1917 Bolşevik Devrimi sonrası SSCB’nin kurulması ve iki kutuplu dünyaya geçiş sonrasında kapitalist dünyanın içinde yer alan Türkiye, komünizmi net olarak ötekileştirmiştir (bakınız Kerestecioğlu ve Öztan, 2012). 1951 yılında Menderes’in meclisteki konuşmasında “...Komünizmin bugün reel bir tehlike olduğu, bir fikir cereyanı olmaktan çoktan çıktığını, bir nevi yeni emperyalizmin ta kendisi olduğunu, ilk hedefi, memleketimizi bir üst olarak ele geçirmek bulunduğunu tebarüz ettirmek suretiyle tehlikenin azametini işaret etmek isterim” (aktaran, TBMM Tutanak Dergisi: 19.11.1951: 40) sözlerinde açıkça belirttiği gibi komünizm dönemin en önemli tehdit bileşenidir. Menderes de diğer pek çok popülist lider gibi her siyasi krizde, pesimistlik bir atmosfer yaratarak, günah keçisi seçerek, kurtarıcıyı lider olarak sunmaktan geri kalmamıştır. Burada lider; savaşçı, baba, ağabey, sevgili, şövalye, fatih, kahraman, gibi maskülen militaristik bir figür olarak kodlanmıştır (Türk, 2017: 14). Örneğin, NATO’ya üyelik ve Kore’ye asker gönderme gibi üzerinde mutabakat sağlanamayan kriz durumlarında da ekseriyetle komünizm tehlikesine işaret edilmiş ve bu tehlikeden ülkeyi kurtarmak için çareler arayan lidere karşı gelenler iyi niyetli olmamakla itham edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 26.11.1951: 241)¹⁴.

Bu durum ise devletin etkin bir mali sistem içinde ve ortak örgütler yaratarak yönetim aygıtının örgütlenmesine ve toplum-devlet ilişkisi bağlamında semboller ve söylemler üretmesine yol açmaktadır. Türk sağıında milliyetçilik de bu bağlamda gelişmiştir. Hatta daha da öteye giderek muhafazakârlık ve İslami değerler ile kombinlenerek mobilizasyon gücünün ve etki alanının artmasını sağlamıştır. Bu çerçevede dış politika -veya Uluslararası İlişkiler- seferberliğin önemli unsurları olarak rol oynar. Çünkü uluslararası olaylar iç kamuoyuna 1) milli kimlik tehdit ediliyormuş gibi yansıtılır veya 2) ortaya çıkan uluslararası pozitif olaylar milli kimliği güçlendirmek için kullanılır. Vatanseverlik, din, devlet milliyetçiliği gibi simgelerin kutsallaştırılmasının milliyetçiliğin meşrulaşmasına

¹⁴ Menderes’in şu sözleri bu duruma örnek oluşturabilir: “Bugün bir doktrin olmaktan çoktan çıkmış ve dış kuvvetlerin öncülüğünü yapan, beşinci kolu olan, casusu olan ve memleketi zarardan başka hiç faydası olmayan bir hareketi ve hareketin saliklerini tenkil etmek için tedbirler düşünürken bizlere faşistlik, hürriyeti imha niyetleri atfetmek asla iyi niyetle telif edilecek bir hareket olamaz” (TBMM Tutanak Dergisi, 26.11.1951: 241).

yardımcı olduğunu ifade eden Copeaux’a göre (2002: 52) bu durum sayesinde aşırı sağın söylemleri büyük bir muhalefetle karşılaşmamaktadır.

Demokrat Parti döneminde anti-komünizmin meşrulaşmasının temelinde yaratılan korku kültürü buna örnektir. Korkunun yaratılıp, yaygınlaştırılmasıyla ve nihayetinde “tehlikede oldukları” korkusunun içselleştirilmesiyle oluşan korku kültürüne maruz kalan bireyler, alınacak önlemlere karşı anlamda özgürlüklerinden feragat etmeye rıza gösterirler. Komünizm korkusu da toplumun “yaşam tarzına” bir tehdit olarak lanse edilmiş ve normal zamanlarda toplumun onaylamayacağı konuların desteklenmesi kolaylaştırmıştır (Yıldırım, 2012: 50). Korku kültürünün yaygınlaşmasının eril siyasal bir yönü bulunmaktadır. Bir tehdit ya da tehlike içinde yaşadığı düşünülen insanlar, bu durumdan kurtulabilmek için bir kurtarıcıya ihtiyaç duyacaktır. Young’ın “eril koruma mantığında” kavramsallaştırması bu manada anlam kazanmaktadır. Çünkü Young’ın teorisinde de erkeğin koruma rolünde bir pazarlık söz konusudur. Koruyan erkek bunun karşılığında iktidarının ve yönetiminin kabul edilmesini beklemektedir (Young, 2003: 13-14).

Korku kültürü motivasyonunun toplumların farklı değer ve ahlaki kodlarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin antikomünist faaliyetlerin merkezi sayabileceğimiz Amerika’da komünizm gelirse tüm mal ve mülkün ortak olacağı korkusu, Türkiye’de komünizm gelirse kadınların ortak olacağı ya da Allahsızlığın yaygınlaşacağı korkusuyla kendisini göstermektedir (bakınız, Meşe, 2017). Örneğin, 11 Ocak 1950 tarihli Köroğlu gazetesinin manşetinde yer alan karikatürde bir genç kız, komünizm tehlikesine karşı Mehmetçiğe sarılmış şekilde resmedilerek onun kendisini korumasını istemektedir. Karikatürün “*Güvenimiz sanadır, Mehmetçik! Bu kızın ırzı, namusu sana havale...*” şeklindeki alt yazısı da dönemin büyük korkusunun eril mantık ile ilişkisini oldukça iyi yansıtmaktadır (aktaran: Yıldırım, 2012: 61).

Türkiye’de kadın bedeni üzerinden yapılan antikomünist propagandaya başka bir örnek Özman ve Yakın’ın aktardıkları hikâyecik verilebilir. Buna göre: “*Koca eve gelir, paltosunu çıkarırken girişteki portmantoda bir erkeğin şapkasını görür. Paltosunu tekrar giyer ve evi terk eder, Komünizm gelmiştir*” (Özman ve Yakın, 2012: 125). Anti-komünist propagandanın eril söylemi, komünizmi kadın bedeni üzerinden küçümseme ve aşağılama üzerine kurgulanmıştır. Dönemin gazetelerine, siyasetçilerin söylemlerine ya da halkın genel kanısına bakıldığında “Komünist kadın” figürü daima kolay elde edilebilir kadınlıkla ilişkilendirilmiştir.

Herkesle birlikte olduğundan cinsel yolla bulaşan hastalıklara sahip bedeni ise yine komünist rejimi simgelemiştir. Dolayısıyla komünistliğin özenilecek bir şey olmadığı fikri yaygınlaştırılmaya çalışılırken Türk toplumunun aile, ahlak, din gibi değerler konusundaki hassasiyeti kullanılmış ve gelenek göreneklerde bozulmalar olacağı korkusu, komünist olarak yaftalanan düşmanı toplumdan dışlamak mubah görülmüştür (Özman ve Yakın, 2012: 126). Görüldüğü gibi Menderes’e duyulan karizmatik ilginin dönemin şartları göz önüne alındığında siyasal, sosyal ve dini yapıyı iyi kavrayıp, iyi kullanmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Özellikle köylü popülasyonu fazla olan bir ülkede din, milliyetçilik ve İkinci Dünya savaşından zaferle çıkmış ABD ile yakınlık üzerinden yapılan siyaset Demokrat Parti döneminde komünizme karşı yalnızca Türk milliyetçiliğinin değil, İslam’ın da kullanılması Menderes’ten sonraki sağ partilere ilham olmuştur (Cantek, 2008: 273). Demokrat Parti’nin Taşkın’ın ifadesiyle (2004:387) komünizme bir kalkan olarak geliştirdiği bu “*muhafazakâr restorasyon*¹⁵” eyleminin ve söyleminin geniş kitlelere yayılmasını sağlaması açısından da öncü bir partidir ve muhafazakâr restorasyonculuk, Demokrat Parti’yi takip eden merkez sağ partilerce de devralınarak, popülerleşmiştir.

Diğer yandan milliyetçiliğin, İslamiyet’i içeren yorumlarının artması daha çok 1960’lardan sonra başlamıştır. 1970’lere kadar sağ aydınlar, pek çok kez kurumsallaşmayı¹⁶ deneseler de Aydınlar Ocağı kurulana kadar sınırlı çevrelere etki edebilmişlerdir. Aydınlar Ocağı’nın kuruluşu ile birlikte ise sağ siyaseti de şekillendiren geniş kitlelere hitap eden bir kurumsallaşma yaşanmıştır. Aydınlar Ocağı’nda başlangıçta Türkçülük belirleyici bir etkenken zamanla İslam ve Türkçülüğün sınırları birbirine karışmıştır ve bu birliktelikte İslam ayağı giderek güçlenmiştir (Çağlar ve Uluçakar, 2017: 131). 1970 yılında kurulan ve adını Necip Fazıl Kısakürek’in tavsiyesiyle “Aydınlar Ocağı” alan derneğin ismi bile Taşkın’a göre “sol entelektüellere karşı gerçek (yerli) aydın kimliğini sahiplenme iddiasının bir uzantısıdır” (Taşkın, 2004: 389). Özellikle 1961 anayasasıyla gelişen görece özgürlükçü ortamda yükselen sol entelektüel kültürel hegemonyası ve sol ile

¹⁵ Yüksel Taşkın’a göre muhafazakâr restorasyonculuk, 1940’lı yıllarda Türk İnkılabının manevi yönünün yetersiz olduğunu düşünenlerin geleneğin yeniden yükselerek bu boşluğu doldurmaya yönelik fikirleri ve eylemleridir. (Taşkın, 2004: 387).

¹⁶ 1929 Milli Türk Talebe Birliği, 1946 Türk Kültür Ocağı, 1946 Türk Kültür Çalışmaları Derneği, 1947 Türk Gençlik Teşkilatı, 1950 Milliyetçiler Federasyonu, 1951 Türk Milliyetçiler Derneği, 1954 Milliyetçiler Derneği gibi pek çok dernek girişiminde bulunulmuştur.

özdeşleşen “aydın” kimliği sağ kanadı rahatsız etmiştir. Dolayısıyla Aydınlar Ocağı, sağ kesimden de aydın çıkabileceğinin bir nevi teşhididir. Aydınlar Ocağı adı altında “milli kültür ve şuuru geliştirmek suretiyle Türk milliyetçiliğini yaymak” amacıyla bir araya gelen sağcı siyasetçi ve aydınlar bir süre sonra Türk-İslam sentezini ortaya koymuşlardır (Dursun, 2003: 61). Türk-İslam sentezi, Türkler ve İslamiyet arasında uyum olduğu, Türklerin İslamiyet’i kabul etmelerinin öncesinde de aralarında benzerlikler bulunduğu savının Aydınlar Ocağı tarafından döneme uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. 1973 yılındaki genel seçimlerden sonra kurulan CHP-MSP koalisyonu anlaşmazlıklar nedeniyle feshedilince, 70’lere yaklaşırken sağın kendi içindeki bölünmesi ve sol grupların da etkinlerini arttırması karşısında ülkenin komünizme karşı savunmasız kalacağı fikriyle sağ siyasette birleşmeye ön ayak olmuştur. (Alper ve Göral, 2004: 584). Birinci Milliyetçi Cephe (MC) olarak bilinen AP, MSP, MHP, CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) koalisyonu Aydınlar Ocağı’nın katkısıyla kurulmuştur. Cepheye Süleyman Demirel başkanlık etmiştir. Bu dönem aynı zamanda Aydınlar Ocağı’nın faaliyetlerinin hayata geçmesine uygun ortam da yaratmıştır. 1975-1978 yıllarında Kültür Bakanlığı’nda Ocak’a yakın bir isim olan Emin Bilgiç’in müsteşar olmasıyla Milli Eğitim Müfredatına Türk-İslam Sentezine uygun değişiklikler yapılmasıyla ilk icraatlar gerçekleştirilmiştir. Ancak devlet içinde kadrolaşmanın gerçekleşmesi 12 Eylül darbesinden sonra olmuştur. Ve bu tarihten sonra da artık Aydınlar Ocak’ının öne sürdüğü tezler yalnız Türk sağının değil devletin de resmi tezleri olmuştur (Alper ve Göral, 2004: 585-586). Dolayısıyla 1980’li yıllara giderken Türk sağı, Türk-İslam sentezini devletleştirmiş, olağanlaştırmıştır (Copeaux, 2002: 52).

1980’ler ile Türk-İslam sentezi devletin resmi tezi haline gelirken, İslamcılık hem devlet kadrolarında hem de kamusal alanda daha görünür hale gelmiştir (Çağlar ve Uluçakar, 2017). Cumhuriyet rejiminin bastırdığı ve kamusal alanın dışında bıraktığı “dini cemaat ve tarikatlar” Özal döneminde tıpkı Menderes ve Demirel’de olduğu gibi yeniden siyaset sahnesinde yerlerini alıp, cemaat ve tarikatların taleplerini işleve geçirirken, onların desteği ile koltuktaki yerini sağlamlaştırmıştır (Yıldız, 2018: 52). Sekülerizmi savunan geleneksel Cumhuriyet ideolojisini “*vicdana tıkılan din*” olarak nitelendirip, Müslüman kimliğini her fırsatta öne çıkaran Özal ve yeni sermaye burjuvazisinin de bu bağlamda gerek tüketim kalıpları gerek dini yaşayış biçimi olarak İslam’ı daha görünür hale getirdiğini söylenebilir (Yıldız, 2018: 52). Bakanlarıyla Cuma namazı çıkışında

objektiflere verdiği pozlar, Kâbe'yi tavaf ederken ihramıyla çekilen görüntüler, hac yolculuğunun bir kısmının devlet televizyonunda yayınlanması, Ramazan ayında verilen iftar yemeğinin siyasi bir geleneğe dönüştürülmesi, bu görünürlüğün yansımasıdır (Heper, 2013: 147).

Özetle, İslamcılık ideolojisi 1950'li yıllardan 1990'lara kadar olan sürede “devletin bekasına” yönelik tehdit olarak algılanan, düşmanlaştırılan, insan dışılaştıran (dehumanize edilen) ve bazen hipererkeksileştirilerek bazen de feminize ederek değersizleştiren dışarıda komünizm, içeride ise solcular tehlikesi için bir kalkan olarak görülüp, devletin temel tezi olarak meşrulaştırılmıştır. Ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortada komünist tehlike kalmamasına rağmen bu proje bitmemiş ve Türk sağının ideolojik haritası içerisinde bir zihniyet kalıbı olarak devam etmiştir. Kızıl tehdit ortadan kalktıktan sonra yerine başka “düşmanlar” tayin edilmiştir. Örneğin yerini 1980'lerde, 1990'larda Kürt sorununa bırakmış, 1991'den sonra sınır ötesi operasyonlar bu sebeple güçlü devletin göstergesi sayılmıştır. Sol etnik ayrılıkçı bir örgüt olan PKK'nin ötekileştirilmesi ancak buna karşılık İslamcı Kürtçü grupların öteki olarak görülmemesi Türk-İslam Sentezi mantığının devamlılığının da bir göstergesidir. Türk-İslam sentezi bu bağlamda devletin resmi bir tezi olarak güvenlikleştirmenin de sınırları belirleyen ve yeniden üreten bir erk olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet'in Türklük üzerinden ulus yaratma projesi, Türk-İslam senteziyle Müslüman olmanın ve hatta Sünni-Hanefi olmanın daha geçerli hale gelmesiyle sonuçlanan bir dönüşüm geçirmiştir. Örneğin Karaman, Gagavuz ya da Yakut Türkleri, Türk olmalarına rağmen inançlarından dolayı ne ders kitaplarında yer almış ne de sıradan vatandaşın kafasında Türklük ile ilintilendirilmiştir. Aleviler ise mezhep farkından dolayı aynı bağlamda ötekileştirilmiştir. Bu durumun başka bir yönü de sınır ötesindeki Müslümanların politik meselelerinin “milli davamız” şeklinde yansıtılmasıdır. Örneğin, Bosna'da, Azerbaycan'da yaşanan savaşlar Refah Partisi döneminde “milli bir dava” olarak iç kamuoyunda yankı bulmuştur. Ezeli düşmanlar olarak algılanan Ruslar, Ermeniler, Sırpalar düşmanlaştırılmıştır. Erbakan'ın ‘gâvurlar’ olarak ötekileştirdiği halkların zulmüne uğrayan Müslümanlara, Özal'ın neo-Osmanlıcılığının İslami yönü daha güçlü vurgulanan bir devamı olarak bölgenin hamiliğini üstlenmeye kadar varmıştır.

Dolayısıyla, Erken Cumhuriyet'in anlatıldığı bölümde hegemonik erkeklik profilinden bahsederken öne çıkan Türk, Batılı, pozitivist, seküler gibi özelliklerin

büyük ölçüde değiştiğini gözlemlenebilmektedir. Carl Schmitt'in (2006) terminolojisiyle devlet bir politik aktör olmanın gereği olarak “*dost düşman ayrımını*” yapmaktadır ve her dönemde düşman potasına koyacağı bir hasım üretmektedir. İç ve dış siyasette ulusal güvenliğin tehdit olarak gördüğü “öteki” böylece erilliğin de yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Erkek koruma mantığının cinsiyetleştirme üzerinden içeride ve dışarda bir düşman bularak milli kimlik oluşturma projesi olduğunu hatırlayacak olursak, korunması gerekenler feminize edilerek himaye altına alınırken, dışarıda bırakılanlar kriminalleştirilerek, ayrılıkçı, saldırgan, acımasız, marjinal olarak hipererkeksileştirildiği söylenebilmektedir.

2.2.2.2 Popülizm

Son yirmi yılda kadın hareketleri mücadeleleri, kadınların yükseköğrenim görme sayısındaki artış ve neoliberalizmin sonucu olarak aile gelirlerinin düşerek ek gelire ihtiyaç duyulması gibi dönüşümlerle birlikte “eve ekmek getiren, erkek aile reisi” odaklı, kadın-erkek eşitsizliğine dayanan cinsiyet rejiminin değişmesi erkek egemenliğini güvencesiz bir hale getirerek, krize sokmuş ve erkek hegemonyasına önemli bir meydan okuma yaratmıştır (Sancar, 2011: 103; Avşar, 2017: 232). Buna karşılık aynı yıllardan başlayarak artan “yeni” sağ popülist partiler de bu kaybı telafi etmeyi vaat etmişlerdir (Sauer, 2020: 29-30). Sağ partiler, geleneksel cinsiyet rejiminin yeniden kurulması için uğraş verirken, cinsiyet eşitliğine karşı duruşlarıyla ötekileştirme diskuruna başvurmuşlardır. Daha önce bahsettiğimiz “korku siyaseti” ekseninde eril sağ popülizm ekonomik ve sosyal olarak gerileme korkusunun sosyal eşitsizlik üzerindeki öfkeyle bulunduğu yerde destek kazanmıştır. Burada ‘öfke’ ifadesini vurgulamak gerekir. Çünkü erkeklik hiyerarşilerinde öfke haricindeki diğer agresif duygu durumları genel olarak hipererkeksileştirilirken, öfkenin bir istisnai duygu durum olarak erkeklik içerisinde normalleştirildiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, neoliberal özgürleşmenin çifte yükünden yorulan ve bir kurtarıcı ya da kahramana ihtiyaç duyan kadınlar da dahil olmak üzere erkeklere sağcı söylemde öfkeli olma hakkı verilir ve bu öfkeyi ‘diğerlerine/ötekiye’ yönlendirmeye teşvik edilir (Sauer, 2020: 30-32). Bu yüzden genel olarak dünyadaki popülist sağ partilerin ve hareketlerin söylemlerine odaklanıldığında ötekiyi güvenlikleştirdikleri görmek mümkündür. Bu öteki genelde refahlarındaki kayıplardan sorumlu tuttıkları mülteciler veya elitler, ahlaki kayıplardan sorumlu tuttıkları LGBTİ+ bireyler ve feministler olur ve kriminalize

edilirler. Dolayısıyla, popülist sağ için ötekiler üzerinden antagonizma yaratmak ve bunları siyasallaştırmak hem iktidara yürümede hem de geleneksel erkekliğin yeniden üretilmesinde yeni fırsatlar yaratmaktadır.

Küresel sistemdeki neoliberal dönüşümler Türkiye’de de benzer sonuçlara sebep olduğundan, Türk siyasi liderleri de iktidarda yerini alabilmek veya sağlamlaştırmak için iç politikaya yönelik olarak bir takım popülist söylem ve eylemlere başvurmuşlardır. Dolayısıyla onlarda popülist söylem ve eylemlerinde ötekileştirerek güvenlikleştirme stratejisini kullanmışlardır. Bu bölümde Demokrat Parti’den AK Parti’ye kadar olan süreçte Türk sağ siyasetinde devamlılık gösteren popülist söylemlerden ‘milli iradecilik ’ve ‘mağduriyet’ incelenecektir. Sağın bu değişmeyen iki ana popülist yönelimi, aynı zamanda Türk sağ siyasetinde sembolik anlamda erkekliğin nasıl üretildiğini de göstermesi bağlamında önemlidir.

Milli irade sağın her fırsatta başvurduğu ve kendisi buna dayanarak meşrulaştırdığı sihirli kavramlardan en önemlisidir. Buna göre, milli irade millet tarafından seçilmiş olanın kendini onunla özdeşleştirilmesi ve milletin yararına çalışmasıdır. Bu bağlamda Demokrat Parti, “seçilmiş” olmanın önemini sık sık vurgulamıştır. Menderes’in “*Biz sizdeniz. Milletin içinden çıkmış bir iktidarız. Sizden ayrı bir zerremiz yok*” (aktaran, Türk, 2014: 52) ya da Demirel’in “*Ben sizin sinenizden çıktım. Kim çıkardı diyor; siz çıkardınız. Kökü neresi diyor; kökü senin o güzel, o asil sinen, senin o mutlu sinendir*” (Aktaran Türk, 2014: 76-77) popülist söylemlerinde görüldüğü gibi liderin kendini millet ile organik bir bütün olarak ele alması sağ partilerce de sıklıkla başvurulan bir söylem olmuştur. Her ne kadar milli iradeci söylemde “millet” toplumun tamamını kapsayan bir organizma gibi anlaşılrsa da esasında sağ partilerin kendisiyle bütün olarak gördüğü “millet” bazı kesimleri dışarıda bırakan bir sınır çizmektedir. Dışarıda bırakılan kesimler genel anlamda seçilmişin oy alamadığı kesimlerdir. Tersten okunacak olursa Menderes’in de Demirel’in de “ben sizden biriyim” popülist söylemindeki ait olunan grup muhafazakâr, milliyetçi sağ geleneği benimseyen toplumun bir kesimidir ki büyük sağ söylemi bu kesimi “millet” olarak tanımlamaktadır. Bir çeşit otantisizm ile millete atfedilen etno-kültürel, dinsel gibi pek çok özellik milli iradenin tecellisi olan iktidara meşruiyet kazandırır. Dolayısıyla, bu kesimin dışında kalan azınlıklar aynı zamanda toplumun organik bünyesine ait olmayan unsurlar olarak ötekileştirilir. Demokrat Parti’nin “*Yeter, söz milletindir*” seçim sloganındaki tavır bu anlayışa denktir. Slogandan anlaşıldığı üzere Demokrat Parti, kendisinden

önceki iktidarı millet dışında konumlandırırken, kendi partisinden ise “...*Halk Partisi olan bitenin layıkıyla farkında değildir ve hadiseyi alelade bir hükümet değişikliğinden ibaret sanmaktadır. Hâlbuki 14 Mayıs seçimleriyle memlekete şimdiye kadar yapılanlarla ölçülmeyecek ehemmiyette büyük bir inkılabın en mühim merhalesi aşılmıştır...*” (TBMM Tutanak Dergisi: 02.06.1950: 133) olarak bahseden Menderes’in sözlerinden anlaşıldığı gibi kendisini millet iradesinin tecellisi olarak görmektedir. Bu anlamda siyasi rakibi CHP’yi millettten kopuk, elitist olarak ötekileştirir. Sağ geleneğin bu popülist söylemi günümüzde hâlâ karşılık bulmaktadır. Bu ötekileştirme erkekliğin de yeniden üretilmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü iktidar öznesi kendi ideolojisi doğrultusunda yeni bir erkeklik inşa etmeye mecburdur ve erkeklik, popülistlerin milleti temsil ettiği, elitlerle savaştığı performatif repertuarın içeriğini sağlamaktadır. Dönemin CHP genel sekreteri Kazım Gülek’in aktardığı anısı bu performatif ve sembolik repertuara örnek teşkil etmektedir. Gülek şöyle aktarıyor: “*Mezuniyet töreninde şapka, cübbeli fotoğrafımı bulmuşlar. Seçim yarışında bu fotoğrafı malzeme yapmış, kullanıyorlar. Halk bilmiyor ki kep ne cüppe ne. Kazım Gülek papaz olmuş diye. Bir de Kazım Gülek sünnetsizdir diyorlar, kötülemek için.*” Gülek de bu ithamlara “kızı da amma gevezeymiş” diye cevap veriyor ve “böyle ithama böyle yanıt verilir” diye ekliyor (Youtube, 20.04.2017). Gülek’in kolej mezuniyetindeki cüppesini ve kepini elitist bulan Demokrat Partililer popülist eril bir söylemle milletin organik bünyesine uymadığı vurgusunu ‘sünnetsizlik’ üzerinden yapmaları ötekileştirmenin açık bir erkeklik gösterenidir. Sünnetli olmanın hem erkekliğe ilk adım hem de dinsel-kültürel anlamda Türk toplumundaki önemi göz önünde bulundurulduğunda, sünnetsizlik bir erkeğe söylenebilecek en büyük hakaretlerden sayılabilmektedir.

Demirel (1985:48) “*milli irade çoğunluk iradesidir*” şeklinde doğrudan ifade de ettiği gibi Türk sağ siyaseti karar alıcılara göre çoğunluk iradesinin iktidara gelmesi, milli iradenin tecellisi ve demokrasi zaferi olarak görülmektedir. Diğer yandan bu anlayışın, azınlığın haklarının görmezden gelinmesi ve kendisini milli iradenin tek temsilcisi addederek bir tür otoriteryanizmin, keyfi uygulamaların önünü açması, seçimleri demokrasi için yeterli bir kıstas kabul ederek seçilmişlerinin kararlarının tartışılmaması gibi birtakım tehlikeli boyutlara varacak yönleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda milli iradenin kararlarına yönelik eleştiriler çoğu zaman güvenlikleştirilerek, hipererkeksileştirilmektedir. Nitekim Türkiye’de

de iktidara gelen partilerin de benzer tutumlara yol açan bir takım olayları olmuştur. Menderes döneminde halkın toplantı ve gösteri hakkı gibi anayasal haklarının kısıtlanması, basına yönelik sansür gibi eylemler ya da DP'ye oy vermediği için cezalandırılarak ilçe haline getirilen Kırşehir gibi durumlar buna örnek verilebilir (Bulunmaz, 2012; Aslan, 2013:24). Bu bağlamda ele alacak olursak, milli iradeyi ve demokrasiyi kesintiye uğratacak her türlü darbe ya da muhtıra sağ popülist liderler tarafından “milli iradeye” yapılmış bir yanlış olarak sunulurken güvenlikleştirilmektedir. Bu sebeple, 1960 darbesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması ve Adnan Menderes'in idam edilmesi sonraki sağ partiler tarafından Menderes'in “demokrasi şehidi” olarak anılmasına neden olmuştur.

Türk siyasal hayatında neredeyse her on yılda bir yaşanan darbe ya da muhtıralara erkeklik odağından bakıldığında ordu ve milli iradenin seçilmişleri ile bir hegemonik erkeklik yarışının var olduğu söylenebilir. Dönmez'e göre (2013:15), 1960 darbesiyle ordunun yönetimi ele geçirmesinin bu bağlamda verdiği en önemli mesaj “*beyaz erkeğin zaferidir*”. Öyle ki cunta beyaz erkekliğin profilini Türk, seküler, kentli, orta sınıf, erkek ve Batı eğilimli olarak belirlemiştir. Menderes her ne kadar zengin bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş, iyi eğitim almış, liberal, modernleşmeci biri olsa da siyasal alandaki popülist söylemi ve sahip olduğu yaşam tarzının tam tersi motivasyonlarla kazandığı kitleleri etkileme gücü ordunun ve devlet bürokratlarının hoşnutsuzluğuna yol açmış ve dönemin hegemonik erkeklik çerçevesine uygun olmadığı düşünülerek erkeklik odağından bakıldığında cuntacılarca ötekileştirilmiştir. Söz konusu erkeklik mücadelesini Menderes'in yargılandığı Yassıada duruşmalarında daha net görmek mümkündür. Menderes'e yöneltilen ‘bebek davası¹⁷’ gibi özel hayatına yönelik suçlamalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Askeri cuntanın, Menderes'in imajını azaltmak ve halkın önünde küçük düşürmek için özel hayatına odaklandığı görülmektedir. Bunun yanında cuntanın, devlet kasasında erotik fotoğraflar ve bir kadın iç çamaşırını bulunduğunu da dava gündemine getirmesi yine aynı bağlamda Menderes'in halkın ahlakı karşısında “onursuz adam” olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Yassıada

¹⁷ Bebek davası kısaca Başbakan Menderes'in yeni doğmuş gayri meşru çocuğunu öldürmek ve bu suça azmettirmektir. Menderes ise doğumun zor bir doğum olduğunu ve bebeğin normal yollarla vefat ettiğini aktarmış ve suçlamaları kabul etmemiştir. Savcı'nın niçin Aydan'a sormadınız, sorusuna ise “*Ondan sonra Ayhan Aydan'ın yüzünü hiç görmedim. Telefonla birçok konuşmalarımız oldu. (.) Ayhan Aydan, bir başka münasebet tesis ettiğimi, onurlu bir insan olarak sezdi ve anladı. Bendeniz de aynı hislerle kendisinin hislerini tahriş etmek istemedim.*” şeklinde cevap vermektedir. (Aktaran, Dündar, 01.03.2009).

duruşmalarında önceliği olan pek çok konuya rağmen, ‘bebek davası’, ‘köpek davası’ gibi daha önemsiz davalar ile başlaması aslında duruşmaların nasıl bir eril arenaya dönüşeceğinin habercisi olmuştur. Nitekim yargılama esnasında Başbakan Menderes’in sevgilisi Ayhan Aydan’a yöneltilen “*Sanık Adnan Menderes evli. Böyle olduğu halde bununla münasebet tesis etmişsiniz. Ondan meşru olmayan bir çocuk dünyaya gelmiş. O, çocuğun hayatta kalmasını istemiyormuş. Doktor Fahri Atabey’i celbettirmiş ve çocuğu ortadan kaldırtmış*” (aktaran Dünder, 01.03.2009) şeklindeki suçlamalar, tüm bu konuşmalar sırasında devrik Başbakan Menderes’in eşi Berrin Menderes’in de duruşma salonunda olmasına rağmen cuntanın kamuoyunun önünde bu kez Ayhan Aydan’ı düşük ahlaklı bir kadın olarak göstererek, eril tahakkümü sağlama konusunda ne denli kararlı olduğunu göstermiştir. Tahakkümün amacı, Menderes’in sosyal sorumluluklarını yerine getirmede sorumsuz ve cinsel anlamda da bir oto-kontrolünün olmadığını ve bu bağlamda Menderes’in de kamuya açılan özel hayatının, aslında hiç de Menderes’in popülist söylemindeki ve görünürdeki yaşamıyla uyuşmadığını vurgulamaktadır.

Menderes’ten sonra iktidara gelen sağ partilerde ordu ile aralarındaki hegemonik erkeklik yarışı devam etmiştir. Sürekli olarak bir askeri vesayetten söz edilmiş ve milli iradenin önemi vurgulanmıştır ancak bu yarış, Menderes travmasından sonra daha pragmatik bir biçim almıştır. Örneğin, Demirel’in ilk kez Başbakan olarak halkın huzuruna çıktığı 1960’lı yıllarda “milli irade” onun için iktidarın en asli ve tek meşru kaynağıdır. AP her ne kadar DP’nin mirasını devraldığı iddiasında olsa da daha ilk yıllarda bazı noktalarda Demirel’in Menderes’ten farklı bir politika izlediğini söylemek mümkündür. Menderes’in öne çıkardığı ‘çoğunluk aldanmaz’ ve “temsili demokrasi” prensibine dayalı “milli irade” söylemini Demirel de sürdürmektedir. Fakat bunu yaparken Menderes’in sonunu getirdiğini düşündüğü (ordunun darbesini meşrulaştıran birtakım tutumları) bazı temel hataları yapmaktan kaçınmaktadır. DP de hata olarak gördüğü “otokratik yönetim” ve “irtica” gibi askeri bürokratik elitin hoşnut olmadığı ve 27 Mayıs darbesinde de görüldüğü gibi askerin yönetime el koymasını meşrulaştırıcı sebeplerden itina ile kaçınmaya çalışmıştır. 1960 özgürlükçü anayasasının etkisiyle Demirel, DP’nin temel hak ve özgürlükler konusundaki katı ve kısıtlayıcı tutumunun aksine hükümeti eleştirip sokaklara dökülen işçi, öğrenci binlerce kişi için “*Yollar yürümekle aşınmaz*” sözleri ise demokratik haklara saygılı olduğunu ifade etmiştir (Bora, 2017: 544). Diğer yandan muhafazakâr-milliyetçi lider

imajıyla -her ne kadar sonraları partisi tehdit algılanıp kapatılacak olsa da- irticai sayılabilecek tüm hareketlerden kaçınmıştır. Demirel'in '*Başbakanı asmak milli iradeyi asmaktır*' ve '*parlamentoyu yeniden birtakım güçlerle karşı karşıya bırakmamak*' vurgularıyla 'milli iradeyi' ve 'demokrasiyi' kendi mücadelesinin esas amacı olarak görmektedir. Fakat bunu yaparken de erkeklik merceğinden başka bir mücadelesi hegemonik erkeklik hiyerarşisindeki yerini unutmadan ve milleti küstürmeden statükoyu korumak ve sürdürmek olmuştur. Bu bağlamda Demirel'in, Türkiye'deki böylesi hassas bir zeminde uzun soluklu siyasi kariyerini, gözettiği denge siyasetine ve uyumluluk becerisine borçlu olduğu görülmektedir.

Sağ hareketin liderlerinin orduyla girdiği hegemonik erkeklik mücadelesinde darbeler, 12 Eylül'e kadar "*milli iradenin tecellisine vurulmuş darbeler*" olarak lanse edilerek sağın popülist söyleminin omurgasını oluşturmuştur. 12 Eylül 1980 darbesi ise bu bağlamda Türk sağ siyaseti için bir dönüm noktasıdır. Sonuçları açısından değerlendirildiğinde Yıldız'a göre (2018:43) sol hareketin bastırılmasının da yaratmış olduğu görece fırsat ortamından sıyrılarak iktidara gelen Turgut Özal, bu konfor alanı sayesinde iktidar olduğundan 12 Eylül'ü diğer darbelerden ayırarak güçlü olanla kavga etmek yerine, uzlaşmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla ordu ile olan hegemonik erkeklik mücadelesinde Özal, bir adım geri kalarak Cemal'in ifadesiyle (2013: 15) "12 Eylül lideri Kenan Evren'e karşı sürekli 'uslu çocuk' rolünü oynamaya özen göstermiştir". Hatta 1983 yılındaki seçimlerin tedirginliğiyle '*bizim iki gömleğimiz var biri bayramlık, biri kefenlik*' sözlerini söylemiş ve dönemin siyasetinin her an dengeler değişerek aleyhine dönebileceğini ifade etmiştir. Ancak, onun bu popüler söylemi sonraları Tayyip Erdoğan tarafından sahiplenilerek bu kez tedirginlik değil, daha çok "gözü karalık" halini yansıtan bir milli iradeci popülist söylemine dönüşmüştür. Özal'a dönersek, paradoksal bir milli iradeci yanı vardır. "*Demokrasi dendiği zaman mangalda kül bırakmayanlar, halk iradesi denince halktan kaçmaya başladılar. Niçin referandumdan korkuyorsunuz?*" (Aktaran Türk, 2014: 131-132) diyerek milli iradeyi ağzından düşürmediği halde 1987 yılında, 12 Eylül'ün siyasetten uzaklaştırdığı rakiplerinin siyasi yasaklarını kaldırılması konusunda büyük direnç göstermiştir. Yine sonraları Erdoğan tarafından sahiplenilecek olan "*Benim vatandaşım zekidir. Leb demeden leblebiyi anlar. Türkiye 1980 öncesi karanlık günlere dönmeyecek. Siz ne yapacağınızı bilirsiniz*" sözlerinin Özal'ın "milli iradecilik" tasavvuru özetlemektedir (aktaran, Cemal, 2013:50).

1987 seçimlerinden sonra ise tek başına iktidara gelen Özal'ın, orduyla ilişkilerindeki güç dengesinin lehine değişmesiyle birlikte orduyla olan hegemonya mücadelesinde daha cesur adımlar attığı söylenebilir. Genel olarak ordunun tavsiyesi ile seçilen genelkurmay başkanları teamülüne uymayarak, Necip Torumtay'ı genelkurmay başkanı olarak ataması, Körfez Savaşında ABD'nin yanında yer alarak, üsleri hiç kimseye danışmadan ABD'ye açması, ya da federasyon ve başkanlık sistemi gibi fikirleri tartışmaya açması orduya karşı Alptekin'e göre "patronun" kim olduğunu ortaya koymaya çalışan örneklerdir. (Alptekin, 2018: 152-153). Özallı yıllar bu bağlamda siyasetin sivilleşmesi ve askeri vesayetten kurtulmanın da konuşulduğu yıllardır. Yine de Özal için Türk sağ siyasetinde ordu ile en az sorun yaşayan siyasetçi demek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan ordu ile ilişkiler bağlamında en çok engelle karşılaşılan, cunta tarafından en çok kapatılan, kendi ifadeleriyle mağdur edilen Necmettin Erbakan ve onun Millî Görüş partileridir. 1971 Muhtırasıyla Milli Nizam Partisi kapatılmış onun yerine Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuş, 1980 darbesiyle MSP kapatılmış yerine Refah Partisi kurulmuş, 28 Şubat post-modern darbesinde de Refah Partisi kapatılmış yerine Fazilet Partisi kurulmuştur. Tüm bu kapatılmalar, yeniden parti kurmalar askeri vesayete karşı "milli iradeciliği" yücelten Erbakan'ın hareketinin popülist söyleminin zeminini oluşturur.

Özal döneminde Türk-İslam Sentezi bağlamında bir paydada buluşup, birbirleri için bir tehdit olmaktan çıkan ordu ve iktidar arasındaki hegemonik erkeklik mücadelesinin 90'lı yılların sonuna gelindiğinde Erbakan hareketinin faaliyetlerinden neden yeniden rahatsızlık duyduğu sorusunu cevabı yeniden değişen güç/ iktidar ilişkilerinde aramak gerekir. Bora'ya göre Erbakan ile ordu arasındaki mücadele Kemalist restorasyonunun sağlanmasından çok askerin arkasındaki büyük, çağdaş sermaye ile Erbakan'ın arkasındaki 'yeşil' sermayenin güç mücadelesi ve rekabetidir (Bora, 2017: 477). Eleştirel erkeklik çerçevesinden bakılacak olursa, 28 Şubat post-modern askeri müdahalesi hem sermaye anlamında hem de toplumdaki konumu nezdinde kontrolü sağlama ve otoriteyi sağlama mücadelesidir. Bu bağlamda 28 Şubat'ı değerlendirecek olursak, Refah Partili Sincan Belediyesinin düzenlediği "Kudüs Gecesi" sonrasında 20 tank ve 15 zırhlı aracın Sincan Atatürk Caddesine çıkmasını, yaşanan bu mücadelenin bir yansıması olarak "erkeklik/gövde" gösterisine nasıl dönüştüğü okuyabiliriz. Türkiye siyasi tarihinde darbelerle özdeşleştirilmiş 'tank metaforunun' yeniden meydana çıkması,

Sincan Belediye Başkanı Yıldız'ın gözaltına alınması partiye verilen bir “gözdağı” olarak dönemin gazetelerinde ve medyada gösterilmiştir. Daha açık ifadeyle ordunun, bu erkeklik gösterisi ile “milli iradeyi” her şeyin üstünde tutan sağ harekete, Refah Partili belediyenin istediği kadar halkoyu ile seçilsin, hegemonik erkeklik hiyerarşisindeki yerini gösterme dersi vermek istemesi görülmektedir. Dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in 21 Şubat 1997'de “*Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık*” sözleri de bu durumun eril dile yansımalarıdır (Milliyet Gazetesi, 21.02.1997).

Demokrasiyi, seçim sandığına endeksleyen sağ siyaset karar alıcıları için 1995 yılında yapılan genel seçimlerden Refah Partisi oyların yüzde 21,4'ünü alarak seçimden birinci parti çıkması ve milli iradenin yeniden tecellisi olarak –koalisyon hükümeti de olsa- iktidar koltuğuna oturması sağ hareketin popülist söyleminde “adalet yerini buldu” şeklinde karşılık bulmuştur. Dolayısıyla böyle bir askeri müdahale demokrasiyi sağlamak yerine demokrasiyi aksatmaktadır. Bu düşünce aynı zamanda darbeler ve müdahaleler ile siyasi yaşamı kesintiye uğrayan Türk sağının popülist söylemde ‘mağduriyet’ dilini inşa etmiştir. Milli iradenin üstünlüğüne dayandırılan meşruiyetleri böylelikle sağın ortaklaştığı ikinci bir popülist söylemini doğurmuştur.

Türk sağının mağduriyet söylemi, ilk olarak Kemalist bürokratik elitin bir rejim stratejisi olarak toplumun eğitimli, seküler, Batılı, orta ve üst sınıf dışında kalan kesimlerinin görmezden geldiği iddiasına dayanan mağduriyettir. Bunun yanında özellikle Erbakan'ın Millî Görüş fikriyle şekillenen Batılı güçler yüzünden maruz kalınan mağduriyet söylemi de öne çıkmaktadır. Her iki durumda simbiyotik ilişkili olup hem iç hem de dış siyasete etki etmiştir.

Mağduriyet söylemi Canetti'nin (2006: 23) “*Bir kitlenin iç yaşamının en çarpıcı özelliklerinden biri zulme uğramış olma duygusudur*” sözünden hareketle tıpkı “milli irade” popülist söylemindeki gibi bir öteki inşa ederek, kendini mağdur ötekini mağrur görme eğilimlidir. Açıkel'e göre ise (1996: 155) mazlumluk “*geç kapitalistleşmenin ve hızlı modernleşmenin şiddeti karşısında toplumsal, kültürel ve imgesel yurtsuzlaşmaya uğrayan; mülksüzleşerek altlarındaki maddi zemini hızla kaybeden yığınların güç istemlerini temsil eden baskıcı-nevrotik bir siyasal ideolojiye dönüşme momentidir*”. Dolayısıyla mazlumun asıl amacı bir zamanlar sahip olduğunu düşündüklerini geri kazanmak istemektir ancak bir siyasal özne olarak “bastırılan” üzerinden inşa edilen bu mağduriyet dili, güçlü hale geldiğinde

dahi mağdur imajını terk etmediğini ve bu söylemin fetişleştirildiği söylenebilir (Baştürk, 2014). Türk-İslam sentezi ve bu bağlamda Türk sağı Açıkel'e göre *“konforsuzluğu, çileli bir yaşamı, zulme maruz kalmayı mazlumlukla kutsallık arasında ilişki kurarak yapılandırır ve mazlumluluğu kutsallaştırır. Diğer yandan zulme uğratana hınç, öfke ve intikam duyguları beslenir”* (Açıkel, 1996: 163).

Türk sağında mağduriyet söylemi de Menderes ile başlamıştır demek yanlış olmayacaktır. Menderes'in mağduriyet söylemindeki hedef ise CHP'dir. *“Bu memlekette zulüm yoktur. Bu memleketteki zulüm devri İsmet Paşa ile onun iktidardan düşmesiyle kapanmıştır”* (TBMM Tutanak Dergisi, 28.11.1952: 380) sözlerinde de belirttiği gibi tek parti dönemi CHP'sini baskıcı, zulmeden, tepeden inmece, halka uzak gibi kutuplaştırıcı bir dil ile hipererkeksileştirir. *“Siz bir rejimi devraldığınız zaman darağaçları kurdurdunuz, biz böyle bir mazinin bakiyesini kazımak için böyle bir zihniyeti kökünden temizlemek için, devri sabık yaratmayacağız, dedik”* ve *“Paşa, bu memlekette hava raporlarının neşrini meneden din hakkında yazı yazılmasın diyen, aile kavgalarının, deniz kazalarının neşrine izin vermiyen, bir emriyle bunları yazan gazetecileri kapayan kimdi?”* (TBMM Tutanak Dergisi, 28.11.1952: 385) gibi yalnızca küçük bir kesitini aktardığımız ifadelerinden ceberut (zorba) devlet algısı açıkça görülmektedir. Ceberut devlet algısı Türk sağında sonraki dönemlerde de mağduriyetin meşrulaştırılması için bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Ancak İnsel'e göre (2008), bu davranışın geleneksel bir sonucu olarak 'kendine demokrat' olma nitelikleri öne çıkmıştır. Öyle ki, Demokrat Parti'de baskıcı olduğu konusunda eleştirdiği CHP'den geri kalamayarak iktidarının yalnızca dört yılında (17 Mart 1954 tarihinden 14 Mayıs 1958 tarihine kadar) basınla ilgili suçlardan dolayı haklarında tahkikat ve takibat yapılan 1161 kişi bulunmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, 23.11.1959: 274). Ancak yine de artık 'ezilen' olmadığı halde mağduriyet söylemini sürdürmüştür. “Ceberut devleti” temsil eden CHP'yi karşısına alan Menderes'in hegemonik erkeklik yarışı da tam olarak bu noktada başlamaktadır. Önceki bölümlerde bahsedilen aile metaforuna dönecek olursak “ceberut devlet” baskıcı bir babayı temsil etmektedir. Bunun yanında “millet ya da milli irade” ise söylemsel anlamda feminize edilerek “anne” ile ilişkilendirilir. Demokrat Parti, İsmet Paşa ve adamlarının¹⁸ baskıcı politikalarına karşı tepkisini hem sözleriyle

¹⁸ Adnan Menderes'in *“Kendi adamları diyorlar. Bizim lisanımızda böyle kelime yoktur. Bizim adamlarımız yoktur, bizim arkadaşlarımız vardır. Biz birbirimize arkadaşlık bağları ile bağlıyız.*

meclise hem de meşhur “Yeter! Söz Milletindir!” sloganıyla afişine taşımıştır. Menderes’in ceberut devlet -mazlum algısı, söylemsel anlamda bir patriyarka eleştirisi olarak da okunabilmektedir. Ancak burada önemli bir nokta, eleştirinin radikal feministlerin yaptığı gibi patriyarkanın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmekten ziyade çevrenin de sistemin içine alınmasını isteyen bir serzeniş olarak görülmesi gerekliliğidir. Daha genel bir ifadeyle Menderes de eril hiyerarşiyi benimseyen, patriyarkal yapıyı kabul eden fakat bu erillik hiyerarşisi içinde hegemonik erkeğin ceberut devlet olduğunun farkında olan birisidir. Bu durum başka bir deyişle hiyerarşideki yerinden memnun olmayan ve hegemon olmak isteyen bir erkeğin temsilidir. Ceberut devlet tarafından nasıl mağdur edildiğini “...Bu dünyada en çok sövülüp sayılan başvekil olarak huzurunuzdayım. Dünyada benim kadar sövülen sayılan, benim kadar hakarete maruz bırakılan bir başvekil daha mevcut değildir...” (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1954: 88) sözleriyle ifade ederken, kendisini mazlum milletin, milli iradenin yanında konumlandırarak millettten zerre farkı olmadığını yinelemektedir. Mağduriyet söylemiyle halkın yoksulluğunun, adaletsizliklerin, ağır işleyen bürokrat zihniyetin faturasını da CHP’ye keserek hem kendi partisini aklama hem de icatlarına meşruluk kazandırmayı amaçlamaktadır (Türk, 2014: 47).

Menderes’in ceberut baba metaforundaki patriarkal eleştiri, Demirel’e gelindiğinde yerini babayla barışık ve babanın statükosundan hoşnut bir erkek çocuğa bırakmaktadır. Demirel, taşrada veya kentlerin daha kırsal yerlerinde eğitimden refaha birçok konuda geri plana itildiğini kabul etse de bu döngüyü kırmayı, kendi başarı hikâyesinden yola çıkarak “fırsat eşitliğinde” görmekte ve popülist bir söylemle halka umut aşılamaktadır. Başka bir ifadeyle Cizre’ye göre Demirel “dışlandığı için Kemalist devlete gücenen ve baskısından bunalan bir ‘çevrenin itirazını temsil etmenin çok ötesindedir’ (Cizre, 23.06.2015). Demirel, taşrada doğmuş, büyümüş, Cumhuriyetin kurumları sayesinde iyi eğitim görmüş ve minnettarlığını da sık sık dile getirmiştir. Bu durum babasına karşı minnet duyan bir erkek çocuk metaforuyla açıklanabilir. Hatta kimi zaman onu oyunun dışında bıraksa da babanın sözünden çıkmamaya gayret ettiğini Demirel’in “*Biz devleti ayakta tutmaktan doya doya particilik yapamadık*” sözlerinden anlamak

Eskiden “İsmet Paşanın adamları” derlerdi. Bugün bunlar yoktur, kürsiye gelmeme sebep budur. bunu ifade etmektir. Bu “adam tabiri” beni huzuruza getirecek kadar mühimdir. Biz de adam yok, arkadaş vardır” ifadelerinde görülebilir (Aktaran, Neziroğlu ve Yılmaz, 2014: 194)

mümkündür (Aktaran Cizre, 23.06.2015). Öte yandan devlet babaya yalnız minnet değil aynı zamanda hayranlık da duymaktadır. Demirel, Türkiye'nin kırılğan zemininde geçen onca yılda darbelerin en çok mağdur ettiği isimlerden biridir. Ancak Demirel'in yine de halefleri olan sağ siyasetçilerin aksine mağduriyetine odaklanmak yerine, bardağın dolu tarafını görme eğilimli mizacıyla devletçi statükonun yanında yer aldığını söylemek mümkündür. Demirel'in devlete hizmet kültürünü ve devlet fetişizmi şu ifadelerinde de açıkça görmekteyiz: “TSK Türkiye'nin omurgasıdır. Ben birkaç kez siyasetten uzaklaştırıldım. Ancak siyasetçi kendi yarasını tamir eder. Ama Silahlı Kuvvetler yaralanırsa tamir edemezsiniz ” (Birgün Gazetesi, 18.09.2005), “Benim bir ordum var ikinci ordum yok” (Yeniçağ Gazetesi, 04.03.2017). Özellikle 1983 yılında Cumhurbaşkanı olduktan sonra Demirel, Başbakanlık yaptığı dönemle karşılaştırıldığında iki farklı liderlik tarzı sergilemektedir. Cumhurbaşkanlığı döneminde fırsatlardan yararlanabilmek ve iyi ilişkiler geliştirmek için daha fazla ilişkiye odaklanmaktadır (Çuhadar vd. 2016). Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geldiğinde ise Çaha'ya göre (2006: 12) “*merkez sağ bir liderden çok Türkiye'ye özgü statükocu bir sol parti lideri gibi davranmıştır*”. Cizre'ye göre (23.06.2015) ise bu özellikleriyle “*Demirel Katmerli bir Kemalisttir*”. Onun, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturduğunda “devleti kurtarmaya geldim” demecine yönelik kitlelerin “kurtar bizi baba” sloganları ise manidardır. Demirel bu anlamda Türk sağ geleneği içerisinde bir istisnayı temsil etmektedir. Kendinden sonraki sağ liderlerin popülist söylemleri de Kemalist bürokratik elitin ve zihniyetin bastırdığı kesimlerin sözcülüğünü üstlenmeye yöneliktir. Bu söylem, neoliberal devlet politikalarıyla Türkiye'nin bir piyasa toplumuna dönüşmesiyle birlikte görünür hale gelen grupların Kemalist rejim tarafından mağdur edildiği üzerine odaklanmıştır.

Özal'ın Cumhuriyet modernleşmesini tepeden inmece toplumsal ayağını eleştirip, toplumsal mühendislikten imtina ettiğini belirtse de ekonomik politikaları sonucunda yeni bir sınıf ortaya çıkmasını da bu bağlamda ele alabiliriz. Bu olay her ne kadar siyasetin sivilleşmesi olarak görülse de Gramscian anlamda tarihsel hegemonik bloğa karşı bir blok olarak oluşturmak olarak okunabilir. Başka bir deyişle hegemonik merkeze karşı yeni bir merkez oluşturmaya çalışma, merkezin hegemonik erkekliğine yönelik bir meydan okuma olarak yorumlayabiliriz. Ancak burada merkez, sosyal ve siyasal bir grubu tanımlamaktan çok sosyolojik bir terim olarak anlaşılmalıdır. Daha açık ifadeyle, Yıldırım'ın aktardığı gibi (2011) merkez

yönetici elitlerin, çevre de yönetime tabi olanların yer aldıkları bir yer değildir. Bu bağlamda merkez, kültürel olarak hep hegemonik olandır (Yıldırım, 2011). Oysa Türk sağ siyasetinin jargonunda “merkez” Kemalist rejimle özdeşleştirilir (Bakınız Mardin, 2003). Türk siyasal tarihi boyunca, sağın bu özdeşleştirilmesi merkez karşısında bir mağduriyet üzerinden popülist siyaseti de şekillendirmiştir. Bu popülist siyasette hipererkeksi bir yönetim tarafından oryantalize edilerek ya da dışlanarak değersizleştirildiği retoriğine ise sonraki bölümde görüleceği üzere en çok AK Parti döneminde rastlanılmaktadır. Gramsci’nin (1997) temel üstyapı, aydınlar ve kitle arasındaki organik bağı anlatmak için kavramsallaştırdığı “tarihsel blok” kavramını baz alarak Özal’a kadar tarihsel bloğu ordu, aydın ve bürokrasi eliyle Kemalizm ideolojisi oluşturmuştur. Bu bloğun ürettiği yeni moral değerler, yeni politik, ekonomik, askeri bağlarla dönüştürücü bir etki yapmış ve resmi ideoloji şekillenmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte zaman zaman ‘Türkiye eksen mi değiştiriyor’ tartışmalarının temelini ise her zaman resmi ideolojiden sapma algısı oluşturmuştur. Diğer yandan, Özal, elit bürokrasiyi silmeyi hedeflememiştir. Kozanoğlu (2001:18) bu durumu şöyle ifade etmektedir “Özal, sınıflar üstü arabesk kültürün en zengin, en müreffeh kesimiyle, kentlere kuşaklar boyu kök salmış sermaye çevrelerinin, özellikle de finans kesiminin ittifakını ‘bir tür sınıfsal kozmopolit kültür ittifakı’ olarak görmektedir”. Özal’ın ‘kozmpolit kültür ittifakını’ tarihsel hegemonik bloğun ‘Makbul vatandaş’larının karşıtı olarak görmek mümkündür. Erken cumhuriyet döneminde homojen bir ulus-devlet oluşturmak amacıyla Türk milliyetçiliğine dayanan modernist-seküler ulus projesinin bastırdığı kimlikler 80’li yılların neoliberal rüzgarıyla yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Devlet baskısının ortadan kalkmasıyla İslamcılar, Kürtler, Aleviler gibi pek çok dini ve etnik grup özel alandan kamusal alana genişleme yaşamıştır. Çok kültürlülüğe izin veren ve aynı zamanda kent ile kırsalı birleştiren Özal’ın erkeklik kurgusu Atatürk, Demirel gibi liderlerin erkeklik profillerine göre katılığı daha seyreltilmiş bir erkekliktir. Türkiye’de 1980’ler sonrası ortaya çıkan ikinci dalga Feminist hareket; İslamiyet, Kürt sorunu gibi konularda demokratikleşmeyi savunurken, Kemalizmi de kadın haklarına karşı araçsalı olmakla itham etmektedir (Berber, 18.09.2017). Duygu Asena’nın ‘Kadının Adı Yok’ eseri gibi eserler ile de desteklenen ve güçlenen feminizmin hakim olduğu dönemin ruhunda erkeklik nosyonu da daha liberal olmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Özal dönemindeki demokratik açılımların, Kemalist rejimin kıyıda

bıraktığı, bastırıldığı, sağ jargonla ‘mağdur ettiği’ grupların görünür hale geldiğini görüyoruz.

1980’lerin sonu, 1990’ların başında tartışılmaya başlanan basında, akademide üzerine çokça yazılıp çizilen “beyaz Türkler/ siyah Türkler” kavramları bu bağlamda değerlendirilebilir. Türk siyasetinde bu kavramlar, beyaz Türkler ve Siyah Türkler olarak bir sınıf ayırımına dayandırılarak kullanılmıştır. Beyaz Türkler, eğitilmiş, devlet bürokrasisinde, orduda ve iş dünyasında üst düzeyde çalışan kişilerken; siyah Türkler bunun tersi olarak eğitimsiz, alt sınıf ya da köylü olarak tanımlanmıştır (Ferguson, 2014: 78). Demokrat Parti’nin iktidara geldiğinde ‘*Hasolar, Memolar meclise girdi*’ olarak yorumlayan ya da yine Menderes iktidarında kırsaldan İstanbul’a olan göçlere istinaden Cumhuriyet Gazetesinin “*halk denize donla girince vatandaş rahatsız oluyor*” manşeti gibi örnekler siyah Türkler/ beyaz Türkler kavramının siyasetteki görünümüdür. AK Parti iktidarıyla daha çok gündeme gelecek olan bu ayırım ve bu ayırım üzerinden yapılan “mağduriyet söylemi” Özal ve Erbakan’ın populist söylemlerinde ve eylemlerinde kendine yer bulmuştur. Örneğin Özal’ı eleştiren kesimlerin onda gördüğü ‘avam tavırlar’ arabesk kültürünü popülerleştirmesinden de ileri gelmektedir. Cumhuriyet modernleşmesinin kültüre olan “halka rağmen, halk için” anlayışı kitlesel, homojenleştirici bir anlayıştır. Cumhuriyetin resmi müzik politikası da Batı müziğinin geliştirilmesine katkı sağlayacak konservatuar ve orkestraların kurulmasına öncülük etmektir (Tekelioğlu, 2006: 22; Özbek, 2013: 143). Özal, Cumhuriyetin kurucu elitlerinin popüler zevkler ve tüketici tercihleri hakkında değer yapma hakkına sahip olmadığını düşünmektedir (Heper, 2013: 143) Devlet merkezli tepeden inmeci bir mühendislikten ziyade Özal, halk beğenilerini öne çıkartacak sanatsal ve kültürel faaliyetleri serbest bırakmıştır. Örneğin kente göçün kırsal kültürle melezleştiği arabesk müziğin bu dönemde revaçta olması ve bunun en azından devlet tarafından ciddi bir engele takılmaması Özal’ın popülizmine bir örnektir. İç göç sebebiyle kentlerde artan gecekondu popülasyonu aynı zamanda Özal için önemsenecek bir oy potansiyelini taşımaktadır. Bu popülasyonun beğenilerini seçim kampanyalarına taşıyan Özal, seçim müziklerinde sıklıkla arabeske yer vermiştir. Bunun ötesinde, Arabesk müziğin kendisinin de beğenip dinlediği bir tür olduğu bilinmektedir. Müzik dünyasındaki arabesk sanatçılarla geliştirdiği dostluklar, bu sanatçıların sahne aldıkları yerlere katılımlar bu durumun göstergesidir (Bakınız, Bengi, 2019). Beyaz Türkler tarafından hor görülen bu

tercihlerin, Özal'ın devlet adamı klişesini esneten kişiliğinde somutlaşınca onyıllarca süren mağduriyet bir nevi giderilmiş olur. Erbakan döneminde de devam edecek olan bu politika özellikle İslamcılar vurgusuyla daha belirgin hale gelmiştir. Özal'ın, Oltan Sungurlu'nun (aktaran Birand ve Yalçın, 2001: 385) aktardığı “*bu başörtülü kızlara yapılan zulmü önlemek benim boynumun borcu olsun*” sözleri Erbakan döneminin mağduriyet söyleminin en çok öne çıkan nosyonu haline gelir. Erdoğan'da ise başörtüsü, mağduriyetin simgesi haline gelmiştir. Batılı kültürel anlamda modernleşmeyi hedef alan Cumhuriyet kurucuları daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi kılık kıyafet devrimi gibi beden politikalarını önemserler ve geleneksel olanın kamusal alanda görünmemesini tercih ederler. Türk sağının Batılı anlamda kültürel modernleşmeye eleştirisi bu noktaya vurgu yapmaktadır. Osmanlı döneminde, kılık kıyafet, saç, sakal kişilerin dini ve sosyal farklılıklarını gösterirken, Cumhuriyet ile birlikte kamusal alanda homojenleştirme sağlanmıştır. Şapka devriminden, çağdaş Türk kadını imajına inşa edilen beden politikalarıyla bir cumhuriyet tipolojisi oluşturulmuştur (Yıldırım, 1999). Millî Görüş seçmeni de kültürel Kemalizme sembolik bir karşı çıkış olarak, resmi Cumhuriyet ideolojisinin kamusal alanın dışında bıraktığı simgeleri kamusal alanda görünür hale getirmek misyonunu üstlenmiştir. İlk defa Türkiye’de bir parti ve parti lideri giyim-kuşam bağlamında ahlaka uygun bir vatandaş tipolojisi imgelemiştir. Nuray Mert’e göre “*Refah Partisi seçmeni dışarıda ‘teşhis’ edilebilen tek siyasal partidir*” (1996: 58). Sarıklı, cübbeli tarikat şeyhlerinin Başbakanlıkta ağırlanması, başörtülü kızların okullara ve kamuya girebilmesi için gösterilen mücadele, geleneksel olan her türlü tarzı dışlayan Kemalist tasavvura karşı madunun sesi, milyonların sesi olma misyonunun tezahürüdür.

Erbakan'ın mağduriyet hususunda sonraları Tayyip Erdoğan'ın da sahiplendiği bir diğer ötekisi, Batının Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne almama nedeninin Türkiye'nin Müslüman bir ülke oluşu, söylemidir. Bora ve Erdoğan'ın doğrudan ifadesiyle “*muhafazakar özne, nevrotik bir şekilde, ‘zulmedenlerin’ onu uğrattıkları ‘hayali hadımlaştırmayı’ (iktidarsızlaştırmayı) telafi etmeye veya ondan çaldıkları hazzı veya tözü geri almaya çalışır*” (Bora ve Erdoğan, 2004: 635). Burada mağdur edene yönelik olan hınç, öfke “bir zamanlar sahip olunan güç, nostalji” anlatısıyla beslenmektedir. Zulmedenler bir işgalci, sömürgeci olarak hipererkeksileştirilir. Batı, geleneksel değerlerle bağdaşmayan ahlak yoksunu bir toplum olarak resmedilir. Örneğin Erbakan’a göre, Avrupa Ekonomik Topluluğu

ile “Ortak Pazar” fikri Erbakan’ın ifadesiyle “320 milyonluk Hristiyan âlemi içerisinde, 52 milyonluk Türkiye’yi götürüp bir vilayet olarak bağlamak anlamına gelmektedir”. (Erbakan, 1971: 15). Avrupa Ekonomik Topluluğunu bir Siyonist-masonist proje olarak değerlendirip, düşmanlaştırır. Bu popülist söylemi de iç politikaya “CHP’nin komünizm yolunda, AP’nin masonluk yolunda, Milli Nizam’ın da bin yıllık hak yolunda” sözleriyle taşımıştır (aktaran, Arpacı, 2017: 221). Dolayısıyla siyasi rakiplerini de Batının içerideki işbirlikçileri olarak düşman potasına koymaktadır.

2.2.3 Hegemonik Erkekliğin Üretilmesinde Liderlerin Rolü

Liderler daha önce bahsedilen tüm faktörlerin uygulayıcısı ve vücut bulmuş hali olduğundan erkekliğin üretilmesinde en önemli rolü üstlenirler. Türkiye’de sağ hareketin erillik kodlarını incelerken bu bağlamda liderlerin kişisel hikâyeleri de önem kazanmaktadır. Çünkü kişisel hikâyelerin kritik noktalardaki ortaklığı sağın eril kodlarının örüntüsünü oluşturmaktadır.

Bu tezde ele alınan dört lider de milliyetçi-muhafazakâr erkekliğin temsilcileridir. Hegemonik erkekliğin şartlara ve döneme göre değişen yapısına bağlı olarak Soğuk Savaş erkekliğinden neoliberal erkeğe geçiş yaşansa da Türk sağ hareketindeki liderlerin milliyetçi ve muhafazakâr erkeklik dünyasından kopmadıkları görülebilir. Popülizm bölümünde bahsedilen “halkın içinden çıkmak/yerlilik” faktörünün bu erkekliğin kodlarının oluşmasında katkısı büyüktür. Halkın içinden çıkmak, halk çocuğu olmak, bu liderlerin söyleminde ve vatandaşın gözünde taşralı olmakla özdeşleştirilir. Bu zincir, Tayyip Erdoğan ile kırılmış olsa da sonraki bölümde görüleceği üzere onun da İstanbul’un çeperinden geliyor oluşu aynı algıyı oluşturmuştur. Oysa örneğin Menderes, Aydın’lı büyük bir toprak ağasının oğludur. Babası eğitilmiş, kültürlü, hukuk tahsillidir. Annesi ise Abdülhamit döneminin paşalarından Hacı Ali Paşa’nın kızıdır. Menderes, İzmir Amerikan kolejinde eğitim görmüş, ailesinin vefatıyla genç yaşında “toprak beyi” olmuştur. Menderes’in halk ve köylü ile tanıştığı beylik dönemi, ona halktan biri olmasa bile en azından halk sayesinde zengin olduğu gerçeğini göstermiştir (Dilipak, 1990: 34). Başka bir örnek de Erbakan’dan verilebilir. Sinop’ta, ailesinin ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Necmettin Erbakan’ın babası Kozanoğulları, annesi Öküzoğulları adında köklü ailelere mensupturlar. Babası Mehmet Sabri Bey, ağır ceza hakimidir. Erbakan, eğitilmiş bir aile içerisinde büyümüş, ekonomik sıkıntı çekmemiş, laik bir eğitim sisteminden geçmiştir (Yalçın, 2012: 19). Babasının

emekliliğinden sonra İstanbul'un Fatih semtine yerleşmişler ve orta, lise, üniversite eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Özal ise memur bir babanın ve öğretmen bir annenin en büyük çocuğu olarak Malatya'da doğmuştur. Üniversiteyi kazanıp İstanbul'a gelene kadar babasının tayini dolayısıyla pek çok Anadolu kentinde eğitimi deneyimlemiştir. İçlerinde 'halk çocuğu olmak' anlamına en çok yaklaşan Demirel'in hikâyesi ise Isparta, İslamköy'de başlamaktadır. Eğitimi önemseyen orta halli köylü bir ailenin çocuğu olarak, parasız yatılı devlet okullarının ardından, dönemin önemli okullarından sayılan İstanbul Teknik Üniversitesinde İnşaat Mühendisliği bölümünde eğitim görmüştür. Doğdukları yıllar düşünüldüğünde halkın çok büyük bir çoğunluğun "elit" diyebileceği imkâna sahip olan liderler, taşralı olmayı "biz" olma duygusunu yaratmada iyi kullanmış ve bu sayede toplumun yeniden biçimlendirmesinde önemli rol oynamışlardır.

Connell (2019: 260) "soylu olmanın kadınsı olarak görülen şeylerin etkin bir şekilde reddedilmesini içerdiğini" söyler ancak Türkiye'deki politik erkeklikte popülist siyasi dil, görüldüğü gibi bunun tam tersine inşa edilmiştir. Soyluluk kırılma, narinlik, zorluklarla başa çıkamama gibi anlamlarla imgenlenmiştir. Türk edebiyatından hareketle erkekliğin temsilleri konusunda yapılan pek çok akademik çalışmaya göre de aristokrat olmak, Batılılaşp yerel kimliğini yitirmek ve "züppe" denilen efemine bir hal alarak kadın-adama dönüşmekle itham edilir (Gürbilek, 2007: 56). Bu nedenle geleneği koruma, muhafazakârlık ve milliyetçilik erkeklik bağlamında bakıldığında Türkiye'de makbul olandır. Dolayısıyla söz konusu liderler, kendileri halkın içinden gelmeseler bile halkın erkeklik dilini konuşmanın uzun vadede siyasette daha risksiz bir yol olduğu inancındadırlar. Örneğin, Ahmad'a göre Demirel'in "*Kuran okumadan önce kahvaltıya oturmayan bir ailede doğdum*" demesi onun İslam'a bağlılığı ile partiyi etkileme amacına yönelik değildir. Buradaki amaç Batılı sınıfa ait değildim, mesajıdır. Bu yüzden seçmen kitlesine, eski siyasetçilerden daha yakındır. (Ahmad, 1988: 764). Demirel'in seçmen kitlesi büyük oranda muhafazakâr popülasyondur. Bu kitleyi arkasına almak adına seçim çalışmalarında muhafazakâr imajını yinelemektedir. Basında Demirel'in mason olup olmadığı hakkında çıkan yazılar çıkarken o, seçmenine 'ben sizden biriyim' diyerek iddiaları yalanlamıştır.

Diğer yandan sağ hareket liderlerinin üslupları da "*halkın içinden biri*" imajına yakınlaşmayı hedeflemiştir. Erken Cumhuriyet döneminin resmi ve mesafeli dilinin yerine gittikçe daha çok eril dili barındıran cinsiyetleştirilmiş bir

dil hâkim olmuştur. Seçim meydanları, meclis konuşmaları belden aşağı ifadeler, imalar, meydan okumalar erkeklik sorgulamalarıyla agresif bir “*er meydanına*” dönüşmüştür. Erken Cumhuriyet dönemi karar alıcıları da ataerkil düzenin uzantısıdır ancak kamusal alanda kullandıkları dil Bora ve Tol’un ifadesiyle oldukça sterildir (Tol ve Bora, 2009). Menderes iktidarında henüz erken cumhuriyetin bürokratik etkileri devam ettiğinden dil sonrakilere nazaran steril durumunu bir nebze olsun korumuştur. Hatta Menderes’in meclis kürsüsünden İnönü’ye “*Reis Bey, çok rica ederim, burası meclis mi? Yoksa kahvehane mi? Bu ne biçim konuşma tarzıdır*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.06.1956: 373) şeklinde seslendiği ya da yine mecliste “*Buraya gelip de bağırarak, çağırmak, biz de varız, biz de kudretliyiz, şöyleyiz, böyleyiz diye kuvvet gösterisi yapmak bunlar doğru değildir*” dediği de olmuştur (aktaran Arslan, 2013: 301) Menderes’in bu kibar tavırları ve üslubu, muhalefette ve dönemin muhalif gazete ve dergilerinde çoğunlukla feminize edilerek karikatürize edilmiştir. Kırşehir’in kaza yapılmasının tartışıldığı meclisteki bir oturumda Osman Bölükbaşı ile Adnan Menderes arasında geçen şu diyalog bu duruma başka bir örnek olarak verilebilir: “*Bölükbaşı: Köylüler feryat ediyor. Menderes kulağını aç, zalimliğini de erkekçe yap. Menderes: Erkekliği o derece inhisarına aldı ki, hiç kimsede kalmadı. Bölükbaşı: Sana nispetle çoktur.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 30.06.1954: 351).

Ancak diğer yandan Menderes’in de üslubu, siyaset arenasının bir ‘er meydanı’ olduğunu vurgular niteliktedir. Cesaret, şeref, namus gibi eril kodlara söylemlerinde yer verir. 1946 seçimlerinden sonra İsmet İnönü’ye yönelik “*1946’da ne yaptığını söylemedi, cesareti var mı ki, söylesin?*” (TBMM Tutanak Dergisi, 28.11.1952: 382) ya da yine mecliste matbuat ve tenkit hürriyeti ile ilgili konuda “*...Burada şerefler ve haysiyetler ve namuslar bahsi mevzudur*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 07.03.1954: 410) dediği gibi partisini de yine eril bir kodla tanımlar: “*Muhterem arkadaşlar, Demokrat Parti A’dan Z’ye namuskâr bir partidir*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 30.06.1954: 317). Benzer bir tonda siyasetin “er meydanı” olduğu vurgusunu güreş benzetmesiyle Demirel’de de görürüz. Demirel, 1980 darbesinden sonra bir gazetecinin “*şimdi ne olacak, yeniden gelecek misiniz?*” sorusunu “*Bu da geçer. Bu iş güreşe benzer... Bazen benim göbeğim güneş görür, bazen karşımdakinin. Şimdi benim göbeğim güneşte, ama gün gelir ben güreşi alırım. Karşımdakini tuş ederim.*” şeklindeki cevabı (aktaran Donat, 2005: 30) ve yine Demirel’in “*Türkeş Türk çocuğu, Ecevit halk çocuğu, Erbakan Müslüman*

çocuğu, biz o... çocuğu muyuz?” Sözleri örnek verilebilir (Sputniknews, 17.06.2015). Erbakan’ın ise çok sık kullandığı *“hodri meydan”* sözü de yine siyasette güreş mantığıyla güç yarıştırmaya yapılan bir çağrıdır. Hodri meydan diyerek genel anlamda erkeklik-delikanlılık; dürüst olmakla, yalan söylememekle özdeşleştirilir ve bu değerler üzerinden erkeklik sorgulanır. Özal’ın muzip kişiliği ile birleşen üslubu ise Türk siyasal tarihinde bir siyasi liderden duymaya hiç alışık olunmayan eril söylemleri barındırır. *“Kıçlarının üstüne oturdular”, “şom ağızlular”, “korku boku”, “hani bazı ufaklar var ya”* şeklindeki ifadeleri yalnız sağ içinde değil Türk siyaseti içinde de yeni bir jargondur (Cemal, 2013: 76). Özal’ın partisinin meclis grubundaki konuşmasında, SHP lideri Erdal İnönü’ye yönelik *“İnönü bizim Ahmet’le uğraşıyor. Ahmet biraz ağır gelir. Daha ufağı var. Küçük Turgut var, onunla uğraşsın”* (Gazete Vatan, 02.04.2012) sözleri erkek egemen Türk siyasetinde böylesi açıktan bir eril söylemi ilk defa tecrübe etmiştir. Siyasi yasaklı Erbakan, Demirel, Ecevit gibi liderlerin yasaklarının kaldırılması konulu 1987’deki referandum cinsiyetçi, şoven bir meydan savaşına dönüşmüştür. Hayır turuncu, evet mavi renk ile temsil edilmiş ve renkler üzerinden mavi Yunan rengidir, turuncu nonoş rengidir şeklinde şovenist, cinsiyetçi bir tartışma ortamı yaratılmıştır. Demirel’in sözcüsü Hüsamettin Cindoruk’un üzerinde *“no no no”* yazan turuncu tshirt ile mitinglerde yer alan Güneş Taner için *“Taner, bu giysiyle tir şoförlerinin karşısına çıkmasın”* demesi, yine aynı tshirt için Erbakan’ın *“Özal’ın bir müşaviri vardı. No no muydu, nonoş muydu?”* demesi, Taner’in *“Bana nonoş diyenlerin 6 Eylül’de hayır çıkarsa bir tarafları acımayacak mı?”* cevabı tartışmaların düzeyi ve dönemin siyasetinin üslubu hakkında bilgi verir (Aktaran, Uskan, 02.02.2017). Diğer yandan, DYP’nin *“oy vermeyin arıya, teslim olmuş kariya”* sloganları, Özal’ın kızının mini etekli fotoğraflarının, eşinin Bedrettin Dalan ile yanak yanağa fotoğraflarının manşetten verilmesi sınır tanımayan bir cinsiyetçiliğin de nüveleridir. O referandumun dili, sonraki yıllarda da sağ hareketin eril dili, popülist bir davranış olarak ‘bende sizden biriyim’ imajını desteklemek ve bundaki samimiyeti yansıtmak ve erkekliği yeniden üretmek için kullanılmaya devam etmiştir.

Türk sağ hareketindeki liderler farklı erkeklik profillerine sahip olsalar da temelde hegemonik erkeklik arayışları vardır. Türkiye’deki sağ siyasetin öncüsü sayılabilecek, sağ siyasetin liderlerince adına sürekli referanslar verilen, izinden gidildiği vurgulanan bir parti olan Demokrat Parti, Menderes’in karizmatik imajı,

dönemin şartları dâhilinde siyasi, sosyal, dini alanı iyi kullanması ve özellikle İkinci Dünya Savaşının yarattığı krizi fırsata çevirebilme becerisi ile pekiştirmiştir. Sağ siyasetin muhafazakâr kodlarını seçim alanlarında, meclis konuşmalarında ya da kriz aşma stratejilerinde ustaca kullanarak 10 yıl boyunca iktidarını sürdürmüştür. Fakat iktidarının son döneminde Demokrat Parti'den hoşnut olmayan grupların sayısı oldukça artmış, buna rağmen Demokrat Parti herhangi bir iyileştirme sağlamak ya da politik alanını genişletmek yerine antagonistik tavrını sürdürerek şikâyetleri bastırma ya da görmemezlikten gelmeyi tercih etmiştir (Dönmez, 2013: 14). Ordunun ihtilal yapacağı söylentilerini öteleyen Demokrat Parti'nin iktidarı 27 Mayıs 1960'ta TSK'nın yönetime el koymasıyla sona ermiştir. Dolayısıyla erkeklik merceğinden bakıldığında ordunun hegemonik erkekliği devam etmiştir (Bakınız Dönmez, 2013).

Demirel'in liderliği ise moderniteyi gelenekselle bağdaştıran başka bir ifadeyle Batılılığı-dindarlıkla harmanlayan; kışlanın, okulun ve camiinin siyasete karışmaması gerekliliğine inanan, sıradan bir cumhuriyet çocuğu gibi ne çok laik ne çok anti laik bir profildir (Cizre, 23.01.2015). Bu bağlamda Demirel'in erkeklik profilinde öne çıkan en önemli özelliği uyumluluk ve orta yolculuktur. Pragmatik tavrı ve kıvrak zekâsı, her zaman vurguladığı 'doğru yerde, doğru zamanda olma' şiarı onun adaptasyonunu kolaylaştırmıştır. Ancak doğru yerde, doğru zamanda olmak Demirel için de bazı durumlarda hiç kolay olmamıştır. 12 Mart 1971'de ordunun, Demirel istifa etmez ve yerine askerin onaylayacağı bir yönetim kurulmazsa darbe yapacağı krizi üzerine istifaya dirense de sonunda parlamentonun açık kalması için çabalamış ve istifa etmiştir. Demirel geçmişin hatalarından ders almış ve sivil siyaseti hegemonik hiyerarşide dengeler içinde tutmaya çalışmıştır-orduyla arasını iyi tutmaya çalışma gayretini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Örneğin, Cemal Gürsel'in rahatsızlanmasından sonra, Demirel Cevdet Sunay'ı - politik anlamda kendilerine çok yakın biri olmamasına rağmen-cumhurbaşkanlığına önermiştir. Böylece demokratik rejime askerlerden gelebilecek herhangi bir müdahaleye karşı bir bariyer oluşturmayı da amaçlamıştır. O dönemde Alparslan Türkeş'in 'siyasi rüşvet' olarak niteleyip, doğru bulmadığını belirttiği bu durum aynı zamanda bir geleneği de başlatmıştır. Sunay'dan sonra uzun bir süre emekli genelkurmay başkanları için bir sonraki basamak cumhurbaşkanlığı makamı olmuştur (Youtube, 5. Bölüm, 25.04.2017) Fakat bu hamle, Demirel'in öngördüğünün aksine orduyla iyi geçinme politikalarının

sürdürülmesine yetmemiş ve 12 Mart bu ilişkilerin iflası olmuştur. Komşuoğlu'na göre (2008: 171) *“Demirel’in ordunun karşısında varlığını ispatlamak, iktidarını meşrulaştırmak, birçok olayda gerginleşebilecek ilişkileri tavizler ile sürdürmek ekseninde özetlenebilecek ordu-AP ilişkisi, bir açıdan Demirel’in denge siyasetinin başarısıdır”*, diğer yandan erkeklik çalışmaları bağlamında yorumlarsak, yeniden efendi-köle diyalektiğini hatırlarsak, güçlerin eşit olmadığı, hegemonik erkekliği ordunun ürettiği köle-efendi ilişkisine dönüşür. Buna göre öz bilince ulaşabilmek ve kendini yeniden bulabilmenin tek yolu üstünlük için mücadeleye girmektir. Demirel’in yukarıdaki sözlerine dönersek önünde Menderes gibi bir örnekle, Demirel o riski almaz; *“Çünkü önümde 9 sene evvel idam edilmiş Başbakan, idam edilmiş bakanlar ve çözmeye çalıştığım çok büyük birçok olay var. Parlamente’ye yeniden güç kazandıracağım. Parlamente’yi yeniden birtakım güçlerle karşı karşıya bırakmak yerine, sindire sindire bu işin götürülmesine taraftar oldum”* (aktaran Youtube, 7. Bölüm, 25.04.2017) şeklindeki başka bir ifadesiyle de bu durumu desteklemektedir.

“Soğukkanlılığımı hiç kaybetmedim ortaya çıkan hadiseler karşısında. Çünkü ben zaten bu işin muntazam bir iş olmadığını bilincindeydim. Bilerek işin içine girdim. Nihayet benim Başbakan odası olarak çalıştığım odada, oturduğum koltukta darağaçları vardı. Bir Başbakanı asmak, seçilmiş bir Başbakanı asma, halkın reyile gelmiş parlamento’nun üstüne çıkmış bir Başbakanı asmak aslında halkın iradesini asmaktır, parlamento’yu asmaktır, devleti asmaktır. Tamam, bu olmuş, ne yapacağız? Devlet bizim devletimiz, devleti kurtaracağız.” (Aktaran, Youtube, 9. Bölüm, 25.04.2017).

Demirel yukarıdaki ifadelerini, günün sonunda Türk siyasetindeki patriarkal devlet mantığıyla karşı karşıya gelmiş ve sivil siyasetin hegemonik erkeklik düzeninde ikincil yerini görmüştür, şeklinde yorumlamak mümkündür. Menderes’ten farklı olarak devleti sivil siyasetle özdeşleştirse de hegemonik erkekliğin içselleştirme ve dışsallaştırma mekanizmasına girmiştir. Gerçek iktidar, sivil iktidar için Lacancı anlamda bir arzu nesnesidir¹⁹. Bu çerçevede her ne kadar

¹⁹ Lacancı psikanalizde arzu, ihtiyaç ile talep arasındaki doldurulması mümkün olmayan boşluktur, başka bir ifadeyle arzulanan ama hiçbir zaman bütünlüşemeyeceği bilinen bir durumu kavramsallaştırmaktadır (Aktaran, İnel: 2021). Dolayısıyla, Demirel hiçbir zaman tam anlamıyla mutlak iktidar (hegemonik erkek) olamayacağını bilse de sivil iktidarı yürüterek mutlak bir iktidarı fantazilemektedir. Bu çerçevede bakıldığı bu durumu Hegelyan köle-efendi diyalektiğine

Süleyman Demirel kendi temsil ettiği partinin ve devlet içinde kendisine yakın olan bürokrasinin “asıl devlet” olduğunu iddia etse de Türkiye’de ordu 2002 yılında AK Parti’nin gelişine kadar hegemon erkekliği üreten ve hegemonik hiyerarşinin sahibi olan kurumdur. Bu çerçevede siyasal iktidar ise hiçbir zaman tam anlamıyla iktidar olamayacağı politik bir sürecin içindeki aktördür.

Demirel’in taşıyıcısı olduğu hegemonik erillik stili, fiziksel erkekliğinde de karşılık bulmuştur. Kendisiyle özdeşleşen fötr şapkası meselesini de bu duruma bir örnek olarak okumak gerekir. Siyasi rakibi Bülent Ecevit, Kemalist seçkinlere ait bir İstanbul ailesinden gelen, Robert Koleji gibi burjuva ailelerin çocuklarını gönderebildiği bir kolejde öğrenim görmüş ve iyi derecede İngilizce konuşan birisidir. Her iki siyasi liderinde kendileriyle özdeşleşen aksesuarları olmuştur. Ecevit’in kasketi ve mavi gömleği (daha sonra Ecevit mavisini olarak da bilinecek) onun köylünün ve işçinin yanında bir halk adamı olarak imajını pekiştirirken; Demirel’in sembolü ise fötr şapkası olmuştur. Öyle ki herhangi bir karikatürde görülse akla o gelir, Demirel gidemediği resepsiyonlara şapkasını yollar, bazen hediye ederek kişiyi onurlandırır, izinsiz almak isteyenlere karşı ise de pek çok kere kameralara da yakalandığı gibi bir şapka kapma telaşına girerdi, mücadeleyi kazandığı bir şapka kapma anısındaki “*Binaenaleyh şapgayı gaptırmam*” sözleri ise siyasi literatürde unutulmaz bir espri olarak hafızalara kazınmıştır. Hem Demirel’in hem de Ecevit’in özgeçmişlerine bakıldığında sembol olarak seçilen aksesuarların tersliği göze çarpmaktadır. Demirel bu durumu “*Ecevit kasketi kapınca bana da fötr kaldı*” diye açıklamıştır ancak Batılılık, modernlikle özdeşleşen fötr ile Anadolu halkının pekiyi anıları yoktur. Erken cumhuriyet döneminde şapka devrimine direnenlerin İstiklal mahkemelerinde yargılandığı anıların üzerinden çok zaman geçmemiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda Anadolu halkından karşılarında fötr şapkasını sallayarak selam veren ve oy isteyen Demirel’in imajı her ne kadar riskli bir hamle gibi görünse de Türk halkı Demirel’in fötr şapkasını yadırgamamış ve hatta benimsemiştir. Öyle ki Demirel her ne kadar sağcı, milliyetçi, muhafazakâr çizgide yer alsa da diğer yandan yüzü her zaman Batıya dönük, modernleşmeci, Cumhuriyet elitinin ve rejimin hegemonyasını sürdürme gayesinde olmuştur. Demirel’in fötr şapkasını, köylü kökeninin kapatmaya çalışma çabası olarak

benzetebiliriz. Hegele’e göre köle, efendisi bir şey söylemeden ne kadar çok iş yaparsa özgürlüğünü bir an önce kazanacağını düşünse de bu süreç bir sarmaldır ve köle, köle olarak kalacaktır. Aslında Hegelyan anlamda bu durum hegemonik bir süreci ve bu sürecin organizsyonel ve ideolojik yapısına vurgu yapar

nitelendirmenin doğru olmadığını da altını çizmek gerekir. Aksine bu da tıpkı diğer misyonları gibi çevreyi merkeze dengelemede kullandığı orta yolculuğun somut bir göstergesidir. Bu anlamda köylü kökeninden beklenenin aksine radikal bir Batılı imajı çizdiğini de belirtmek gerekir. Örneğin Türk toplumu gibi kadının ve erkeğin toplumsal görevlerinin belli olduğu ataerkil bir yapıda Nazmiye Demirel'in kendi arabasıyla Süleyman Demirel'i gezdirmesi bırakın Anadolu'yu kentlerdeki pek çok çevre bölgelerde bile yadırganacak bir durumdur. Fakat söz konusu Demirel olunca bunun gibi pek çok tezatın yan yana gelmesi göze batmamaktadır.

Cumhurbaşkanı olduğu dönemden itibaren Demirel'in daha önce de belirttiğimiz statükocu yönü daha da görünür hale gelmiştir. 1971' den sonraki sol düşmanlığı ve 28 Şubat'tan sonraki vesayetçi yapı ile ortak tavrının ardında Cizre'ye göre (23.01.2015) statükoyu koruma amacı yatmaktadır. Bora'nın aktardığı (09.06.2019) Sabahattin Zaim'in "*Özal bizdendir, onları idare etmeye çalışıyor, Demirel onlardandır, bizi idare etmeye çalışıyor*" sözleri bu bağlamda önem kazanmaktadır. Demirel muhafazakâr kimliğinin arkasında daha sonra Erbakan ve Erdoğan'da tezatına değineceğimiz gibi İslamcı birtakım uygulamaları devlet denetimine tabi tutma yoluyla Kemalist hegemonik tavrın taşıyıcısı olmuştur. Diğer yandan bu durumun onun merkez-sağ siyasetin önemli bir temsilcisi olduğu gerçeğini de değiştirmez.

Özal ve Erbakan ise Demirel gibi bir orta yolculuk ve hegemonik erkekliğin işbirlikçisi olmak yerine onu dönüştürmeye çalışmışlardır. Örneğin Özal, o zamana kadarki liderlerin aksine devlet geleneği denebilecek belli kural ve teamülleri esnetmekte beis görmemiştir. Ailesinin medyada, siyasette görünürlüğü de onun, neoliberal erkekliğinin yansımalarıdır. Derya Bengi (2019: 165), Özal'ların bu görünürlüğünü şöyle ifade etmektedir: "*Türkiye Özal'ı seçmekle, aslında eşi, kızı ve oğullarıyla bütün bir aileyi de seçtiğini çok kısa sürede öğrenecekti. Fazlasıyla göz önünde, hayat dolu, sosyal, Nokta'nın deyimiyle 'Halka açık bir aileydi Özal'lar*".²⁰ Bu bağlamda Özal ailesi neoliberal sistemin daha görünür, daha bireyci

²⁰ Derya Bengi Özalları şöyle tanımlamaktadır "*Başbakan ve eşi, en başından beri alışılmışın dışında bir çift portresi çizdi. Gündelik siyasetin akışına paralel ikinci bir hayatı, yiyip içtikleriyle, okuyup izledikleriyle, zevkleriyle renkleriyle, kalp ameliyatı veya hac ziyaretiyle, objektiflerin karşısında, adeta gösteri dünyasının bir parçası olarak yaşadılar*" (2019: 165). Şenol-Cantek'e göre ise "*Semra Özal'dan icazet almadan ANAP içinde kalmak ve yükselmek de, ANAP hükümetleri döneminde herhangi bir mevki sahibi olmak da imkânsız hale gelmiştir*" (Şenol-Cantek, 2017: 124). Bununla ilgili olarak Hasan Cemal şöyle bir hikâyecik

ve daha sivilleşen yüzünü yansıtmaktadır. Şimdiye kadar görülen hegemonik erkeklik örneklerinde Başbakanların eşleri arka planda kalır, doğrudan siyasi meselelere karışmaz hatta Semra Hanım haricindeki hiçbirinin gündelik zevkleri üzerine yazılıp çizilmezdi. Başka bir deyişle kamusal alan ve özel alan ayrımı keskin çizgilerle belirlenmişti. Özal’lar da ise bu ayrım oldukça muğlaktır. Özal çifti adeta “ev rahatlığını” kamusal alana taşımıştır (Şenol-Cantek, 2017: 122). Örneğin Büyükelçi Ercüment Yavuzalp, Özal ile ilgili anısını şöyle anlatmaktadır “İçeri girdiğimizde Başbakan’ı elinde televizyon kumanda aleti, kanepede, bir ayağı altında otururken gördük. Üstünde eşofman tipi pijaması, ayağında terlikleri vardı. Ben ve muhtemelen Vahit Halefoğlu da ilk defa pijamalı bir Başbakanın huzuruna çıkıyorduk”. Yavuzalp, önceden Menderes’in özel kalem müdürüdür ve Menderes’i bırakın pijamalı, kravatsız bile görmediğini de eklemektedir (Aktaran Özdemir, 2014: 121). Bunun yanında Marmaris’teki yazlığında yüzerken, mayoyla, ayağında parmak arası terliklerle, tişörtle, şortla pozlar vermesi, şortla askeri birlik dahi denetleyebilmesi Hasan Cemal’in de dediği gibi (2013: 75) hiçte “devletlü” davranışlar olmamasına rağmen, halkın gözünde samimi ve “içimizden biri” imajını pekiştirmektedir.²¹ Bu imaj aynı zaman da

aktarmaktadır: “1987 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanı olan ANAP kurucusu Mükerrrem Taşcıoğlu’na İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan der ki ‘Boşuna uğraşma! Bu defa seni bakan yapmayacak. Sen konuşan bir adamsın. Ayrıca karın Semra Hanım’la küs’” (2013: 112). Semra Hanım 1986 yılında kurduğu Papatya Vakfı Cemal’e göre (2013: 111) başka bir açıdan ANAP kadın kolları gibi çalışmaktadır. Papatyalarının büyük bölümünü ANAP döneminde öne çıkan iş adamlarının eşleri oluşturmaktadır. Turgut Özal neredeyse her zaman Başbakanlık Ofisi yerine konutundan çalışmakta ve yine misafirlerini burada ağırlamaktadır. Bu çalışma biçimi sıklıkla Turgut Özal’ın kararları bakan ve yardımcılarıyla birlikte alması gerektiği halde ailesiyle aldığından ‘hanedanlık’ sıfatı yakıştırmalarına maruz bırakılmıştır. Bu anlamda konuttaki hiyerarşik düzen de Semra Hanım tarafından belirlenmiştir. Öyle ki Semra Hanım’ın güvenini kazanamayan kimse konutun üst katına çıkmaya hak kazanamamaktadır (Cemal, 2013) Bunun yanında Semra hanım purosunu, viskisini içen, eğlence mekânlarında sık sık Turgut Özal’la birlikte görüntülen, objektiflere el ele pozlar veren, cesur röportajlara imza atan biridir. Bunun gibi pek çok sebepten dolayı Semra Hanım’ın ANAP içerisindeki muhafazakâr kanatla yıldızı barışmamıştır. Ekrem Pakdemirli, hanımefendinin alışılmışın dışındaki yaşam tarzının partiyi kötü etkilediği yönündeki eleştirileri Turgut Özal’a ilettiği bir anısından şöyle bahseder “Özal için, ailesi için birçok şeyler söylerler... Biz gene bir tenkit getirdik Yıldırım Aktürk’le, hanımefendiyle ilgili. Gözleri doldu. ‘Eşine söz geçiremeyen ilk erkek ben miyim? dedi. Ondan sonra bıraktık” (Cemal, 2013: 214-215).

²¹ Alışılmışın dışındaki profilleriyle Özal ailesi bir yandan biz sizden biriyiz imajı verirken diğer yandan bir o kadar halktan uzak bir yaşam biçimine sahip olmuştur. Şampanyalar, havyarlarla kutlanan ANAP’ın birinci kuruluş yıldönümünü gibi gösterişli etkinliklere öncülük etmektedir. Mehmet Keçeciler sonraları özeleştiriyi yaparak bu paradoksu şöyle ifade etmektedir: “...Milletten fedakârlık isterken, fedakârlık yapmayan bir tablo içinde görünmemiz tepki yarattı. İşçiye 20bin lira verirken devasa pastalar önünde yaş günü kutlamaları yapmak Marie-Antoinette zihniyetinin günümüzdeki çağrışımlarına neden oldu” (Cemal, 2013: 121). Semra Hanım’ın Hasbahçe etkinlikleri, Dior marka ihramıyla hacı olması gibi pek çok örnek aynı zamanda 80’li yılların gittikçe yükselen trendi daha çok tüketen, daha çok gezen, sivilleşen, bireyselleşen özelliklere sahip neoliberal aile protopini de yansıtmaktadır (Şenol-Cantek, 2017: 123). Turgut

Özal'ın fiziksel erkekliğini de göstermektedir. Özal, şimdiye kadarki devlet adamlarının aksine protokol adamı değil hizmet adamı olduğunu vurgulamak istemişçesine rahattır. Yine Güngör Uras'ın aşağıdaki ifadeleri aynı zamanda Özal'ın samimi tavırlarını da göstermektedir:

“Müsteşar beyi gördüğünde öntünü iliklersin. Onlar odalardan çıkmazlar. Sonra Turgut Özal müsteşar oldu. Turgut Özal ceketle gezmiyor ki, beyaz gömleğinin kolu hep sıyrılmış vaziyette. Göbeğinin altında bir pantolon. Eski alışkanlık, müsteşarı gördüğünüz zaman arzı hürmət eder, başınızla selam verirsiniz. Lütfeder elini uzatırsa, elini sıkarsınız. Turgut Özal geldi, biz ilk defa öpüşmeyi öğrendik” (Aktaran, Özdemir: 2014: 70).

Özal hegemonik tarihsel bloğun erkeklik profilinde öne çıkan protokoller yerine “hizmet adamı” olduğu düşüncesiyle protokolleri ve teamülleri esnetmiştir. Paternalist devlet anlayışını yıkması da buna örnek olarak gösterilebilir. Latince ‘pater’ (baba, peder) kelimesinden türemiş olan devlet baba anlayışı güvenlik, sağlık, din, ahlak gibi pek çok alanda tedbirler alan vatandaşların refahını sağlamak için onların hayatını iyileştiren ve iç-dış düşmanlardan koruyandır (Aktan, 2021:175). Özal’a gelene kadar Türkiye’de paternalistik devlet anlayışı hâkimdir. Özal ise “devletin bir işveren veya bir baba olmadığını herkesin kendine güvenmesinin şart olduğunu” söylemektedir (aktaran, Demirel, 2018: 60). Ona göre milletin refahı, devletin refahını getirir.

Özal'ın “devlet babaya” karşı bakış açısının öncüllerine göre farklı olmasının Bozkurt’a göre (2001: 179-180) nedeni Özal'ın yetiştiği ortam ile de ilgilidir. Özal'ın biyografisi incelendiğinde aile yaşantısıyla ilgili yazılanlarda odak noktası genellikle babası yerine annesi olmuştur. Hatta Ahmet Özal konuyla ilgili olarak şöyle bir anısını aktarmaktadır. Hafize Özal bir konuda Turgut Özal’a sinirlenmiştir ve tartışır. Araya giren Korkut Özal’da annesine, ağabeyine çok yüklendiğini belirterek, Başbakanla tartışıyorsun der. Hafize Hanım da “Başbakansa ne olmuş, istersem döverim” der. (aktaran, Birand ve Yalçın, 2001).

Özal’da bu gösteriş meraklılığını eleştirenlere “alışırlar, alışırlar” diye karşılık vermiştir (Cemal, 2013: 89). Özal’a göre modern, medeni olmanın karşılığı zenginleşmek, yoksulluktan kurtulmaktır. Bu bağlamda bireyi, “kültürle” değil “parayla” ölçmektedir. Ona göre zengin olmak bir başarıdır ve dolayısıyla nasıl ki zenginlik kişinin çabasının sonucuysa yoksulluk da kişinin beceriksizliğiyle ilgilidir. Bu yönüyle bir devlet adamından çok iş adamıdır. “Zengin bir Müslüman fakir bir Müslümandan iyidir! Hadiste veren el, alan elden iyidir, der. (aktaran, Cemal, 2013: 126), sözleriyle de zengin sever özelliğini vurgulamaktadır (Cemal, 2013: 89-123).

Özal'ların ailesinde baba yerine otorite olarak karşımıza annesi çıkmaktadır. Bu rol dağılımı sonraları Turgut Özal'ın çekirdek ailesinde de benzer şekilde kendini göstermiştir. Nitekim Semra Hanım'ın çocuklarının ve hatta eşinin üzerinde de otoriteye sahip olduğu bilinmektedir. Oysa öncülü Demirel'de durum farklı seyretmiştir. Demirel'in yetiştiği ortama bakıldığında güçlü ama iletişime açık bir baba otoritesi ile karşılaşmaktayız. Demirel'in siyasi yaşamında da bunun tezahürü açıktır: otorite ile uyumlu, hiçbir şartla toplumsal otoriteyi karşısına almayan, var olanı dönüştürmekten ziyade ona uyumlu çalışmaya gayret veren bir profil çizmektedir. Özal ise siyasal hayatı boyunca toplumsal otoriteden ya kaçınmaya çalışmış ya da onu dönüştürmek için çabalamıştır (Bozkurt, 2001:180). Bu bağlamda devlet gibi bir otoritenin karşısında çoğu zaman Özal'ın tavrı resmi devlet protokollerini esnetmek ve dönüştürmek olmuştur. Başbakanlık binasına hiç uğramadan işlerini evinden yürütmesi, konuklarını Başbakanlıkta ağırlamak yerine Marmaris Okluk'taki yazlığına kabul etmesi, alınması gereken çok önemli kararları siyasi yetkililer yerine ailesine danışarak alması, protokolleri önemsemeyip bir Başbakanın muhatap olmaması gereken kişilerle muhatap olmaya çalışması ya da muhatap olması gereken konuları ayaküstü geçiştirerek karara bağlaması gibi konular Özal'ın bürokratik kalıpların dışına çıktığı durumlara örnek verilebilir (Cemal, 2013: 90-99). Cumhurbaşkanlığı döneminde bir keresinde askeri birliği şortla denetlemesi oldukça konuşulmuştur. Özal'ın destekçilerine göre bu durum siyaseti sivilleştirme bir nüvesi olarak görülmesi gerekirken, Bora'nın (2017: 554) "*avam zevklerini teşhirden geri durmayarak 'resmiyet kültürünü destabilize etti'*" dediği gibi pek çok kesim tarafında da eleştirilmiştir.

Özal'ın hegemonik erkeklik arayışını onun "tek adam" olma sevdasında görmek mümkündür. Özellikle 1987'den sonra –siyasi yasaklı liderlerin siyasete dönüşlerinden sonra- Özal'ın hem politik dilinde hem de iç ve dış siyasette tavrı daha agresifleşmiş ve her alanda daha çok sözü geçen olmaya, başka bir deyişle tek adam olmaya gayret etmiştir. Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Başbakanlıkta DYP-SHP koalisyonu varken yaşanan bir imza krizi de bu duruma örnek verilebilir. 1992'de İstanbul'da yapılacak olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Toplantısı'nda belgeye Türkiye adına kimin imza atacağı küçük bir kriz yaratmıştır. Başbakan (Demirel), belgenin kendisinin imzalayacağını Dışişleri Bakanı aracılığı ile Cumhurbaşkanı'na iletmış, Cumhurbaşkanı (Özal) MGK toplantısında birlikte imzalamalarını teklif etmiş, Başbakan'ın 'düşünürüz' yanıtı üzerine Turgut Özal da

beklenmedik bir şekilde İstanbul'dan ayrılıp Marmaris'e gitmiş ve tüm angajmanları Başbakan'a devretmiştir (Özdemir, 2014: 454). Özal'ın bu davranışının temelinde bir otoriteden kaçış olduğu kadar her alanda “tek adam” olma isteği de vardır. Bu nedenle Türkiye’de Cumhurbaşkanının sembolik olması durumu kendisiyle bağdaşmaz. 24 Ocak 1980 kararlarındaki ekonominin “tek adamı” olma durumundan bu yana birinci adam olma gayretini sürdüren Özal'ın Amerika'ya olan hayranlığında da başkanlık sisteminin “tek adam” vardır (Gençkaya, 2001:139). Diğer yandan Türkiye’de çok sık görülen lider oligarşisi durumu da bunu tetiklemiştir. ANAP ile özdeşleşen Özal, kendisinden sonra ANAP'a genel başkan seçilmesinde müşkülpesent bir tavırla partililere zor anlar yaşatmıştır. Engin Güner, ANAP'a genel başkan önerilerinde Mesut Yılmaz'ın öne çıkmasını Özal'la görüşür, Özal ise Mesut Yılmaz'ı genel başkan olarak uygun bulmamaktadır. Güner aralarındaki diyalogu şöyle aktarır:

“Efendim siz herkesi kendinizle kıyaslıyorsunuz, ancak hiçbirimiz sizin gibi olamayız. Mesut Bey’de bunu alenen söylüyor, bu bakımdan hiçbir aday yerinizi dolduramayacaktır. Fakat en iyileri Mesut Bey’dir. Değişik bir biçimde ifade etmek gerekirse idealin karşılığı olan yüz üzerinden not versek yüz değil belki yetmiştir. Özal: Ne yetmişi, kırk, kırk!” (Güner, 2003).

Karakteri çoğu kez eril söylemlerini de şekillendirmiştir. Örneğin sıklıkla kullandığı “benden söylemesi” ya da partisi ve ekibini kastederken zamanla “biz” yerine “ben” ifadesinin öne çıkışı, bunun yanında konuşmalarına “kim ne derse desin” ifadeleri ile başlaması Hasan Cemal’e göre “bir süre sonra ‘Türkiye’yi ancak ben kurtarırım duygusunu’ güçlendirirken, karizmasına daha çok inanır hale gelmiştir” (2013: 64).

Türk sağının maddi ve sembolik üretiminde anlatılan hegemonik erkekliğin dönüşümüne olan katkısı özellikle 90’lı yıllardan sonraki Erbakan’ın da etkisiyle giderek daha belirgin hale gelmiştir. Soğuk Savaş erkekliğinden, neoliberal erkekliğe giden yolda Erbakan ile birlikte aile, ahlak, maneviyat gibi konular kamusal alanda daha çok dillendirilerek muhafazakâr politika ve söyleminin ana hatlarını oluştururken, erkeklik bağlamında ise söylemlerinde patriyarkal düzen vurgusu öne çıkmıştır. Örneğin 1967 yılında Türk Ev Kadınları Derneği’nin düzenlediği gecedeki konuşmasında iki kutuplu sistemin hem Doğu hem de Batı blokundaki kadının yeri üzerinden medeniyeti şöyle tartışmaktadır ve Doğu

blokunda hâkim olan komünizm ideolojisindeki kadının yerini şu şekilde tasavvur etmektedir:

“Sosyal hayatta bir defa bizlerin anladığı manada bir aile mefhumu ortadan kalkmıştır. Kadın, erkek herkes hiçbir fark gözetilmeksizin en hafif işten en ağır işe kadar çalışmak mecburiyetindedirler. Sadece kadınların biraz daha az ücret alması sureti ile aynı ağır işi yapmaları tatbikatı olarak. Çocuklar aslında ailenin malı sayılmaz. Bunlar cemiyetin birer elemanı telâkki edilerek, çok rahatlıkla daha küçük yaşta hatta doğumundan itibaren aileden uzaklaştırılmakta ve hususi yetiştirme yerlerinde birtakım; şöyle terbiye edersek cemiyete daha faydalıdır, böyle terbiye edersek daha faydalıdır gibi nazariyelerle çeşitli yollardan yetiştirme kampları içerisine gönderilmektedir. Normal bir aile hayatı yoktur” (Necmettinerbakan.net, 21.10.2012).

Erbakan sıklıkla Osmanlı Devleti dönemine atıfla eski güzel zamanlardan kopuşa vurgu yapmaktadır. Ona göre bu kopuş yalnızca politik-tarihsel bir kırılma değil aynı zamanda manevi değerlerimizin gittikçe yozlaşması anlamına gelmektedir. Karma eğitim, alkol tüketimi, kadınlarda açık giyinme, erkeklerde uygunsuz imajlar gibi pek çok konuda kişisel yaşam tarzına karışmak suretiyle “olması gerekeni” her fırsatta açıklama gayretinde bulunmuştur. Patriyarkal manada bu yönüyle Erbakan, her vatandaşı hizaya getirmeye çalışan aile babası olmayı arzulamaktadır. Referansını da İslamiyet’ten almaktadır. Altın çağlarından kopuşun faturası ise daha önce bahsedildiği gibi Batı ve onun içerideki işbirlikçileri olan Millî Görüş dışındaki diğer partilere kesilmektedir.

Erbakan aile babası rolüyle ‘ahlaki ve adil bir düzen’ inşa etmeye çalışmaktadır. Bu inşaatın harcını ise İslam dini oluşturur. Necmettin Erbakan toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadın ve erkek farklılığını ‘Davam’ adlı eserinde şöyle dile getirmiştir:

“Müslümanlıkta kadın çalışabilir ve ekonomik hayatta bir unsur olabilir. Kadın, Müslümanlıkta aynen erkek gibi ilimle, ibadetle meşgul tutulmuştur. Cenab-ı Hakk insanları kadın ve erkek, siyah ve beyaz diye ayırmıyor. Kimin Allah’tan korkusu en fazla ise insanların içerisinde en faziletlisi odur, diyor. Herhalde kadının erkeğe, erkeğin kadına Allah indinde hiçbir üstünlüğü söz konusu değildir. Toplum içerisinde Müslümanlık kadına onun yaratılışına uygun görevler vermiştir. Hiçbir

zaman onu ne Doğu'daki ne de Batı'daki zoraki çalışma sistemlerine mecbur bırakmıştır.” (Erbakan, 2013: 85).

Toplum içinde Müslümanlığın ise kadına verdiği görev aile kurmaktır (Sancar, 2012). Erbakan’a göre de “saadetin temeli aile kurumudur” (2013). Kadınları ev işlerine ve evdeki faaliyetlere yönelmeyi teşvik eden ev kadını rolü, Sünni Müslümanlığın pekiştirildiği bir gelenekçilik türü olarak ortaya çıkmıştır (Kalaycıoğlu ve Çarkoğlu, 2009: 55). Toplumun kadına biçtiği geleneksel rolde, ailenin namus ve dürüstlüğü de yine aile içindeki kadınlar üzerinden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla geleneksel bakış açısıyla kadınlar bir kontrol konusu haline gelmektedir. Erbakan bir konuşmasında bu durumu şöyle dile getirmiştir: *“Kız çocuklarımızın da halini görüyorsunuz. Onlar da maalesef büyük şehirlerimizde turistlerin gelip tahrip ettiği sahil şehirlerinde birbirleriyle açık saçık giyim ve mini etek yarışına girmişlerdir”* (aktaran Türk, 2014: 191). Vorwärts gazetesinin Ankara muhabiri Alfred Yoachim Fischer yaptığı görüşmede ise Fisher’in “Hükümete girdiğiniz ilk günlerde ‘mini etek’ uzayacak demiştiniz. Anlaşılan başarılı olmadınız, sorusu üzerine *“Koalisyon hükümetinde olduğumuz için maalesef her istediğimizi kabul ettiremedik. Söz hakkı sadece bizde olsaydı, o etekler mutlaka uzardı.”* (Aktaran, Yalçın, 2012: 108) cevabını vererek eril-iktidar diliyle kadının kendi bedeni ve tercihleri konusunda dahi inisiyatif alamayacağını, bu alanı da iktidarın kontrol edeceği ve belirleyeceğini ifade etmiştir. Nitekim aynı röportajda Erbakan’ın, *‘ahlaka aykırı olmamak şartıyla herkes istediği gibi giyinebilir’* ifadesi de aynı mantığın uzantısıdır (aktaran, Yalçın, 2012: 108). Diğer yandan Erbakan’ın bir aile babası yoluyla hizaya getirmeye çalıştığı salt kadınlar değildir. *“Erkek oldukları halde omuzlarına kadar saç bırakan evlatlar... Papazlara benzeyen acayip sakallar, favori sahibi evlatlar...”*da Erbakan’ın radarına giren ve ahlaka uygun görmediği yeni nesil tipolojidir (aktaran Türk, 2014: 192). Dolayısıyla ilk defa Türkiye’de bir parti ve parti lideri giyim-kuşam bağlamında ahlaka uygun bir vatandaş tipolojisi imgelemiştir.

Necmettin Erbakan ve Millî Görüş harekinden önce kültürel Kemalizm Batılılaşma ve modernleşme görüşleri doğrultusunda erkek ve kadın bedeni üzerinde belli düzenlemeler ve yaptırımlar uygulamıştır. Şapka devriminden, çağdaş Türk kadını imajına inşa edilen beden politikalarıyla bir cumhuriyet tipolojisi oluşturulmuştur (Yıldırım, 1999). Millî Görüş seçmeni de kültürel Kemalizme sembolik bir karşı çıkış olarak, resmi Cumhuriyet ideolojisinin kamusal

alanın dışında bıraktığı simgeleri kamusal alanda görünür hale getirmek misyonunu üstlenmiştir. Seyla Benhabib'in (Keskin, 1998: 137-138) '*tarihi bir alternatifsizlik*' şeklinde özetlediği Kemalist devrimleri devleti siyaset alanındaki en önemli aktör olarak görmesinden dolayı '*aydınlanmacı bir despotluk*' olarak tanımlarken, bastırılan fikirlerin gün yüzüne çıkmasını ise çoğulculuk ve demokrasi gibi kavramlarla açıklamaktadır. Cumhuriyet ideolojisinin 'imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplum' tahayyülü merkezin kontrolünü zorlaştıracak her türlü aşırılığı nötrlemiştir. Örneğin 'din' tehdit olarak algılanmış dolayısıyla ortaya çıkabilecek yorum ve mezhep çoğulculuğu göz önünde bulundurularak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığınca yeniden yorumlanıp ve bu yorum resmileşmiştir. Türk siyasal tarihi boyunca da resmi yorum dışındaki alternatifler sürekli kriz yaratmıştır. 1990'lı yıllarla birlikte yalnızca İslamcılık değil, kamusallaşması engellenen diğer kimliklerin örneğin kadınların, Kürt'lerin de görünür olma mücadeleleri pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda sağ partilerin hegemonik erkekliğin dönüşümüne katkısı önemlidir. Ancak yine de Atatürk'ten sonra Erdoğan'a kadar gelen sürede sağdaki liderlerin hegemonik erkek olduğunu söylemek güçtür. Bu liderler, Connell'ın erkeklik türlerinde gördüğümüz üzere çoğunlukla işbirlikçi ve bazen de marjinal erkekliği yansıtmışlardır. Yine de hegemonik erkekliğin meydan okumaya açık yapısı itibariyle her zaman bir hegemonik olma uğraşları olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AK PARTİ VE ERKEKLİĞİN YENİDEN ÜRETİMİ

Uzun bir siyasal kariyeri olan Tayyip Erdoğan'ın liderliğini erkeklik merceğinden inceleyeceğimiz bu bölümde aynı zamanda tezin araştırma sorularını da oluşturan, bir geleneğin devamı olması sebebiyle Türk sağ liderlerden alınan miras ve farklılıkları noktalara da ışık tutarak, AK Parti döneminde erkekliğin nasıl üretildiği veya pekiştirildiği anlatılmaya çalışılacaktır.

Nitel analiz yaklaşımlarından biri olan betimsel analiz yöntemi bu çalışmanın son bölümü olan “AK Parti ve erilliğin yeniden üretimi” bölümünün metodunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmi internet sitesinde (<https://www.tccb.gov.tr>) “Recep Tayyip Erdoğan > Konuşmalar” sekmesinde (<https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/konusmalar/>) yer alan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014-2022 yılları (26.12.2022- 28.08.2014) arasında yaptığı 1306 konuşmayı betimsel analiz yöntemi ile incelemektedir. Bu çalışma için belirtilen tarih aralıklarının seçilmesinin iki sebebi vardır. İlk olarak AK Parti iktidarı, Türk siyasal tarihi içerisinde uzun bir dönemi kapsamaktadır. Yirmi yılı aşan siyasal iktidar kariyerinde AK Parti'nin hem kurucu lideri hem de başından bu yana partinin genel başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı gibi farklı pozisyonlarda görevleri olmuştur. Çalışmanın odağının dağılmaması açısından Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı görevini icra ettiği 2014 yılından bu yana olan dönem analize dâhil edilmiştir. 2014 sonrası dönem aynı zamanda Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı yetkisiyle iktidarını daha da pekiştirdiği ve gücünü tek elde topladığı bir dönemdir. İkinci olarak ise, 2014-2022 yılları arasındaki dönem hem iç politikada Gezi Parkı olayları hem de dış politikada- her ne kadar etkileri uzunca bir süre devam etse de- Arap Baharı sonrasına tesadüf etmektedir. Her iki olay sonrasında karar alıcıların şiddet, müdahale, mücadele, güç ve güvenlik gibi erillikle ilişkilendirilen eril tonun arttığını ve politik manevraların hipererkeksileştiğini tezin genel bağlamından da anlaşılacağı gibi görmek mümkündür.

Betimsel analiz için veriler, erillikle doğrudan ilişkili olduğu bilinen temalar/kategoriler altında organize edilmiştir. Temalar ise siyasal alanda

erkekliğin nasıl üretildiğini anlamak için maddi, sembolik ve lider olmak üzere üç başlıkta yapılandırıdığımız kategorilerden türetilmiştir. Bu bölümün başlıca kategorileri ise şöyledir:

- a. Güvenlik ve güvensizlik üzerinden erillik üretimi: Ali Bilgiç (2016), Pınar Bilgin- Başak İnce (2015), Ayşe Zarakol'un (2011) ve Bahar Rumelili'nin (2020) çalışmalarında incelenen 'ontolojik güvensizlik' kavramından hareketle bu kategoride erillikle doğrudan ilişkili olan silahlanma (ya da askeri fiziki gücün başka çeşitlerde çoğaltılması), denetleme, ittifaklar, müdahale, güç ve iktidar ilişkileri analiz edilmektedir.
- b. Milliyetçilik-muhafazakârlık üzerinden erillik üretimi: Kapsamlı bir alanı konu eden bu kategoride, AK Parti'nin milliyetçi-muhafazakâr ailecilik politikalarının yanı sıra AK Parti'nin tasavvur ettiği ve Türkiye'yi bir aile, lideri de aile babası metaforuyla açıklayan 'yeni Türkiye'de' ideal bir erkek ve kadın tipolojisi betimlenmeye çalışılmaktadır. Kadın ve annelik rolleri üzerinden milliyetçiliğin inşasını konu eden Nagel (1998), Sancar (2012), Altınay'ın (2004)' çalışmalarının ek olarak bu bölümde Erdoğan'ın konuşmaları üzerinden AK Parti'nin politikalarına odaklanılmaktadır.
- c. Popülizm üzerinden erillik üretimi: Bu bölümde popülizmin ötekileştirici, dışsallaştırıcı yönü üzerinden erillik okuması yapılacaktır.
- d. Lider ve erkeklik: Bu bölümde hem eril üslup hem de mesiyanik erkeklik üzerinden liderin erilliği nasıl pekiştirdiğini analiz etmeye çalışılmaktadır. Liderin kurtarıcılık misyonunun Iris Marion Young'ın (2003) geliştirdiği "eril koruma mantığı" kavramı ışığında ele alınan bu bölümde AK Parti'nin neo-Osmanlıcılık politikaları da erillik odağında analiz edilmektedir.

3.1 Maddi Alanda Erkeklik Üretimi

Bu bölümde maddi alanda erkeklik üretimi, önceki bölümlerdeki kategorizasyona bağlı kalınarak uluslararası eril sisteme entegrasyonda ve küresel kapitalizme entegrasyonda erkeklik olmak üzere iki perspektif temel alınarak incelenecektir. Her ne kadar betimsel analiz yöntemi 2014 sonrası döneme odaklanacak olsa da genel çerçeveyi anlamak ve genel akıştan kopmamak adına

AK Parti'nin iktidara geldiği yıllardan 2014'e kadar olan dönemde küresel sistemin erilik üretimine etkisinin kısa bir özetini yapmak yerinde olacaktır.

2000'li yıllar, tüm dünyada Amerika etkinliğinin arttığı ve tek kutuplu yönetimin her alanda hissedildiği yıllar olmuştur. 11 Eylül olayı ve ardından gelen terör saldırıları yalnız Amerika için değil tüm dünya için travma yaratırken, güvenlik politikaları ve diplomasi alanında birçok değişikliğe sebep olmuştur. Dünyanın her yerinden terörü kınama mesajları gelirken NATO ilk kez *“bir üyeye yapılan saldırının tüm üyelere yapılmış sayılacağı”* 5. Maddesini yürürlüğe koyacağını açıklamıştır. ABD'de ise hızlı bir şekilde Ulusal Güvenlik Kurumu'nun yetkileri genişletilmiş, Patriot adı verilen terörle mücadele yasası çıkartılmıştır. Bu yasa ile terörist olduğundan ya da terörle iş birliği yaptığından şüphelenilen kişi ya da grupların takibini kolaylaştıracak her türlü bilgi ediniminin ve eyleminin önü açılmıştır. ABD, saldırılardan sorumlu tuttuğu El Kaide'nin lideri Usame Bin Ladin'i Afganistan'ın yönetimini ele geçiren Taliban'dan istemiş, olumlu yanıt alamayınca saldırıları gerekçe göstererek arka arkaya hem Afganistan'a hem Irak'a savaş açmıştır.

11 Eylül saldırılarının yarattığı güvensizlik ve kargaşa ortamı başta Amerika olmak üzere devletlerin hiper-erkeksileşmesini sağlamıştır. Ashis Nandy'nin daha önce belirtilen *“geleneksel erkekliğin zayıflatıldığı ya da tehdit altında olduğu düşünülen durumlarda ortaya çıktığını varsayılan hipererkeksileşme”* tanımından hareketle, Nayek özellikle 11 Eylül sonrası Amerikan hiper-erkeksileşmesini ABD'nin devlet kimliğini kurtarma çabası olarak yorumlamıştır (Nayek, 2006). Nayek'e göre ABD çocuksulaştırma, insan dışılaştırma, şeytanlaştırma ve cinsel metalaştırma yoluyla ötekiler oluşturarak iç ve dış politikada kendi devlet kimliğini kurumsallaştırmaktadır. İç ve dış tehditlere tepki olarak geliştirdiği hiper-cinsiyetlendirilmiş davranışlar, başka bir ifadeyle cinsiyet rolleri içindeki aşırı davranışlar Maruska'ya göre ise, intikamcı ve askerileştirilmiş tepkiler ile güç ve kontrol takıntısı gibi gerici bir eğilim içermektedir (Nayek, 2006: 43, Maruska, 2010: 245). Örneğin, ABD'nin şeytanlaştırdığı Taliban ve Saddam Hüseyin rejiminden *“kadınları ve çocukları koruma sorumluluğu”* adı altında gerçekleştirdiği müdahalelerin yayılan etkisi Uluslararası İlişkilerin yeniden nasıl saldırgan, güvensiz, agresif, güç odaklı, misillemeye dayanan erkeklik dilini inşa ettiğini gözler önüne sermektedir (Blanchard, 2014: 73). Buradan hareketle dünya gündemine yeniden giren kitle imha silahları tehdidi, ABD Başkanı George W.

Bush'un tüm dünyayı '*ya bizimlesin ya da teröristlerle*' kutuplaştırması yeni bir ötekileştirme dili yaratmıştır. Ferguson (2005: 19), Bush yönetiminin 11 Eylül sonrasında Taliban ve Saddam rejiminden zarar gören kadınların haklarını koruma adı altında Irak ve Afganistan'a yapılan müdahalelerinin iç ve dış kamuoyunda Amerikan'ın bölgedeki etkinliğini haklılaştırmaya hizmet ettiğini söylemektedir. Bölge dışı ittifakları da gerektiren geniş çaplı "terörle mücadele" konusunda küresel toplum için de bu müdahalenin haklı gösterilmesi önemlidir. ABD'nin hegemonik bir güç olduğu ön kabulüne dayanan ve ABD'nin teşvik ettiği değerleri evrensel değerlermiş gibi gösteren Bush doktrinin "*Orta Doğu'ya insan hakları ve demokrasi getirme*" iddiasıyla başlattığı girişimler her ne kadar demokrasiye ve liberalizme ayrıcalık tanıyor görünse de Connell'in "küresel cinsiyet düzeni" kavramsallaştırması bağlamında ABD'nin Batılı olmayanlara Batı maskülinitesi ihraç etme çalışması olarak okunabilmektedir (Güney ve Gökcan, 2010: 28-29; Connell, 2019).

İhraç edilen erkekliğe, Batılı olmayan erkekliklerden gelen direniş ya da muhalefet küresel cinsiyet düzeninde marjinal olarak ötekileştirmeyle sonuçlanmaktadır. Örneğin birçok radikal İslami grubun Batılı erkekliğe muhalefeti medeniyetsizlikten, şeytanlaştırmaya kadar geniş bir skalada değersizleştirilmeye maruz kalmıştır. Bu bağlamda, Batılı hegemonik erkekliğin çizdiği çerçeveye sadık kalarak ve hegemonik gücün çıkarlarının bir parçası olarak hareket edebilmek hem devletlerin hem de devlet ötesindeki kurumların uluslararası sisteme entegrasyonunu hızlandırmıştır. Örneğin 2004 yılında, ABD'nin Irak'ı işgalinden bir yıl sonra, ABD "Büyük Orta Doğu Projesi" teklifini G-8 devletlerine sunmuştur. Orta Doğu'da politik, ekonomik ve sosyal özgürlüklerin genişletilmesi ve G-8'in milli çıkarlarını tehdit edebilecek durumların engellenmesi üzerine görüşme yapılmıştır. Gökcan ve Güney'in ifadesiyle "*Büyük Orta Doğu Projesi Amerikan enternasyonalizminin mükemmel bir örneğidir. ABD'nin aklındaki başarısız devletlerin modern dünyaya entegre edilmesi ve ABD'nin bu bölgedeki küresel liderliğini oluşturma girişiminin açık göstergesidir.*" (2010: 32). Küresel gücü destekleyecek olan devletler ve devlet ötesi kurumlar da bu bağlamda modern olarak tanımlanarak yeni ekonomik fırsatlar elde etmektedir (Güney ve Gökcan, 2010: 32). Türkiye bu anlamda Orta Doğu ülkeleriyle tarihsel, coğrafi yakınlığı avantajıyla büyük önem kazanmıştır.

11 Eylül sonrası Batı’da artan İslamofobi ve toplumsal gerilimler Türkiye’yi de uluslararası ilişkilerde aktif olmaya zorlamıştır. 2002’de iktidara gelen ve kendini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlayan AK Parti, sınırların korunması ve güvenliği önceleyen Kemalist dış ilişkilerin aksine dış politikada daha aktif bir siyaset yürütmenin gerekliliğine inanıyordu (Dönmez, 2010: 371; Özkan, 2019). Bu bağlamda, Davutoğlu doktrininin ana temasını oluşturan ‘aktif siyaset’ yalnız AK Parti kadrolarının siyasi pratik ve söylemlerinde başvurduğu, dünya görüşlerini ve ideallerini yansıtan bir akademik yayın olmasının ötesinde dönemin Türk dış politikasının da pratiklerinin ve söylemlerinin referans aldığı bir metin olma özelliğini taşımaktadır. (Saraçoğlu, 2013; 57). Aras’a göre AK Parti’nin çok yönlü, aktif ve barışçıl bir politikayı temel alan dış politikasının teorik temelini oluşturan Davutoğlu doktrini, bir değişimi temsil etmez, aksine önceki hükümetlerin devamı niteliğindedir (Aras, 2014; 415). Örneğin, Turgut Özal 80’lerin sonu 90’ların başına kadar dağılan Sovyetler Birliği’nden ayrılan devletlerle ilişkiler kurmaya çalışmıştır ya da eski Dışişleri bakanı İsmail Cem de 1999-2002 arasında benzer ittifaklarla iyi komşuluk ve ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Ancak Bilgiç’e göre AK Parti’nin -sağ ve sol- önceki yönetimlerden önemli bir farkı vardır. Bu da Batı medeniyetinin Türkiye’nin medeniyeti olmadığı imasıyla Türkiye’yi kendi medeniyetinin lideri olarak konumlandırmasıdır. Bu medeniyetin sınırları da Osmanlı İmparatorluğu’nun eski topraklarıdır (Bilgiç, 2016: 205).

Diğer yandan, Davutoğlu’nun Batı medeniyetinin Türkiye’nin medeniyeti olmadığı iddiası Bilgiç’e göre, onu kesinlikle Batı karşıtı yapmamaktadır. Davutoğlu doktrininden yola çıkılarak Bilgiç, bu durumu üç maddede açıklamaktadır. 1) Davutoğlu (2014) Uluslararası İlişkiler tedrisatlı biri olarak “stratejik derinlik” kitabında küresel siyasete eril neorealist-neoliberal bağlantı perspektifinden bakmaktadır. Uluslararası İlişkilerde ulusal çıkarların önceliği, güç, hayatta kalma hakkı gibi realist anlayışların yanında yumuşak gücün önemine değinerek epistemolojik olarak Batı merkezli eril küresel politikayı yeniden üretmektedir. 2) Davutoğlu politik olarak revizyonist bir pozisyon benimsememiştir. Bilgiç, Davutoğlu’nun Yugoslavya iç savaşında Batının politikalarını eleştirirken, BM sistemine yönelik herhangi bir eleştirisinin olmamasını bu duruma örnek göstermektedir. Buradaki eleştirisi yalnızca Batının ilkelerini koruyamaması olmuştur. 3) Son olarak Davutoğlu, Batı merkezli küresel düzen ötesinde bir Türkiye resmetmemiştir (Bilgiç, 2016; 206-207).

Yanık'a göre ise Batıyla entegrasyon idealinden vazgeçmeden Türkiye'yi farklı bölge ve kıtaların buluşma yeri olarak gösteren söylemler ve pratikler coğrafyanın melezleşmesidir. Daha açık ifadeyle, bugün çağdaş Türkiye'yi tanımlarken kullanılan “köprü”, “kapı”, “kilit”, “kavşak” gibi metaforlar Türkiye tarihinin ve coğrafyasının melez konumunu, yalnızca geçmişi değil aynı zamanda arzuladığı uluslararası rolü tanımlamak için de kullanılır (Yanık, 2011; 83). AK Parti'li karar alıcıların Türkiye'nin “köprü” olma rolünü benimserken, Davutoğlu'nun retorikte bazı kararsızlıkları olduğunu görülmektedir (Yanık, 2011: 87) Arap dünyasına rol model olma konusunda oldukça istekli davransa da diğer yandan Batının tanımladığı “köprü ülke” olmaya yönelik bazı eleştirileri vardır. Ona göre Türkiye bir köprü ülke olmak yerine uluslararası sisteme doğrudan etki eden, onu dönüştüren ve bölgesel düzeyde jeopolitik konumunun avantajı ve ortak din, tarih üzerinden hareket kabiliyetiyle bir merkez ülke konumundadır (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 13) Dolayısıyla Davutoğlu'na göre Türkiye bölgesel bir güç olmaktan çok daha fazlasıdır ancak köprü ülke rolüyle Batının rehberliğine ihtiyaç duyan bir ülke olarak değersizleştirilmektedir (Bilgiç, 2016: 205). Davutoğlu doktrinine göre (2014) Türkiye'nin merkezi bir güç olabilmesi için bu melezlik durumundan, tarih ve coğrafyasından yararlanması gerekir. Potansiyelin hâlihazırda olduğunu varsayarak, merkezi güç olabilmek için iki strateji izlenmelidir: kendi iç sorunlarımızı çözmek ve komşularla sıfır sorun içinde olmak. AK Parti iktidara gelmesiyle birlikte iki stratejiyi hayata geçirmek için çalışmalara başlamıştır.

İki amacın da eril küresel sisteme entegrasyondan bağımsız olmadığını belirtmek gerekir. İlk olarak, ülke içinde iç sorun teşkil eden birtakım antidemokratik uygulamalar ve Kürtler, Aleviler gibi etnik kimliklere yönelik politikalar Avrupa Birliği'ne üyelik kapsamında açılımlar ve demokratikleşme hamleleriyle aşılmaya çalışılmıştır. Uzun yıllar boyunca tam üyelik için uğraşlar verdiği Avrupa Birliği'ne üye olmak Türkiye için pek çok açıdan önemli olsa da erkeklik bağlamında uluslararası siyasal ve ekonomik sisteme entegrasyon ve Batılı bir devlet sayılabilmek anlamında ayrı önem taşımaktadır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ne üyelik süreci, Türkiye'nin demokratikleşme hamlesinin arkasında bir motor olarak kullanılmıştır (Duran, 2013: 93).

İkincisi ise komşularla sıfır sorun politikasıdır. Bu politikayı “*Genişletilmiş Büyük Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile Merkez Asya Projesi*” içerisinde

değerlendirmek mümkündür. Süper devlet, büyük devlet, bölgesel güçler, küçük devletler ayrımı 11 Eylül sonrası dönemde daha da keskinleştirmiştir. Bölgede önemli bir aktör olan Türkiye için ise 11 Eylül bu bağlamda bir dönüm noktasıdır. İslam dünyasına örnek gösterilen bir ülke olarak ABD'nin *stratejik ortağı* konumuna ulaşmıştır. Dolayısıyla uluslararası sisteme önemli bir oyun kurucu olarak eklenmiştir. İlmli bir İslam ülkesi olarak Türkiye'nin Hristiyan ve İslam dünyaları arasında kültürlerarası diyalog ve iş birliği gerçekleştirmek için ön ayak olması ve aynı zamanda Arap dünyasına rol model olması desteklenmiştir (Öniş ve Yılmaz, 2009: 11). 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle ılımlılık süreci hızlanmış, büyük bir hızla bölgesel iş birlikleri sağlanmıştır. BM, Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT), İslam İş Birliği Teşkilatı çerçevesinde başlatılan eş başkanlık konumu, bölgesel ve uluslararası sorunların barışçıl çözümü adına girişilen arabuluculuk faaliyetleri, arabuluculuklara ev sahipliği yapma gibi birtakım öncü çalışmalar gerçekleştirilmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 27.10.2022.) 2005 yılında Türkiye ve İspanya'nın eş başkanlığıyla hayata geçirilen "Medeniyetler İttifakı" girişimi Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezine karşı olarak medeniyetlerin iş birliği yapabileceği tezi üzerine kurulmuştur (Balcı ve Yeşiltaş, 2011: 25). Tüm bu girişimler Barkey'e göre, Amerikan dış politikasının tamamlayıcısı olarak kucaklanmıştır. AK Parti'nin ordunun gözünde "İslamcı bir parti" olarak kodlanmaması için her ne kadar İslam'a bağlılık ifadelerinden kaçınılsa da temelde AK Parti'nin kimliğinin Orta Doğu'daki kimliklerle kesişmesi üzerine kurulu bir Amerikan dış politikasının uzantısı olarak stratejik ortaklık geliştirilmiştir (Barkey, 2021: 177). Batı demokratik değerleri ile İslam'ı birleştiren söylemler de bu dönemin en çok öne çıkan söylemleridir (Bilgiç, 2016: 206).

11 Eylül olayları sonrasında neoliberal bağlamda Türkiye, ABD'nin stratejik partneri olmuştur ve Orta Doğu'ya barış ve istikrar getirmek için ortak aksiyon alınmıştır. 2006-2007'de Suriye ve İsrail arasında arabuluculuk, İran ve P5 ülkeleri arasında müzakereler, 2007-2008'de Ermenistan ile görüşmeler gibi pek çok girişim Türkiye'nin hem aşırı erkeksileştirilmiş devletlerarasında diyalogu kolaylaştırma kabiliyetini hem de neoliberal anlamda değerini göstermesi bağlamında önemlidir (Bilgiç, 2016: 207). Örneğin AK Parti'nin bu dönemde Suriye ile olan ilişkisi ilk yıllarının dış politika vizyonunu özetler niteliktedir.

Suriye ve iktidardaki Baas partisine yönelik kötü giden ilişkileri yıkarak başlayan “komşularla sıfır sorun” kapsamındaki iyi ilişkiler, Suriye lideri Beşar Esad ile yakınlaşma ve nihayetinde üstü kapalı olarak “tek millet, iki hükümet” olarak adlandırılan yeni bir politika başlatmıştır. Erdoğan’ın Esad dâhil Orta Doğu’daki her türlü otorite ile iş birliği yapmayı seçmesi pragmatik neoliberal bir politikanın sonucudur (Barkey, 2021: 178). Tüm bu ilerlemeler cinsiyetçi neoliberal küresel düzenin devletlerarası hiyerarşisinde Türkiye’nin Avrupalı olarak Batıya dâhil olma arzusunun dışavurumudur. Connell’in (2005) toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde erkeklikler teorisine referansla Türkiye’nin uluslararası eril küresel düzende yerini “rol model”, “stratejik ortaklık” konumunu “işbirlikçi erkeklik” çerçevesine oturtabiliriz. Hegemonik erkekliğin küresel ataerkil sistemde yarattığı konfor alanını kullanan, Connell’in tabiriyle “ataerkil hisseden” pay alan, cephede olmasa da avantajlardan yararlanan bir durumdadır. Ancak Türkiye’nin bir noktada bu konfor alanı bozulur. Uluslararası sistem düzeyinde erkeklik dinamikleri bireylere ve devletlere göre farklı işlediğinden, hem uluslararası sistem içinde yer alıp hem de bağımsız davranmak mümkün olmadığından, Türkiye gibi orta büyüklükteki devletler dış politikalarını bir süper gücün küresel politikalarına bağlı olarak geliştirmek durumundadır. Politikaları uyumlu olmazsa sistem tarafından cezalandırılma gibi yaptırımlarla karşılaşılabilir. Türk siyasal tarihinde zaman zaman yaşanan ambargolar bu duruma örnektir. Dolayısıyla işbirlikçi erkekliğin cephedeki riskleri ve gerilimleri göğüslemek zorunda kalmadığı durumu bu anlamda Türkiye için geçerli değildir. Başka bir deyişle ‘stratejik ortaklık’ politikasıyla her ne kadar küresel cinsiyet düzeninde işbirlikçi erkeklik olsa da meydana gelen gerilimler ve risklerden doğrudan etkilenmektedir.

Uluslararası sisteme entegrasyonda dış politik hamlelerin yanında iç aktörlerin ittifak ve çatışmaları da çok önemlidir. Daha açık bir ifadeyle uluslararası sisteme entegre olmanın şartı sistemle uyum içinde çalışacak/ iş birliği gerçekleştirecek iç aktörlerin iktidarda olması ya da sistemle uyumlu aktörlerin politikalarını desteklemesidir. Bu duruma engel oluşturanlar uluslararası sistem tarafından elimine edilme eğilimi gösterir. Türkiye’de önceki bölümde “hegemonik blok” adı altında ele alınan ordu ile ilişkiler konusunun bir ayağı da bu bağlamda uluslararası sisteme entegrasyondur. Ordu, AK Parti’nin iktidara gelmesinden her ne kadar hoşnut olmasa da iktidar partisinin “Cumhuriyetin laik sistemine” sadık kalınacağına dair verdiği sözlere ve Avrupa Birliği’ne tam üyelik konusundaki

ortak hedeflere dayanarak iş birliğine gitmiştir. Ancak 1 Mart tezkeresi sonrasında ABD ile ilişkilerin bozulması ve Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında stratejik ortaklığı tehlikeye sokabilecek adımların atılması ile başlayan ordu ve iktidar partisi arasındaki ayrılıklar, 2007 yılında anayasa değişikliği, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığı konusundaki ayrılımlar ve nihayet e-muhtırayla zirveye ulaşmıştır. E-muhtıraya yönelik tepkiler yalnız iktidar partisinden değil, Avrupa Birliği'nden de gelmiştir. Ordunun cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale girişimini eleştiren Avrupa Birliği, ordunun bu işin dışında kalması gerektiği yönünde mesajlar vermiştir. Bu mesajları sivil toplum kuruluşları, medya ve iş çevreleri de desteklemiştir (Toktaş ve Kurt, 2010; 393-395). Dolayısıyla bu ve buna benzer gelişmeler ordunun siyasal gücünü giderek zayıflamasına neden olmuştur. Böylece, uluslararası küresel sisteme entegrasyon için Türkiye'deki iç aktörler giderek Batının eril, liberal, küresel sistemine uyumlu hale getirilmiştir. Ancak bu ilişkilerin istikrarını koruduğunu söylemek zordur. 2009 yılında Barack Obama'nın iktidara gelmesiyle birlikte yeni bir süreç başlamıştır.

Obama iktidarıyla Türk-Amerikan ilişkileri stratejik ortaklıktan model ortaklığa evrilmiştir. Obama'nın başkanlığa gelince yaptığı ilk kıtalararası seyahat Türkiye'ye olmuştur. Görüşmelerdeki olumlu hava ve dostluk mesajları iki tarafında model ortaklık konusunda benzer düşünceleri paylaştığı yönünde olmuştur. Ancak daha sonra 'model ortaklığın' tanımı ve sınırları konusunda iki tarafın farklı tahayyüllere sahip olduğu anlaşılmıştır. Türk tarafına göre model ortaklık, eşit iki ülke olarak masaya oturmak demekken, ABD için ise stratejik ortaklıktaki Türkiye'nin durumunu hiyerarşik ilişkilere sadık kalarak revizyonlara tabii tutulması anlamına gelmektedir. İki tarafın da taleplerindeki ısrarı 2010 yılından sonraki dönemi zorlu kılmıştır (Yılmaz, 2010: 567-568). Türkiye artık sadece medeniyetler arasında bir köprü değil, büyük medeniyetler arasında İslam medeniyetinin lideri olmak istemektedir. Bu çıkış aynı zamanda erkeklik bağlamında bölgenin lideri ve ağabeyi olma arzusudur (bakınız, Güngör ve Argalı, 2022: 26). Dolayısıyla Türkiye neo-Osmanlılık çatısı altında bir erkeklik koruma mantığı ile bölgede inisiyatif alan, kendi liderliğinde bir bölgesel düzen tasavvur eden ülke olmak istemektedir.

AK Parti'nin 2002-2005 arası dönemi özellikle AB ile ilişkilerdeki heveslilik göz önünde bulundurulduğunda Batıyla uyumluluk konusunda en çok ilerleme sağlanan dönemidir. Öyle ki ABD ile stratejik ortaklık bağlamında pek çok

girişimde bulunulmuş, 2004 yılında Türkiye-AB müzakereleri başlamadan kısa bir süre önce Batı basınında “neden Avrupa Türkiye’ye evet demeli?” ya da Türkiye haritasını üzerinde AB yıldızlarıyla resmedilip “Avrupa’nın yeni sınırları” manşetli kapaklar dahi yapılmıştır (Kadioğlu, 2009: 40). Fakat bu durum kısa sürmüştür. Kadioğlu’na göre bu değişime giden beş sebep vardır: ilki, Kıbrıslı Rum ve Türkler için iki toplumlu bir federasyon planına hükümetin destek vermesine rağmen referanduma sunulan planın Kıbrıslı Rumların “hayır” oylarıyla başarısızlıkla sonuçlanması ve birkaç hafta içinde Kıbrıs’ın AB’ye üye olması; diğeri Annan Planı’nda Türk tarafının/hükümetinin uzlaşmacı tutumuna rağmen AB Komiserliğinin Türkiye’nin reformlara uymadıkça ve Türk limanlarını Kıbrıs uçakları ve gemileri için uygun hale getirmediği AB’ye katılım yolunda sıkıntılar yaşanabileceğine yönelik açıklamaları ve akabinde geri kalan 32 faslın, 8 ile ilgili müzakerelerin 2006’da askıya alınması; üçüncüsü, Fransa veya Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerinin liderlerinin Türkiye’yi AB üyeliğinde istemediklerini açıklaması ve “imtiyazlı ortaklık” sözünün daha sık duyulmaya başlanması; dördüncüsü 12 Ekim 2006’da Fransa ulusal meclisinin 1915 olaylarıyla ilgili olarak Ermenilere karşı soykırım inkârını suç sayan bir yasa tasarısını meclisten geçirmesi ve benzer bir kararın ABD Dış İlişkiler Konseyi ve İsveç’teki Ulusal Parlamentonun da alması; son olarak 2005 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin üniversite kampüslerinde başörtüsü takma yasağını onaylaması, başörtüsü sebebiyle üniversiteden uzaklaştırmaların insan hakları ihlali olmadığına kanaat getirmesidir (Kadioğlu, 2009: 43). Tüm bu süreç Türkiye’de ciddi bir Avrupa şüpheciliği uyandırırken, hükümetin de AB’ye üyelik konusunda motivasyonunu azaltmıştır. Türk karar alıcılarının önceki bölümlerde Batıya yönelik şüpheciliklerini ele almıştık. Bu dönem, şüpheciliğin yeniden ortaya çıktığı “Türkiye nereye aittir?” sorularının yeniden tartışılmaya başlandığı bir dönemdir. Söz konusu şüphecilik daha sonraki bölümlerde görülebilecek olan ‘ontolojik güvensizlikle’ benzer kaygıları paylaşmaktadır. Batıyla eşit bir ülke olamama, Batı tarafından kabul edilmeme gibi Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren başlayan ve cinsiyetlendirilmiş değersizleştirilme hissini kuvvetlendiren bu güvensizlik ve Türk siyasal tarihinde sıkça yaşanan bir “ittifak değiştirilmeli mi?” sorularını gündeme getirmiştir.

2006 yılında Avrupa Komisyonunun Türkiye’nin katılım sürecinin 2021’e kadar süreceğini söylemesi üzerine Erdoğan’ın “2023’e kadar üyelik olmazsa

müzakereleri sonlandırabilecekleri” açıklamaları gerginliği üst seviyeye taşımıştır. Batıda Avrupa Birliği ile kötü giden ilişkiler, Doğuda Arap halklarıyla artan samimiyet aynı dönemde basında ve akademik çalışmalarda “Türkiye eksen mi değiştiriyor?” tartışmaları da başlatmıştır.

Erdoğan’ın “*Hristiyan Kulübü*²²” olarak itham ettiği AB, onun popülist eril üslubuyla ötekileştirilmiş ve özellikle iç siyasette fayda sağlayabilecek bir çıkışla devletlerarasındaki güç hiyerarşisinde zayıf, güçsüz olmalarına rağmen AB’ye alınan pek çok ülkeye karşılık, AB üyesi olmak için yıllarca uğraşan Türkiye’yi Müslüman oldukları gerekçesiyle üye olarak kabul etmedikleri için günah keçisi haline getirilmiştir.

Bu noktada erilliğin inşasının güvenlikle doğrudan bağlantılı olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Modern, demokratik ve Batılı devletlere ayak uyduramayan devletler Batının güvenliği için tehdit içerdiğinden değersizleştirme yoluyla ya feminize edilir ya da hipererkeksileştirilir (Bilgiç, 2016: 326). Kemal Can’a göre tam da bu noktada Türkiye eğer AB kriterlerini uygulamakta başarılı olabilseydi, Batı ittifakının dışında kalma korkusunu bu boyutlarda yaşamayacaktı (Youtube, 18.08.2021). Dolayısıyla Türkiye, ittifakın dışında kalma korkusu ile sürekli olarak bir güvenlik gündemi üzerinden konuşmak durumunda kalmıştır. Başka bir deyişle güvenlik temelli bir bağımlılık ilişkisi kurmaya çalışarak (örneğin mülteci krizinde göreceğimiz gibi) bir tür karşılıklı çıkar ilişkisi ile AB’nin Türkiye’ye ihtiyacı olduğunu vurgulamaya çalışılmaktadır. Bu sebeple Can’a göre “*Türkiye Batı güvenlik mimarisine katkıda bulunduğu durumlarda ve zamanlarda Batı için bir problem olmaktan çıkmaktadır*”. (Youtube, 18.08.2021).

Türk siyasal tarihinde genel olarak Doğu ile artan ilişkiler söz konusu olduğunda “eksen tartışmaları” gündeme gelmiştir²³. Ancak bazı durumlarda

²² Erdoğan: “Biz bunu biliyoruz. Ama bunu dillendirmeyi doğru bulmuyoruz. Ben kendilerine açıkça söylüyorum, eğer siz Hristiyan Kulübü değilseniz, Türkiye’yi buraya almaya mecbursunuz. Zira sizin Hristiyan Kulübü olmadığınızı ifade edebilecek tek şey, halkı Müslüman ülke olarak Türkiye’nin burada olmasıdır. Ama buna bile tahammül edemeyecek kadar aşırısiniz. İnanın bir şey diyemiyorlar. Çünkü yaptıkları iş bu.” (CNN Türk, 12.06.2010). Erdoğan: “Biz bugün, hele hele son alınan 10 ülkeyle mukayese edilemeyecek derecede, AB müktesebatına uygun bir ülkeyiz. Onlarla hiçbir şeyimiz mukayese edilmez. Ne temel hak ve özgürlükler noktasında ne kalkınma noktasında. Bu ülkelerin hepsini tanıyoruz artık. Gidiyoruz, geziyoruz görüyoruz, neresinde ne var hepsi belli. AB müktesebatına bakıyoruz, o da ortada. Ama bunlar çok çok gerilerde, Türkiye ile mukayese edilemez. Sanal bütçeler var, bunlarda. Karar zaten siyasi.” (NTV, 12.06.2010).

²³ “Türkiye eksen mi değiştiriyor?” sorularına Türk siyasal tarihinden birkaç örnek vermek gerekirse şunları söyleyebiliriz: Türk Kurtuluş Savaşında itilaf devletleri Yunanistan’ı desteklerden Sovyet Rusya’dan altın ve silah alınması “Türkiye Bolşevik mi oluyor”, 1940’lı yıllarda İsmet

“Türkiye’nin ekseni mi kaydı” sorusu buz dağının görünen kısmının cevabı olabilir. Örneğin 2009’da İsviçre’nin Davos kentinde “Gazze Orta Doğu İçin Model” başlıklı panele katılan Erdoğan’ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’e çıkışı gündemi oldukça meşgul etmiştir. Erdoğan’ın Peres’i eleştirirken kullandığı üslup ve beden dili diplomasi tarihinde eşine az rastlanır niteliktedir. Kendisine söz hakkı vermeyen moderatöre sinirlenen Erdoğan paneli terk ederken “Benim için de bundan böyle, Davos bitmiştir. Daha Davos’a gelmem! Bunu da böyle bilesin!” sözleriyle panele hatta tüm gündeme damgasını vurmuştur (Hürriyet Gazetesi, 30.01.2009). İsrail ile kötü giden ilişkiler “alçak koltuk krizi” ve “Mavi Marmara krizi” ile daha da derinleşmiştir ve Erdoğan’ın çıkışına bu krizler eklenince Batı basınında agresif, öfkeli, nezaketsiz gibi ifadelerle hipererkeksileşirilirken, Arap ülkelerinde ise Erdoğan bir kahraman gibi karşılanmıştır. Arap halklarının sempatisini kazanan Erdoğan cesaretli bir Arap lideri, kurtarıcı, hakların savunucusu, güvenilir bir lider olarak görülmüştür. Batı ittifakı içinde yer alan İsrail ile ardı ardına yaşanan krizler, Türkiye’nin Batı ittifakı ile arası mı bozuluyor, tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Oysa Erdoğan’ın sıklıkla İsrail’e yönelik “terörist devlet, işgalci devlet” şeklindeki eril üslubuyla iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin görünürde bozulduğu bu dönem, ticarete yansımamıştır. Aksine bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ticaret hacmi büyümüştür (Gazete Duvar, 29.05.2018). Uzgel’e göre Davos’tan sonra Arap coğrafyasında Erdoğan’ın bir dünya lideri gibi görülmesi Batı’nın da istediği bir durumdur. Seçimle başa gelmiş, NATO üyesi bir ülkenin lideri olarak Erdoğan’dan beklenen Orta Doğu’daki ülkelere rol model oluşturmastır. “One minute” çıkışı sempatiyi arttırarak bu bağlamda İslami hareketlerin dönüşümü için önemli bir adım olarak görülmüştür (Uzgel, 14.06.2015). Türkiye’nin ve AK Parti hükümetinin bir “model ortak” olarak Arap Baharının hemen öncesinde Arap halklarının yanında olduğu mesajını kuvvetlendirirken, Orta Doğu coğrafyasına barış, demokrasi, insan hakları getirme iddiasını taşıyan Batılı eril liberal düzenin bir parçası olarak küresel sistemde yerini almıştır. Dolayısıyla aradaki krizlere rağmen Erdoğan’ın sıkça dile getirdiği Büyük Orta Doğu Projesinin eş başkanlığının gereği olarak da Orta Doğu

İnönü Cumhurbaşkanlığıken Almanya ile artan ilişkiler dolayısıyla “Türkiye Nazilere mi kayıyor”, Menderes döneminde ABD daha fazla kredi veremeyeceğini açıklayınca Sovyetlere yönelen ilgiye “Türkiye komünist mi oluyor” iddiaları “. (Oran, 2009b).

Ülkelerini ılımlı İslam çerçevesinde uluslararası sisteme entegre etme misyonununndan hiçbir zaman sapma gerçekleşmemiştir (Youtube, 08.10.2018).

2003 yılında Irak'ın işgali ile başlayan Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında Orta Doğu bölgesinde ABD ile iş birliğine açık, uyumlanabilir rejimler otoriter olsa dahi desteklenmiş, iktidarda kalmaları ABD açısından engel oluşturmamıştır. Bu kapsamda örneğin Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkelerle sorun yaşanmadan uyumlu hareket edilirken, Irak'ta durum farklı seyretmiştir. Başka bir ifadeyle bölgedeki problemin lanse edildiğı gibi terör olaylarını önlemek ya da demokratik olmayan rejimlerle savaşmak olmadığı asıl amacın bölgeyi şekillendirmek olduğı ortaya çıkmıştır. (Ozan, 30.12.2016). Büyük Orta Doğu Projesi'nin bu bağlamda bir rejim değışikliği yapmak gibi doğrudan hedefi yoktur. Amaç, bölgedeki radikal İslamcı hareketleri liberal Batılı hegemon düzene adapte edip, kontrol altına almaktır (Erdeğer, 25.09.2019). Ancak bu anlayışın gözden kaçırdığı nokta Arap Baharı ile ortaya çıkmıştır.

17 Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan protestoların kısa süre içerisinde Cezayir, Ürdün, Lübnan, Umman, Yemen, Mısır ve Suriye gibi ülkelere yayılmasıyla hem Arap coğrafyasında hem de uluslararası sistemde köklü değışiklikler yaşanmıştır. Bu olayla birlikte bölgedeki otoriter rejimlerin artık kendi ülkelerini yönetme kabiliyetleri olmadığı ortaya çıkmıştır. Aras ve Akarçeşme'ye göre, Arap halkların daha iyi yaşam koşulları ve demokrasi için ayaklanması yalnız kendi yönetimlerine karşı bir isyan değil aynı zamanda Batının oryantalizmine de karşı çıkıştır (Aras ve Akarçeşme, 2011-12: 40). O zamana kadar otoriteryanizmin baskıları altında yaşayan bölge halkları Batı tarafından barbar, diktatörlük rejimi altında yaşamaya alışkın, itaatkâr, şiddet eğilimli, geri kalmış şeklinde hipermaskülinize edilmiştir. Arap isyanları bu bağlamda hegemonik erkeklığın hipermaskülinize etmesine de bir isyan olarak okunabilir. Öyle ki isyanlarından sürekli olarak "Arapların haysiyet/ onur arayışı" şeklinde bahsedilmiştir. Diğer yandan onur arayışı Batı ile daha eşitlikçi bir ilişki kurma çabalarını da yansıtmaktadır. Fuller'e göre anti Batıcılık zamanla değışime uğramış ve uluslararası düzende zayıf olan Batı dışı devletlerin yeniden gurur ve haysiyet kazanma arayışlarına dönüşmüştür (Fuller, 2014: 16).

Büyük Orta Doğu Projesi merkezli ABD politikaları, Arap Baharı'nın patlamasıyla etkisiz hale gelmiştir. Ancak diğer yandan Batılı devletler için bu tarz yapıların işlemeı demokratik sistemlerin işlemesinden daha kolaydır. Dolayısıyla

proje hızlı bir şekilde reforme edilerek şartlara adapte edilmiştir. Arap Baharı olaylarının başladığı ilk zamanlarda bu sebeple Batı, ayaklanmaları desteklemiştir. Diğer yandan ABD, başlarda Filistin sorununa çözüm bulamayışı, Irak ve Afganistan işgallerinin kötü sonuçları sebebiyle Orta Doğu'daki yeni gelişmelere doğrudan müdahil olmak yerine “arkadan liderlik” yöntemini benimsemiştir. Bu da bölgede kendi çıkarlarını tehlikeye sokmayacak ortaklıklar kurmayı gerektirmiştir (Uzgel, 2013: 332). Bölgedeki bir diğer erkeklik performansı -ABD'nin bir adım geride durmasıyla- Fransa üzerinden örneklendirilebilir. Fransa'nın Tunus'la eskiye dayayan ticari ve siyasi bağlarına rağmen Arap Baharı burada başladığında Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali ülkeyi terk edene kadar kararlı bir politika ortaya koyamamıştır. Ancak sonrasında demokratik talepleri desteklemiş ve bu durum ülke içinde bölgedeki otoriter rejimlerle sıkı bağlarının olması hususunda eleştirilmiştir. Libya'da ise Kaddafi rejimine muhalif olan grup liderleriyle ilk görüşen ülke Fransa'dır. Bu konuda Paris Zirvesi'nde görüşmeler yapılmıştır. AB'nin kararları oybirliği dâhilinde alması gerektiğinden ve AB içinde mutabakat sağlanamadığından sorun NATO'ya devredilmiştir. Libya'daki şiddetin durdurulması, sivillerin korunması ve Kaddafi rejimine son vermek amacıyla Fransa öncülüğünde Libya'ya hava harekâtı gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle NATO hâlâ etkin bir güvenlik koruyucusu, erki olduğunu göstermiştir. NATO'nun belkemiği ülkelerinden Fransa'nın Mısır ve Tunus'tan farklı olarak Libya'da sert güvenlik önlemlerine başvurmada öncülüğü üstlenmesi onun uluslararası politikada görünürlüğünü arttırmıştır. Sarkozy'nin Kaddafi'ye yönelik “Cani deliyi durdurmak için Arap halklarını desteklemek bizim görevimizdir” ifadeleri onun, ötekileştirip, marjinalleştiren erkeklik dilinin de yansımasıdır (Yeni Şafak Gazetesi, 19.03.2011).

Fransa'nın Libya'ya müdahalesi başka bir bakış açısıyla Wadley'in “*müdahale ve tecavüzün ortak sembolizmi düşünüldüğünde toprak cinsiyetlendirilebilir*” ifadeleriyle ilişkilendirilerek de yorumlanabilir (Wadley 2010:45). Çok sık kullanılan bir metafor olarak haneye dışarıdan zor yoluyla giriş yapmak nasıl ki “haneye tecavüz ile” ilişkilendiriliyorsa ister koruma mantığı ister önlenebilir tehdit olsun herhangi bir nedenle bir ülkenin iç işlerine müdahalenin erkeklik mantığını yansıttığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla Arap Baharı'nı Büyük Orta Doğu Projesi'nin bir uzantısı olarak kabul edersek Batılı liberal hegemonik erkekliğin Arap coğrafyasına ihracını da görmüş oluruz.

Bilgiç'e göre, sürekli olarak Orta Doğu'nun ve Arapların Batılı ülkelerin tahayyülünde tehlike ile yan yana getirilişi ve bunun bir kültür olarak yerleştirilmeye çalışılması küresel hegemonik ilişkilere de meşruluk kazandırmıştır. Başka bir deyişle bu durum bir nevi "beyaz adamın kurtarma sorumluluğu/misyonuna" dönüşmüş ve oryantalize etme yoluyla Orta Doğu bölge halkı kendi kaderini tayin edemeyen bunun için vasiye ihtiyaç duyan kimseler olarak feminize edilmiştir. Diğer yandan yine oryantalize etme yoluyla bölge halkı, bağımsız bir ulus-devletten ziyade ilkel, saldırgan bir kabile topluluğu olarak tahayyül edilerek hiperekeksileştirilmiş ve potansiyel terörist muamelesine tabi tutulmuştur (bakınız, Bilgiç, 2016).

Arap Baharı'nın ilk zamanları Türkiye açısından iki önemli fırsat yaratmıştır. Bunlardan ilki, kendi kimliğini yeniden tanımlaması için bir vesile olmasıdır. Özellikle 2005'ten sonra kötüye giden AB ile ilişkilerde Batılı devletlere Orta Doğu'da demokrasi savunuculuğunun en önemli aktörlerinden biri olabileceği gösterme fırsatını vermiştir (Aktürk, 2017: 88). Diğeri ise Türk karar alıcılarının uzun süredir savundukları Orta Doğu'daki yapısal sorunlardan küresel sistemin sorumlu olduğu ve reforme edilmesine yönelik fikirlerinin karşılık bulmasıdır. Böylece Türkiye bölgede önemli ve tecrübeli bir aktör olarak sistemi değiştirmeye öncülük edebilecek ve küresel sistemi kendi lehine dizayn edebilecek müttefikler bulabilecektir (Ulutaş, 18.03.2014). Bu durum aynı zamanda Davutoğlu'nun (2014) Türkiye'nin oyun kurucu olarak söz konusu bölgelerde daha aktif bir rol üstlenmesi tavsiyesinin hayata geçirebilme imkânı yaratan bir fırsattır (BBC News Türkçe, 13.09.2019).

Tunus, Libya, Bahreyn, Cezayir, Ürdün, Yemen, Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında gerçekleşen ayaklanmalar, protestolar ve çatışmalar Türkiye'nin hem iç hem dış politik gündeminin de belirleyicisi olmuştur. Ancak AK Parti hükümetinin bölge politikasına müdahil olmak istese de, ABD tarafından desteklenmesine rağmen, örneğin Paris'teki Libya'ya müdahalenin tartışıldığı konferansa davet edilmemiştir. Daha açık ifadeyle bu dönemde hegemon güçlerin bölgeye yönelik politikasında Türkiye'nin yeri tartışmaya açık bir pozisyonundadır. Buna rağmen Türkiye Orta Doğu'nun demokratikleşmesi için rol model olma görevini ısrarla sürdürmeye çalışmıştır. Diğer yandan hegemon güçlerin Orta Doğu'yu etnik ve mezhepsel çatışmalar ile şekillendirmek istemesi Türkiye için krizi fırsata çevirme alanı da yaratmıştır. Libya'da Batılı hegemon güçlerin kontrolü

ele geçirmesiyle kaçırılan fırsatı Suriye’de ele geçirmek istemiş ve Suriye’de gerçekleşmesi muhtemel rejim değişikliğinde söz sahibi olabilmek ve bölgedeki payı kaybetmemek için aktif siyaset izlemiştir. Suriye konusunda Türkiye’nin ABD nazarında iki önemli avantajı vardır: Suriye devlet başkanı Beşar Esad ile Tayyip Erdoğan’ın yakın ilişkileri ve Suriye ile Türkiye’nin sınır komşusu olmasıdır. Böylece ABD doğrudan aktif olmadan Türkiye aracılığıyla Suriye’de rejimin değişmesini ve İran’ın Akdeniz ve Lübnan ile bağlantısını kesmesi sağlayabilecektir (Uzgel, 2013: 332). Dolayısıyla Orta Doğu’daki vekâleten savaşlar yoluyla bölgeye yeniden şekil verme konusunda söz sahibi olma şansı ortaya çıkmıştır. Bu fırsatı AK Parti yönetimi “bölgede oyun kurucu” aktör olarak isimlendirip özellikle iç politikada sıklıkla seçim stratejisi olarak kullanmıştır. Söylemin, güç hiyerarşisine dayanan önemli bir erkeklik söylemi olduğunu belirtmek gerekir.

Oyun kurucu aktör olmak başka bir ifadeyle bölgedeki ülkelerinin rejimleri, yönetimlerini etkisiz sayıp kendinin veya ortaklarının inisiyatifiyle yeni bir dizayn oluşturmayı hedeflemek pek çok yöntemle yapılabilmektedir ve her bir yöntem bölgedeki erkekliği yeniden üretmeye yardımcı olmaktadır. Askeri işgal bu yöntemlerin en bilineni ve erkekliğin en açık gösterildiği şeklidir. Günümüzde sebebi her ne olursa olsun doğrudan askeri işgal eylemi büyük tepki yarattığından bu yöneme çok daha az başvurulmaktadır. (Örneğin İsrail’in işgalleri, ABD’nin Irak’ı işgali örnek gösterilebilir). Diğerleri ise çokuluslu şirketlerle başlayan küreselleşme faaliyetleridir. Çokuluslu şirketlerin ortaya çıktığı yıllara tesadüf eden istikrarsızlaştırma-destabilizasyon kavramı yani bir ülkeyi yaşanmaz hale getirmek bu bağlamda dizaynı kolaylaştırmaktadır. Ancak dışarıdan ne kadar müdahale ya da provakatif eylem olursa olsun içerideki zemin uygun değilse hem askeri işgal hem de küreselleşmenin getirdiği destabilizasyon başarılı olamaz. Bu bağlamda Orta Doğu bölgesi oldukça elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Bilgi ve para akışının sınır tanımadığı küresel çağda Facebook üzerinden mobilize olan Arap gençlerin kendi hükümetlerine karşı kitleler halinde ayaklanmalarının nedeni nedir sorusuna Krajeski (14.02.2011) yaptığı görüşmelere dayanarak belki de genç erkekler arasındaki iş olanaklarının yetersizliğidir yanıtını vermektedir. Çünkü bu yetersizlik cinsiyet rolleri bakımından da bir engellenmişlik yaratmaktadır. Öyle ki aile reisi olmak, eve ekmek getirebilmek zorlaştıkça toplumda erkeklik krizi yaşanmaktadır.

Arap Bahar'ı henüz başlamadan Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası kapsamında Suriye ile ilişkiler geliştirilmiştir. Yurtdışı Türkler ve Akraba toplulukları (YTB), Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Gülen'in Türk okulları, şirketleri, müteahhitleri ve hatta TOKİ'nin faaliyetleri ve yatırımları olarak bölgede etkinlik göstermiştir (Oran, 13.02.2020). Bu dönem aynı zamanda Başbakan Erdoğan'ın “*Kardeşim Esad*” dönemine de denk gelmektedir. Suriye ile geçmişteki kötü ilişkiler düzeltilmiş, ticari, siyasi birtakım ortaklıklar gerçekleştirilmiştir. Fakat Arap Baharı'nın Suriye'ye genişlemesiyle birlikte tüm bu iyi ilişkiler hızlı bir manevrayla tersine dönmüştür. Türkiye'nin “yumuşak güç” meselesi geride kalmış, bölge ve küresel siyaset daha hipererkeksileşen güç ve güvenlik arayışlarına imkân vermiştir. Arap Baharı öncesindeki politikaların sürdürülemeyeceğini anlayan ve liberal küresel düzende hegemonik erkeğin izinden giden AK Parti yönetimi ise bu kez ikinci yöntem olan askeri müdahaleye başvurmuştur (Timur, 2014:140). Esad'ın ateşkes çağrılarına olumsuz yanıt vermesi ve bazı siyasi taleplere uyarak ülke içindeki muhalefeti yatıştırması Suriye'deki rejimin tıpkı Mısır'da olduğu gibi Müslüman Kardeşlerin yerini alabileceği endişesine neden olmuş ve bu nedenle AK Parti hükümeti Suriye'de hem Müslüman kardeşleri hem de Suriyeli muhalif Özgür Suriye Ordusunu açıktan desteklemeye başlamıştır (Demirtaş-Bagdonas, 2014: 3). Ancak, Türkiye'nin, Suriyeli muhalifleri Türkiye içindeki kamplarda eğitip savaşmak üzere Suriye'ye gönderdiği yönünde çıkan haberler ve ülkeye giren silahlı muhalifleri desteklemekle suçlaması iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır (BBC News Türkçe, 05.08.2012 ve Deutsche Well, 10.04.2012). Kriz, Haziran 2012'de Suriye tarafından düşürülen Türk F-4 uçağı ile de derinleşmiştir (CNN Türk, 23.06.2012). Suriye'den uçağın hava sahalarını ihlal eden kimliği belirsiz bir uçak olduğu ve meşru müdafaa yapıldığı açıklamaları gelse de Türkiye olayın uluslararası hava sahasında gerçekleştiği iddialarıyla olayı NATO'ya taşımıştır (BBC News Türkçe, 24.06.2012). NATO'nun desteğinden sonra Erdoğan Suriye'yi haydut devlet olarak tanımlamıştır (Hürriyet Daily News, 27.06.2012). Suriye'nin Türk uçağına yönelik yapılan hamle Türk otoritesine yapılan bir meydan okuma olarak algılanmış ve bunu “nasıl cüret edersin” söylemi desteklemiştir (Demirtaş-Bagdonas, 2014: 10). Suriye tarafından atılan top mermileri sonucunda 5 kişinin şehit olması haberi üzerine Suriye ile savaş gündeme gelince Erdoğan'ın tezkereye hayır diyen muhalefete “*zalim Esed'in yanında*

mısın?” “Bu milletin bu noktadaki hassasiyetini kimse test etmeye kalkmasın” sözleri bu kez CHP üzerinden yine Esad’a yönelik benzer söylemi tekrarlamaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 07.10.2012). Esad’a yönelik sert sözlerin de bu tarihten itibaren dozunun arttığını söylemek mümkündür. *“Ey Beşar Esed, vallahi bunun hesabını vereceksin. Başkalarına gösteremediğin cesareti, ağzında emzik olan kundaktaki bebeğe göstermenin bedelini çok ama çok ağır ödeyeceksin”* şeklindeki sözleri Erdoğan’ın eril dilinin ve tarzının da belirgin bir örneğidir (Hürriyet Gazetesi, 05.05.2013).

Erdoğan’ın “Ey Esed” çıkışı bir meydan okumadır. Erdoğan, bu ifadeyi bazen muhalefete bazen dış politik aktörlere yönelterek “hodri meydan” bağlamında kullanmaktadır. Bunun yanında Erdoğan’ın eril jargonunda açık bir tehdidi imleyen “hesap verecekseniz” ifadesine de konuşmalarında sıklıkla rastlanmaktadır. Bu bağlamda *“Allahtan başka kimseye hesap vermem”* dustürünü şiar edinmiş ve her fırsatta yineleyen Erdoğan’ın Beşar Esad’tan hesap sorması bir üstünlük mücadelesindeki güç göstergesidir (Haberler.com, 09.06.2013). Erdoğan ve yönetiminin Suriye politikası dönemin Türk dış politikasını da özetlemektedir. Üstünlük mücadelesini neo-Osmanlıcılık üzerinden kurmaya çalışan Erdoğan Suriye’ye yönelik erkeklik söylemlerinde iki konuyu öne çıkarır: İlki, Suriye’de yaşanan iç savaşı tarihsel ve coğrafi, kültürel ve akrabalık bağlarından dolayı bir ulus devletin iç meselesi olarak görmek istemez²⁴. Diğeri de bir zamanlar Osmanlı Devleti’nin vilayeti olan Şam’ı, hala öyleymiş gibi bir algı yaratarak emperyal-fetihçi zihniyeti devam ettirme arzusunu gösterir (Yeniçağ Gazetesi, 10.06.2011). Erdoğan’ın *“En kısa zamanda Şam’a gideceğiz. Emevi Camiinde namaz kılacağız”* ifadesi bu düşüncenin dile yansımalarının bir örneğini göstermektedir (Youtube, 19.08.2022).

Suriye ile yaşanan problemlerden sonra Erdoğan pek çok konuşmasında Beşar Esad’tan bahsederken “katil” ya da “diktatör” ifadesini kullanmıştır (Youtube, 05.04.2017, Milliyet Gazetesi, 06.03.2012, NTV, 09.09.2011) Böylece Schmitzen manada bir dost-düşman ayrımı üzerinden düşmanı katil, gaddar, barbar

²⁴ Erdoğan: *“Biz Suriye konusunu bir dış mesele olarak, bir dış sorun olarak görmüyoruz. Suriye meselesi bizim bir iç meselemizdir. Çünkü bizim Suriye ile 850 kilometre sınırımız var, akrabalık, tarih, kültür bağlarımız var. Dolayısıyla burada olanlar bitenler, bizim asla seyirci kalmamıza fırsat vermez. Tam aksine oradaki sesleri duymak zorundayız, duyuyoruz ve tabii ki gereğini de yapmak durumundayız.”* (Birgün Gazetesi, 08.08.2011).

olarak nitelendirip hiper-erkeksileştirmektedir. Esad rejimini itibarsızlaştırılarak eleştirmektedir. Erdoğan'ın sistemi dönüştürmede gerekli meşruiyeti sağlamasında ise Esad rejiminin Suriye halkına yönelik sürdürdüğü politika yardımcı olmuştur. Dolayısıyla böyle nitelendirilen bir lidere savunmasız bir halkın kaderi emanet edilemeyeceğinden erkeklik koruma mantığı ile savunmasız halkın yeni lideri, koruyucusu ve sesi olma misyonunu üstlenilmektedir. AK Parti hükümetinin bu misyonun bir uzantısı olarak aynı zamanda Batı tarafından Orta Doğu'nun sürekli olarak tehlike ve güvenlik konularıyla yan yana getirilmesi ve bir korku kültürünün yerleştirilmeye çalışılması imajına katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Türk hükümeti bir nevi küresel hegemonik ilişkilere de meşruluk kazandırmaktadır. Devletler hiyerarşisinde güçlü devletin zayıf devletten üstün olması (daha önce postkolonyal erkeklikte belirtildiği gibi) ve güçlü devletin de zayıf devletin halklarını koruma sorumluluğunu başka bir bakış açısıyla beyaz adamın işgal yoluyla da olsa koruma misyonunu pekiştirir.

3.1.1 Ontolojik Güvensizlik Üzerinden Erillik Üretimi

Ontolojik güvensizlik kavramı, özellikle 2000li yıllarla birlikte Eleştirel Güvenlik Çalışmaları kapsamında Uluslararası İlişkiler disiplinde yer almıştır. İnsanların güvenlik içinde bulunma arzusunda olduğu gibi devletlerinde tanınma, istikrarlı ve tutarlı olma şeklinde ihtiyaçları vardır ve buradan hareketle belirsizlikler, bilinmezlikler güvensizlik durumunu tetiklemektedir (Rumelili ve Adısonmez, 2020:25). Zarakol, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin yerini aldığından bu yana Batıyla ilişkilerinde hiyerarşik ilişkiyi değiştirme ve yerleşik devletler topluluğuna katılma arzusunun var olduğunu ve bu şekilde Türkiye'nin kendisini ontolojik açıdan güvende hissedebileceğini ifade etmektedir (Zarakol, 2011: 156-157). Bu arzu Türkiye açısından çoğu kez dış politikada uyumlu olma ve iş birliğini getirmiştir. Ancak Türk siyasal tarihindeki bazı krizlerde, ambargolarda görülebileceği gibi iş birliğinin mümkün olmadığı durumlar da söz konusu olmuştur. 2014 sonrası, özellikle Arap Baharı'nın etkili ve sarsıcı sonuçları bazı durumlarda Türkiye'yi uluslararası ittifaklarda olmasına rağmen dış politikada yalnız hissettirmiştir. Bu durumda Batıya yönelik şüpheciliği ve ontolojik güvensizlikleri yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla 2014 sonrası dönem, AK Parti'nin özellikle Batıya yönelik ontolojik güvensizliklerinin daha da arttığı ve eril tansiyonun daha da yükseldiği bir dönemdir. Tezin bu bölümünde Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarını betimsel analize tabi tutmak koşuluyla 2014 sonrası

dönemde söz konusu güvensizlik durumunu tetikleyen bazı siyasi gelişmeler incelenecektir.

Beşar Esad'ın müttefikleri olan Rusya, İran ve Hizbullah'ın yardımıyla yavaş yavaş üstünlüğü ele geçirmesi Türkiye'yi içinden çıkılması zor durumlarla karşı karşıya bırakmıştır (Barkey, 2021: 178). Suriyeli Kürtlerin siyaset sahnesine çıkması, mülteci sorunu ve Batılı uluslararası örgütlerin bu sorunları engellemede Türkiye açısından önemli bir performans geliştirememesi gibi sonuçlar bu bağlamda güvensizliği de tetiklemiştir. Bu bölümde söz konusu gelişmeler Erdoğan'ın konuşmalarının betimsel analizi ile destekleyerek açıklanacaktır.

Suriyeli Kürt nüfusun akrabalık bağlarından, coğrafyanın yakınlığından dolayı Türkiyeli Kürtlerle olan ilişkilerinin Türkiye için bir tehdit olabileceği durumu Batıya yönelik güvensizliğin ilk örneğini oluşturabilir. Suriyeli Kürtlerin PKK ile iş birliği yapabileceği ya da Esad hükümetinin Kürtleri bir koz olarak kullanabileceği varsayımları Türkiye için önemli bir güvenlik tehdidi iken; ABD bu konuda benzer kaygıları taşımamıştır. Barkey'e göre (2021), ABD için bölgede Kürtlerden daha ciddi tehdit oluşturan grup radikal İslamcılardır. 2014 yılında IŞİD, Kuzey Irak ve Suriye'de buna Musul dâhil da olmak üzere geniş bir alanı ele geçirip, Türkiye ve Suriye arasındaki sınırda yer alan Kobani'yi tehdit eder hale geldiğinde Obama yönetimi Türkiye'den yardım talep etmiş ve AK Parti yönetimi de bölgedeki Kürt sorununu önceleyerek bu yardımı reddetmiştir. Bunun üzerine ABD, PKK'nın Suriye kolu olarak bilinen PYD'yi silahlandırarak, eğitmiştir (Barkey, 2021: 179). PYD, ABD'nin desteğiyle Suriye'de IŞİD'ı geriletirken, Erdoğan yönetimi de Türk ordusu ve bölgedeki rejim muhalifi müttefikleri yardımıyla Suriye'nin Kürt yerleşim bölgelerine iki askerî harekâta girişmiştir. Bunlardan ilki (2018) Afrin, Halep bölgesindeki YPG'yi (PYD'nin silahlı kolu) Afrin'den atarak sınırları güvenceye almak için Zeytin Dalı Harekâtı, diğeri ise ABD'nin doğuya çekilmesinin yarattığı fırsatla Resulayn Tel Abyad'da Suriye Kürdistan'ında bulunan YPG güçlerini sınırlardan uzaklaştırmak amacıyla yapılan (2019) Barış Pınarı Harekâtıdır. Ancak bu harekâtlar Kürtlerin evlerinden çıkarılıp bölgenin Araplaşmasını da beraberinde getirmiştir (Barkey, 2021: 179). Dolayısıyla Arap Baharı öncesinde yumuşak güce dayalı barış ve istikrarı sağlama konusunda hevesli ortam yerini yeniden sıcak çatışmalara ve militarize olmuş bir güvenlik anlayışına bırakmıştır. Eylemlerdeki bu hipererkeksilik söyleme; ötekileştirme, şeytanlaştırma ve tehdit etme şeklinde yansımıştır. Türkiye'nin bölgedeki

lkelerinin “ağabeyi” olma durumunu sürdürme isteği Ŗartlar deĖiŖmesine rağmen devam edince ve özellikle Mısır ve Suriye’deki otoriter rejimleri ortadan kaldırma konusunda ısrara dnŖnce Batılı koalisyonun içindeki bazı ayrılıklarla yzleŖmek zorunda kalmıŖtır (Aktürk, 2017: 88). Erdoğan’ın “*Ey Esed...*” ile baŖlayan sözleri Türkiye’yi bölgede yalnız bırakan Batılı müttefiklerini de içine alarak geniŖlemiŖtir. PKK’yı terör rgt kabul eden ancak PYD ve YPG’yi terör rgt kabul etmeyen ABD’ye yönelik Erdoğan’ın Ŗu cevabı müttefikler arasında anlaŖmazlıkları ve eril tansiyonun bir örneğini oluŖturmaktadır:

“Biz Amerika’ya diyoruz ki, ‘Bu terör örgütüdür.’ Amerika’nın yetkilileri kalkıyor, ‘Hayır, biz onları terör rgt olarak görmüyoruz.’ Ey Amerika, size kaç kere söyledim, siz bizimle mi berabersiniz, yoksa bu terör rgt PYD’yle, YPG’yle mi berabersiniz? Ey Amerika, ne PKK’yı bize tanıtabilirsiniz, ne PYD’yi bize tanıtabilirsiniz, ne de YPG’yi tanıtabilirsiniz; bunları gayet iyi biliriz, DAES’i de biz biliriz, bunları da biz biliriz. Ama siz bunların hiçbirini bugüne kadar tanıyamadınız, tanıyamadığınız için bölge kan revan içinde, kan gl halinde. Bu nasıl ortaklık, anlamak mümkün değil. Defalarca söylememize, anlatmamıza rağmen karŖımızda susuyorlar, gıyabımızda ‘Biz böyle bakmıyoruz bunlara’ diyorlar, bu nasıl anlayıŖtır?” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10.02.2016).

Erdoğan’ın yukarıdaki ifadelerindeki ‘bu nasıl ortaklıktır?’ sorusu Amerika’ya olan güvensizliğin hissedildiği doğrudan bir ifadedir. Bu güvensizlik hali içerisinde Erdoğan’ın konuŖmalarında sıklıkla ‘biz biliriz’ kalıbı karŖımıza çıkmaktadır. Bu kalıp, bazı konuŖmalarında ‘size soracak değiliz/sizden öğrenecek değiliz’ Ŗeklinde de kullanılmaktadır. Yukarıdaki konuŖmasında Erdoğan’ın Orta Doğu bölgesiyle olan coğrafı yakınlık, organik bağlar gibi nedenlerle bölgenin ağabeyi olma rolünü gemiŖten bu yana sürdürdüğünü hatırlatır ve suçlayıcı, agresif bir dille Orta Doğu’da yaŖanan vahŖeti Amerika’nın bölgenin dinamiklerini anlayamamasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bunu yaparken de meydan okumacı ve ses tonunun yükseldiği bir eril retorik kullanmaktadır. ‘Eyy’ ile baŖlayan ifadeleri kızgınlığını ve öfkesinin yansımasıdır. (Bakınız Türk, 2014). Erdoğan’ın aŖaĖıdaki ifadeleri de benzer suçlayıcı eril dili yansıtmaktadır:

“Neredeyse 40 yılı bulan terörle mücadelemiz sırasında da müttefiklik ruhuyla asla baĖdaŖtıramayacaĖımız pek çok durumla karŖılaŖtık. Ülkemiz talep ettiğinde 40 dereden su getirilen silahlar DEAŖ’la mücadele kisvesi

altında Suriye'deki teröristlere binlerce tır ve uçak seferi ile teslim edildi. Vatandaşlarımızın can güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiğimiz sınır ötesi harekâtlarda sözde dostlarımız bizi zaafa düşürmek için ellerinden gelen her şeyi yaptı. Terör örgütünün elebaşları meşru bir siyasetçi gibi kırmızı halı serilerek en üst düzeyde ağırlandı. Bugün de benzer adımların atılmaya devam ettiğini görüyoruz. Ülkemize yönelik sergilenen bu ikiyüzlülükleri esefle takip ederken, kendi hazırlıklarımıza da hız veriyoruz.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 08.07.2021).

Erdoğan'ın karşı tarafın hamlelerine yönelik hazırlıklar içerisinde olduklarını belirten açıklamalarıyla bölge siyasetinin uzlaşım ya da iş birliğinden ziyade şiddet, savaş gibi daha eril bir yöne geçiş yaptığını da ifade etmektedir.

Türkiye için Batıya yönelik güvensizliği arttıran ikinci sorun ise mülteci krizidir. Suriye'de iç savaş hızla büyüyünce, kitlesel göçlere de neden olmuştur. AK Parti hükümeti “açık kapı politikası” ile Suriyeli savaş mağdurlarına Türkiye'nin sınırlarını açmıştır. Sınır bölgelerinde mülteciler için kamplar kurulmuş ve geçici olarak kalacakları varsayılarak şu ana kadar hukukta bir benzerine rastlanmayan “misafir” statüsü ile ülkeye kabul edilmiştir. Bu dönemde AK Parti hükümetinin açık kapı politikası insani nedenlerle ve koruma sorumluluğu ile gerekçelendirilmiştir (Özerim, 2018: 9). AK Parti hükümetinin göç politikası ve özellikle başlarda uyguladığı açık kapı ve mağdurlar için mülteci kampları Batı tarafından da olumlu karşılanmış ve takdir görmüştür. Bu göç politikasını araçsallaştırıp bir yumuşak güç olarak kullanmak isteyen iktidar partisinin öngörüsü kısa sürede yanlış çıkınca alternatif yollar denenmiştir. Sürgünler uzadıkça ve kentlerde yaşamaya başlayan mülteci sayısı kamplarda yaşayanları geçince mültecilere “geçici koruma statüsü” verilmiştir. Buna göre mültecilerin sağlık, eğitim sistemlerine, işgücü piyasalarına erişimi güçlendirilmiştir ve ayrıca geçici koruma kimlik belgesiyle yabancıların kayıt altına alınması amaçlanmıştır (İçduygu ve Millet, 2016: 4). 2015 yılından sonra Avrupa ülkelerine düzensiz göçlerin artması ve Akdeniz'de mültecilerin pek çok mağduriyet yaşamasıyla mülteci konusu Avrupa gündemine daha çok yer işgal etmiştir (Özerim, 2018: 9). 2016'ya gelindiğinde düzensiz göçü sınırlamak için bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmanın genel olarak şartları şu şekildedir: Bu tarihten sonra Türkiye üzerinden Yunan adalarına gelen tüm yasadışı göçmenler geri gönderilecek ve Türkiye'ye dönen her Suriyeli yasadışı göçmen için de Türkiye'den bir Suriyeli mülteci AB'ye

yerleştirilecektir. Buna karşılık 2016 yılının sonuna kadar Türkiye'nin belirtilen şartları sağlama koşuluyla Türk vatandaşlarına vize serbestliği ve 3 milyar avroluk (daha sonra 6 olacak) mülteci mali yardımını öngörülmüştür (Özerim, 2018: 10). Anlaşma, sürdürülebilirliği konusundaki şüpheler, etik normlara uygunsuzluk ve mülteci krizinin gerçek nedenleri görmezden gelerek Türkiye'yi Avrupa'ya düzensiz göç akışını kesmek için bir tampon bölge olarak kullanılması konusunda eleştirilmiştir (Özerim, 2018: 10). Uluslararası güç hiyerarşisinde stratejik derinlikteki merkez, pivot ülke tahayyülünden ne denli uzaklaşıldığını ve tampon ülke haline geldiğini, bu bağlamda güç hiyerarşisinde geriye düşüp, küresel rol alma hedefinden mecburi bir sapma yaşandığına odaklanmak yerine AK Parti hükümeti özellikle iç kamuoyuna paternalist-popülist bir yaklaşımla milyonlarca mülteciye ev sahipliği yapmayı "kurtarıcı" imgesiyle ilişkilendirmiştir.

"Mazlumlara yardımda dünyada değerli kardeşlerim, bir numarayız, birinci sırada biziz. Öyle zannetmeyin Amerika, Batı filan değil, bir numara biziz. Dünya beşten büyüktür derken de herkes için daha adil bir dünya mümkün derken de inancımızın bize emrettiği bu anlayışımızı ifade ediyoruz. (...) İşte Yunan feribotlarından denizlerdeki o masum zavallı insanları nasıl Ege Denizi'ne gömdüklerini, nasıl Akdeniz'e gömdüklerini izliyoruz değil mi? İzliyoruz. Peki, dünyanın sesi çıkıyor mu? Hayır. Bizim fırkateynlerimiz koşuyor onlara ulaşıyor ve onları denizden kurtarıyor, çünkü biz Müslümanız ve Müslümanlığımızın gereğini yerine getiriyoruz." (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 04.10.2022).

Yukarıdaki konuşmasına Mehmet Akif Ersoy'un "*Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim/ Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim! /Adam aldırma da geç git diyemem, aldırırım.*" dizeleriyle başlayan sözleri Erdoğan'ın Batıya olan güvensizliğin başka bir örneğini oluşturmaktadır. Özellikle masumlar dediği kadınlar ve çocukları, kendi jargonunda en savunmasızları, ilahi bir misyonla (Müslümanlığın gereği olarak) eril koruma mantığı içerisinde savunmaktadır.

Kurtarıcı rolü, yalnız mültecileri terör ve şiddetten kurtarmakla kalmaz aynı zamanda Avrupa'yı da kitlesel göçten kurtarmaktadır. 2016 yılı sonu itibarıyla kayıt altına alınan 1.323.054'ü kadın, 1.511.387'si erkek olmak üzere 2.834.441 Suriyeli yabancı olduğu bilinmektedir ki bu sayı Avrupa'da orta büyüklükte pek çok devletin neredeyse toplam nüfusu kadardır (2016 Türkiye Göç Raporu: 76). İbrahim Kalın'ın dediği gibi "*Türkiye belki dünyanın en zengin ülkesi değildir ancak en çok*

mülteci barındıran ülkesidir” (SETA, 17.03.2021). Dolayısıyla üstlenilen bu sorumluluk hem Türkiye’nin gücünü güç hiyerarşisinde yükseltmektedir hem de onu geleneksel güçlü aktörlere göreli olarak konumlandırmaktadır (Tolay, 2016: 142). Neoliberal hegemonik düzende güçlü devletlerin yalnızca güçleri koruma ve genişletme değil aynı zamanda ortak iyi, barış gibi değerler üzerine de sorumlulukları olması gerektiği varsayımından hareketle AK Parti’nin mülteciler konusunda aldığı inisiyatif ile sadece sorumlu güçlü aktörlerden beklenen işleri yapmakla kalmadığını aynı zamanda onlardan daha iyi yaptığı iddiasıyla koruyucu-kurtarıcı erkekliğini pekiştirmektedir (Tolay, 2016: 144). Tolay’ın (2016: 144), *“Türk aktörlerin daha fazla Avrupalı olduklarını ileri sürmekten gurur duymaları”* şeklinde ifade ettiği durum burada da karşımıza çıkmaktadır. AB’nin üye ülkeleri dayanışma ve ortak sorumluluk ilkelerine uygun hareket etme çağrısı yani *“daha Avrupalı bir yaklaşım”* vurgusunun pratikte karşılık olmayınca hatta AB’nin felsefesine rağmen Schengen’in dondurulması, ulusal sınırlara çitlerin çekilmesi, Akdeniz’de botlarla, karada kamyon kasalarında Avrupa’ya geçmeye çalışan mültecilere yönelik yaşanan trajik olaylar yaşanınca AK Parti’nin sorumlu kurtarıcı rolü daha da desteklenmiştir (Yılmaz-Elmas, 2020: 169). Erdoğan’ın konuşmalarından bir örnek vermek gerekirse,

“Dün Suriye’de, bugün Ukrayna’da evlerini, hatta bir kısmı vatanını terk etmek zorunda kalan milyonların neler yaşadıklarını, neler hissettiklerini, nasıl bir çaresizliğe sürüklendiklerini hep beraber görüyoruz. Bakan, Ukrayna’dan 200’e yakın yetimi ve öğretmenlerini birlikte ülkemize aldık ve kendilerine ülkemizde ev sahipliği yapacağız, bunlar yetim yavrular. Kolay değil, kadınlar evlatlarıyla beraber ellerinde valizleri oralardan çıkıp ta buralara kadar geliyorlar, Polonya’ya geçiyorlar, Macaristan’a, Romanya’ya, buralara geçiyorlar, bunlar kolay değil. Şunu çok açık, net söylüyorum: Ülkemize sağladığımız en büyük kazanım, milletimize verdiğimiz en büyük hizmet, Türkiye’yi işte böyle bir duruma düşmekten kurtarmış olmamızdır. Üstelik bununla da kalmadık, ülkemizi tüm mazlumların ve mağdurların sığınağı haline getirdik, toplam 5 milyon, Suriye’den, Irak’tan, Afganistan’dan, oralardan gelenler.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 28.03.2022).

Nitekim Avrupa sorunu çözmek ve göçü durdurmak için Türkiye’ye yönelmiş ve Türkiye ile bağımlılık ilişkisi kurmuştur. Bu bağımlılık ilişkisi de Türkiye’nin rekabet içinde olduğu ülkelere karşı elini yükselttiğinden dış politikada

daha agresif bir hal almıştır. AK Parti hükümetinin agresif tutumu ve eril siyasal söylemi önce Baas rejimini ve Beşar Esad'ı itibarsızlaştırmak için kullanılmıştır. Sonra da mülteci krizinin sorumluluğunu ahlaki çöküntü içinde olduğunu ve kendi değerleriyle çeliştğini iddia ettiği Avrupa'ya, BM'ye yöneltmiştir. Kreuer'ın dediği gibi “Batının liberal demokrasilerini düşmanlaştırmak” giderek daha başarılı bir meşrulaştırma stratejisi olarak kullanılmıştır (aktaran, Barkey, 2021: 183). Erdoğan'ın aşağıdaki birkaç konuşmasından yapılan alıntı, bu duruma örnek oluşturmaktadır:

“Sınırlarını tel örgülerle kapatıp, geçmeye çalışan herkesi ölümle tehdit eden bir medeniyetin geleceği olamaz. Sınırlarına giren göçmenlerin, ziynet eşyalarına, hatta çocuklarına el koyan, onları din değiştirmeye zorlayan bir medeniyetin insanlığa söyleyecek sözü kalmamış demektir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 18.12.2017).

“Batının sadece göçmen korkusuyla söyledikleri süslü sözler gerçek hayatta somut karşılık bulmuyor. Bize ne diyorlar? Kapıları açmayın. Peki, aylar önce ne dedim kendilerine? Eğer bizimle yük paylaşımına girerseniz bu kapıları açarız. Ama bunlar sandılar ki biz latife yapıyoruz, şaka yapıyoruz, şimdi kapılar açılınca telefon üstüne telefonlar gelmeye başladı. Kapıları şimdi kapatın diyorlar; bitti artık o iş, o iş bitti. Şimdi Batı hesap verecek. Nereye? Dünya Yüksek Mülteciler Komiserliğine. Niye? Çünkü mültecilere şu anda takındıkları tavır; şu anda mültecilere gaz bombası atmak suretiyle yıldırmaya çalışanlar bunun uluslararası camiada da hesabını vermek zorunda kalacaklar.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 04.03.2020).

“O, 3-5 yaşındaki yavruları görüyorsunuz değil mi? O, Yunanistan sınırına doğru giderken o tarlalar içerisinde herhalde ekranlarda izlemiştinizdir, düşe kalka o, 3 yaşındaki yavrunun nasıl sınıra doğru yürüdüğünü herhalde izlemiştinizdir. Ben torunuma da onu gösterdim, bak dedim yavrum, bak senin gibi. Ama bak düşüyor kalkıyor, düşüyor kalkıyor. Niye biliyor musun dedim, o kötü amcalardan kurtulmak için. Ortada böyle bir zulüm var, böyle bir zulüm var. Tabii o da bana soruyor, bunlar kötü amcalar mı? Evet, oğlum, bunlar kötü amcalar, bunu yaptılar. İnanın ellerinden gelse onları bile süngülerler. Bunlarda vicdan yok, bunlarda insaf yok, bunlarda insanlıktan nasibini almak yok. Ey Yunanistan, ya bu insanlar sende gelip

kalmayacak ya, senden gelip geçecek ve Avrupa'nın bir başka ülkesine gidecek, niye rahatsız oluyorsun? (...) Tabii vicdanları nasır tutmuş bir dünyanın 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü kutlaması, kelimenin tam anlamıyla riyakârlıktır. Terör örgütünün katlettiği kadınları, çocuk yaşta ailelerinden kopartarak, her türlü istismarı yaptığı ve ölüme sürdüğü kız çocuklarını görmeyenlerin 8 Mart kutlaması yapması riyakârlıktan da öte bir durumdur.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 08.03.2020).

Erdoğan'ın farklı zamanlarda gerçekleşmiş yukarıdaki üç konuşmasında masumlara yönelik olarak hem eril koruma mantığının hem de Batıya yönelik güvensizliğinin altı çizilmektedir. Türk siyasetinde benzer bir kaygıyla Batı daha önce de pek çok siyasi tarafından eleştirilmiştir. Ancak, kullandığı ifadelerde de görüleceği gibi Erdoğan'ın hesap soran, suçlayan, meydan okumacı ve öfkeyi içeren kendine has üslubu Türk siyaseti için tamamen yeni bir olgudur. Örneğin, “Kapıları açmak” ifadesiyle eril bir tehdit içeren yukarıdaki konuşmasında hesap soran, meydan okuyan, karşı tarafı itibarsızlaştıran ve bunları önceki siyasilerin aksine doğrudan yapan bir liderdir.

Batıya olan güvensizliğin üçüncü nedeni ise BM, AB veya NATO gibi Batılı kurumların sorunları çözmedeki etkisizliği ile ilgilidir. Arap Baharı ile yaşananlar sonrasında Erdoğan'ın “Daha fazla mazlum insan hayatını kaybetmeden, BM sorunlara ağırlığını koymalıdır. Altını çizerek ifade etmeliyim, dünya 5'ten büyüktür.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24.09.2014) çağrılarının karşılık bulmaması ve bunun yanında hem AB hem de NATO üyesi Avrupalı ülkelere farklı ve diğerleriyle kıyaslayınca eşit olmayan muamele yapılması uluslararası siyasetin eril tonunu arttırmıştır. Erdoğan'ın konuşmalarından birkaç örnek vermek gerekirse:

“Ege’de her fırsatta tacizleri ve terbiyesizlikleriyle huzursuzluk çıkartanların sadece maşa olduğunu, asıl mücadeleyi onların gerisindekilerle verdiğini biliyoruz. Doğu Akdeniz’de ülkemizin çıkarlarını baltalamak için kopartılan gürültülerin gerisindeki karın ağrılarının gayet iyi farkındayız. Neredeyse 60 yıldır kapısında bekletildiğimiz Avrupa Birliği’nin bizimle ne demokratik, ne ekonomik standartları mukayese edilemeyecek ülkeleri üye yaparken, Türkiye’yi dışarıda bırakmasının sebebini de çok iyi biliyoruz. Ülkemize yönelik tehditlerin zirveye çıktığı bir dönemde ihtiyacımız olan desteği vermeyen NATO’nun çok daha hafif gerekçelerle nerelere güç aktardığını elbette görüyoruz. DEAŞ bahanesiyle bölgemiz kana ve ateşe

bulanırken, bu örgütle gerçek ve en etkin mücadeleyi yürüten Türkiye'ye gözlerini ve kulaklarını tıkayanların riyakârlığının en yakın şahidi biziz. Dünyanın dört bir yanında ve özellikle de sınırlarımız dibinde teröristlere bilabedel yağdırılan silahları bize parasıyla satmayanların niyetlerinden hiç şüphesiz haberdarız.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 31.08.2022).

“Bu Batıya güven olmaz. Batının alacaksan ilmini alırsın, sanatını alırsın, ama siyasette Batının siyasetine güven olmaz. Bunlar bizi Avrupa Birliği'nde bile işte sene 63, o günden bugüne ne yapıyorlar? Hâlâ oyalıyorlar. Ne zaman başladı? Aslında 59'da başladı, ama o gün bugün hep oyaladılar. Niye? Ya bunlarda yalan aman Yarabbi, almış başını gidiyor. Dürüstlük yok bunlarda. Dürüstlük bizim milletimizde var.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 11.06.2022).

“Avrupa Birliği'nin şeffaflık sorunu olan ülkeleri Türkiye'nin önüne koyarak uyguladığı çifte standardın gerisindeki niyet açıkça ortadadır. Türkiye olarak bugüne kadar mücadelesiz hiçbir kazanım elde etmedik. Anlaşılan o ki, bu süreçte de zaten hakkımız olan hususları mücadele ederek adeta söke söke alacağız”. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 05.07.2020).

Batılı kurumlara olan güvensizliğini ifade ettiği yukarıdaki konuşmalarında Erdoğan'ın söz konusu kurumları dürüst (sözünün eri) olmama, oyalama (açık ve samimi olmama), adil davranmama gibi ithamlarla eleştirmektedir. Daha önceki konuşmalarında sıklıkla gördüğümüz 'biz biliriz' ifadesinin başka bir örneğini yukarıdaki konuşmasında da görülmektedir. Türk'ün sözleriyle “Erdoğan'ın kendi kişiliğinde somutlaştırdığı kolektif bir bilen özne olma” hali onun aynı zamanda tecrübelerine, yaşanmışlığına da denk düşmektedir (Türk, 2014: 380). Bu yaşanmışlık yalnız onun değil Türk siyasal karar alıcılarının da tecrübelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla zaten hakkı olan kazanımlarını yıllar boyunca yapıldığı gibi uzlaşma, iş birliği ile alamayacağının vurgusunu eril bir tondan mücadele ile 'söke söke alırız' şeklinde ifade etmiştir. Bu durum siyasal alanın agresif erilliğinin de bir yansımasıdır.

Özetle bu kısımda 11 Eylül sonrasında hiper-erkeksileşen küresel düzenin devletlerarasındaki hiyerarşisinde Türkiye'nin Batıya dâhil olma arzusunu ve onu eril siyasal alanda “rol model”, “stratejik ortak” veya “işbirlikçi erkeklik” gibi adımlarla bu arzuya yaklaştıracak stratejileri açıklamaya çalışılmıştır. Batının ılımlı İslam çerçevesinde bölgede inisiyatif alan bir ülke olmasına ve aynı zamanda

erkeklik bağlamında bölgenin lideri ve ağabeyi olma arzusuna imkân verdiği Türkiye'nin zaman zaman yaşanan krizlere rağmen bu politikada ısrarı sürmüştür ancak 2014 sonrasında Arap Baharının etkisiyle bölgedeki dinamikler değişmiş ve AK Parti Hükümeti bölgede etkin güç ve ağabey olma arzusunu sürdürürken bölge rejimleriyle geliştirdiği iyi ilişkiler tersine dönmüştür. Bu noktada 2014 sonrasında Batıya yönelik ontolojik güvensizlik üzerinden, Erdoğan'ın konuşmalarının analiziyle sunduğumuz maddi alanda erilliğin tartışıldığı bu bölümde güvensizlik durumu AK Parti ile başlamamış ancak bu dönemde agresif, hesap soran, suçlayan bir eril tonla eril siyasete her dönemkinden daha çok katkı sağlandığı görülebilmektedir. Ancak tüm bu süreç sonunda şunu belirtmekte fayda vardır. Her ne kadar Erdoğan'ın popülist bir lider olarak dili agresif bir erillik içerse de eylemde durumlar değişebilmektedir. Tüm öncülleri gibi AK Parti döneminde de küresel eril sisteme entegrasyonda hiçbir plan değişikliği yaşanmamıştır. Üye olunan uluslararası kurumlar, platformlar ve ittifaklar ile ilişkiler eskisi gibi devam etmiştir. Hatta bunun yanında pek çok yeni girişimde bulunulmuştur. Bu bağlamda bu bölüm sonunda öncüllerine göre Erdoğan'ın eril siyaset dilini ve zaman zaman eril performansları daha aleni kullanan bir lider olsa da Türk dış politikasında bir süreklilik olduğunu ve amacın değişmediğini söylemek gerekmektedir. Ancak yine tüm bu politikalarda görülebileceği gibi Erdoğan, Türk siyasetinde benzeri olmayan bir tavır ve üslupla yeni bir erkeklik profili çizmektedir. Bu profil hem fiziksel hem de sözsel olarak onu hem daha önceki karar alıcılardan hem de karar alıcıların politika uygulama şekillerinden ayırmaktadır. Bu siyaset yapma biçimini ve erkeklik profilini daha sonraki bölümlerde bahsedilecek olan kabadayılığa referansla açıklayabiliriz. Ekşi ve Wood (2019: 740), kabadayılığı Osmanlı döneminden beri mahalledeki kadınları zorbalardan koruyan ve mahallenin huzurunu sağlamakla sorumlu bir erkeklik olarak tarif etmektedir. Erdoğan'da bu tariften hareketle sessiz olanların sesi, koruyucusu ve ağabeyi olma misyonunu üstlenmekte ve bunu da agresif, bazen tehditkâr, öfkeli eril bir söylem ve performans ile yapmaktadır. Türkiye sınırlarını aşan popülaritesi ve erkeklik stili hegemonik erkeklik yolunda önemli bir yol kat ettiğinin de göstergesidir.

3.2 Sembolik Alanda Erkeklik Üretimi

'Milliyetçi-Muhafazakâr Erkeklik' ve 'Popülizm' şeklinde iki başlık altında ele alınacak olan sembolik alanda erkeklik üretimi aynı zamanda bu bölümün ikinci ve üçüncü temasını oluşturmaktadır. Bu bölümde de tıpkı öncekilerde olduğu gibi

Erdoğan'ın Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı resmî sitesinde yer alan konuşmalarından temalarla ilişkili olanların seçilerek betimsel analiz yöntemine tabi tutulmasıyla oluşturulacaktır. Bu bölümün önemli bir özelliği ise milliyetçi-muhafazakâr erkeklik ve popülizmin ötekileştirici gücü sayesinde ortaya çıkan AK Parti'nin idealize ettiği yeni ulusun profilinin tartışılmasına olanak sağlamasıdır. Bu durum aynı zamanda hegemonik erkekliğin de yeni yüzünü oluşturmaktadır.

3.2.1 Milliyetçi-Muhafazakâr Erkeklik

Neoliberal hegemonik erkekliğin çok kültürlülük, demokrasi gibi kavramları ve yumuşak gücün önemini vurguladığı konjonktürde pragmatik bir stratejiyle Turgut Özal, Türki cumhuriyetler ile ilişkilere odaklanarak 'Türklük vurgusu' üzerinden bir erkeklik inşa ederken, Erdoğan'ın neo-Osmanlıcılık yaklaşımında 'Müslümanlık vurgusu' üzerinden bir erkeklik inşasına giriştiği görülmektedir. Jenny White'in (2010) "Müslüman milliyetçiliği" dediği bu anlayışta senaryo, etnik ya da dil temelli bir Türklük yerine kültürel Müslümanlığa dayalıdır. Müslüman milliyetçilik bir çatı kategori olarak AK Parti'nin yeni Türkiye'deki erkeklik profilinin en önemli unsurlarındandır. Bu politikanın uygulanmasında ise erkeklik dili biz/öteki üzerinden inşa edilmektedir. Müslüman milliyetçi neslin inşasını biraz geriye sararak şöyle çerçeveleyebiliriz.

Cumhuriyetin ilk yıllarında medeniyet ve milliyetçilik sütunları üzerinde inşa edilmeye çalışılan ulus devlet inşası Müslüman milliyetçilik yerine Türk milleti fikrine dayalı ve Osmanlı Devleti'nin "Avrupa'nın hasta adamı" imajına dair tüm emarelerde kurtularak yeni bir Türk imajı yaratmayı hedef edinmiştir. Bu hedefe ulaşmak ve ulus devlet sistemini oluşturabilmek için militarist bir anlayışla siyasete güvenlik merkezli yaklaşılmış ve ulus homojen hale getirilmeye çalışılmıştır. Tahayyül edilen homojen prototipin dışında kalanlar güvenlik tehdidi sebebiyle bertaraf edilmiştir. Kemalist rejimden sonra iktidara gelen partiler de –ki bunlar çok büyük çoğunlukla sağ partilerdir- benzer bir güvenlik kaygısının gereği olarak uzun yıllar aşağı yukarı aynı politikaları sürdürmüşlerdir. Ancak Kemalizmin Batılı, pozitivist, laik değerleri benimsemiş hegemonik erkeklik profili aynı kalmamış, dönüşümler geçirmiştir. İktidara gelen sağ partiler başarılı bir ulus inşasının devletin ve milletin organik birlikteliği içerisinde olabileceğini anlayıp, Kemalizmin bu birlikteliğin katalizörü olarak gördüğü milliyetçilik, laiklik ve halkçılık gibi motivasyonlarını kendi ideolojileri çerçevesinde dönüştürmüşlerdir. Tanıl Bora'nın (1998) "Sağın 3 hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve İslamcılık"

kategorisini altında incelediği Türk sağının, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra giderek artan bir şekilde öne çıkan İslamiyet vurgusunun “Türk İslam Sentezi” ile taçlanarak devletin resmi ideolojisi haline geldiğinden ve kamusal alanda dinin rolü her ne kadar artsa da Kemalist milli kimlik modelini üzerinde tam anlamıyla bir hegemonya kurulamamış olduğundan bahsetmektedir. Ancak bu dönüşüm AK Parti ve onun toplumsal mühendislik vizyonu için elverişli ortam hazırlamıştır. Aktoprak’a göre “AK Parti ilk defa İslam merkezli bir ulusal kimlik tanımını resmi bir ideolojiye dönüştürmüştür” (Aktoprak, 2016: 14).

Türkiye’nin 1950’li yıllardan bu yana sağ partilerce yönetilmesi sağın önemli saiklerinden milliyetçilik ve dindarlığın toplumsal bir karşılığının da olduğunu göstermiştir (Çakır, 22.01.2020) 1994 yılında Refah Partisinin İstanbul ve Ankara adaylarının belediye seçimlerini kazanması bu bağlamda bir kırılma noktasını oluşturmaktadır (Cizre, 2008: 29). Refah Partisinin yakaladığı çıkış ve sonrasında AK Parti ile devam eden bu gelenek Türk-İslam sentezinin kurguladığı milli kimlik inşasındaki milliyetçilik ve dindarlık dengesini İslamiyet/Sünni Müslümanlık lehine bozarak yeni bir inşa sürecini başlatmıştır (Tokdoğan, 2018: 79). Tayyip Erdoğan’ın başını çektiği yenilikçi akımın hedefinde, önceki sağ partilerin hedefinde olan taşradaki popülasyon değil, büyük şehirlerdeki yoksullar vardır (Çakır, 22.01.2020). Bu kesimlerin mobilizasyonunda milliyetçilik yerine İslam ve Müslümanlık öne çıkmıştır. Üstelik artık bunun Türklük ile sentezlenmesi zorunluluğu da kalmamıştır (Tokdoğan, 2018: 79). Diğer yandan Erdoğan ve AK Parti’nin öncülü sağ partilerin klasik millet ve milliyetçilik anlayışlarından farklı bir noktada konumlandığını da belirtmek gerekir. 1930’lu yıllardan itibaren Öz Türkçecilik kapsamında millet yerine “ulus” sözcüğünün kullanılması ve “ulus” sözcüğünün genellikle Kemalistlerin tercih ettiği bir kelime olması Türk sağ siyasetteki liderlerin ulus yerine millet kelimesini tercih etmesini sağlamıştır (Yaşlı, 2014: 127). Erdoğan ise özellikle iktidarının ilk on yılında merkez sağın “Türklük, milliyetçilik, ulus” kavramlarına dayanan jargonunu kullanma konusunda öncüllerine göre muğlak davranmıştır. Örneğin “ulus” yerine “millet” demeyi tercih etmekle birlikte onun tahayyülünde milletin sınırları ulus devletin sınırlarını aşmaktadır²⁵ (Haberler.com, 31.01.2013).

²⁵ 31.01.2013 tarihli İhlas Haber Ajansının bir haberine göre “Recep Tayyip Erdoğan’ın her ay yaptığı “Ulus Sesleniş” konuşmasının adı değişti. Yeni formata göre, Başbakan Erdoğan’ın konuşmasında ‘Ulus’ kelimesi yerine ‘Millet’ kelimesini tercih edilerek konuşma televizyonlarda yayınlanacak.” (Haberler.com, 31.01.2013).

Erdoğan millet kavramını daha çok Osmanlı İmparatorluğunda dini topluluklar için kullanılan manada kullanmaktadır (Aktürk, 2018: 2). Dolayısıyla ulus devlet sınırlarımıza dâhil olmasa bile Erdoğan için örneğin Filistin, Bosna ya da Azerbaycan gibi Müslüman ülkelerin iç sorunları “milli davamız” olabilmektedir (CNN Türk, 26.06.2011). Örneğin, seçim gecelerindeki balkon konuşmalarında İslam âlemini de selamlayıp teşekkür etmesi Erdoğan’ın millet algısını yansıtmaktadır²⁶. Eski Osmanlı İmparatorluğu hinterlandındaki bu Müslüman ülkelerin ve şehirlerin vatandaşlarının Erdoğan’ın “millet” tahayyülünün içini doldurmaktadır, dolayısıyla AK Parti’yi iktidara taşıma konusunda herhangi bir oy hakları olmamasına rağmen teşekkürle layık görülmektedirler. Bu hususta Erdoğan, Necmettin Erbakan’ın “Milli Görüş” fikrine yakın bir yerde durmaktadır.

Erdoğan’ın eski Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki millet sistemini sürdürme gayretinin dış politikadaki yumuşak güç hedefleri bir yana, sembolik alanda erkekliğin nasıl kurgulandığının analiz edileceği bu bölümde Erdoğan’ın zaman zaman laik bir devletin devlet başkanı olmaktan ziyade Yaşlı’ya göre (2014: 46) Osmanlı padişahı gibi davrandığını söylenebilir. Nitekim AK Parti tabanının Erdoğan’ı metrobüs açılışlarında “son Osmanlı Padişahı” pankartlarıyla karşılaması (NTV, 03.03.2009), Davos’taki forumda yaşanan “One Minute” olayının akabinde Arap sokaklarında ellerinde “kahraman Erdoğan” posterleri taşımaları (BBC, 13.09.2011), özellikle genç AK Partililer tarafından Erdoğan’a “sultan” ve “reis” lakaplarının yakıştırılması gibi örneklerden anlaşılabileceği gibi bu durumun sokakta da bir karşılığı vardır (Yaşlı, 2014: 46). Millet tasavvuru bağlamındaki önemli detay ise Erdoğan’ın milli kimliği, ulus devletten bağımsız ve “Müslümanlık” çatısı altında birleştirilebilen bir kimlik olarak görmesidir.

Kendisini “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak tanımlayan AK Parti, sosyal ve kültürel açıdan “yeni Türkiye” tahayyülündeki makbul vatandaşı da din tarafından çerçevelenen ahlaki değerlere bağlı olarak tahayyül etmektedir.

“Bir zamanlar ben dindar bir gençlik dedim, bana imam hatipliler bile saldırdı. (...) Dindar bir gençlik istiyoruz, dindar bir gençlik

²⁶ 2011 yılında seçim galibiyetini kutladığı balkon konuşmasından bir örnek vermek gerekirse, “Bugün küresel ölçekte mazlumların mağdurların umudu kazanmıştır. İnanın bugün İstanbul kadar, Saraybosna kazanmıştır. İzmir kadar Beyrut kazanmıştır. Ankara kadar Şam kazanmıştır. Diyarbakır kadar Ramallah, Batı Şeria, Kudüs, Gazze kazanmıştır. Bugün Türkiye kadar Orta Doğu, Kafkaslar, Balkanlar, Avrupa kazanmıştır...” (Cumhuriyet Gazetesi, 12.06.2011).

yetiştireceğiz, dediğim için. Bugün aynısını yine söylüyorum, inşallah dindar bir gençlik, dindar bir nesil sizin ellerinizde yetişecek. Bunu başardığımız takdirde, işte çarşıda, sokakta, pazarda o zaman tinercisini Allah'ın izniyle görmeyiz, işte o zaman hırsızını Allah'ın izniyle görmeyiz veya minimize ederiz. Alkolikleri görmeyiz, niye? Çünkü dindar gençlik bilecek ki alkol haramdır, dolayısıyla o yola tevessül etmeyecek. Ve bu konularda atılacak adımlarla dindar neslin olduğu bir ülkede ben inanıyorum ki tüm manevi değerler bir anda yüksek bir sıçrama yapacak ve birbirini Allah için seven bir millet ortaya çıkacaktır. (...) İşte tek parti döneminde milletimiz ile inancı arasındaki irtibatı neredeyse az önce söylendi, ben de söyleyeceğim; cenaze yıkama seviyesine düşürme gayesi ile hareket edilmiştir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 06.11.2019).

Yukarıdaki ifadelerde yeni Türkiye'nin muhafazakâr kimlik kurgusunun Cumhuriyet'in kimlik kurgusuna bir alternatif olduğu görülmektedir. Konuşmalarında sıklıkla tek parti döneminde din eğitimi veren yerlerin kapatılması sonucunda köylerde cenaze namazı kıldırarak imamın kalmaması anlatısına yer veren Erdoğan bu durumu eleştirir ve imam hatipleri sadece dini vecibelerin yerine getirilmesini sağlama konusunda mesleğe yönelik bir kurum olarak görmez, İmam hatiplilere verdikleri din ve ahlak dersleri sayesinde toplumumu dönüştürücü, musibetlerden (alkol almak, tiner kullanmak, hırsızlık yapmak...)koruyucu bir misyonda kazandırmaktadır. Ancak bu misyon AK Parti'nin politikalarında yalnızca İmam hatiplere değil, daha temelden bir etkiyle aileye hatta 'kadına' verilmektedir. Erdoğan, “Dindar bir nesil yetişireceğiz” derken de “Hanımlar, gazilerimize layık Asım'ın neslini yetiştirmeye hazır mısınız?” derken de benzer özneye işaret etmektedir.

“Kadın” AK Parti'nin politikalarında da tıpkı Türk siyasal tarihinin her döneminde olduğu gibi daha araçsal bir rol oynamaktadır. Delenay'ın tohum ve toprak sembolleştirmesindeki gibi, erkekler tohumları ile yaratıcı yaşamı başlatan ve çocuğun/ ürünün kimliğini veren gibi görünürken kadınların durumu bir toprak gibi yaratılan koşulları besleyen malzemeye indirgenmektedir. Başka bir ifadeyle kadının yaratılış sürecine katkısı yaratıcı değil, destekleyici olarak algılanmaktadır (Delaney, 2014; 23-24). Selin Çağatay (2015: 34) “Feminist Politika” dergisinde yayınlanan yazısında ‘Yeni Şişede Eski Şarap’ başlığıyla bu bağlamda kadın hakları meselesinin hiçbir zaman kadının özgürleşmesini temel amaç edinmediği

bunun yerine en başından beri patriyarkal sistemin ve iktidar partilerinin ideolojilerinin çıkarını gözettiği konusunda AK Parti'nin bir devlet geleneğini sürdürdüğünü söylemektedir. Çünkü Çağatay'a göre Erken Cumhuriyet döneminde kadınların kamusal hayata katılması, çağdaş, seküler bir hayat tarzı benimsemesi yönündeki teşvikler ve ilk yıllarda kadınların elde ettikleri haklar modern ulus-inşasına hizmet etmekteydi. Çok partili döneme gelindiğindeyse ise nüfus planlamasına yönelik kadın bedeni üzerinden gerçekleştirilen birtakım değişiklikler de yine aynı kapsamda bir Batılılaşma ve itibar meselesi haline getirilmişti, 2000'li yıllarla birlikte AB uyum yasaları gereğince kadın haklarında az sayıda iyileştirme yapılsa da Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana hiçbir hükümet erkeğin egemen, kadının anne olduğu patriyarkal düzeni yıkamamıştır (Çağatay, 2015: 34). Özetle, AK Parti'nin politikaları da kadının araç olarak kullanıldığı patriyarkal düzenin bir devamı niteliğindedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet tarihi boyunca iktidara gelen tüm hükümetler de olduğu gibi AK Parti döneminde de kadın konusu aileden bağımsız olarak ele alınamamış ve kadınlar için aileden ayrı politikalar üretilmemiştir (Akınerdem, 2015: 28). AK Parti döneminde de hem patriyarkal düzenin devamını sağlamak ve hem de partinin ideolojisini meşrulaştırmak için kadınlara iki önemli misyon yüklenmiştir: kutsal annelik misyonu ve güçlü aile-güçlü millet misyonudur. Her iki misyonun en önemli bileşeni AK Parti'nin idealize ettiği "Yeni Türkiye'de" dindar neslin yetiştirilmesindeki kadının rolüdür. Bu iki misyon aynı zamanda AK Parti'nin ailecilik politikalarını yansıtmaktadır. Erdoğan'ın konuşmalarından bir örnekle açıklamak gerekirse,

"Eğitim, önce ailede başlar, daha ileri gidiyorum, ana karnında başlar, oradan başlayıp doğumla gelişen bir eğitimden dünyası. Okul tek başına bunu yapamaz, ailede atılan temelin üzerinde inşasını yürütür. Ailede verilmesi gereken değerler eksik kaldığı zaman, okullar arzu ettiğimiz mille, manevi, ahlaki, insani medeni hasletlere sahip çocuklar yetiştirme konusunda zorlanıyor. İşte bunun için önümüzdeki dönemdeki önceliklerimizin başına ailenin güçlendirilmesini, eğitimin içeriğinin buradaki eksikleri telafi edecek şekilde geliştirilmesini, kültürümüze sahiplenilmesini yerleştirdik". (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20.05.2022).

Erdoğan'ın yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı gibi misyon henüz anne karnından başlayarak anneye verilmektedir. Bu algının bir uzantısı olarak parti ve toplum arasındaki mesafe kapatılmaya çalışılmaktadır. "Biz hepimiz Türkiye'yiz",

“biz büyük bir aileyiz” sloganlarıyla da AK Parti kendini ailenin, toplumun, ulusun koruyucusu olarak atamaktadır (Öztan, 2015: 39). Örneğin Erdoğan, 2022 yılının yalnızca Ekim ayı içerisinde bile ‘güçlü aile, güçlü millet’ cümlesini dört farklı konuşmasında tekrarlamıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 31.10.2022; 22.10.2022; 04.10.2022; 02.10.2022). Konuşmaların devamında ise çoğunlukla ‘ideal bir ailenin’ çerçevesini çizer. AK Parti’nin ideal aile tanımı, bir parti ideolojisinden çok toplumun kimliği gibi yansıtılmaktadır. Bu anlayış her ne kadar partinin veya toplumun belli bir kesiminin yaşam tarzını ve ideolojisini yansıtsa da “Türk aile yapısı” gibi bir genellemenin ardında sunularak meşrulaştırılmaya çalışılır.

Kutsal annelik, AK Parti’nin politikalarında ve Erdoğan’ın incelenen konuşmalarının çoğunda annelerden bahsedilirken kullanılan önemli bir sıfattır. Örnek vermek gerekirse,

“Yaratılmışların en şerefli olan insana bu kutlu sıfatına uygun şekilde muamele edildiğinde dünya hepimiz için çok daha güzel hale gelecektir. Kadın, insan içinde ayrıca istisna bir makamı olan varlıktır. Nedir? Annedir, anne. Ve Sevgili Peygamberimiz şu hadisi şeriflerinde, cennet annelerin ayakları altındadır, buyuruyor. Bakın babaların ayakları altındadır demiyor, annelerin ayakları altındadır diyor, burası çok önemli. Onun için annelerin ayaklarının altı öpülür, orada cennet var, orası koklanır. Ben öptüm, o kokuyu aldım, tavsiye ederim siz de öpün. Anne bambaşka bir varlık, onun için o tadı tatmak lazım, o kokuyu almak lazım. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 11.12.2019).

“Cennet annelerin ayakları altındadır. Bak babaların ayakları altında değil. Onun için de ben anacığım zaman zaman, anacığım derdim ayaklarının altını öpeyim. Annem gülerek ayağını çekerdi. Anacığım, Cennet’in kokusunu almak istiyorum, müsaade et derdim, o çekerdi. Bizde anne, bizde kadın bu kadar muhteremdir; ey muhalefet bunu bilin, onun için inancımıza saldırmayın, haddinizi bilin.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19.12.2022).

Ancak iktidarın kimin makbul vatandaş olduğuna karar verdiği gibi kimin kutsal olduğuna da karar verdiğini söylemek gerekir. Dolayısıyla egemenin retoriğinde her anne aynı derecede kutsal değildir (Kazak, 2009; Sandal-Önay, 21.09.2019; Genç-Yılmaz, 2014). Güvenlikçi- milliyetçi bir perspektif, burada kutsallığın ölçütünü oluşturmaktadır. Örneğin, Kürt sorunu bağlamında evlat acısı

yaşayan, çocuğu için kaygılanan Cumartesi annelerine yönelik bir kutsallık söz konusu değilken, Diyarbakır anneleri sık sık Erdoğan'ın konuşmalarında aşağıda örneklerini görebileceğiniz gibi karşımıza çıkmaktadır (Sandal Önay, 21.09.2019).

“Diyarbakır annelerini Batının şempazelerine bırakmadık. Nerede bu Batının insan hakları savunucuları, nerede bunlar? Bir kere gelip de evlatları Kandil'e kaçırılan Diyarbakır annelerini gelip ziyaret ettiler mi? Hayır. Gördüler mi? Niye? Onların insan hakları savunuculuğuyla alakası yok, onlar değerli kardeşlerim, sadece sahne artisti. Ama benim Diyarbakır annesi kardeşlerim bunlara yüz vermediler, dik durdular, eğilmediler ve peyderpey evlatları da dönüp geldi. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 23.10.2022).

“Hatırlayın, Cumartesi annelerini. Cumartesi anneleri için her Cumartesi Galatasaray'a gideler yok muydu? Sanatçılar, şunlar, bunlar vesaire Galatasaray'a gitmiyorlar mıydı? Peki, Cumartesi anneleri için oraya giden bu sanatçılar vesaire yazarı, çizeri, şusu, busu vesaire şimdi Diyarbakır Belediyesi'nin önünde evlatları dağa kaçırılmış ola annelerin yanına niçin gitmiyorlar? Çünkü bunlar ikiyüzlü, bunlar dürüst değil. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 09.09.2019).

Kutsal anneliği, ulus kimlik anlatısı içerisinde ele alma durumunun yalnız AK Parti'ye özgü bir durum olarak değil, Türkiye'deki tüm erkek egemen iktidarların yönetim pratiği olarak görmek gerekir (Altan-Olcay, 2009; Sirman 2002, Dalaman, 2021). Burada AK Parti'nin farkı, Erdoğan'ın söylemlerinin diğer liderlerin aksine çok daha fazla eril ton içermesidir. Yukarıdaki konuşmasında görüleceği gibi Diyarbakır annelerini çoğu zaman kendinden ve partisinden bahsederken de kullandığı erillikle doğrudan ilişkilendirilebilecek boyun eğmeme, dik durma, eğilmeme gibi sıfatlarla övmesi, Batıya ve Batılı politikaları desteklediğini düşündüğü iç muhalefete yönelik şempanzeler, artistler, ikiyüzlüler gibi küçümseme ve aşağılama dili kullanması örnek verilebilir.

AK Parti'nin bir diğer farkını da milliyetçi, erkek egemen ulus kimlik anlatısı filtresinden geçen 'anneler' için kullandığı muhafazakâr tonun diğer liderlerden ve partilerden fazla olması oluşturmaktadır. Milliyetçi muhafazakâr erkek egemen ideolojide kutsal annenin, annelik vasfını diğer tüm vasıflarının önüne koyması beklenmektedir. AK Parti'nin jargonunda bu durum dönemin Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu'nun *“Anneler dünyada, bir başkasının sahip olamayacağı annelik kariyerine sahip oluyorlar”* şeklinde ifade ettiği gibi en iyi

kariyer olarak annelik şeklinde vuku bulmaktadır. (Diken, 01.01.2015). Geleneksel muhafazakâr aile ve toplum anlayışında dışarda ücretli emek yerine, ücretsiz ev emeği ve hane halkının bakım hizmetini karşılamaya teşvik edilen kadın Gültekin’e göre (2022: 35) aynı zamanda erkeğe bağımlı olduğu ataerkil güç ilişkilerini de yeniden üretmektedir. Erdoğan’ın aşağıdaki konuşması bu anlayışın tezahürüdür:

“İş hayatının, anneliğin alternatifi haline getirilmesini kabul edemiyorum. ‘Çalışıyorum’, diye annelikten imtina eden bir kadın aslında kadınlığını inkâr ediyor demektir. Bu benim samimi düşüncemdir. Anneliği reddeden, evini çekip çevirmekten vazgeçen bir kadın, iş dünyasında istediği kadar başarılı olsun özgünlüğünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Eksiktir, yarımdır. Anneliği reddetmek insanın yarısından vazgeçmektir. Daha geniş tutuyorum. İnsanlıktan vazgeçmektir. Anne olmazsa insanlık olur mu? Anne varsa insanlık var. Bunun için her fırsatta en az 3 çocuk tavsiyesi yapıyorum.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 05.06.2016).

Ancak diğer yandan neo-muhafazakârlık, özcü bakış açısıyla cinsiyet farklılıklarına dayanarak kadının geleneksel ev kadını olduğu, heteroseksüel evliliklerin kabul gördüğü patriarkal sistemi meşru görürken diğer yandan klasik muhafazakârlıktan farklı olarak kadının işgücüne katılımını, ücretli çalışmasını desteklemektedir (Özgün ve Ulusoy, 2011: 8-9). Neo-muhafazakâr-liberal iş birliğinde devlet, Özgün’ün ifadesiyle (2014: 14) yaratmak istediği disiplin toplumunu, kadınlar üzerinden denetlemektedir. Bu bağlamda kadın hem ücretsiz emeği ile yeniden üretim hem doğurarak biyolojik yeniden üretim hem de gelecek nesli yetiştirerek yeniden üretime katkı sağlamaktadır. Erdoğan’ın farklı zamanlarda gerçekleştirdiği bu konudaki fikirleri tutarlılık gösterir. Klasik muhafazakârlıktan farklı olarak hiçbir zaman kadının kamusal alandan, piyasadan uzak durmasını istemez. 2022 yılında Kadın Emeği Zirvesinde yaptıkları konuşmada *“Aile kurumunun temel direği olan kadınların üretim yanında siyasetteki varlık ve etkinliklerinin arttığı bir gerçektir. Güçlü aile olmadan güçlü bir millet olmaz. Kadın olmadan siyasetin, üretimin, büyümenin olamayacağı anlayışımızın en somut örneklerinden biri de Meclisteki temsil düzeyidir.”* (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19.12.2022) şeklinde ifade ettiği konuşması bunun bir örneğidir. Ancak diğer yandan, kadının ev dışındaki kariyeri ve ev içi hizmeti arasında bir çakışma olduğu durumlarda ya da ikisinin birbirine alternatif olabileceği durumlarda ev içi hizmeti ve annelik vasıflarını yukarıdaki örnekte görülebileceği gibi diğer vasıflarının önüne koymaktadır.

‘Kadınlarla büyük Türkiye yolunda’ Programında yaptığı konuşmada bu duruma başka bir örnek olabilir:

“Elbette kadınlarımızı hayatın her alanında desteklerken, onların aile içindeki konumlarını, özellikle de anne vasıflarını asla ihmal etmedik. (...) Bazı sapkın beyinler kadınların hayatın diğer alanlarındaki yerleri ile aile içindeki yerini birbirinin alternatifi görebilir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 23.10.2021).

AK Parti’nin aileci politikaları kapsamında evlilik kursları, ebeveyn okulları, çeyiz yardımı, erken yaşta evlenene teşvik, aile danışmanlıkları, yoksul ailelere tüp bebek imkânı, evde bakım hizmeti ücreti gibi ataerkil neo-muhafazakâr neo-liberal yapılanma Türkiye’deki refah sisteminin de dönüşümünü sağlamıştır. (Öztan, 2014: 186). Bu politikalarla da devlet, sosyal devlet yerine bir nevi hayır devletine dönüşmüştür. Dolayısıyla ailenin güçlendirilmesi çalışmalarının doğrudan zayıf sosyal devlet kurumları ile ilişkisi vardır ve pek çok akademik çalışma, bu dönüşümde en mağdur edilen kesiminin kadınlar olduğu konusuna dikkat çekmektedir (Acar-Savran ve Tura-Demiryontan 2008; Coşar ve Yegenoglu, 2009). Öyle ki kadınlar, kutsal anneler sıfatıyla ahlaki kültürel düzenin, aile birliğinin koruyucuları oldukları bir anlayışla çoğu zaman yaşlı ve çocuk bakım hizmetlerinin tamamı üstlenmektedir. Evde bakım hizmeti maaşını da sosyal devletin yapması gereken görevleri çok daha ucuza büyük oranda kadınlara devrettiği şeklinde okumak mümkündür (Bora, 2021: 16). Bunun yanında, Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) çerçevesinde, sosyal yardımlar ve hizmetten yararlanan dezavantajlı kişilerin sistem kayıtlarının oluşturulması Öztan’a göre, neoliberal bir yönetim modelidir. Bu model, Batıda yalnız anneler, göçmenler, suça meyilli gençler gibi risk oluşturabilecek “marjinal” grupların takibini ve denetimini kolaylaştırmaktadır (Öztan, 2015: 38). Bu bağlamda Türkiye özelinde yine en çok takibi ve denetimi yapılan grubun kadınlar olduğu söylenebilir; kadın sağlığı takibi, hamilelik-üreme sağlığı takibi gibi sistemlerle kadınlar daha çok denetlenebilir bir grubu oluşturmaktadır. Bu tarz kontrol sistemlerin yanı sıra kadınlar bir de devletin pronatalist politikalarının öznesi olmuşlardır. Akademik yazında AK Parti hükümetlerinin ailecilik ve kadın politikalarında özellikle 2010 yılından sonra milliyetçi- muhafazakâr söylemlerle bezeli eylem ve söylemlerini giderek baskıcı bir hale getirdiği yönünde genel bir kanı hâkimdir. Bu görüşler aynı zamanda AK Parti hükümetlerinin ilk iki döneminde AB’ye uyum çerçevesinde, kadının statüsünün iyileştirilmesine (medeni kanun değişikliği, ceza yasası

değişikliği, kadın istihdamı gibi) yönelik adımların atılmış olduğu, ancak 2010 sonrasında bu politikaların bir kenara bırakılarak aile vurgusunun güçlenmeye başladığı konusunda ortaklaşmaktadır. Pronatalist politikalar da bu dönemden sonra daha belirgin hale gelmiştir. Örneğin kürtaj karşıtlığı bu politikanın önemli bir kilit noktasıdır. Kürtajı “haram” ve “cinayet” olarak gören algı muhafazakâr erkeklik ideolojisinin de bir yansıması, kürtajı bir cinayet olarak gördüğünü pek çok kez dile getiren Recep Tayyip Erdoğan’da görülmektedir (Özdemir ve Demirkanoglu, 2015: 241; Bianet, 25.05.2012).

Kürtajı yasaklayan erkeklik ideolojisi yalnız AK Parti dönemi politikalarına indirgenemez. Erken Cumhuriyet dönemi ataerkilliği de en başından beri pronatalist politikalar uygulamış, kürtajı yasaklanmıştır (Coşar, 2022: 198). Ancak bu iki ataerkillik tarzı birbirinden farklı nüanslar içermektedir. Coşar’a göre ikisi arasındaki temel fark, ailecilik biçimlerinde, anne olarak kadınların ulus devlete bağlanma biçimlerindedir (Coşar, 2022: 197). Erken Cumhuriyet döneminde savaşın parçaladığı bir ülkede pronatalist politikalar genel olarak milliyetçi bir motivasyonla yeni nesiller yetiştirmek iken, AK Parti’nin politikaları daha çok Müslümanlık değerlerinin aktarıldığı dini bütün nesiller yetiştirmeye odaklanan, trans-nasyonalist politikalar. Erdoğan, konuşmalarında bu durumu şöyle vurgulamaktadır²⁷:

“Rabbimiz ne buyuruyor? Nikâhlanınız, çoğalınız buyuruyor. Ve nikâh dışı evlilik bizim değerlerimizde yok. Buna bir defa hep birlikte tavır koymamız lazım. Sevgili Peygamberimiz ne buyuruyor? Kıyamet gününde diğer topluluklara karşı ümmetimin çokluğuyla övüneceğim diyor, bunlar çok önemli, buna dikkat edeceğiz ve hep birlikte bunun gayreti içinde olacağız”. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 09.01.2020).

AK Parti iktidardaki ilk iki döneminde Avrupa Birliği uyum yasaları gereğince medeni kanun değişikliği, ceza yasası değişikliği, kadın istihdamı gibi

²⁷ Erdoğan’ın başka konuşmalarından örnek verecek olursak: “Rabbim, Peygamberimiz ne diyorlar? Emir çok açık net. Nikâhlanın, evlenin, çoğalın. Müslümanların çoğalması şart. Bu konudaki Müslüman kadınların hassasiyetlerine güveniyorum. Terör örgütü bu konuda çok hassas. En az 10, 15 çocukları var” (Cumhuriyet Gazetesi, 10.11.2017) ya da “Zürriyetimizi artıracacağız. Neslimizi çoğaltacağız. Nüfus planlamasıymış, doğum kontrolüymüş, hiçbir Müslüman aile böyle bir anlayış içinde olamaz ve burada birinci görev annelerdedir.” (Odatv, 31.05.2016). Bazen de Erdoğan’nın bu popülist retorikindeki Sünni Müslüman kimliği milliyetçilik ile birleşmiştir. Erdoğan: “Ekonomide bir kaide vardır, 'genç, dinamik demek'. Bu ülkede yıllarca bir doğum kontrolü ihaneti yaptılar ve neslimizi kurutma yoluna gittiler. Neslin önemi, gücü ekonomide olduğu gibi manen de çok önemli.” (Hürriyet Gazetesi, 22.12.2016).

konularda ilerleme sağlarken, izleyen dönemlerde ton değiştirerek daha otoriter, hipererkeksi, cinsiyetçi ve muhafazakâr bir kanala geçmiş ve ailenin güçlendirilmesi vurgusu daha plana çıkmıştır (Özta, 2021: 24). Ailelerle ilgili bakanlığının adının sürekli değişiyor oluşu bu vurgunun seyrine dair önemli bir ipucudur. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın adı 2011 yılında değişerek Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmuş, 2018 yılında ise bakanlık, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile birleştirilmiştir (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı). 2021 yılında ise Bakanlığın ismi bir dönüşüm daha geçirerek Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olmuştur. Her isim değişikliği sivil toplum örgütleri ve feministler tarafından tepki ile karşılanmış; protestolar, imza kampanyaları düzenlenmiştir (Bianet, 07.06.2018). Yine de bir sonuç alındığını söylemek zordur. AK Parti'nin aileyi güçlendirme politikaları özellikle 2010 yılından sonra büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde erken yaşta evliliği teşvik için verilen çeyiz paraları, bakım aylıkları, evlilik ve boşanma danışmanlıkları (ki boşanma danışmanlığının, kararın yeniden değerlendirilmesine yönelik çabalar yönünde olması), Erdoğan'ın “en az üç çocuk” söylemi ve akabinde AK Parti'de bu sözü şiar edinmeyen siyasinin neredeyse kalmaması, doğum teşvik edici politikalar, kürtaja ve doğum kontrol yöntemlerine ulaşımın zorlaştırılması, sezaryen doğuma karşı olma, af yasası ile taciz ve tecavüz vakalarında evlilik yaşını düşürme olayları gibi kadını pasifize edip, aileyi güçlendirmeye yönelik politikalar uygulamaya konmuştur (Çelebi ve Saydam, 2021: 47).

2010 yılından sonra yükselen aile vurgusunun meşrulaşması için ise DİB ile ciddi temaslar kurulmuştur. Burada DİB'in rolüne biraz değinmekte fayda vardır. DİB, bilindiği üzere erken cumhuriyet döneminde kurulmuş, böylece dini tarikat ve grupların tek çatı altında laik devlet denetiminde olması amaçlanmıştır. 1980 darbesi akabinde Türk-İslam sentezi ideolojisinin devletin resmi ideolojisi haline gelmesinden sonra ise görev ve yetki alanının genişlemesi hızlanmıştır²⁸ (Adak, 2020: 204). Türk siyasi hayatı göz önünde bulundurularak Diyanet'in bir kurum olarak en başından bu yana ideolojik bir aygıt olarak işlev gördüğünü söylemek

²⁸ 1965 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerine ilişkin bir kanunun yürürlüğe girmesiyle etki alanı genişlemiştir. Bu kanun, İslam'ın öğretilerini konusunda Türk toplumunu aydınlatma ile ilgilidir. 1975 yılında Diyanet vakfı kurulmuş, 1980'li yıllardan sonra personel sayısının ve bütçesinin artmasıyla birlikte camilerin dışında, dini rehberlik sağlamaya başlamıştır. Erişiminin Türkiye sınırlarını aşması ise Türk göçmenlerin yoğun yaşadığı ülkelerde Diyanet'e bağlı kuruluşların açılmasıyla olmuştur. Böylece siyasallaşmıştır (Adak, 2020: 204)

gerekir (Öztürk, 2016: 620). AK Parti döneminde ise DİB, tüm zamanların en geniş yetkileriyle donatılmış, kurulduğu zamanla karşılaştırılınca bütçesi ve çalışan personel sayısı radikal bir şekilde artmıştır. 2011'den bu yana DİB'in gıda ürünlerinin helal sertifikalarını düzenlemesi, 2012'de Diyanet TV'nin kurulması, yine aynı şekilde diğer kanallarda da pek çok program yapması, 2012'de Alo Fetva hattı ile vatandaşlara bir telefon uzağından günlük konularda rehberlik hizmeti vermesi gibi uygulamalarla devletin en güçlü kurumlarından biri hale gelmiştir (Öztürk, 2016: 628). Diğer yandan DİB'in yapısı ve faaliyetleri, özellikle son 10 yılda AK Parti'nin politikalarıyla tam uyumlu çalışır hale gelmiş, gündem ne olursa olsun DİB, hükümetin politikalarını destekleyici girişimlerde bulunmuştur. Kürtaç açıklamaları, Gülen cemaatiyle kavga, Gezi Parkı olayları, 15 Temmuz darbe girişimi gibi pek çok konuda Diyanet pozisyonunu hızlı bir şekilde AK Parti'den yana almıştır, hükümeti destekleyen açıklamalarda bulunmuştur (bakınız Öztürk, 2016: 627).

AK Parti döneminde Adak'a göre (2020: 205), DİB'in en iddialı ve özgün yanı ise kadın ve aile politikalarında üstlendiği roldür. Özellikle 2011 yılında DİB ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının imzaladığı protokol üstlenilen misyonun mihenk taşıdır. Bu protokol ile gelecek nesillere sağlıklı biçimde aktarılacak üzere aile yapısının korunması, güçlendirilmesi; aileye, kadına, çocuğa, yaşlıya, gence, engelliye sosyal hizmetin arttırılması, onların problemlerine çözümler bulunması amaçlanmaktadır. (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında İşbirliği Protokolü). 2003 yılında kurulan Aile İrşad Büroları, 2011 yılına kadar silik bir şekilde varlığını devam ettirirken 2011 yılında bu büroların DİB'e bağlı Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığı bünyesinde faaliyetleri ve görünürlüğü artmıştır. Bu büroların asıl amacı, dini ve milli değerler ışığında evlilik ve aile olma bilincini arttırmaktır (Adak, 2020: 211-212). Bir diğer konu ise, din görevlileri olan müftülere resmi nikâh yetkisi verilmesidir. Pek çok sivil toplum örgütü, kuruluşu, muhalif siyasi parti lideri kararı evrensel hukuk kuralları, anayasa ve laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle reddetseler de kararın yürürlüğe konulmasını engelleyememiştir. Bu uygulamalar ve kanunlarla Diyanet, aile ve cinsiyet ilişkilerini düzenlemede önemli bir mekanizma haline gelmiştir.

Ev içi yaşanan herhangi bir problemin ailenin kutsal birliğine zarar vermeden yine aile içerisinde çözülmesi gerektiği yönündeki tavsiyeleri de²⁹ içeren aile kurumunu güçlendirme, kutsal ailecilik politikaları kadın cinayetlerini ve şiddeti engellemede başarılı olamamıştır. “Kadın Cinayetlerini Durduracağız” platformunun verilerine göre 2008 yılı ile 2021 yılı arasında 3765 kadın cinayeti işlenmiştir. Bu cinayetlerde kadınlar, çoğunlukla evli olduğu erkek tarafından, çoğunlukla kendi evlerinde ve yine çoğunlukla kendi hayatlarına dair aldıkları kararlar sebebiyle öldürülmüştür (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2022 Ekim Raporu). Kadın cinayetleri hakkında bir parantez açarak politik bir durum olduğunu söylemek elzemdir. Bu durumu, kadın cinayetlerine yönelik cezaların caydırıcı olmaması, iyi hal indirimleri, yasa kapsamında tecavüzden hüküm giymiş erkeklerin mağdurlarıyla evlenme şartıyla serbest bırakılmasını öngören yasa tasarısının gündeme gelmesi, iktidar partisinin kadını değil aileyi koruyan patriyarkal politikalarının ve uygulamalarının bir sonucu olarak görmek gerekir. Üstelik 19 Mart 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı kararı ile İstanbul Sözleşmesi’nden çıkılması ile 1985 yılında imzalan “Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)” ve 2012 yılında çıkarılan “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi” içerikli 6284 sayılı kanununu da işlevsiz hale getirmiştir (Sancar, 06.12.2021) Tüm bu politikaları AK Parti karar alıcılarının eril siyasi manevraları şeklinde okumak mümkündür. İstanbul Sözleşmesi’nin, aile birliğini ve değerlerini ihlal ettiği yönünde AK Parti’li karar alıcıların beyanları da bu eril politikanın bir parçasıdır.

İstanbul Sözleşmesinin feshinin nedenlerinden biri de geleneksel Türk aile yapısına yönelik tehdit barındırması olarak gösterilmiştir. Bu tehdit genel olarak Batılı unsurlarca aile kurumunu parçalamaya yönelik olarak desteklenen LGBTİ+ ve feminist hareketin özendirilmesi şeklinde vuku bulmaktadır (Ünal, 2021: 78). Erdoğan bu durumu bir konuşmasında şöyle ifade etmektedir:

²⁹ Gazete Birgün’ün (Birgün Gazetesi, 25.02.2020) bir haberinden aktarmak gerekirse, Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Aile ve Dini Rehberlik Bürolarının şiddet gören kadınlara verdiği bazı tavsiyeler şöyledir: “Bazen saçımın çekiyor. Korkuyorum. Polis çağırırsam mı?” diye sorulan soruya “Dayanamayacak duruma geldiyse müracaat edebilirsiniz ama genellikle erkeğe üç beş ay evden uzaklaştırma veriyorlar. Onun için önce polise müracaat etmeden çözmenin yoluna başvuracağız. Siz acaba ters mi davranıyorsunuz?” yanıtı ya da şiddet gören başka bir kadına verilen “Dayanılmaz hale geldiyse büyüklerinizle istişare edin. Allahüteâlâ Nisa suresinde buyurur ki; kadın ve erkeğin birer büyükle sıkıntıyı gidermeye çalışsınlar. Gençler kestirip atabiliyor. Biz diyoruz ki aile büyükleriyle sıkıntıyı aşmaya çalışın.” tavsiyesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

“Aile var ya aile, milleti millet yapan nedir? Ailedir. Bu aileye bizden daha iyi sahip çıkacak olan bir parti olmaz. Onun için de ailelerimize sahip çıkacağız. Ailelerimize laf söyletmeyeceğiz. Gençlerimize sahip çıkacağız, mankurtların eline düşürmeyeceğiz. Güya özgürlüklerin beşiği Batıda asla teşebbüs edemeyecekleri rezillikleri burada sergilemek isteyenlerin derdi hürriyet değil sosyal yapımızı tahrip ederek geleceğimize darbe vurmaktır. (...) Kardeşlerim onun için çok çalışacağız. Ama ben burada annelere, hanım kardeşlerime çok güveniyorum. Ve ben hanım kardeşlerime şunu söylüyorum: Unutmayın, kale içeriden fethedilir. Ne demek bu? Yani kalenin içinde kimler var? Anneler var. Ve bu işin faturasını anneler, siz keseceksiniz siz...” (T.C Cumhurbaşkanlığı, 02.10.2022).

LGBTİ+ ve feminist hareketi hedef alan söylemler ve uygulamalar dünyadaki sağ muhafazakâr pek çok parti gibi AK Parti’nin de heteropatriyarkal toplum anlayışında ve güçlü aile, güçlü millet anlatısı içerisinde yer alamaz. Yukarıdaki konuşmadan anlaşıldığı gibi LGBTİ+ bireyler AK Parti’nin dindar nesil yetiştirme üzerine kurduğu pronatalist ve aileci politikalara tehdit olarak görülürler (Ünal, 2021:78). Bu politikaların uzantısı olarak söz konusu tehlikeden koruma görevi “kaleyi içerden fethetmek” şeklindeki eril bir ifade ile kadınlara yüklenir. 2002 seçimlerinden önce “*Eşcinsellerin yasal güvence altına alınması şart*” diyen Erdoğan’ın, bugün gelinen noktada “*Güçlü aile, güçlü millet demektir. Eğer aile zayıfsa millet, o da zayıftır. İşte şu anda Türkiye genelinde görüyorsunuz, LGBT diyorlar. Güçlü bir ailede LGBT diye bir şey olabilir mi? Olamaz.*” (TC Cumhurbaşkanlığı, 22.10.2022; Cumhuriyet Gazetesi, 18.09.2022) sözleri tıpkı partinin kadın politikalarında olduğu gibi hegemonik erkekliğin dönüşümünü işaret etmektedir (T24, 03.02.2021). 2022 yılına gelindiğinde AK Parti’nin iktidardaki gücünü konsolide edince özellikle 2010’lu yıllardan sonra yukarıda da örneğini gördüğümüz konuşmasında olduğu gibi hiyerarşinin üstünde yer alan bir hegemonik eril olarak, cinsiyet hiyerarşisinin altında kalanlara yönelik baskılar artmıştır. İktidara geldikten kısa zaman sonra AK Parti, 2004 yılında feminist örgütlerin ve LGBTİ+ örgütlerinin çabalarıyla Türk Ceza Yasası taslağının ayrımcılığı düzenleyen 124. Maddesi kapsamına alınan “*cinsel yönelimden kaynaklı ayrımcılığın suç oluşturması*” ibaresinin geri çekmiştir (Samer, Bianet, 06.07.2004). Dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek cinsel yönelim ifadesinin taslaktan çıkarılmasını “*cinsel yönelimi eklemek gereksiz çünkü zaten cinsiyet onu*

karşılar” ifadesiyle açıklamıştır (aktaran, Bianet, 06.07.2004). Bu durum da eşcinsel sivil toplum girişimleri tarafından “bir kez daha yok sayıldık” şeklinde yorumlanmıştır (Bianet, 06.07.2004). Gerek “Kadın” adının bakanlık adından çıkarılması gerek yasa taslağında “cinsel yönelim” ifadesine yer verilmemesi iktidar partisinin hetero-patriyarkal düzeni pekiştirmek adına Erdoğan’ın yukarıdaki konuşmasında görüldüğü gibi ilk olarak “yok sayma” stratejisine başvurulmuştur.

Gençleri ve çocukları korumaya yönelik politikalar yalnızca LGBTİ+ bireyleri yok saymak ya da marjinalleştirmekle kalmamıştır. Doğrudan güçlü aile, güçlü milletten hareketle milli iradenin tecellisi Cumhurbaşkanı, ailenin de reisi ve baba metaforuyla gençlere tavsiyeler vererek, ‘yeni Türkiye’nin dindar neslinin nasıl olması gerektiğinin çerçevesini çizmiştir. Erdoğan’ın aşağıda uzunca alıntılanan konuşması bu bağlamda önemli bir örnek oluşturmaktadır:

“(…) Batı çöküyor niye? Aile diye bir kavram buralarda kalmamış, ama şimdi bizi de tehdit ediyor. Aile kurumu dağıldığında nüfus da azalmaya başlıyor. Niye ben en az üç çocuk diyorum? Bunu dememin sebebi güçlü milletler güçlü ailelerden oluşur. Güçlü aileleri kuracağız ki güçlü millet olalım.

Yıllarca maalesef doğum noktasında kısırlaştırma politikası güttüler. Niye? Türkiye’nin nüfusu azalsın diye. Ben de tam aksini iddia ediyorum. (...)Aile kurumu dağıldığında nüfus da azalmaya başlıyor. Çünkü sadece bireylerin ve onların hayat biçimlerinin hâkim olduğu bir yerde çocuğa yer bulunamıyor. Bu yüzden pek çok Batı toplumu bir süre sonra yeryüzünden silinme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Türkiye’de henüz bu derece değilse bile aynı tehditle yüzleşmeye başlamıştır.

Bakın gençlerimizin evlilik yaşı giderek yukarı doğru çıkıyor. Genç yaşta maalesef evlenmiyor kızlarımız da erkeklerimiz de. Çoğu 30’u aşkın evleniyor veyahut da çoğu evde kalıyor, böyle bir şey olur mu ya? Devlet babadan bahsediyor muyuz? Devlet babanın başında da şu anda Erdoğan var mı? Var. Ben de şu an da tavsiye ediyorum. Hiç evlenmeyenlerin sayısı da artıyor. Evlilik dışı hayat biçimi medya aracılığıyla meşrulaştırılmaya, daha da vahimi özendirilmeye çalışılıyor, televizyonların birçoğunda bunun kampanyası yapılıyor, aman bunlara dikkat edelim. Aile kurumunu kökünden kurutmayı amaçlayan sembollerin önü bilinçli bir şekilde açılırken aile

kurumuna sahip çıkan davranışlar küçümseiyor. Bu büyük tehlikeye hep birlikte karşı koymalıyız.

Burada anneler var, burada babalar var hepimiz birlikte bunun mücadelesini vermemiz lazım.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 09.01.2020)

Bülent Somay’a göre o günün koşullarında Atatürk’ün baba olması anlaşılır bir şeyken, bugünün koşullarında Erdoğan’ın baba pozisyonuna aday oluşunu anlaşılmasa bir durumdur (Demir-Oralgül ve Şah, 11.10.2022). Yukarıdaki konuşmasına dayanarak muhafazakâr, otoriter, sınırlayıcı bu baba figüründe lider, toplumun fertlerine kaç yaşında evleneceklerinden, kaç çocuk doğuracaklarına kadar pek çok konuya karışmaktadır. Bunu da “devlet baba” sıfatıyla yapmaktadır. Somay’a göre, Gezi Parkı olayları da bu bağlamda değerlendirilebilmektedir. Gezi Parkı olaylarında muhafazakâr erkeklikle örülmüş otoriter baba figürüne, Erdoğan’ın oluşturmaya çalıştığı paternalizme bir direniş gerçekleşmiştir (Demir-Oralgül ve Şah, 11.10.2022).

Gezi direnişi aynı zamanda Erdoğan’ın “ustalık dönemim” dediği döneme denk gelmiştir. İktidardaki kariyerini “2002’den 2007’ye kadar çıraklık dönemi, 2007’de kalfalık dönemi başladı. 12 Haziran’dan sonra ise ustalık dönemi başlıyor” (Hürriyet Gazetesi, 03.04.2011) şeklinde ifade eden Erdoğan’ın, 2011 yılından sonra ustalık dönemiyle bir geçişe hazırlandığını yorumlamak mümkündür. Çıraklık ve kalfalık döneminde yine aile metaforuna referansla kendinden sıklıkla ‘bu kardeşiniz, ağabeyiniz’ şeklinde söz eden Erdoğan’ın, 2011 sonrası kendi ifadesiyle ustalık döneminde ise yavaş yavaş otoriter bir baba figürüne dönüştüğü görülmektedir. Gezi Parkı gibi toplumsal hareketler otoriter babaya karşı isyan gibi amaçlar içerse de Erdoğan’ın muhafazakâr eril otoriter tonunun yükselişini engellemekte başarılı olamamıştır. Aksine, Gezi Parkı olayları bu bağlamda Erdoğan’ın agresif eril tonunun artmasında çok önemli iki kırılma noktası yaratmıştır. İlk olarak Erdoğan, Uslu’ya göre (aktaran Özdemir, 30.04.2022) güvenlik nedeniyle olağanüstü politikalar uygulayabileceğini ve sertliğe başvurulabileceğini ilk kez o dönemde öğrenmiştir. Diğeri de Gezi Parkı ve sonrasında gerçekleşen ve iktidarın gücünü zayıflatabilecek tüm olaylar devleti yok etmeye yönelik düşmanca girişimler olarak etiketlenip aksiyon alınmıştır. Erdoğan’ın partisinin kampında dile getirdiği şu ifadeler bu anlamda önemlidir: “Dünyada her kim bu kardeşinize saldırıyorsa aslında Türkiye’ye saldırıyor demektir. Dünyada her kim AK Parti’yi ve Cumhuriyet İttifakını kötülüyorsaslında

Türkiye'yi hedef alıyor demektir" (Serbestiyet.com, 05.06.2022). İnsel'e göre Türk siyasal tarihinde süreklilik arz eden otoriter yönetim anlayışının bir kişi ya da çevrenin mutlaklaşmış iktidarıyla birleştiğinde olabilecek tüm komplikasyonlar gerçekleşmiş ve toplum giderek iktidarın kendi çizdiği sınırları kabul etmeme ya da bu sınırları aşma durumunda hemen parlayan, şiddete başvuran ve her şeye müdahale etme yetkisi olan otoriter bir baba yönetimine dönüşmüştür (İnsel, 2013). Birlikteliğin ve bütünlüğün sembolü olan aile, özellikle Gezi Parkı olaylarından sonra otoriter babanın iyi ve kötü evlat ayrımıyla bir kutuplaşmaya ve parçalanmaya gitmiştir. Gezi olayları sırasında Erdoğan'ın *"Şu anda evlerinde bizim zorla tuttuğumuz bu ülkenin en az yüzde 50'si var"* ifadeleri de buna örnek verilebilir (Hürriyet Gazetesi, 04.06.2013). Esasında sağ gelenek içerisinde siyasetin bu tarzı yeni bir olay değildir. 70'li, 80'li yıllardaki sol-sağ çatışmaları hatırlandığında benzer bir taraflı ve otoriter üslupla Demirel'in *"bana sağcılar adam öldürüyor dedirtmezsiniz"* sözleri kutuplaştırılan politik ortamda iyi evlatlar, kötü evlatlar ayrımını göstermiştir. İktidara geldiği ilk günden bu yana çoğulcu ve demokratik bir sisteme ulaşma gayesini her fırsatta dile getiren ve önceki yönetimleri tek partililik, seçkincilik ile eleştiren Erdoğan, 2014 yılında Cumhurbaşkanı 2018 yılında da Başkan olup iktidardaki yerini sağlamlaştırdıkça hem söylemdeki hem eylemlerdeki agresif eril tutumunun tonunu arttırmıştır. Geçmişteki çoğulculuk, demokratiklik vurgusu yerini *"siz isterseniz de istemeseniz de yapacağız"* sözlerine bırakmıştır (Diken, 07.04.2021).

3.2.2 Popülizm

Popülist siyasetin önemli bir jokeri olan *"ötekileştirme"*, AK Parti'nin uzun süreli iktidarında pek çok özne değiştirse de temel bir strateji olarak daim olmuştur. İktidara geldiği yıllarda AK Parti'nin *"ötekilerini"* asker, kurucu elitler, CHP ve partiye muhalif olan kesimler oluşturmuştur. 2014 sonrasında ise popülizm tonunun artmasına paralel olarak bu skala genişlemiştir. Ötekileştirme derinleşerek zaman zaman yerini kutuplaştırmaya, düşmanlaştırmaya bırakmıştır. Belge'ye göre (2018: 10) bugün karşı karşıya olduğumuz popülizm, birçok durumda faşizme götüren bir *"pasarella"* gibidir. *"Hakikat sonrası"* döneme uyumlu hareket eden sağ popülist liderler bilgi hiyerarşisindeki bozulmadan ve gerçek dışı bilgilerin yayılmasından yararlanarak (bazen de bunu bizzat teşvik ederek) toplumu kamplara bölüp antagonistik, Schmitzen manada dost-düşman ayrımına dayanan bir güvenlikleştirmeye başvurmaktadırlar (Dönmez, 2021: 362). Bu kutuplaştırmacı

politikalar bizi “biz ve onlar/ “gerçek halk/gerçek olmayan halk” gibi ayrımlara getirmektedir. Bu bölümde, iktidarı boyunca AK Parti’nin ve Erdoğan’ın hegemonik cinsiyet düzenini ve erilliği pekiştiren ötekiler üzerinden gerçekleştirdiği popülizmine odaklanılacaktır. Burada ötekileştirilenler kurumlar olabildiği gibi (CHP, Ordu) kişiler (gazeteciler, aydınlar, kültürel, etnik, dini manada başka bir kimliğe sahip kişiler), başka ideolojiden kimseler ya da Batılı odaklar olabilmektedir. Ötekileştirme yöntemleri de genel olarak iki şekilde gerçekleştirilmiştir: Değersizleştirerek ve feminize ederek ötekileştirme, marjinalize ederek erkeklik koruma mantığının işletilmesidir.

3.2.2.1 Değersizleştirme ve Feminize Etme Yoluyla Ötekileştirme

Erdoğan’ın 2014-2022 arasında yaptığı konuşmalara bakarak en fazla ana muhalefet yani CHP üzerinden bir ötekileştirme siyasetine başvurduğu görülmektedir. Bu popülist siyaset tarzı yalnızca CHP’nin güncel politikalarını değil geçmişten gelen CHP geleneğini de hedef almaktadır. Ötekileştirmede kullanılan yöntem ise genel olarak değersizleştirme ve feminize etmek yoluyla yapılmıştır ve bu versiyonunun temelinde öfke, hınç, geçmişle hesaplaşma ve rövanş alma vardır (Açıkel: 1996). Bu hesaplaşma iktidarda oldukları yılların birikiminden ziyade Türk sağ siyasetindeki öncüllerinden miras alınmıştır. Sağ geleneğin bir devamı olarak AK Parti muhalefeti, elit bir parti olup halkı anlamaması, bu elit siyasetin sonucunda halka mağduriyet yaşatması ve kalkınma (hizmet) siyaseti üzerinden eleştirmektedir. Bu üç kategorizasyon da AK Parti’nin ve Tayyip Erdoğan’ın eril siyasete başvurarak ‘ötekiyi’ yaratma sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu bölümde söz konusu üç kategori Erdoğan’ın konuşmalarının betimsel analizi ile desteklenerek açıklanacaktır.

Siyasi kariyerine Refah Partisi ile başlayan Erdoğan için özellikle 28 Şubat’tan sonra yaşanan acılar ve travmalar Türk sağ siyasetindeki öncüllerinden aldığı en önemli miraslardan biri olurken, kişisel mağduriyet hikayesinin 1997’de yılında Siirt’te okuduğu ‘Asker Duası’ şiiri ile halkı kin ve düşmanlığa tahrik ettiği gerekçesiyle açılan dava sonucunda hapse girmesiyle başladığı söylenebilir. (Oda TV, 07.03.2019). Kemalist bürokratik elit tarafından mağdur edilmiş bir lider imajını güçlendiren bu durum, Açıkel’in ‘Kutsal mazlumluğun psikopatolojisi’ makalesinde belirttiği gibi “*konforsuzluğu, çileli bir yaşamı ve mazlumluğu kutsallaştırarak; zulme uğratana hınç, öfke ve intikam duygularını beslemektedir*” (Açıkel, 1996: 163). Erdoğan’ın okuduğu şiir nedeniyle hapse girmesi siyasal

kariyeri için önemli noktalardan biridir. Müller, elitler/seçkinler tarafından kendisi ve kendisinin dâhil olduğu grubun/sınıfın ötekileştirmesine bağlı mağduriyet yaşadığını iddia eden grupların, iktidara geldiğinde yani mağdurdan muktedire geçtiğinde de mağduriyet söylemini sürdürdüklerini ifade etmektedir (Müller 2017: 60). Erdoğan da uzun süren siyasi kariyeri boyunca hatta kariyerinin zirve noktası sayılabilecek yıllarda dahi özellikle demokrasi mevzu olduğu durumlarda Siirt'te okuduğu şiiri bu kez meclis kürsülerinde, mitinglerde yeniden okumuş ve o dönemde yaşanan mağduriyetini çeşitli zamanlarda dile getirmiştir.

Mağduriyet söz konusu olduğunda en çok üzerinde durulan konu üniversitelerde ve kamudaki türban yasağı başta olmak üzere dindar kesimin dinin gerekliliklerini özgürce yaşayamadığı konusundaki söylemlerdir:

“Ülkemizde bir dönem çok ağır bir şekilde varlığını gösteren mütedeyyin kesimlere yönelik düşmanlığın en büyük mağdurlarının başında kadınlarımız geliyordu. (...) Üniversite koridorlarında itilip kakılan, liselerin kapılarından bile alınmayan, bırakın istihdamı, ziyaret için bile gittiği kamu binalarına alınmayan kadınlarımızın verdiği destansı mücadelenin yakın şahidiyiz. Başındaki örtüsü sebebiyle haksızlığa maruz bırakılan, hatta örtüleri zorla açılmaya çalışılan kızlarımızın, kadınlarımızın yaşadıkları trajedi, ülkemizin bir döneminin kara lekesi olarak tarihe geçmiştir. Bizim vesayetle mücadelemizin en somut sonuçlarını kadınlarımızın hayatlarında görmek mümkündür. Hamdolsun, bugün eğitimden istihdama hayatın hiçbir alanında kadınlarımız böyle bir zulme maruz kalmıyor bu tür adaletsizliklere uğramıyor. Yıllar yılı başörtünün düşmanı olan ve üniversitelerimizde ikna odalarını kuranların kimler olduğunu bilmiyor muyuz? Ve bu ikna odalarını kuranlar şimdi de geldiler başörtü sorununu çözelim diyorlar. Ne kadar güzel, bak nereden nereye geldik. Ve ben şimdi yeni bir teklif daha yaptım, hadi bakalım şimdi bu seçimde kaç tane başörtülü milletvekili adayı çıkaracaksın? (...) Meclis'ten bir zamanlar bunların ağababaları başörtülü kardeşimizi kovmadılar mı? Atın bu kadını dışarı demediler mi? Aynı zihniyet değil miydi? Aynı zihniyetti. Ama bütün bu oyunlar bozuldu, artık çark geri dönmeye başladı.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 04.11.2022)

Başörtüsü/örtünme, Türkiye'deki kadın hareketleri arasında ayrıştırıcı bir başlık olsa da kadın bedenini denetim üzerinden yapılan popülist siyasette kadınların sömürüldüklerine işaret edilmektedir (Evrensel Gazetesi, 03.11.2013;

Osmanağaoğlu, 01.11.2014, Polatdemir, 2017: 10). Nitekim Erdoğan'ın yukarıdaki ifadelerinden anlaşılacağı gibi kadınların başörtüsü sorununun yarattığı mağduriyet bir parti politikası olarak kullanılmıştır. Diğer yandan kadınların muhafazakâr erkeklere göre kamusal alanda kısıtlandığı gerçeğinden hareketle başörtüsü yasağının kalkmasını bir kazanım olarak görmek mümkündür. Ancak iktidar burada yeniden bir eril performans sergilemektedir. Söz konusu mücadeleyi ve mağduriyeti sahiplenerek, kazanımı partinin kadınlara bir lütfu olarak sunmaktadır. Yukarıdaki ifadesinde Erdoğan, tam da bu bağlamda CHP'yi başörtüsü sorununu çözmek istemesi konusunda eleştirmekte ve alaycı bir üslupla değersizleştirmektedir.

Kamusal alanda türban tartışmasının bir boyutunu da kadın bedeni üzerinden girilen ve hükümet ile orduyu karşı karşıya getiren ideolojik savaş oluşturmaktadır. Zihnioğlu'nun (2001: 2). "Pazartesi" isimli feminist dergide "*Askeri patriyarkal mı? İslamcı patriyarkal mı?*" yazısında ele aldığı gibi patriyarkal politikalar devam etmekle birlikte özneler değişebilmektedir. Başörtüsü konusunda ordu da benzer şekilde kadın bedeni üzerinden laiklik ve mağduriyet tartışmalarına girişmiştir.

Ordu ve AK Parti arasındaki çatışma esasında Ak Parti'nin siyaset sahnesine çıktığı ilk andan itibaren başlamıştır. Bu çatışmanın temelinde ise AK Parti'nin kurucularının ideolojik geçmişinin, gelecekte Kemalist laik rejimi sekteye uğratacak bir ajandaları olabileceği şüphesi yer almaktadır (Özbudun ve Hale, 2010: 84). AK Parti'nin iktidara geldiği ilk zamanlarda AB'ye üye olma ideali ve laikliğe sadık kalacakları yönündeki sözleri ordunun şüphesini boşa çıkarmış izlenimi verse de çok geçmeden ordu ve hükümet arasında başörtüsü sebebiyle ilk kriz yaşanmıştır. NATO zirvesi için Prag'a gidecek olan dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i TBMM Başkanı Bülent Arınç ve türbanlı eşi Münevver Arınç'ın havaalanında uğurlaması gerilim yaratırken, olay basına "Türban devletin zirvesinde" şeklinde yansımıştır (Hürriyet Gazetesi, 21.11.2002). Bunun yanında Sezer'in yerine görevi vekâleten Arınç'ın üstlenmesi sebebiyle Münevver Arınç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk türbanlı 'first lady'si olmuştur. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resepsiyonuna eşi türbanlı siyasilerin eşsiz davet edilmesi, Arınç'ın 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'na ev sahipliği yapmak istemesi ve türbanlı eşlerinin de katılacağını belirtmesi üzerine Cumhurbaşkanı Sezer ve Genelkurmayın yüksek rütbeli komutanları protesto ederek etkinliğe katılmaması türban krizini daha da derinleştirmiştir (Milliyet Gazetesi, 24.04.2003) Kamusal

alandanda türban yasağı kaldırılınca kadar da neredeyse her resepsiyonda gündemi meşgul etmiştir.

2007 yılı ve sonrası dönem hükümet ve ordu arasındaki hegemonik erkeklik mücadelesinde kritik bir dönemdir. 2007 yılında Cumhurbaşkanı seçimine ana muhalefet partisinin tüm partilerin onayladığı bir aday olması gerektiği yönündeki beyanına AK Parti'nin kendi partisinden bir aday belirmesi konusunda ısrarı gerilimi arttırmıştır. Bu gerilim, toplumu kutuplaştırmış ve laik cumhuriyetin akıbetinden şüpheye düşenler pek çok kentte laikliğin savunulması gerektiği inancıyla Cumhuriyet Mitingleri düzenlemişlerdir. MGK'nın sivilleştirilip gücünün kırılmasıyla başlayan süreç, askeri vesayet dedikleri hegemonyanın etki alanının daraltılmaya başladıkları ilk yıllardır. Aralarındaki ilk ciddi kriz ise 27 Nisan 2007 yılında e-muhtıra olarak bilinen Genelkurmay Başkanlığı'nın laiklik ile kaygılarını dile getirdikleri AK Parti'yi "Atatürkçülüğün gereklerine sözde değil özde bağlı olması gerektiğini" beyan eden bildiridir. Muhtırada ayrıca, "Silahlı kuvvetlerin tartışmanın tarafı ve laikliğin sadık koruyucusu oldukları, gerektiğinde de tutum ve davranışlarını çok net bir şekilde gösterecekleri" ifadelerine de yer verilmiştir. Cumhuriyet mitingleriyle kitlelerin desteğini arkasına alan bir hegemonik erkeklik figürü olan TSK'nın e-muhtıradaki hedef odaklı tehditkâr dilinin hiper-erkeksi bir hal aldığını söylemek gerekir. Bu dil aynı zamanda gerilimi arttıran, darbelerle dolu Türk siyasal hayatını hatırlatarak yeniden bir darbe olabilir mi korkusunu hortlatan, hizaya getiren, müesses nizamın gücünü vurgulayan bir dildir.

Ordu, AK Parti ve Erdoğan tarafından Kemalist rejimin milliyetçi-militarist temsilcisi görülmektedir. Dolayısıyla bu ideolojik savaş aynı zamanda hegemonik erkeklik üzerine bir mücadeleyi de getirmiştir. Başörtüsü davası bir yandan sürerken 2007 yılında e-muhtıra ile yaşanan darbe korkusu ve vesayet tartışmaları da AK Parti'nin mağduriyet jargonunda öne çıkmıştır. Seküler ordunun milli iradeyi hiçe sayıp böylesi bir girişimde bulunması Erdoğan döneminin de mağduriyet söyleminin omurgasını oluşturmaktadır. Ancak Erdoğan'ın önceki sağ liderlerden bir farkı vardır. Daha önce darbeler karşısında sağ liderlerin tutumunu ele alınmıştı: Menderes'ten Erbakan'a kadar sağ kanattaki tüm parti liderleri ordu ile genel olarak ya partisinin kapatılması ile sonuçlanan ya da geri adım atmak zorunda kaldıkları ilişkiler kurmuşlardır. Büyük çoğunluğu da mağduriyet yaşayıp bunu dillendirse de kararı değiştirememiştir. Erdoğan ise ordunun vesayeti ile mücadelede mağdur/zalim popülist söylemini de başarılı bir şekilde kullanıp

seçmen kitlesini mobilize etmeyi başarmış ve hegemonik erkeklik mücadelesinde öne geçmiştir (Arısan, 2022). Erdoğan'ın mağduriyetini dile getirdiği sözleri sıklıkla dik duruş, boyun eğmemek gibi mücadeleye devam edildiğini vurgulayan eril sözlerle devam etmiştir. Bu durumun birkaç örneğini Erdoğan'ın aşağıdaki sözlerinde görmek mümkündür:

“Tabii biz bunların tek parti diktatörlüğü döneminden biliriz. Biz bunları 27 Mayıs'ta milletin seçtiği Başbakanı ve bakanları alçakça darağacına göndermelerinden biliriz. Biz bunların her darbenin, her muhtıranın, her cuntanın içinde veya arkasında yer almalarından biliriz. Biz bunları ülkenin yerli ve milli sanayisini, ekonomisini, ticaretini, altyapısını engellemek için attıkları taklalardan biliriz. Biz bunları yıllarca milletimize inancından ve kültüründen özellikle kız evlatlarımıza başörtülerinden dolayı yaşattıkları eziyetlerden biliriz. (...) Velhasıl biz bunların ciğeriniz biliriz, ciğerini.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 18.12.2020).

“Çekilen acılar ve uğranan zulümler yüreklerimizde inanın derin izler bırakmıştır. Heba olan vaktimiz ve enerjimiz bizi dünyadaki kalkınma yarışında epeyce geriye itmiştir. Bununla birlikte karanlığa asla teslim olmadık, umudunuzu asla kaybetmedik, zalimlere asla boyun eğmedik, mücadeleyi asla bırakmadık. Sonuçta kalbimizin bir yanı buruk, diğer yanı coşkuyla dolu bir şekilde işte bugün buradayız” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 05.12.2021).

Bu durumu salt “rövanş alma” olarak algılamak her ne kadar indirgemeci olsa da Erdoğan'ın eril popülist üslubunda karşılık bulduğundan meselenin bu yönü de göz ardı edilmemelidir. Parlak ve Uz'a göre (2015: 71) bu anlamda travma, güçsüzlüğün değil direnişin bir sembolüdür. Direniş, Erdoğan'ın popülist söylemlerinde genel olarak kendisi ve partisi ile özdeşleştirdiği milli iradenin sandıktaki cevabıdır. AK Parti'nin vesayetçi zihniyet ile mücadelesinde 2008 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın “Laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği gerekçesiyle” AK Parti'nin kapatılması istemiyle dava açması, anayasa mahkemesinin 6'ya karşı 5 oyla kapatılmamasına karar vermesi süreci AK Parti karar alıcıları için kritik bir eşik olmuştur (Anadolu Ajansı, 15.03.2008). Bu kritik eşiğin AK Parti lehine aşılması, partinin ordu karşısında güçlenmeye başladığı tarihin de başlangıcına tesadüf etmektedir.

Cumhuriyet tarihi boyunca darbelerle kesintiye uğrayan demokrasinin, 2008 yılında Ergenekon, 2010 yılında Balyoz Harekât Planı adı altında hükümete yönelik askeri bir darbe planını içeren iddialarla gündeme gelmesi, yeniden bir darbe mi olacak endişesini tetiklemiştir. Buna yönelik olarak İstanbul 10. Ağır ceza mahkemesi İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı hazırlanan iddianameyi kabul ederek 196 asker hakkında dava açmıştır (Sözcü Gazetesi, 31.03.2015). Ergenekon ve Balyoz davalarının Türk siyasi tarihi için en önemli sonucu hükümet-ordu dengesini değiştirmek olmuştur (Gürsoy, 2014: 170). Ordu komutanlarının Ergenekon soruşturmalarına kamuoyu önünde herhangi bir itirazda bulunmamaları, TSK'nın kamuoyu nezdinde itibarını ciddi anlamda zedelemiştir. Dönemin Genelkurmay başkanının terör örgütü suçundan tutuklanıp, hapis yatması sonradan davaların komplo oldukları ortaya çıksa da imajlarını sarsmıştır (Özbudun ve Hale, 2010: 95). Türkiye'de hegemonik erkekliğin en önemli kalesi ordunun imajı kan kaybederken diğer taraftan AK Parti hükümeti vesayete karşı demokrasi, askere karşı sivil, merkeze karşı çevre gibi karşıtlıklar üzerinden inşa ettiği ötekiyi marjinalleştirmiştir. Ergenekon ve Balyoz davalarında görüldüğü gibi 2008'den itibaren başlayan operasyonlar sonucunda ordunun üst düzey yetkilileri dâhil olmak üzere büyük bir kısmı “derin devletle, vesayetle, darbecilerle hesaplaşmak ve demokratikleşmek” söylemi üzerinden tasfiye edilmiştir (Yaşlı, 2014: 169).

Ordunun hegemonyası, Milliyetçilik veya Cumhuriyetçilik bağlamında sembolik bir işlev görmek için çok ötesindedir. Öyle ki silahlı kuvvetlerin güvenliği sağlamada, savunma bütçelerini ve askeri harcamalarını kontrol etme konusunda, askeri mahkemelerin hukuki görevleri ve yüksek rütbeli askerilerin atanmasındaki yetkisi gibi doğrudan güvenlikle ilgili konularda oldukça kilit rolleri vardır ve yasalarla bu yetkiler korunmaktadır (Gürsoy, 2014: 158). AK Parti ile olan mücadele sonucunda ise yapılan pek çok yasa değişikliği ya da bazı durumlarda yasal hiçbir değişiklik olmadan pratikte atılan adımlar TSK'nın yetki alanını sınırlandırmış ve sivil iktidarı kuvvetlendirmiştir. Halil Berktaş'ın “*Türkiye kendi askeri tarafından sürekli olarak olgunlaşmayan bir çocuk muamelesi gördü. Bu nedenle asker, hem cumhuriyetin hem de vatan topraklarının öncelikli “sahibi” kendisini sayardı. Kurtarıcı oydu. Demokrasiyi askıya alması da; bu kurtarıcılığın eylem hali idi*” (aktaran Cemal, 2010:17) ifadeleriyle paralel fikirdeki AK parti karar alıcılarının “Askeri vesayet” tartışmaları 1. Ve 2. Dönemin en önemli gündem maddesi olmuş, demokrasinin önündeki en büyük engel vesayeti kaldırmak olarak

görülmüştür. AK Parti'nin vesayeti kaldırma ve darbelerin kesintiye uğrattığı demokrasiyi kesintisiz devam ettirebilme gayesi retorikte Erdoğan'ın 'mağduriyet' diliyle buluşmuş ve bu anlamda halk nezdinde de karşılık bulmuştur. Bu dönemde aynı zamanda özellikle 2007'den sonra askeri liselere olan ilginin azaldığı görülmektedir. Örneğin, Kara Kuvvetleri (Kuleli ve Maltepe Askeri Liseleri) 2007 yılında 66 bin 487 başvuru alırken, 2011 yılına gelindiğinde 45 bin 367 başvuruya düşmüştür (Milliyet Gazetesi, 15.08.2012). Ancak zamanla, özellikle AK Parti'nin seçim galibiyetleriyle Erdoğan'ın mağduriyetten muktedire geçen retoriği, "herkes için demokrasi" şiarını göz ardı edip "bazı kesimler için demokrasi" halini almıştır. Gezi Parkı olayları bu durumun, tıpkı fizikteki birleşik kaplar yasasında olduğu gibi bir yönden yapılan baskının başka bir yöne boşalımı sonucunda gerçekleşmiştir. Balyoz ve Ergenekon davaları ile pasifleştirilen ordunun Cumhuriyeti savunacak bir durumu kalmayınca bu defa "Mustafa Kemal'in askerleriyiz" sloganıyla halk sokaklara dökülmüştür (Yaşlı, 2014: 170).

Orduyla mücadelenin son fazını ise, Fethullah Gülen Terör Örgütü (FETO) ile mücadele kapsamında pek çok kurumda olduğu gibi ordudaki tasfiyeler oluşturur. FETO, uzun yıllar boyunca TSK'ya sızmış ve kurmay kadrolara kadar üst düzeyde çok sayıda kademeyi ele geçirmiştir (Serdar, 2019: 20). 15 Temmuz 2016 gecesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan ve AK Parti'yi devirmeyi amaçlayan darbe girişimi de yine FETO'nun TSK'ya sızdırdığı askerlerce emir-komuta zinciri olmadan düzenlenmiştir (Miş, 03.06.2017). Darbe girişiminden sonra TSK içerisindeki paralel bir yapılanmanın düzenlediği operasyonel faaliyet olarak adı konulmuş ve halkın desteğiyle sivil iktidara yönelik bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

15 Temmuz darbe girişiminden sonra Yüksek Askeri Şura'nın (YAŞ) yapısından, TSK'ya personel alımına kadar pek çok değişiklik yapılmıştır. Askeri liseler kapatılmış, hâlihazırda askeri liselerdeki öğrenciler Yüksek Öğretim Kurumu ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca uygun görülen okullara yerleştirilmiş; Gülhane Askeri Tıp Akademisi Sağlık Bilimleri Üniversitesince ve askeri hastaneler de Sağlık Bakanlığınca devralınmıştır. İstanbul ve Ankara'daki tank, tırtıllı araç, obüsler ise başka illere gönderilmiştir (Anadolu Ajansı, 14.07.2017). Böylece TSK'nın siyasal özerkliğini ve gücünü oluşturan yetkiler çok büyük oranda

törpülenmiştir (Yavuz ve Balcı, 2018: 7)³⁰. Tüm bu süreç hegemonik erkekliğin değişiminin bir göstergesi olarak okunabilir. Orduyu en güvenilir kurumların başına getiren ve ordunun erkeklik koruma mantığına rıza göstermiş bir toplum olan Türk toplumunun 15 Temmuz'da yaşananlarla ve yine aynı dönemdeki terörle mücadele kapsamındaki gelişmelerle orduya olan güveninin azaldığı yapılan anketler sonucu görülmüştür³¹ (Dünya Gazetesi, 18.01.2017). Yine aynı ankette en güvenilir kurumun Cumhurbaşkanlığı olduğu ortaya çıkmıştır. 15 Temmuz sonrası gelişmelerin hegemonik erkekliğin profili konusunda yapısal değişiklikleri ortaya çıkardığı söylenebilir. Öyle ki geleneksel subay veya TSK personeli profili dahi değişmiştir. İmam Hatip mezunlarının subay olabilmelerinin önündeki engellerinin kaldırılması ve yine başörtülü kadınların TSK personeli olabilmemesinin önünün açılması değişen profilin ve değişen hegemonik erkekliğin göstergesidir.

³⁰ 15 Temmuz gecesinin siyasal boyutunun yanında toplumsal boyutuna da değinmekte fayda vardır. Askerin, yönetime el koyduğunu TRT kanalıyla öğrenen halk, dakikalar sonra CNN Türk kanalına Facetime ile bağlanan Cumhurbaşkanının çağrısıyla sokaklara dökülmüştür. Darbeci askerlerle karşı karşıya gelen halk çatışmış ve 251 şehit verilirken 3 bine yakın kişi de yaralanmıştır. Darbe kalkışması gecesinden gelen görüntüler Türk Siyasal tarihinde bir ilki de yaşatmıştır. Darbe girişiminde, halkı korumak için silahlanan askerin, halka silah doğrultması olarak algılanmış ve darbeci askerler olarak kodlanan –ki daha sonra sadece emirlere itaat eden, örgüt bağlantısız erler olduğu anlaşılan- askerlere yönelik şiddet görüntüleri ve videoları Türkiye'deki “Mehmetçik sempatisini” sorgulatmıştır. Üzerinde kanlar içerisindeki asker üniformasıyla hükümet yanlısı kalabalık tarafından linç edilen erlerin korku dolu görüntülerinin sosyal medyada paylaşımına girmesiyle toplumsal cinsiyet bağlamında da çok önemli bir sembol olan asker bedenine yönelik bu eylemler toplum geneli için büyük bir şok yaratmıştır. (Açıksöz, 2017: 179; Başdaş, 2017: 186). Darbeci askerlere Tayyip Erdoğan'ın “asker elbiseli teröristler” demesi, darbe gecesini yaşananları bir kurum olarak TSK'dan ayırma niyeti taşısa da büyük bir infiali engelleyememiştir. Agresif erkekliğin buna benzer bir biçimini daha önce Hendek Savaşlarında, Sur, Cizre ve Yüksekova'da duvar yazıları şeklinde görmüştük (Aktan, 12.06.2017; Sandal ve Arslan, 21.11.2015). 15 Temmuz Darbe girişiminden sonra da hükümet, doğuda yıllarca süren Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamasının bir benzerini 20 Temmuz 2016'da ilan etmiştir. OHAL, üç aylık bir periyod için ilan edilse de sonraları çok kez bu süre uzatılmıştır. Darbe girişiminden sorumlu örgütün adı Fethullah Gülen Terör Örgütü (FETO) olarak konulmuş ve FETO ile her alanda köklü bir mücadeleye girişilmiştir. Konu terör olunca, güvenlikleştirme üzerinden yapılan uygulamalardaki agresif erkeklik benzerlik göstermiştir. Erdoğan'ın FETO için çok sık tekrar ettiği “İnlerine gireceğiz” söylemi ya da darbe girişiminin yaşandığı gece hayatını kaybedenleri anarken sarf ettiği “*Ne diyordum size hatırlayın, bir gün ölmeyecek miyiz? Öleceğiz. Bir adam gibi ölmek var, bir şey söyleyecektim ama onu söylemeyeceğim, bir de madam gibi ölmek var. Ölelim ama adam gibi ölelim*” sözleri ve yine Diyanet İşleri Başkanlığının darbecilere cenaze namazının kılınmayacağını açıklaması, ölenlerin ise “hainler mezarlığına” gömüleceğini açıklaması yukarıda örneği verilen agresif erkekliğin bir başka yansımasıdır (Çatlak Zemin, 15.10.2016; Bianet, 15.10.2016).

³¹ Dünya Gazetesinin haberine göre, Kadir Has Üniversitesi “Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler” araştırmasının 2016 yılındaki sonuçlarına göre, Türkiye'de en güvenilir kurum olarak Cumhurbaşkanlığı tespit edildi. Vatandaş yüzde 49,4'lük oran ile en çok Cumhurbaşkanlığı kurumuna güvendiğini belirtti. Kamuoyunda ilk kez ordunun güvenilirliği düşüş gösterdi. Geçen yıl yüzde 62,4'lük oran ile vatandaşın en güvendiği kurum olan Türk Silahlı Kuvvetleri, bu yıl polis teşkilatıyla birlikte en güvenilir ikinci kurum oldu. Ordu ve polis teşkilatına olan güvenin oranı eşit gerçekleşti: yüzde 47,4. (Dünya Gazetesi, 18.01.2017).

AK Parti'den önceki siyasal partiler hegemonik erkeklik yarışında ordunun önüne geçmeyi başaramamış ve sistem tarafından elimine edilmişlerdir. Benlisoy'a göre AK Parti iktidarının ilk yıllarındaki başarısı *“Milliyetçi muhafazakârlığın sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle olarak tahayyül ettiği millet'in otantik temsilcisi olduğu iddiasındaki çoğunlukçu demokrasi söylemini, popüler-demokratik taleplerle bir araya getirebilmesidir”* (Benlisoy, 2013: 4)

AK Parti'nin özellikle 2013 yılından sonraki başarısı aynı zamanda onun diğer sağ partilerden ve Recep Tayyip Erdoğan'ın da diğer sağ parti liderlerinden farkını ortaya koymaktadır. AK Parti'ye kadar olan bölümde, ordu ve sağ partilerin neredeyse her karşılaşması ya siyasal partilerin kapatılması ve siyasi parti liderlerinin siyasi yasaklı hale getirilmesi ya da askeri darbelerle sonuçlanmasına dayanarak hegemonik erkeklik mücadelesinde galibin TSK olduğunu söylemek mümkündür (Dönmez, 2013). Her darbeden sonra anayasa ordu lehine daha militarist hale gelmiştir. Bu çarka çomak sokacak bir liderin çıktığını söylemek ise güçtür. Erbakan ya da Demirel gibi partileri kapatılan liderler başka parti ya da oluşumlar altında yeniden siyaset sahnesine çıkabilmişlerdir ancak her yeniden siyaset arenasına çıkışta bir öncekinden daha yumuşak bir tavır takınmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu noktada hem liderin hem de konjonktürel sistemin özellikleri önemlidir. Özal'a kadar olan dönem, Soğuk Savaş erkekliğinin hâkim olduğu dolayısıyla daha militarist, ulus-devletlerin sınır güvenliği ve çıkarlarının öne çıktığı bir dönemdir. Militarizmin eril tahakkümü kolaylaştıran bir aygıt olduğu düşünüldüğünde ordunun bir egemen olarak hegemonik erkeklik sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özal ile birlikte, konjonktürel bağlamda da neoliberal erkeklige geçilmiş ve ordunun gücü doğrudan azaltılmasa da belli dönüşümler geçirmiştir. Dünyaya neoliberal bakış; demokratik ve liberal ülkelerin birbiri ile savaşmayacağı tezi üzerinden savaş, şiddeti ve militarizmi eleştirmiştir. Türkiye'de de örneğin 80'lerin sonu 90'ların başında başlayan vicdani ret tartışmaları, o zamana kadar sorgulanmaktan imtina edilen, erkeklige geçişin en önemli ritüellerinden askerlik hizmetinin başka ifadeyle “vatan hizmetinin” eleştirilmesine neden olmuştur. 1990'lı yıllarda ise PKK ile olan savaşın şiddetinin artmasıyla bir tersine dönüş yaşanmış ve ortam yeniden hiper-erkeksileşmiştir. Bu dönemde sıkıyönetim mahkemeleri, devlet güvenlik mahkemeleri ve terörle mücadele yasası kapsamında TSK ağırlığını koymuştur. Dolayısıyla siyasal liderler bir savaş halinde TSK'dan bağımsız bir politika yürütememişlerdir. AK Parti

dönemine gelindiğinde ise süreç, yukarıda anlatıldığı gibi bir hegemonik erkeklik yarışı içerisinde ilk zamanlarda daha temkinli ancak siyasal ve toplumsal olarak gücü artınca önceki sağ partilerden farklı olarak Erdoğan'ın “dik durma” şiarı doğrultusunda bir seyir izlemiştir. TSK'nın her ne kadar Cumhuriyet değerlerine bağlı bir ideolojik duruşu olduğu yönünde genel bir kanı olsa da özellikle 1980 darbesinden sonra kendi içerisinde homojen olmadığının anlaşılması da AK Parti'nin bu süreçte elini kuvvetlendiren bir durumdur. Nitekim TSK'nın ideolojik anlamda yekpare, homojen bir yapısının olmadığı 15 Temmuz 2016'daki darbe kalkışmasında daha net görülmüştür.

Erdoğan'ın mağduriyet ekseninde popülizme başvurduğu bir diğer konu da halkın, Batı tarafından hor görülme ve aşağılanma yoluyla kültürel özünden koparılarak Batılılaşmaya maruz bırakıldığı iddiasıdır (Tokdoğan, 2018: 105). Nagehan Tokdoğan, Cemil Meriç'in '*Tanzimat bir medeniyetin fethi değil, bir ırzın teslimidir*' sözünden hareketle aşağılanmanın cinsiyet rejimiyle doğrudan ilişkisini kurar ve Batı ile karşılaşma deneyiminde yaşanan aşağılık duygusunu 'erillik ve haysiyet kaybı' ile ilişkilendirir. Bu bağlamda, Tokdoğan'a göre (2018: 108), Erdoğan'ın dilinde Batılılaşmanın da, bir tür '*hadım edilme*' ve '*erillik yitimi*' ile özdeşleştirildiğinin hissedilmektedir.

Batı'ya yönelik ontolojik güvensizliklere önceki bölümde değinilmişti. Bu güvensizlik hali, travmatize olmuş bir halde Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze varlığını korurken, zaman içerisinde değişiklikler geçirmiştir. Örneğin Erken Cumhuriyet “Avrupa'nın hasta adamı” olarak feminize edilen³² Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolik alanda tüm yüklerinden kurtulmak için Batıyı taklit etme yoluyla modernleşmeyi seçmiştir. Batının uluslararası kapital sistemine entegrasyon ise daha önce belirtildiği gibi Osmanlı'dan bu yana istikrarını sürdürmüştür.

Erken Cumhuriyet döneminde Batılılaşma/modernleşmeye yönelik atılan adımlar ve Batı ile ilişkiler çok partili hayata geçiş ve sonrasında etkili olan merkez sağ ideolojilerce de sürdürülse de Erbakan döneminde gelindiğinde milliyetçi ve İslamcı tonların artmasıyla Batının bir 'öteki' olduğu anlayışının altı çizilmiştir. AK Parti ise, Batıyla ilişkiler konusunda hem ticari hem kültürel manada önceki

³² Burada feminize edilen kelimesi kullanılmıştır çünkü aşağılanma cinsiyet rejimiyle doğrudan ilişkili ve özellikle kadınlığın hiyerarşik olarak aşağıda konumlandığı, ikincilleştirildiği toplumlarda, kültürlerde aşağılanmadan kaynaklanan güçsüzlük kadınsılaşıma endişesi yaratmaktadır (Tokdoğan, 2018: 108)

dönemlere kıyasla daha çok dirsek temasında bulunmasına, daha çok ilişki geliştirmesine rağmen Batıyı öteki görme eğilimini popülist söyleminde her daim canlı tutmuştur. Bu durum pek çok açıdan partiye ve Erdoğan'ın popülaritesine katkıda bulunmuştur (Bakınız Kaliber ve Kaliber, 2019). Mağduriyet popülizmi odağında bu durumu iç kamuoyunda popülariteyi arttırarak kamuoyunu mobilize etmek ve Müslüman ülkelerin gözündeki popülariteyi arttırma olarak iki şekilde değerlendirebiliriz. İçerideki destekçileri arttırmak için başvurulmuş mağduriyet popülizminde hedef yeniden ana muhalefet partisi CHP olarak karşımıza çıkmaktadır. AK Parti'nin tahayyülünde CHP, milletin asli değerlerini hiçe sayan ve ibadet, kılık kıyafet gibi konularda dahi milleti baskılayan, Batılılaşmayı şiar edinmiş zihniyetin bir ürünüdür (Tokdoğan, 2018: 116). AK Parti Grup Başkanvekili Muhammet Emin Akbaşoğlu'nun "*Her milli adıma karşı duran, milli heyecanı baltalayan, milletimizin özgüvenini aşağılamaya çalışan köhne CHP zihniyeti hiçbir zaman değişmedi*" ifadeleri buna örnektir (Anadolu Ajansı, 11.02.2021). Erdoğan tarzı popülizmde ise CHP'nin halk karşıtı olarak etiketlenmesinin ötesine geçilerek, milli ve dini değerlerce ötekileştirilen tüm unsurların destekçisi ve yandaşı olduğu popülist söylemiyle antagonistik siyasetin dahası kutuplaşmanın önü açılmıştır. Başka bir ifadeyle toplumun dini ve milli hassasiyetleri kristalize edilerek CHP'nin halka uzak bir parti olmasının sonucu olarak böyle hassasiyetlere sahip olmadığı algısı yaratılmıştır. Örneğin aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi sıklıkla kutsalın aşağılanması olarak CHP'nin camileri ahıra, depoya çevirmesi iddiasını dile getirilmektedir:

"...Biz milletin değerlerini, kurumlarını hedef alan saldırılarla ilk defa karşılaşmıyoruz. Modern Türkiye'nin tarihi azgın azınlığın, sessiz çoğunluğu sindirmeye, baskı ve tahakküm altına almaya yönelik tacizleriyle doludur. Milletin kökleriyle bağını koparmak, insanımızın hayat pınarlarını kurutmak için daha önce de pek çok teşebbüs yapılmıştır. İlim, irfan ve hizmet yuvalarına tahammülsüzlük maalesef toplumun belli bir kesiminde ideolojik saplantı halini almıştır. Tek Parti döneminde ise bu ideolojik saplantı adeta bir devlet politikasına dönüşmüştür. Bu dönemde Batılılaşma adına yapılanlar hem milli bünyemizde hem de milletimizin hafızasında çok derin yaralar açmıştır. 80 yaş üstündeki büyüklerimize tek parti yıllarını sorduğunuzda alacağınız cevaplar sadece yokluktur, yoksulluktur, baskıdır. Camilerin emlak niyetine satıldığı, ibadethanelerin ahıra çevrildiği, Kur'an

kurslarının kapatıldığı, ilim irfan merkezlerinin kapısına kilit vurulduğu günlerimiz oldu. (...) Kuran-ı Kerim'in tren vagonlarında, ahırlarda, derme çatma binalarda gizli saklı bir şekilde öğretildiği süreçlerden geçildi.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 09.09.2019).

“...Bu hikâye senelerce öz yurdunda parya muamelesi gören, ezilen, ötekileştirilen aziz milletimizin de hikâyesidir. Bu hikâye kılık kıyafet sebebiyle üniversite kapılarında gözyaşı döken kızlarımızın hikâyesidir. Üniversite hayali katsayı engeline takılan gençlerimizin hikâyesidir. Takunyalı, geri, yobaz denilerek aşağılanan halkımızın, sakalından, sarığından dolayı horlanan kardeşlerimizin hikâyesidir. (...) Makarnacı, kömürcü, göbeğini kaşıyan adam denilerek tahkir edilen Anadolu insanının hikâyesidir. (...) Bu hikâye azgın azınlığın kışkırtmalarına rağmen demokrasiden, hukuktan, meşruiyetten ayrılmayan sessiz çoğunluğun hikâyesidir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 15.10.2021).

Yukarıdaki konuşmada Erdoğan'ın 'azgın azınlık' şeklinde ifade ettiği ve sessiz çoğunluğu Batıcı, elitist politikalarla bastırdığını iddia ettiği CHP yönetimini değersizleştirerek ötekileştirdiği görülmektedir. Bu noktada zulme uğratana karşı oluşan öfke ve hınç bir grubun “biz kimiz?” sorusu altında birleşmesini de sağlamaktadır (Parlak ve Uz: 2015). Erdoğan bir konuşmasında bu soruya “Biz halkız, siz kimsiniz?” söylemiyle, dışlayıcı bir bakışla cevap vermektedir (Fassin, 2018: 18). Dolayısıyla bu bakış, bizi iktidarın halk olan ve halk olmayan arasında yaptığı ayrıma getirmektedir. Erdoğan'ın ve AK Parti'nin söyleminde parti politikalarına muhalif olan herkes halk olmayı/ ötekiyi oluşturmaktadır. Bu durumu Erdoğan'ın konuşmalarının büyük çoğunluğunda görmek mümkündür. Diğer yandan seçkinlerce muhafazakâr olduğu veya kırsaldan geldiği için aşağılanan, hor görülen sessiz çoğunluğun, milli iradenin “halkın” temsilcisi olarak görmektedir. Erdoğan'ın “Bu ülkede Siyah Türkler kadar Beyaz Türkler de var. Ağabeyiniz Tayyip Kara Türklerdendir” sözleri oluşturmak istediği imajı iyi özetlemektedir. Halka seslendiği zamanlarda genel olarak “ağabeyiniz Tayyip” ifadesindeki gibi aile metaforuna başvurarak “kardeşlerim” ya da (kendini kastederek) “bu kardeşiniz” hitabını kullanan Erdoğan'ın eril popülist jargonunda önemli bir yer tutan ve Türk sağının “ben sizden biriyim” imajını destekleyip devam ettiren söyleme de sık rastlanılır.

AK Parti'nin iktidarın ilk yıllarında kitleleri mobilize edecek gücü bulmadaki en önemli nokta halkın kendi temsiliyetini sağlayacak siyasi partiye güvenmesi, dolayısıyla partide kendisinden bir şeyler bulmasıdır (Doğan, 2016: 261-262). Esasında Demokrat Parti'den bu yana devam eden “sizden biriyim” popülizminin Türk sağ siyasetinde başarılı örnekleri olmuştur. Erdoğan'ı ileri bir aşamaya taşıyan ve onu diğer sağ liderlerden ayıran şeyler konusunda Murat Belge'nin tespitleri önemlidir. Belge, bir röportajında Erdoğan'dan önceki sağ liderlerin elit tabaka tarafından çıkarıldığını³³ Erdoğan'ın ise İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde doğmuş, büyümüş olması hasebiyle ‘içimizden biri’ imajını çok daha sağlam ve inandırıcı bir şekilde gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (aktaran, Çoban, 04.05.2017). Çok çalışmak, sokakta limonata satmak, dindar ve mütevazı bir aileden gelmek, imam hatip okullarından mezun olmakla övünmek gibi özellikler ile seçim meydanları ötesinde halk ile benzerlikler ve mağduriyetler üzerinden sıkı bağlar kurmaya özen gösteren AK Parti'nin ve Erdoğan'ın “bizden biri”, “mahalle delikanlısı” ya da “Tayyip abi” adıyla anılabilecek bir lider olması bu konuda başarılı olduğunu da göstermektedir (Aslan, 2021).

Erdoğan'ın popülist söylemlerinde halk ve seçkinler ayrımını feminize etme ya da değersizleştirme yoluyla derinleştirdiğini söylemek mümkündür (Ekşi ve Wood, 2019). Örneğin, Erdoğan'ın Kemal Kılıçdaroğlu'na “Bay Kemal” hitabı oldukça dikkat çekicidir. Polemik, Kılıçdaroğlu'nun Erdoğan'a ilk ismi olan “Recep” ile hitap etmesi üzerine başlamış ve türetilen “Bay Kemal” hitabı bu bağlamda halk-elitist bölünmesinin dildeki yansımaları meydana getirmiştir. Murat Bardakçı bir köşe yazısında Cumhurbaşkanının CHP liderinden “Bay Kemal” olarak bahsetmesinin nedenini şöyle ifade etmiştir: *“Bay ve Bayan, 1934 Kasım'ından bu yana Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal hitap şeklidir! (...) Tayyip Erdoğan böyle demekle hem bir devrim kanununun gereğini tek başına yerine getirmekte, hem de 30'lu ve 40'lı senelerin derin hasreti içerisindeki bazı CHP'lilere kendilerini o günlerde yaşıyormuş gibi hissetmeleri fırsatını vermektedir!”* (aktaran, Yeniakit Gazetesi, 08.06.2018). Her ne kadar Bardakçı'nın belirttiği üzere bay/bayan yasal bir hitap şekli olsa da günlük dilde çok sık kullanılmaz; genel olarak daha elit, zengin, ayrıcalıklı kesimlerden ve bazen de gayrimüslimlerden

³³ Süleyman Demirel köy kökenli ve eğitimsiz bir ailede doğmuş olması sebebiyle bu genellemenin dışında kalıyor görünse de Belge'ye göre, onun da okuduğu okullar, sonradan sahip olduğu çevre göz önünde bulundurulursa elitler arasına girdiği söylenebilir (aktaran, Çoban, 04.05.2017).

bahsederken kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanının kullanım şekli de içerisinde kinaye bulundurmakla birlikte bu şablona uygundur. Diğer bir örnekte Erdoğan'ın "monşer" çıkışlarıdır. 2009 yılında Davos'ta yaşanan "one minute" krizinin akabinde Türk diplomatlarının/ emekli büyükelçilerinin Erdoğan'ın toplantıdaki tavrını eleştirmeleri üzerine sarf ettiği *"Ben diplomasiden değil siyasetten geldim. O diplomatların hele hele monşerlerin âdetini bilmem, bilmek de istemem. TC hükümetinin ve milletin onurunu A'dan Z'ye korumakla mükellefim. Bu benim karakterimdir. Yumuşak başlıyız ama uysal koyun değiliz"* sözleri (Habertürk Gazetesi, 05.02.2009) onun maskülen popülist jargonunun önemli bir özeti gibidir.

Günlük dilde yaygın olmamakla birlikte "Monşer" de tıpkı "Bay" ifadesinde olduğu gibi Batılı ya da Batıya yakın ilişkileri olan, iyi eğitilmiş, yüksek gelirli kesimi ifade etmek için kullanılır (CNN Türk, 16.07.2014). Bay hitabından biraz farklı olarak halk nezdinde monşer; zarafet, kırılabilirlik, yumuşak başlılık gibi efemine edilen anlamlara karşılık gelir. Erdoğan'ın eğitilmiş/ aydın kesimi monşer diyerek küçümsemesi uzun süre tartışılırken, eril tonun yüksek olduğu "yumuşak başlılık ve uysal koyun" benzetmesi emekli diplomatları feminize ederek ötekileştirmesine örnektir. Davos olayından sonra, Erdoğan'ın monşer hitabını kullanımını cumhurbaşkanlığı seçim yarışında rakibi Ekmelleddin İhsanoğlu için kullandığına tanık olmuştuk. "Bir Cumhurbaşkanı adayına soruyorlar siz yollarla ilgilenecek misiniz? O aday da diyor ki 'ben Cumhurbaşkanımı benim yollarla ne işim var.' Allah Allah! Cumhurbaşkanının yolla, metroyla, tünellerle işi olmaz mı? Bunlar monşer. Monşerlerin bu tür şeylerle işi olmaz" (Sözcü Gazetesi, 06.07.2014) ya da yine İhsanoğlu için *"Buldular bir monşer halkın karşısına çıkardılar"* ifadeleri önemlidir (Cumhuriyet Gazetesi, 17.07.2022).

Erdoğan'ın popülist jargonunun omurgasını oluşturan milli iradenin temsilcisi olduğu söylemi, CHP'yi 'elitist' bir parti olarak ötekileştirmede çoğu kez önemli rol oynamıştır. Türk sağ partilerince sandıktaki oyu önceleyen ve çoğunluğun kararına dayanan "milli irade" söylemi, demokrasinin olmazsa olmazı olarak görülmüştür. Milli irade kavramını Menderes'ten, Demirel'e; Demirel'den Erbakan'a ve tüm sağ liderlerin bu manada kullandığını görüyoruz. Öte yandan kapsayıcı gibi görünen "milli irade" söylemi sağ liderlerin popülist jargonlarında bir içselleştirme ve dışsallaştırma yaratmaktadır. Erdoğan'ın konuşmalarından bir örnek verecek olursak:

“Ortada ne demokrasi, ne hak ve özgürlükler, ne ekonomi, ne dış politika konusunda herhangi bir program yok, sadece lafı güzaf var, sadece laklak var, sadece ucuz kabadayılık var. Soruyorum size, bu kadar vizyonsuz, bu kadar çapsız, bu kadar küçük hesapçı bir ekip ülkenin bölgesel ve küresel düzeydeki çıkarlarını nasıl savunacak? Hepsini de 3 günde şamar oğlanına çevirirler. Gerçi milletimiz her seçimde bunları şamar oğlanına çeviriyorlar ama anlamamazlıktan gelip işlerine bakıyorlar. Hep söylediğim gibi, Türkiye’nin en büyük sorunu işte bu çapsız muhalefet anlayışıdır. İnşallah 2023 seçiminde milletimiz bunlara nihai derslerini verecek. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 04.12.2021).

Cas Mudde (2004: 543) popülizmin toplumu saf halka’ karşı ‘yozlaşmış seçkinler’ olmak üzere iki gruba ayıran bir ideoloji olarak tanımlarken bu içselleştirme ve dışsallaştırmayı vurgulamaktadır: Mudde’un belirttiği gibi bir yanda halk diğer yanda halk karşıtı seçkinler algısı üzerinden ötekileştirmeler yapılmaktadır.

Elit karşıtlığı AK Parti’de -tıpkı sağ öncüllerindeki gibi- Cumhuriyet Halk Partisi’nde ve müesses nizam olarak dillendirilen Kemalist ordu, bürokrasi mensupları ile aydınlarda karşılık bulurken; AK Parti popülist söylemde –yine bir geleneğin devamı olarak- kendi varlığını ise halk yanında “milli irade” temsilcisi olarak konumlandırmaktadır. AK Parti’nin iktidara geldiği ilk yıllarda AB hedefleri ve henüz siyasette yeni bir parti olmanın getirdiği güvensizlikler sebebiyle bu tarz bir popülizme başvurmadığını görüyoruz. Sonraki yıllarda –iktidar koltuğundaki yerini sağlamlaştırdıkça Recep Tayyip Erdoğan’ın da partililerin de popülizm tonunun yükseldiğini görüyoruz (Finchelstein, 2019: 203).

Modern Türk siyasi hayatının darbelerle kesintiye uğrayan demokrasisi, özellikle Erdoğan dönemine gelindiğinde onun popülist jargonunda, Moffit’in (2020: 73-76) popülist üslubun temeli olarak gördüğü “kaba tavırlar” daha eril ve kaba bir üslupla birleşmiştir. Darbeleri ve darbe girişimlerini “vesayetin ısrarı” olarak ele alan Erdoğan çoğunluğun seçimiyle başa geldiklerini ve kendi tabiriyle milli iradenin temsilcisi olduklarını her fırsatta dile getirmektedir. Bu bağlamda vesayeti sürdürdüğü gerekçesiyle orduyla; elit ve halka uzak bir parti oldukları gerekçesiyle CHP’ye sürekli “milli irade” üzerinden bir mücadeleye girilmektedir.

Muhalefet partisi üzerinden değersizleştirmenin bir diğer göstereni de hizmet/ kalkınma popülizmidir. Türkiye sağ partileri, modernleşme ve medenileşmenin kalkınmacılık ile mümkün olabileceğini konusunda hemfikiridir. Bu bağlamda kurucu siyasetin “büyük/ güçlü Türkiye” tasavvurunu siyasi bir vaade dönüştürmüştür. “Büyük Türkiye” tasavvuru özgürlük, sosyal adalet, demokrasi gibi değerler bir yana yollar, barajlar, fabrikalar gibi daha somut icraatlara dayanmaktadır (Öztan, 24.03.2014). Hizmet popülizmi de Demokrat Parti’den AK Parti’ye kadar olan süreçte somut icraatlarda ilerlemenin gözle görülebilir oluşundan dolayı bugünün ve dünün ya da eski Türkiye ile yeni Türkiye’nin kıyaslanma siyaseti üzerinden yürütülmüştür.

Demokrat Parti’nin 1957 seçim afişindeki “1950: Geri Kalmış Bir Millettik; 1957: İleri Bir Dünya Milleti Olduk” ifadesindeki kalkınma vurgusuyla başlayan eski Türkiye ile yeniyi karşılaştırma siyaseti, AK Parti döneminde güncelliğini korumuş ve Erdoğan’ın üslubuyla birleşince hizmet siyaseti üzerinden bir iktidar/ erillik performansına dönüşmüştür. Erdoğan’ın konuşmalarından örnek verecek olursak:

“...Hatırlayın, 18 yıl önce bu hastanelerin hali neydi? Bay Kemal, SSK’nın Genel Müdürü iken hastanelerin hali neydi? Hiç Savaş Ay’ın programını seyretmediniz mi? Seyrettiyseniz, Bay Kemal’in nasıl bir genel müdür olduğunu gayet iyi görmüşsünüzdür, Allah bunların eline düşürmesin (...) Koğuş sistemi. Sağlam gir, hasta çıkarsın. Affedersiniz tuvaletler rezillik, her taraf kan, revan içinde, böyle bir yapı var. Başta kim var, Bay Kemal” (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 27.02.2020).

“Eskiden yoktu, şimdi var” mantığı geçmişteki sıkıntıları, yoklukları, mağduriyetleri dönemin iktidarını eleştirerek ve o dönem şartlarında yapılan icraatları değersizleştirilerek (ki bu genelde tek parti dönemi CHP’sinin icraatlarıdır) “Biz Yaptık” popülizmi ile şekillenmiştir. Örneğin Özal’ın demiryollarını değersizleştirip karayollarını övmesi gibi Erdoğan da Kadıköy-Kartal metro hattının açılışında yaptığı konuşmada 10. Yıl Marşı’nı anımsatarak, “Neyi ördün? Hiçbir şey örmüş falan değilsin. Ortada duranlar belliydi. Demirağlarla Türkiye’yi şimdi biz örüyoruz” sözleri bu ifadelerden yalnızca biridir (Cumhuriyet Gazetesi, 22.08.2012).

Erillik, bir güç siyaseti olarak ele alındığında AK Parti döneminde yapılan “çılgın projeleri” bir nevi büyüklüğünü gösterme olarak okuyabiliriz. Özellikle

İstanbul'a yapılan üçüncü köprü, üçüncü havaalanı, Marmaray gibi dev yatırımlar Tokdoğan'ın ifadesiyle (2018: 90) "*Cumhuriyet'in Ankara'sını değil, Osmanlı'nın İstanbul'unun ihya edilmesi*" olarak görmek de mümkündür. Mekânlar üzerinden eril siyaset yalnız çılgın projeler üzerinden yürümez aynı zamanda İstanbul'un sembolik mekânlarına örneğin Taksim Meydanına cami yapma ya da Ayasofya'yı ibadete açma gibi sembolik hizmetleri de kapsamaktadır. Bu iki simgesel yapıya biraz değinmekte fayda vardır.

Ayasofya 1934 yılında alınan bir kararla müzeye dönüştürülmüştür. O tarihten bu yana milliyetçiler, muhafazakârlar için bir dava meselesi haline gelmiştir. Tıpkı ezanın Türkçeleştirilmesi gibi Ayasofya'nın da müzeleştirilmesini dindar halk kesimleri bir travma olarak tecrübe etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'yı kiliseden camiye çevirme icraatına, İslam'ın Hristiyanlığa karşı zaferi olarak yüklenen anlam; Türk sağının bu emperyal/fetihçi nostaljiye uygun olarak Ayasofya'nın bir gün yeniden cami yapıp halka hizmet vereceği arzusuna ve özlemine dönüşmüştür. Dolayısıyla bu bağlamda Bilici'ye göre (12.07.2020) Ayasofya milliyetçi-muhafazakâr kanat için alınmayı bekleyen bir rövanştır ve iktidar güçlenince de bu rövanş gerçekleşmiştir. Sağın fetihçi, inanç temelli, milliyetçi arzusunu gerçekleştiren Erdoğan bu yolla hem kendi destekçilerinin oylarının sağlamlaştırmış hem de uluslararası politikada Batılılardan rövanş almıştır. Çünkü Öney'e göre (14.06.2016) Ayasofya'yı yeniden fethetmek anlamına gelen ibadete açma isteği Batıya karşı duyulan bir kompleksin tezahürüdür. Erdoğan'da sağın bu fetihçi eril jargonunu devralmış, örneğin seçim meydanlarında Fetih Suresini okuyarak söze başlamış ve Batı'nın içerideki işbirlikçileri, düşmanlar tarafından her an işgal edilecekmiş gibi bir havayla bu tehditler karşısında bir nevi erkeklik koruma mantığını da işleterek ve kendi iktidarının devamını güvence sunarak fetih ile kendi siyasi kariyeri arasında ilişki kurmuştur. (Doğanay, 13.07.2020). İç politikada ise sağcı-dindar kesimin Ayasofya'yı bir dava olarak ele alıp rövanş alma meselesi haline getirmesinde ve AK Parti'nin inşa etmek istediği Yeni Türkiye'de Akçam'a göre şu üç olay yeni rejimin kodlarını anlamak açısından çok önemli bir simgedir: İbadete açıldıktan sonra insanların Ayasofya'ya tekbir çekerek koşması, Diyanet İşleri Başkanı'nın Cuma hutbesine elinde kılıçla çıkması ve Erdoğan'ın Kuran okumasıdır. (Akçam, 04.08.2020).

Sembolik mekânlara cami yapma arzusu muhafazakâr sağ blokun önemli bir seçim stratejisidir. 1967-1968 yıllarında Ankara ve İstanbul'a anıtsal iki cami yapma projesini ortaya çıkmıştır: Ankara'da Kocatepe Camii, İstanbul'da Taksim'e cami. 1967'de temeli atılan Kocatepe Camii'nin 1987'de dönemin Başbakanı Turgut Özal tarafından da ibadete açılmıştır. Taksime cami yapılması meselesi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ihyasından ziyade Kemal Can'a göre, AK Parti'nin bir türlü elde edemediği kültürel hegemonyayı veya iktidarı sağlamaya çalışmasıdır (Kırsadalga.net, 28.05.2021). Bu bağlamda kentsel bir ihtiyaçtan kaynaklanmadığı halde sembolik anlamı olan mekânlarda onca muhalefete rağmen devasa eserler üretme çabası hem bir siyasal projedir hem de performatif bir hegemonik erkeklik tezahürüdür (Tokdoğan, 2018). Erdoğan'ın 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Taksim'e cami yapma fikrini dile getirmesi ve 2017'de inşaatı başlamasına kadar olan sürede esasında birçok kez Taksim'e cami fikri sağ blok siyasetçilerince gündeme getirilmiştir ve bazı dönemlerde deyim yerindeyse kapıdan dönülmüştür³⁴ (Hacaloğlu, 28.05.2021). Erdoğan caminin açılış töreninde bu süreyi daha da uzun tutarak *“Taksim Camii 1,5 asırlık bir mücadelenin sonucudur”* demiştir (Euronews.com, 28.05.2021). Bu mücadele sonucunda Taksim Cami Cumhuriyet modernleşmesinin mekânsal tezahürleri olan Gezi Parkı, Taksim Cumhuriyet Anıtı, Atatürk Kültür Merkezi ile aynı meydanda yerini almıştır. Bu mücadeleyi Gramsci'nin hegemonik blok kavramına referansla okumak mümkündür. Aynı zamanda bu mücadele Türk sağ siyasetinin hegemonik erkeklik arayışında Erdoğan'ın zaferini anlamak açısından da önemlidir. Dolayısıyla Erdoğan'ın siyasal mücadelesine, ustalık dönemine bir otorite olarak kendini kanıtladığı bir dönemde inşa edilen Taksim Cami'nin iktidarın gücün tezahürü olarak hizmetten öte bir anlam taşıdığını görmek gerekir. Bunun başka bir örneğini de Çamlıca Camidir. Mimarlar Odası temsilcileri birinci derece sit alanı olan Çamlıca tepesinde yapılaşmanın kanuna aykırı olduğunu ifade ederek dava açsalar da bu konudaki ısrar sürmüştür (Gürsel, 25.07.2012). Çamlıca Caminin mimarı Mehmet Hacı Güner'in *“Ecdadın yaptığından da geniş kubbe kullanacağız. Minareleri*

³⁴ Taksim'e camii fikri ilk kez 1952 yılında Demokrat Parti döneminde gündeme gelmiştir. İkinci teşebbüsü ise 1970'li yılların sonunda Milliyetçi Cephe'den gerçekleştirmiştir. 1994 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye'si Refah Partisine geçince yeniden gündeme gelen Taksim'e cami mevzusu dönemin koalisyon partileri olan Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi arasında ayrılıklar çıkarmış ve nihayet Ak Parti döneminde sağın büyük hayali Erdoğan hükümetince gerçeğe dönüşmüştür. (Hacaloğlu, 28.05.2021).

dünyadaki en yüksek cami olacak. Medine-i Münevvere'yi (Minaresi 105 metre) bile geçeceğiz. Minimum 6 minare olacak” (CNN Türk, 04.07.2012) ifadeleri ile planından bahsettiği camiden Erdoğan da “inşa edilecek bu devasa caminin İstanbul’un her yerinden görünecek şekilde tasarlanacağını” müjdelemiştir. Büyük Çamlıca Cami Boğaz’daki stratejik konumu ve devasa büyüklüğü ile tıpkı Taksim Camiinde olduğu gibi, bir anlamda Boğaz’dan gelen geçene “burası Müslüman bir ülkedir” demektedir (Yırtıcı, 27.02.2020). Dolayısıyla bu yapılar yeni milli kimliğin kudretini ima eden sembolik değerlerdir. Diğer yandan bu eserlerin birer ölümsüzlük nişanesi olduğunu söylemek gerekir. Nasıl ki bedensel doğuma bağlı olarak türün devamı aracılığıyla ölümsüzlük gerçekleşiyorsa ve erilikte bu aktarımı sağlıyorsa; benzer şekilde geride eserler bırakmak da bir tür erkin ölümsüzlüğünü temsil etmektedir.

AK Parti’nin İstanbul’da “hizmet götürdüğü” başka bir sembolik alan da gecekondu mahalleleridir. Murat Belge (27.07.2016) bir yazısında Erdoğan popülizmi içinde sol denebilecek bir çizginin olduğunu söyleyerek, ancak Erdoğanvari solda “paylaşmacılık” olmadığını eklemektedir. Kenti soylulaştırma için alt gelir gruplarının veya toplumun ötekisi olarak dışlanan grupların (Romanlar, LGBTİ+ bireyler, Afrikalı göçmenler, Kürtler gibi...) yaşadığı mahallelerde kentsel dönüşüm projeleri başlatılmıştır. Bu mahallerdeki yaşam şartları aşağılanırken dönüşüm projeleri sayesinde mahalle sakinlerinin daha iyi yaşam şartlarına kavuşacağı vaat edilmiştir. Özellikle Anadolu’dan göçle gelip İstanbul’un çeperlerine yerleşmiş, hor görülmuş, ötekileştirilmiş yoksul kesimin sesi olma iddiasıyla yola çıkan AK Parti’nin başlattığı kentsel dönüşüm furyası kısa süre içinde kent sosyolojisini de değiştirmiştir. Ancak bu değişim geniş bir saha araştırmasına dayanarak Asuman Türkün’ün (2013) derlediği “Mülk, mahalle, insan: İstanbul’da Kentsel Dönüşüm” adlı çalışmada görüldüğü gibi mahalle sakinlerinin lehine gerçekleşmemiştir. Soylulaştırma ile ortaya çıkan hayat pahalılığı sebebiyle hem kiracıları hem de ev sahiplerini yaşadıkları yeri terk etmeye zorlamıştır. Türkün’ün çalışmasında özellikle İstanbul’da öne çıkan Sulukule, Tarlabası olmak üzere altı mahalle de benzer kaderi paylaşmıştır. Bunun yanında 90’lı yıllardan itibaren başlayan ve AK Parti döneminde dev inşaat yatırımlarıyla hız kazanan korunaklı yerleşmeler, yüksek güvenlikli siteler; kamusal alanla iletişimini kesen ve kendi içerisinde yaşayan üst gelir grubundan insanların mekânsal ayrışmasını derinleştirmiştir (Önsel, 2015).

Kapitalizmle uyumlu, neoliberal hegemonik erkekliğin pekiştirilmesini sağlayan bu projeler ile şehir bir nevi yeni politik kimliğe uygun bir dönüşüm geçirmiştir. İlk olarak, 2002’den bu yana ağırlıklı inşaat sektöründe örgütlenen AK Parti, gecekonduların kentsel dönüşümü üzerinden, kurulduğu günden beri klientelizm denen normlar içinde öncülleri gibi kendi zenginlerini yaratmıştır (Belge, 27.07.2016). Bunun yanında inşaat alanındaki hizmetler neo-Osmanlıcı anlatının da daha görünür hale gelmesine neden olmuştur; lüks konutlara verilen Ottomanlife, Cihannüma konutları isimler bu duruma örnek oluşturabilmektedir (Tokdoğan 2018: 90).

Hizmet popülizminde son olarak merkez sağın, istikrarın ve kalkınmanın birbirinin ayrılmaz parçası olduğu vurgusundan bahsetmek gerekir. İstikrar olmadan kalkınmanın olmayacağını neredeyse her sağ blok lideri dile getirmiştir. Burada istikrardan kasıt, mevcut iktidarın devamlılığıdır. AK Parti’nin “Durmak yok, yola devam”, “Nice Ak Yıllara”, “İşimiz Hizmet, Gücümüz Millet”, “İstikrar Sürsün, Türkiye Büyüsün” gibi sloganları sağın istikrar ve kalkınma birlikteliğine atfettiği önemin söylemsel türevidir (Öztaş, 24.03.2014). Mevcut iktidar devam etmez ise istikrar sağlanamaz fikri başka bir ifadeyle “oy verin, yatırım sürsün” anlayışı örtülü bir pazarlığa dayanmaktadır. Bu sebeple Erdoğan ve AK Parti’li diğer siyasiler sürekli olarak geçmişteki ekonomik sıkıntılara referans vererek bunu istikrarsız koalisyon dönemlerine ya da tek parti dönemine bağlarlar. Bu yolla kendi icraatlarını överken, diğer dönemleri de eril iktidar üslubuyla değersizleştirerek ötekileştirirler. Erdoğan’ın konuşmalarından birkaç örnek vermek gerekirse:

“Hatırlayın, bilmiyorum şu anda ekranda var mıdır ama Savaş Ay’ın o programını hatırlıyorsunuz değil mi? Sağ olsun bak hemen geldi; rezalete bakın rezalete. Tablo bu. Yani Bay Kemal’e 5 tane koyun teslim edin, inanın kaybeder gelir, yapacağı bir şey yok. İşte en dinamik, kendini güçlü hissettiği zamanda kendisine SSK’yı verdiler, hâl ortada. Ne diyor bir de? 10 yıl önce diyor daha iyiydi diyor, bugün daha kötü. Şecaat arz ederken, sirkatin söylüyor. Kardeşlerim, benim milletim bunları iyi tanıması lazım. İşte şu anda bizim hastanelerimiz. Hak ve hakkaniyetle bağdaşmayan bu gayretlerin gerisinde eski dönemdeki başarısızlıkları örtme niyeti var. Bir de, acaba bizim şehir hastaneleri var mı? Şehir hastanelerinden şöyle bir görüntü verirse isabetli olur. Hatırlayın, doğum yapardı, doğum yapan anne rehindi, ölü rehindi.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 16.11.2019).

“İşte İzmir’de Belediye Başkanı çıkıyor, Osmanlı’ya hakaret ediyor. Be haddini bilmez, be ahlaksız, ya İzmir’i sen sel felaketlerinden kurtaramıyorsun, İzmir’i pislikten, lağım sularından kurtaramıyorsun. (...) Sen Osmanlı’ya hakaret edebilecek hadde ne zaman ulaştın, be hadsiz. Bunun babası da aynıydı, kendisi de aynı. Ama bu millet, bu gençlik, inanıyorum ki ilk seçimlerde bunlara haddini bildirecektir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14.09.2022).

“Eşek ölür, kalır semeri, insan ölür kalır eseri. Yani biz eserlerimizle konuşuyoruz. Bilmiyorum da bu Bay Kemal neyle konuşuyor? Her şey ortada.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 30.01.2022).

“Bay Kemal musluk açma töreni yapıyor. Bizler de görüyorsunuz işte bu tür eserlerle sizlerle beraber oluyoruz. Tabii bu öyle herkese nasip olacak bir paye, bir şeref değildir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 22.07.2022).

“Kardeşlerim; onların iyi dediği Türkiye, sağlam girenin hasta çıktığı, her tarafı tel-tel dökülen, bırakın doktoru bir kutu ilacı bulmanın bile zor olduğu Türkiye’ydi. Hatırlıyor musunuz, Savaş Ay’ın bir programı vardı, Savaş Ay’ın o programında Bay Kemal orada yanında kuzu-kuzu oturuyordu ve Savaş Ay sorduğu soruların cevabını alamıyordu. O zaman Bay Kemal SSK’nın başındaydı. Ve ne dedi, suçu hemen o zamanın Başbakanına attı. Sen ne işe yapıyorsun? Bak, biz de şu anda devlet yönetiyoruz, 19 şehir hastanesi, yüzlerce hastanemiz var.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 20.08.2022).

Özetle tezin bu bölümünde, Türkiye’de Kemalist ideolojinin militarist ayağı olarak bilinen laik ordu ve yine Kemalist ideolojinin meclis ayağı olarak bilinen CHP üzerinden değersizleştirme ve bazen de feminize etme yoluyla bir içselleştirme ve dışsallaştırma başka bir ifadeyle ötekileştirme siyasetinin eril perspektiften okuması yapılmaya çalışılmıştır. Darbelerin yarattığı mağduriyet ve laik ideolojinin özellikle başörtülü kadınlar üzerinden yarattığı mağduriyet ile başlayan hükümet ve TSK arasındaki hegemonik erkeklik çatışmasında geline nokta AK Parti’nin galibiyeti olarak okunabilmektedir. AK Parti’nin karar alıcıları bu galibiyetin milli irade sayesinde olduğunun altını çizerek. Milli irade, Erdoğan’ın eril jargonunda aşağıdaki örneklerde de görülebileceği gibi azgın azınlığa karşı çoğunluğun sesidir. Dolayısıyla Batılı bakış açısıyla, halka uzak, elitist parti olarak itibarsızlaştırılan, monşerler denilerek feminize edilen, bunun yanında yapılan icraatları karşılaştırılan ve hizmet

siyaseti yarıştıran ana muhalefet partisi CHP’de azgın, elitist, yerli ve milli olmayan azınlık olarak ötekileştirilmektedir.

3.2.2.2 Marjinalize Etme ve Eril Koruma Mantiğının İşletilmesi

Pek çok araştırmacı popülist sağ partilerin toplumsal cinsiyet merkezinde de incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu araştırmacılar, popülist sağın toplumsal cinsiyet eşitsizliğini normalleştirdiğini ve erkeklerin yararına olacak şekilde güç ilişkilerini pekiştirdiklerine dikkat çekmektedir (Mudde 2007; Norocel 2013; Wodak 2015). Örneğin Mudde’a göre, “*popülist sağ partiler erkek partiler ya da erkeklerin partileridir*” (Mudde, 2007). Kavram, yalnızca popülist sağ partilerin çoğunlukla erkek siyasetçilerden oluşmaları ya da erkeklerden oy almalarını değil aynı zamanda toplumda kadın-erkek eşitsizliğini yönündeki algıyı yerleştirme konusundaki gayretlerine de referans etmektedir (Sayan-Cengiz, 2021: 270-271). Popülist sağ parti liderleri bir katalizör görevi görerek üslupları, performanslarıyla bu hiyerarşik cinsiyet düzeninin meşrulaştırılmasına hizmet ederler. Patriyarkal toplumlarda doğal karşılanan kadının erkekten daha aşağı konumda olması durumu ve bu duruma referansla geliştirilebilecek “feminize etme” eylemi başka ifadeyle daha aşağı konumdakini “kadın olmasa bile” kadınsılaştırma eylemi hiyerarşik cinsiyet düzeninin öznelerini çoğaltmaktadır. Dolayısıyla erkek partiler derken yalnızca patriyarkal düzeni kutsayan değil aynı zamanda güç ilişkileri hiyerarşisinde öteki olarak kodlayarak ve marjinalize ederek tahakküm altına almaya çalışan bir politika yapma biçimi anlaşılmalıdır (Löffler, Luyt, Starck ve 2020; Özbay ve Soybakış, 2018) Dönem dönem değişse de AK Parti döneminde bunlar genel olarak feministler, LGBTİ+ bireyler, gayrimüslim azınlıklar, Aleviler, Kürtler, dış mihraklar olmuştur.

İktidardaki popülistler bu ötekiyi yaratırken siyasal çatışmayı olabildiğince ahlakileştirmeye çalışmaktadırlar (Müller, 2017: 60). Bu bağlamda marjinal azınlıklar halka doğrudan tehdit gibi gösterilmektedir. Bu durumu Erdoğan’ın aşağıdaki sözlerinde görmek mümkündür:

“İnsan fitratını hiçe sayan sapkın akımlar, küresel güçlerin de teşvik etmesiyle günden güne yayılıyor. Toplumun temel yapı taşı olan aile müessesinin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük bir saldırı altında olduğunu görüyoruz. Bizim aile yapımızı şu anda tehdit etmeye çalışıyorlar mı? Çalışıyorlar. Aile yapımıza karşı, bu akşam, bu kutlu akşamdan burada ekranları başından bizi izleyen millette sesleniyorum; milletleri millet yapan

güçlü ailelerdir. İşte bu güçlü aile yapımızı korumak suretiyle Allah'ın izniyle aile yapımızı sarsmak isteyenlere en güzel cevabı bu mübarek gecede veriyoruz. Böyle çirkin, garip gureba akımlar karşısında siz dik durdukça, Allah'ın izniyle bu milleti kimse yıkamayacaktır. Öyle ki, gelişmiş denilen pek çok ülkede evlilik kurumu işlevini neredeyse tamamen yitirmek üzeredir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 04.10.2022).

Türk aile yapısına tehdit eden farklı cinsel yönelime sahip insanlar yukarıdaki ifadelerde de görüleceği gibi sıklıkla ‘sapkın’, ‘sapık’, ‘garip-gureba’ şeklindeki sözlerle marjinalleştirilmektedir. Başka bir örnekte de benzer kaygıyı paylaşmaktadır:

“Ülkemizde kadınların, gençlerin, çocukların sorunlarıyla ilgilenenlerin asıl üzerinde durmaları ve çözüm aramaları gereken mesele, evlatlarımızı topyekûn tehdit eden sapkın akımlardır. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz değil mi? Açık konuşacağım, LGBT denilen olay; bizim kitabımızda yok. Fakat CHP'nin kitabında var mı? Var. Diğer yavru muhalefetin kitabında var mı? Var. Onlarla beraber yürüyorlar mı? Yürüyorlar. Bizim böyle bir şeye ihtiyacımız yok. Şimdi buradan nereye geliyorum? İnşallah önümüzdeki dönem bakanlıklarımızla, tüm ilgili kurumlarımızla, sivil toplum kuruluşlarımızla bu büyük tehlikeye, tehlikelere karşı daha müteyakkız şekilde mücadele edeceğiz.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 19.12.2022).

Erdoğan'ın ahlaki bir noktadan ‘bizim kitabımızda yok’ ifadesi bir eril söylemdir. Doğrudan ifade edilmese de ‘kitap’ olarak ifade edilen şeyin günlük dilde yaygın kullanımı ile ‘erkeklik kitabı’ olduğunu anlaşılmaktadır. Bu ifadeyle de hem CHP’yi feminize etmektedir hem de yavru muhalefet yakıştırmasıyla CHP ile ortaklık kuran diğer siyasi partileri küçümseyip feminize etmektedir. Benzer söylemi AK Parti’nin diğer karar alıcıları ve yine sağ partilerden siyasiler de üstlenmiştir. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu’nun “LGBT’yi aile yapımızı bozmasın, çocuklarımızı ahlaksızlığa sevk etmesin, ülkemizin ahlakını bozmasın diye engelledik” (Sol TV, 22.20.2021) ya da MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin ‘LGBT, Türk aile yapısını bozuyor mu?’ sorusuna verdiği “Hayır, ilgisi yok, niye aile yapısını bozsun, diyen birisinin ne milliyetçiliği ağzına almaya, ne manevi değerlerden söz etmeye, ne de adamım diye ortalıkta dolaşmaya hakkı vardır” sözleri (Youtube, 13.04.2021), dönemin Başbakan Yardımcısı olan Yalçın Akdoğan’ın, HDP’nin barajı aşıp aşamayacağı tartışmalarında “İşte gördük beyannameyi. Sekiz defa

'Kürt' geçiyor, dokuz defa 'lezbiyen, gey bilmem ne' geçiyor. Yani Türkiye gerçekliğinden bu kadar uzaklar" şeklindeki açıklaması (Sondakika.com, 23.04.2015), Recep Akdağ'ın *"Eşcinsel evlilikler Türk toplumunun kabul edebileceği bir husus değil... En sağlıklı ilişki tek eşli ve kadın erkek arasındaki ilişkidir"* (Bianet, 26.09.2015) açıklaması, AK Parti'ye yakınlığı ile bilinen Prof. Dr. Hayrettin Karaman'ın Onur haftası ile ilgili olarak söylediği *"Bu ülkenin düzeni laik, seküler, liberal demokrat vs. olabilir, ama kimse unutmasın ki halkımızın kahir çoğunluğu Müslümandır, eşcinselliği ahlaksızlık olarak kabul eder, eşcinseller kendilerini açıklayarak namuslu ve onurlu insanların aralarına katılamazlar, yaptıkları "kabahat" yüz kızartıcı bir fiil olarak tiksinti ile karşılanır"* ifadeleri örnek verilebilir (Cumhuriyet Gazetesi, 23.06.2015).

İktidarın eşcinsellere yönelik ötekileştirmeyi ve toplum önünde itibarsızlaştırmayı dini bilgilerden referansla yaptığına da sık rastlanmaktadır. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada eşcinsellerin Lut kavminin helakına sebep olduğunu söylemesi, Efkân Ala'nın da benzer şekilde TRT Haber'de katıldığı bir konuşmada eşcinsel evliliğe karşı çıkarak Lut Kavmi'nin bu yüzden yok olduğunu söylemesi örnek gösterilebilir (Cumhuriyet Gazetesi, 24.04.2020). Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın yukarıdaki ifadeleri Davutoğlu ve Soylu'dan biraz ileri giderek, eşcinselliği tüm kötülüklerin müsebbibi olarak işaret etmesi ve hatta koronavirüsün eşcinseller yüzünden çıktığına iddiası da bu çerçevede örnektir (Deutsche Welle Türkçe, 27.04.2020). Erbaş'ın eşcinselliği hastalıklarla eşleştiren yaklaşımı, AK Parti içerisinde ilk değildir. Örneğin, döneminin Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Selma Aliye Kavaf'ın *"Ben eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, bir hastalık olduğuna inanıyorum. Tedavi edilmesi gereken bir şey bence. Dolayısıyla eşcinsel evliliklere de olumlu bakmıyorum"* ifadeleri buna örnek gösterilebilir (CNN Türk, 07.03.2010). Bunun yanında siyasiler eşcinselliği, çoğu kez siyasi rakiplerini aşağılamak, itibarsızlaştırmak için de kullanmışlardır. Dönemin AK Parti Milletvekili Dengir Mir Mehmet Fırat'ın, 2006 yılında bir CHP milletvekilini hedef alarak *"yanlış bir seksüel tercih içindeymiş gibi hareketler yaparak şaka yaptığını zannediyor"* (Hürriyet Gazetesi, 22.08.2006) ifadesi ya da Melih Gökçek'in Twitter hesabından, 21. Onur Haftasındaki yürüyüşe katılan CHP milletvekili Hüseyin Aygün'ü hedef alarak *"Enteresan, yürüyüşe üç CHP'li milletvekili katılmış. Vatandaş merak ediyor ve yürüyüşe katılan Hüseyin Aygün'e soruyor. Hüseyin*

Aygün sen gay misin? Yanlış Anlama sadece merak ediyoruz... Tunceli’de de merak ediyorlarmış” (Twitter, 01.07.2013) ifadelerinde olduğu gibi eşcinsellik pejoratif anlamda kullanılmıştır. Bu durumun bir uzantısı olarak halkın siyasi tercihlerini yaparken oy verdikleri ya da destekledikleri siyasi partinin LGBTİ+ hareketiyle ilişkisine dikkat etmeleri gerektiği yönünde tavsiyeler vermeyi de ihmal etmemişlerdir. Burhan Kuzu’nun Twitter hesabından *“HDP’den bir vaat daha: Eşcinseller Türkiye’de evlilik yapabilecekler. Sandığa gittiğimizde mührümüzü vururken bu vaat de aklımıza gelmeli”* (Sözcü Gazetesi, 25.05.2015) sözleri ya da Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın *“Biz Diyarbakır’da müftü, Eskişehir’de eşcinsel aday göstermiyoruz”* (T24, 28.05.2015) ifadeleri, Efkân Ala’nın *“Allah aşkına HDP’nin ortaya koyduğu adaylara bir bakın Batıda. Dilim varmıyor vatandaşımızın kabul edemeyeceği adaylar göstermişler”* (Birgün Gazetesi, 02.06.2015) açıklaması, Mahir Ünal’ın *“Selahattin Demirtaş’a buradan soruyorum. HDP’li 1. sıra milletvekili bir adayı iktidara geldiğinde ya da iktidar ortağı oldukları takdirde eşcinsel evlilikleri serbest bırakacağız açıklaması hakkında ne düşünüyor?”* ifadeleri (Milliyet Gazetesi, 21.05.2015) yine ana muhalefet partisi CHP’nin İlçe Belediyesi Mahalle Komiteleri’nde yapılacak seçimde 5’te bir oranında eşcinsel kotası koymasına Erdoğan: *“Allah şaşırtmasın. Bir partide ölçü kalmayınca işte böyle nereye savrulacağı belli olmuyor. Bunlar böyle devam etsin”* (Bianet, 09.11.2017) ifadeleriyle konuyu ahlakileştirmesine başka bir örnek olarak sunulabilir.

Kendini muhafazakâr demokrat parti olarak tanımlayan AK Parti’nin konu LGBTİ+ olunca dahi demokrat olabildiğini 2015 yılında AK Parti’nin Beyoğlu’nda dağıttığı bir broşürde *“Türkiye Ramazan ayının ortasında İstiklal Caddesi’nde Gay Pride yapabilen bir ülke. Muhafazakâr insanların daha görünür olması kimsenin hayat tarzına müdahale edildiği anlamı taşıyor”* ifadelerine açıklamıştır (Odatv, 01.06.2015). İktidar partisi bir yandan onur yürüyüşüne izin verdiği için övünürken diğer yandan 2020 yılında Reklam Kurulu, e-ticaret sitelerinde LGBTİ+ ve gökkuşağı temalı ürünlerin +18 ibaresiyle satışa sunulması gerektiğine karar verebilmektedir. Karar ise *“çocukları korumaya yönelik bir karar”* olarak kamuoyuna duyurulmuştur (BBC News Türkçe, 09.12.2020).

AK Parti nezdinde milli-manevi değerlere ve ahlaka uygun olmayan başka bir marjinal grup da feministlerdir. Erdoğan konuşmalarından örnek vermek gerekirse:

“Ben kalkıyorum, kadının Allah’ın erkeklere bir emaneti olduğunu söylüyorum, bu feministler falan var ya, bunlar da çıkıyor; ne demek kadın emanetmiş diyor, bu bir hakarettir diyor. Ya senin bizim medeniyetimizle, bizim inancımızla, bizim dinimizle ilgin yok ki.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17.02.2015).

“Bizim dinimiz kadına bir makam vermiş. Ne makamı bu? Annelik makamı. Ve bizim dinimiz, anneye bir makam daha vermiş, nedir o? Cenneti ayaklarının altına sermiş. (...) Orası çok farklı bir yer. Bunu anlayanlar olur, anlamayanlar olur. Bunu feministlere anlatamazsın mesela. Çünkü onlar anneliği kabul etmiyorlar. Böyle bir derterleri var. Ama anlayanlar yeter bize diyoruz. Onlarla yola devam ederiz.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24.11.2014).

Başka bir örnek Gezi Parkı olaylarından verilebilir. Erdoğan, Gezi parkı eylemlerine katılan homojen olmayan gruplar içerisindeki provakatif eylemciler için bir konuşmasında şu sözleriyle meseleyi ahlaki boyutlara taşımıştır:

“(...) Dolmabahçe Camii, o camide hatırlayın o geceyi, bira kutularıyla caminin içinde oturan o müptezeller loderler vasıtasıyla camiden ta buradaki makamımıza kadar kanallar açmak suretiyle geldiler, ondan sonra da Gezicilerle beraber buradan Taksim Meydanına yürüdüler ve onları özgürlükçü olarak savundular.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 27.04.2022).

İktidar partisi Özger’e göre, İslami duyarlılıklardan hareketle “camiye kadın-erkek beraber giren”, “ibadethanede içki içen sapkınlar”, “başörtülü kadınlara saldıran üstsüz erkekler” gibi anlatılarla dini ve ahlaki hassasiyetleri bir popülist değersizleştirme ve itibarsızlaştırma politikasına dönüştürmüştür (Özger, 2021: 340). Erdoğan’ın “Benim başörtülü kardeşime, yanında yavrusu olmasına rağmen orada şiddet uygulayanlara, camiye ayakkabılarıyla girip orayı işgal edenlere, orada alkol kullanan saygısızlara hukuk çerçevesinde gereken hesabı mutlaka soracağız” (Milliyet Gazetesi, 16.06.2013; aktaran Özger, 2021:340) sözleri gündemi oldukça meşgul etmiştir. Gezi Parkında gerçekleştiği iddia edilen bu eylemlerin sonradan gerçek olmadığı ortaya çıksa da aynı popülist söylem kullanılmaya devam etmiştir. Milliyetçi muhafazakâr Türk aile yapısına “ters düşen” bu örnekler aynı zamanda hegemonik erkekliğin sınırlarının belirlenmesinde de önemlidir.

AK Parti'nin ve Recep Tayyip Erdoğan'ın hegemonik erkeklik profilinde hiyerarşinin altında kalan gayrimüslimler de popülist iktidarın hedefi haline gelmişlerdir. Gayrimüslim olmak bir hakaret ya da küfürmüş gibi Erdoğan'ın *“Benim için Gürcü diyen oldu, affedersin çok daha çirkin şeylerle Ermeni diyen oldu. Ben Türküm”* ifadeleri, yine bir televizyon programında Abdullah Gül ve kendisi hakkında çok sayıda kitap bulunduğunu söyleyerek *“Bu kitaplar içerisinde ne Yahudiliğimiz ne Ermeniliğimiz ne affedersiniz Rumluğumuz hiçbir şeyimiz kalmadı. Düşünebiliyor musunuz?”* (Youtube, 11.06.2011) sözleri tartışma yaratmıştır. Başka bir örnek de Alevilerden verilebilir. Büyükaşahin (18.06.2012) T24'teki köşe yazısında Tayyip Erdoğan'ın 2011 yılındaki seçim mitinglerinden bazı kesitleri ele almış ve 7 seçim meydanında Erdoğan'ın Ana Muhalefet Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu üzerinden *“Biliyorsunuz Kılıçdaroğlu bir Alevi'dir”* şeklindeki popülist ifadeleriyle toplumdaki Alevifobyayı harekete geçirdiğini vurgulamaktadır. AK Parti'nin kendi tabanını oluşturan ve ezici çoğunlukta Hanefi Sünni mezhebine mensup olan mitingdeki kitlenin de Erdoğan'ın bu söylemlerine “yuuuuh” nidalarıyla karşılık vermesi toplumdaki örtük ayrılıkçılığın küçük bir popülist söylemle bile nasıl hızlı bir şekilde harekete geçebileceğini göstermiştir.

Popülistler Müller'e göre, ideolojik farklılıklarına rağmen bütün rakiplerinin birbirlerine benzediklerini söylerler (Müller, 2017:102). Bunun yanında rakiplerini ya da muhaliflerini ortak hareket eden bir bloğun parçasıymış gibi ele alarak tüm olumsuzlukların kaynağı olarak görme eğilimindedirler. Deutsche Welle Türkçe'nin yaptığı bir habere göre (08.01.2021) Erdoğan'ın son yıllarda; dolara yatırım yapanlara, kredi derecelendirme kuruluşlarına, Millet ittifakına, Selahattin Demirtaş'a, Kemal Kılıçdaroğlu'na, Gezicilere, Boğaziçili öğrencilere, feministlere, Nobel'in Türkiye'den ödül verdiği isim gibi çok farklı kesimlerden kişilere, gruplara terörist demesi bu duruma örnek verilebilir. Bir miting konuşmasında da *“Hiç birbirlerinden farkı yok, al birine vur öbürüne”* (Cumhuriyet Gazetesi, 06.06.2018) ifadelerinde de görüldüğü üzere rakipleri tek tipleştirmektedir. Böylece Schmitzen manada dost-düşman ayrımı yaparak seçmeni kendi tarafında yer almaya yönlendirmektedir. Türkiye örneğinde bu anlatı, popülist iktidarın kendini devlet olarak görmesi ve seçmene ötekileştirilen grubun/kişinin/partinin AK Partiye muhalif bile olsa devlete muhalifmiş gibi algılatma ve bu kapsamda tüm muhalifleri vatan haini/ terörist muamelesine tabi

tutması şeklinde gelişmektedir. Bu popülist siyasetin eril yönü ise eril koruma mantığını işletilmesine yardımcı olmasıdır. Düşmanlaştırılan bloka karşı popülist iktidar kendini “ulusun kurtarıcı babası” veya “kural yıkıcı sert erkek olarak” sunar ve bazen de düşmanlaştırılan bloklara öfke, agresyon, tehdit içeren eril dili kullanmaktan çekinmez (Sayan-Cengiz, 2021: 274). AK Parti döneminde ortaya çıkan bazı olaylarla bu durumu örneklendirmek gerekirse, Gezi Parkı olaylarında hükümetin baskıcı yönetimine yönelik protestolar, AK Parti tarafından hızlı bir şekilde hükümetini seçim dışı yollarla devirme amaçlı uluslararası ve ulusal uğursuz bir komplonun işi olarak tanımlaması ve kınanması söylenebilir. Eylemciler, yabancı düşmanlar, faiz lobileri, üst akıl, marjinaller, çapulcular, haydutlar, birileri gibi sıfatlarla düşmanlaştırılmış ve eril koruma mantığı, AK Parti’nin popülist söyleminde devleti koruma mantığı gibi işletilerek devletin güvenlik güçleri ile eylemciler karşı karşıya getirilmiş ve olaylar polisin orantısız gücüyle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Özbudun, 2021: 158). İktidar partisi Gezi Parkı olaylarının “üst akıl”, “dış mihraklar” olarak belirttiği bir dış kaynak/kaynaklar tarafından organize edildiği yönündeki iddiaları erkeksi politikalar tarafından şekillenen milliyetçilik duygularına hitap ederek Batı karşıtı bir duruşu da beraberinde getirmiştir. Benzer bir yaklaşıma İstanbul Sözleşmesi’nin feshi sürecinde de tanık olunmuştur. Ünal’a göre (2021: 69) Türkiye’de eril aktörler, Batılı anlamda feminizm tarafından “lekelenmeyen” kültürel özgünlüğü ve toplumsal ahlaki bütünlüğü sağlamayı vaat eden bir kutuplaştırıcı propaganda biçimi ile hegemonik cinsiyet düzenini pekiştirmek için uğraşmaktadır. Başka bir ifadeyle, toplumsal cinsiyet karşıtı aktörler, İstanbul Sözleşmesi gibi son dönemdeki feminist kazanımları Haçlı Seferlerinin zihniyetinin özelliklerini taşımakla suçlayarak Batı karşıtı bir retorik kullanmaktadır (Yeniakit, 21.03.2021). Bu anlatı, aynı zamanda feminizmi Türk devletinin ontolojik güvenliğine bir tehdit olarak çerçevelemekte ve feministleri terörist olarak tasvir etmektedir. Feminizmin devletin ontolojik güvenliğine bir saldırı olarak gösterilmesi, erkek ayrıcalıklarından yana olan eril bir devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Eril devlet itaatkâr olmaları koşuluyla kadınlara paternalist koruma sağlamaktadır (Young, 2003). Bu denklemde, baba otoritesi ulusun bekasını kadınların korunmasına yatırır ve kadınların erkeklere tabi kılınmasının sağlandığı ve koruma karşılığında kadınlardan itaat talep edildiği bir hiyerarşik düzeni tasavvur etmektedir. Cinsiyet karşıtı aktörler, feminizmi terörizmden daha tehlikeli olarak

kodlamak için bu erkeksi koruma modelini kullanmaktadır. Üstelik bu eril koruma modeli, kültürel özgünlüğün taşıyıcıları olarak kadınların paternalist koruma fikrine dayanan Türkiye'deki milliyetçi siyasi tahayyül ile yakın iş birliğini ima etmektedir. (Altan-Olcay, 2009).

Tek tipleştirilen öteki ile pekiştirilen eril koruma mantığında halk ve kurtarıcı arasında bir bağ kurulması amaçlanır. Popülist iktidara göre düşmanlar aynı zamanda halkın da (ki popüliste göre bu çoğunluktur) düşmanıdır ve iktidarın halktan aldığı destekle (halkı korumak için) düşmanlarla mücadele edilir (Mostov, 2021: 2). Erdoğan aşağıdaki sözleri bu duruma örnek oluşturabilir:

“Milletimizin 15 Temmuz’da ortaya koyduğu güçlü irade ve cesaret Türkiye’de darbeler, cuntalar, vesayet dönemlerinin inşallah artık kapandığının işaretidir. Milli iradeden güç alarak yönetime gelmek yerine hâlâ darbelerden, terörden, kaostan, sokak olaylarından medet umanlara milletimiz asla fırsat vermeyecektir. Rahmetli Menderes’le bizim fotoğrafımızı yan yana koyarak akıbetlerimizi hatırlatan faşistlere bugün de rastlanması teyakkuzu elden bırakmamamız gerektiğini gösteriyor. Bu ülkede ezanları susturmayı, bayrakları indirmeye, milletin vermediği gücü gasp etmeye, halkın hizmet edenleri idama göndermeye artık kimsenin gücü yetmeyecektir.” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 25.07.2020).

Ancak bir noktadan sonra kurtarıcı halk, adına da hareket edebilme gücü elde etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, halktan alınan destekle iktidara gelen popülist bir süre sonra tek başına halk adına karar verebilen bir otoriteye dönüşmektedir. Öyle ki bu noktada sivil toplum bile ötekileştirilir ve hatta Müller’in ifadesiyle “...*halk muhalefeti olarak görünenin aslında gerçek halkla ilgisi bulunmadığını gösterme önem kazanır*” (Müller, 2017: 66). Judith Butler’ın vurguladığı gibi, bu durum diğer yandan da taraftarlarına düşünmek zorunda olmama konforu sağlamaktadır (Aktaran, Yıldırım ve Erdağı, 04.05.2017). Dış güçlerle mücadele, ekonomik sorunlar, mülteciler gibi pek çok konu karşısında “biz biliriz” diyen öfkeli bir liderin varlığı bir konfor hattı meydana getirmektedir. Özellikle eril milliyetçi duygulara hitap eden bu retorik aynı zamanda sağ popülizmin önemli bir fayını oluşturur.

Özetle, popülist eril söylemle çeşitli gerekçelerle (fıtrata aykırılık, Türk aile yapısına uygunsuzluk gibi...) ahlaki değerler, mili ve manevi hassasiyetler üzerinden kişiler, gruplar, kurumlar hatta siyasi partiler marjinalleştirilerek

ötekileştirilebilir (Bulut ve Yörük, 2017). Lider, toplumu dejenere etmek isteyen marjinallere karşı ulusun kurtarıcı babası rolüyle eril koruma rolünü üstlenmektedir (Linders, Dudink ve Spierings, 2022: 5).

3.3 Liderlik ve Erkeklik

2000’li yılların başında hem güvenlik hem de ekonomik anlamda Türkiye’nin içinde bulunduğu çıkmaz, tezin önceki bölümlerinde detaylandırılmıştı. O sıralar çok yeni bir parti olan AK Parti’nin 2002 yılında seçimi kazanması pek çok açıdan bir kurtuluşun, umudun da habercisi olarak algılanmıştır (Eğilmez, 07.04.2015). Erdoğan da bu bağlamda kitleleri mobilize etme gücü yüksek bir otorite olarak siyasette sivrilen ikonik bir lider olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, Erdoğan’ın liderliğine erillik perspektifinden bir bakış açısı sunulmaya çalışılacaktır ve erkeklik bağlamında onu diğerlerinden ayıran 2 önemli hat üzerinden ilerlenecektir. Bunlardan ilki Erdoğan’ın kişisel hayat hikâyesinden beslenen eril üslubudur. Diğeri ise, kurtarıcılık ve eril korumaya referansla mesiyenik erkekliktir.

Popülist liderlerin söylemlerini inceleyen çalışmalar sıklıkla erillik ile popülizm arasındaki bağın altını çizerler. Örneğin Brubaker (2017), popülist liderlerin, söylemlerindeki ‘kural yıkıcı erkek’, ‘kötü çocuk’ gibi özelliklerine odaklanırken; Löffler (2020) ve Moffitt (2020) maskülinizmi ve maçoğlu samimiyet/otantiklik/içimizden biri olma perspektifinden incelemektedir. Diğer yandan Ekşi ve Wood’a göre (2019) bu liderler iktidara geldikleri zamanlarda genel olarak müesses nizama yönelik radikal bir karşı hamlede bulunmasa da yine de ‘kural yıkıcı erkek’ pozisyonunda yer alırlar ve iktidardaki güçlerini arttırdıkça ‘kural yıkıcı erkek’ figüründen ‘ulusun koruyucu babası’ figürüne evrilmektedirler.

3.3.1 Eril Üslup

Sağ popülist jargonda kendisine genişçe bir yer bulan ‘halkın içinden çıkma’ hikâyesi Erdoğan’ın hayat hikâyesinde de karşılık bulmuştur. Erdoğan, 1954 yılında İstanbul’un alt-orta sınıf ailelerin yaşadığı Kasımpaşa semtinde dünyaya gelmiştir. Kasımpaşalılığın, İstanbul’un diğer semtlerinden doğmuş olmaktan farklı bir yönü vardır. Kasımpaşalılık çetin hayat şartlarının sürüklediği, daha ilkel dürtülerle bir şekilde hayatta ve güvende kalmaya çalışan insanlardan oluşan, daha uyanıklarının tutunduğu, olamayanlarının kaybolduğu nevi şahsına münhasır bir semt olarak bilinmektedir (Bayram, 2010: 34). Erdoğan 2005 yılında bir spor yazarına Kasımpaşalı olmayı şöyle açıklamaktadır: “*Ben ciddi işlerin*

içindeyim, ama kulağı kesik takımının ciğerinden geldim. Evvela Kasımpaşalı Tayyip Erdoğan'ım. Her âlemi bilirim. En yakın arkadaşım hâlâ kahvede pişpirik oynuyor benim. Bakmayın ben ailemden aldığım terbiye ile okuduğum okulla ayrı bir çizgide yürüdüm. Lakin bu işleri bilirim. Sanmayın softayım. Çoğunuz benim tanıdığım insanları tanımamışsınızdır” (aktaran Dindar 2011a: 24).

Erdoğan'ın sözlerinin performatif bir erkekliğin yansıması olmasının dışında aynı zamanda 'tutunmuş olmanın' yani bir başarının da ifadesidir. Sözlerinde bu başarısını vurgularken, diğer yandan da Kasımpaşalılık geçmişini daima hatırlatmaktadır. Fiziksel maskülinitesine yansıyan hafif eğilmiş sağ omuzun önde, sol omuzunun arkada kaldığı yürüyüşünde, öfkelenildiğinde fevri çıkışlarında daima Kasımpaşalılık başvurduğu bir referanstır. Erdoğan'ın 'net olmanın, mert olmanın adıdır' dediği Kasımpaşalılık, içinde kabadayılığı, delikanlılığı barındırır (Türk, 2014: 359).

Bu teze konu olan Türk siyasi hayatındaki sağ liderler düşünüldüğünde 'halk çocuğu' tabirinin hakkını vermeye en yakın lider Erdoğan'dır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi Menderes büyük toprak ağası aristokratik bir ailenin varisi; Erbakan benzer şekilde eğitilmiş, tanınır bir ailenin çocuğu; keza Özal eğitilmiş bir anne-babanın çocuğudur. Bunlar içerisinde belki Demirel'in Erdoğan ile daha benzerlik taşıdığı düşünülebilir. Ancak Belge'ye göre, onun da ilk gençlik yıllarında ve sonrasında Türkiye'deki koşullar düşündüğünde elitist denebilecek bir tedrisattan geçtiğini göz önünde bulundursak "halk çocuğu" tabirinden uzaklaşılır (Aktaran Çoban, 04.05.2017). Buna rağmen bu liderlerin tamamı Anadolu'da dünyaya gelmiş olmanın avantajıyla 'halkın içinden gelmek' popülizmine başvurmuştur. Erdoğan ise aslen Rizeli olmasına rağmen İstanbul'da doğmuştur. Ancak, Kasımpaşa gibi orta-alt sınıfın yaşadığı bir semtte yetişmiş olmak ona alt sınıfın değerlerini benimsemek, samimiyet ve halka yakınlık gibi önemli özellikler katmıştır (Akkır, 2018:36).

Eğitim hayatının ilk yılları tıpkı diğer sağ liderler gibi yatılı okullarda geçmiş, örgün eğitimin yanı sıra dini eğitimle de erken yaşlarda tanışmıştır. Dean, yatılı okuldaki erkeklerin bir erkeklik kültürünün içine batarak güçsüzlüğün, zayıflığın ve efeminenliğin tehlikelerinin farkında olarak büyüdüğüne dikkat çekmektedir (Dean, 1998). Bunun yanında Dindar'a göre (2011a: 34) yatılı okulda okumak erkek kardeşlik bilinci de geliştirmektedir. Babanın otoritesinden uzakta, zayıf çocuk kimliğinden sıyrılarak güçlü bir kardeşler ittifakının içinde büyümek;

Dindar'a göre özellikle Erdoğan'ın hep şükranla bahsettiği anılardır. Kasımpaşalılık, Fenerlilik gibi aidiyetliklerinden kopmaması da bu kardeşlik bilincinin bir uzantısıdır. Aile içindeki kardeşlik ittifakı da benzer şekilde otoriter baba figüründen ileri gelmektedir. Erdoğanların ailesinin reisi babadır. Ahmet Erdoğan genç yaşında yoksulluk nedeniyle Rize'den İstanbul'a göç etmiş, kıyı kaptanlığı ile uğraşan, Karadeniz insanının kendine has hırçınlık, öfke gibi karakteristik özelliklerini taşıyan birisidir (Dindar, 2011a). Ahmet Bey'in sinirlendiğinde aileden Tayyip Erdoğan dışında kimseyle irtibat kurmaması, Tenzile Hanımın da bu durumlarda Tayyip Erdoğan'ı babasını yatıştırması için teşvik etmesinden hareketle Dindar, Erdoğan'ın Türk sağ siyasetinin en önemli özelliklerinden biri olan biat ederek kurtarmak veya güce biat etmek değerlendirmesini yapmaktadır (Dindar, 2011a: 40). Dindar'a göre (2011a: 175) Erdoğan'ın ne zaman otoriteyle başı derde girse ya kardeşler ittifakına sığınmaktadır ya da söylemindeki kadın vurgusu güçlenmektedir. Türk aile yapısında sık görüldüğü gibi otoriter babaya karşı anne-oğul ittifakı kurulmaktadır.

Ailedeki otorite figürüyle devlet otoritesine bakışı önceki bölümlerde incelemiştik. Hatırlarsak, Demirel'in otoriter ancak iletişime açık baba figürünün onun siyasi hayatına otoriteyle uyumlu, hiçbir şartta otoriteyi karşısına almayan şeklinde yansıdığından; Özal'ın ise tıpkı kendi çekirdek ailesinde olduğu gibi baba yerine ailede annesinin daha otorite sahibi olduğunu ve bu durumunda Özal'ın otorite ile karşılaşmalarda genelde kuralları esnetmek, dönüştürmek şeklinde bir reflekse dönüştüğünden bahsetmiştik. Erdoğan'da durum biraz farklı işlemiştir. Baba otoritesi etkindir ancak iletişime açık bir model değildir. Otoriteye ancak biat ederek bir iletişim kurma söz konusudur. Yatılı İmam Hatip okuluyla başlayan evden uzaklaşma süreci Erdoğan'ın hikâyesinde bu anlamda bir kırılma sayılabilir.

Erdoğan için baba figürünün doldurabilecek bir diğer kişi de Erbakan olmuştur ve genç yaşlarda girdiği Millî Görüş partileri içerisinde davaya bağlılığı ile hızlıca yükselmiş ve Erbakan ile bir hoca-öğrenci ilişkisinin ötesinde duygusal birtakım bağlar da kurulmuştur (bakınız Dindar, 2011a). Örneğin Erdoğan iki oğlundan birinin adını kendi babasının isminden (Ahmet Burak), diğerini de Erbakan'ın isminden (Necmettin Bilal) ödünç almıştır. Cemal Dindar ise, Erbakan ile de aralarındaki baba-oğul ilişkisini 28 Şubat sonrasında yaşananlar özelinde değerlendirirken, Freud'un 'Totem ve Tabu' isimli eserinde ilk cinayet dediği, kardeşlerin bir olup babalarını katletmesine referansla açıklamaktadır (Dindar

2011a: 104)³⁵. Burada da görüldüğü gibi Erdoğan'ın ne zaman bir otoriteyle başı derde girse kardeşler ittifakına sığınır, hipotezi işlemektedir. Freud'a göre ilk cinayet, oğulların korkulan veya özenilen babaya yönelik ilk girişimdir. Başka bir deyişle metaforik olarak bakıldığında babayı öldürüp yeni baba olmaktır. Erdoğan 2003 yılında 'milli görüş gömleğini çıkardık' derken kendisi ve erkek kardeşleriyle birlikte bir kopuşu da müjdelemiştir.

Otorite karşısındaki kardeşlik ittifakı AK Parti'nin 2010'lu yılların başına kadar ilerleme sağlayabilmiştir. AK Parti'nin ilk yıllarında Erdoğan, henüz bir lider olarak rüştünü ispatlayamadığı, çıraklık dönemi de denilen zamanlarda otoriteyle, müesses nizamla daha ılımlı, uyumlu ilişkiler kurmuştur. Ancak gücünü konsolide edince kardeşler arasındaki eşitlik bozulmuş ve ittifaklar da büyük bir hızla çözülmüştür (bakınız. Özışık, 2021). Bu noktada Erdoğan, Özal'ın yapmak isteyip de yapamadığı birtakım planları hayata geçirebilmiş görünmektedir. Özal'a benzer bir çizgide, gücünü arttırınca otoriteden kaçmak yerine onu dönüştürmeye çalışmış ve nihayetinde Özal'ı da geçerek dönüştürmekle kalmamış, yıkıp kendi kurallarına göre inşa etmeye girişmiştir. Bu kez kendisi babaya dönüşmüş ve dolayısıyla bu süreçte 'beraber yürüdük biz bu yollarda' dediği erkek kardeşleriyle aralarında güç/ iktidar/ hegemonik erkeklik kavgaları çıkmıştır.

Erdoğan'ın Brubaker'ın (2017) 'kural yıkıcı erkek' dediği popülist üslubu yukarıda bahsedilen Kasımpaşalılık, kardeşlik ittifakı gibi eril öğelerden beslenirken ve Türk siyasetinde hiçbir dönemde olmadığı kadar baskın olurken, hali hazırda Türk siyasetinin de eril bir alan olduğunu vurgulamak gerekir. Türk siyasetinin önemli özelliklerinden birinin siyaset arenasını 'er meydanı' benzetmesiyle mücadele ve savaş alanı görme eğiliminin olduğunu önceki bölümlerde söylemiştik (Türk 2014: 349). Buna göre siyaset meydanı dile de yerleşen halinden anlaşılacağı gibi er meydanı, feminen olarak bilinen (duygusallık, kibarlık...) tavırların aksine belden aşağı ve cinsiyetçi imaların, ifadelerin kullanıldığı, güçlülüğün vurgulandığı sadece erkekliklerin tanımlanmadığı aynı zamanda inşa edildiği bir alandır (Akyüz, 2012: 178). Dolayısıyla bu alandaki kurucu aktörler olan erkekler bir yandan kadınların bu alana girişini desteklemez hatta engellerken diğer yandan alanda var olanların da yeteneklerini ve kapasitelerini küçümseme eğilimindedir (Çakır, 2013). Türk siyasetinde öne çıkan

³⁵ Üstelik bu durum Cumhuriyet tarihimizde bir ilk değildir. Hatırlanacağı gibi, Menderes de 'Dörtlü Takrir ile Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmıştır.

iki kadın siyasetçi üzerinden örnekle açıklayalım. Gazeteci Yavuz Gökmen'in Tansu Çiller'i anlattığı "Sarışın ve Güzel" isimli kitabındaki (ki kitabın adı bile tartışmalıdır. Şimdiye kadar hiçbir erkek siyasi hakkında bu bağlamda sarışın/esmer, yakışıklı gibi ifadelerle tanık olunmamıştır. Dolayısıyla ifade doğrudan eril bir ifadedir) "*Başbakan olduğu zaman Türkiye ve dünya hakkında hiç ama hiçbir şey bilmiyordu. Devlet bakanlığı sırasında da pek bir şey öğrenmiş değildi. Türkiye'de hangi güç odaklarının var olduğunu, iktidar kelimesinin anlamını da bilmiyor, her şeyi dişiliğiyle götürebileceğini sanıyordu.*" (Gökmen, 2009: 70; Yıldırım, 05.12.2018) ifadeleri patriyarkanın böylesi güçlü olduğu toplumlarda siyasetin üretildiği üst merci olan meclisten taşan bu eğilimin toplumun her alanına nasıl sirayet ettiğini görebiliriz. Cinsiyeti veya fiziki özellikleri nedeniyle haberi yapılan erkek siyasi yok kadar azken, Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı Tansu Çiller'in fiziki özellikleri ve (hiç ilgisi olmasa bile) kadın olduğunun vurgulandığı haber başlıkları sayfaları dolduracak cinstendir. Benzer bir örnek Meral Akşener'den verilebilir. Referandum çalışmaları kapsamında Bolu'da konuşma yapan Akşener'e öfkeli bir grubun 'kadın ayakkabısı ve etek' fırlatması kadının yerinin siyaset olmadığını "hatırlatan" eril zihniyetin bir yansımasıdır (Birgün Gazetesi, 08.04.2017). Bu olaydan yalnızca birkaç yıl sonra Akşener'in Rize'yi ziyaretinde başka bir grubun protestosuyla karşılaşmasını partisinin grup toplantısındaki konuşmasında ele alan Erdoğan'ın "*Gelin Hanım beni Netanyahu'nun yanına koyuyor. Ve onun ardından da memleketim Rize'ye gidiyor. Ve gelin hanıma memleketim Rize'de gayet güzel bir ders veriliyor. Ve nerede, nasıl adım atılacağını çok iyi bilmek lazım. Burası Rize. (...) Yine dua et ki gelin hanıma çok ileri gitmeden bir ders verdiler (...) Bu daha bir. Daha neler olacak neler. Daha dur bakalım. Bunlar iyi günler*" (Youtube, 26.05.2021) ifadeleri siyaset meydanının sokaktan meclise nasıl eril kodlarla işlediğinin ve birbirlerini beslediklerinin bir göstergesidir. Akşener'in bölgedeki halk ile samimi ilişki kurmak için her siyasetçinin yaptığı ve sağ popülizmine de hiç uzak olmayan 'ben sizden biriyim' jargonundan hareketle 'ben Rize geliniyim' sözlerine atıfla 'gelin hanım' sözünü tekrarlayan Erdoğan'ın vurgusunun samimiyetten ziyade bir küçümseme içerdiğini belirtmek gerekir. Bu anlamda Erdoğan'ın 'gelin hanım' vurgusu, Bolu'da Akşener'e etek ve kadın ayakkabısı atan grubun eyleminin, sözlü versiyonudur.

Türk'e göre, er meydanındaki siyasi mücadelenin başka bir eril kodu da 'erkeklik hatırlatmaları ve sorgulamalarıdır' (Türk, 2014: 348). Bu sorgulama ya

da hatırlatmalarda önemli bir nokta da bir erkeği kadın yerine koyarak başka bir deyişle feminize eden, değersizleştiren ya da bir kadını da erkekliğe öykünüyormuş veya erkek olmadığından dolayı eksiklik hissediyormuş gibi algılayan ifadelerdir. Erdoğan'ın gelin hanım açıklamalarının devamındaki konuşmasında Akşener'e 'Bay Meral', Kılıçdaroğlu'na ise 'Bayan Kemal' dediği görülmektedir (T24, 26.05.2021). Çelenk'e göre (28.05.2021), başlangıçta bu ifadelerin bir dil sürçmesi olarak algılanması normaldir. Ancak Erdoğan tarafından bu konuda herhangi bir özür açıklamasının gelmemesi bu durumu basit bir dil sürçmesi olmaktan çıkararak ideolojik anlamlar yüklenmesinin önünü açmaktadır. Bu durumun başka bir örneği Erdoğan'ın Devlet Bahçeli için sarf ettiği “*Çıkıyor MHP'nin başındaki beyefendi, aile nedir bilmez, onun böyle bir derdi yok. Çoluk nedir, çocuk nedir bilmez, onun böyle bir derdi yok. Ama bizim derdimiz var. Biz bunu biliriz. Çoluk nedir, çocuk nedir biz biliriz*” (Milliyet Gazetesi, 23.02.2014) sözleri Erdoğan'ın tasavvurundaki ideal erkekliğin çerçevesine dair bilgi edinilmekle birlikte bir erkeklik sorgulanmasının açık örneğini oluşturmaktadır. Dünyada koronavirüse karşı mRNA bazlı ilk aşırı bulan BioNTech şirketinin kurucu ortağı ve bilim insanı, akademisyen, immünolog olan Dr. Özlem Türeci'nin ismini anmadan Uğur Şahin'in eşi olarak nitelemesi de benzer bir örneği oluşturur (Halk TV, 10.07.2021; Cumhuriyet Gazetesi, 10.07.2021). Bu ifadesi sosyal medyada ve muhalefet cephesinde eleştirilere konu olmuştur (Halk TV, 10.07.2021). Bir örnek de Prof. Dr. Ayşe Buğra için söylediği “*Soros'un adeta temsilcisi olan kişinin karısı da aynı şekilde Boğaziçi içinde provokatörlerin içerisinde yer alan bir kadındır*” sözlerden verilebilir (Gazete Duvar, 05.02.2021). Erdoğan'ın bu ifadeleri kadının özel alanla sınırlayan eril mantığın tezahürüdür. Kadınları eş ya da ailenin bir üyesi üzerinden tanımlama yoluyla pekiştirilen erkeklik, kadınların kariyerlerini, yeteneklerini, başarısını görmezden gelmektedir. Erdoğan'ın konuşmalarından bir örnek vermek gerekirse:

“Bir Türk vatandaşını uzaya göndermeyi hedefliyoruz. Eminim ki birçok kişi bu hayali kurarak büyümüştür. Hatta belki bayanlardan bile ben adayım diyenler vardır” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 09.02.2021).

Yukarıdaki ifade de patriyarkal pratikte kadınların sahip oldukları kariyerleri kadar hayalleri, hedeflerinin de değersizleştirildiğini söylemek mümkündür. Kadın erkek eşitliği konusunda yıllar boyunca emek veren, çalışmalar yürüten, farkındalığın artması için uğraşan onca kazanımın ardından geline

noktada Milli Uzay Programı tanıtım toplantısında konuşan Erdoğan'ın bu sözleri tüm kazanımları sıfırlayıcı ve ikincilleştiren ifadelerdir. Önceki konuşmalarında kadın erkek eşitliğinin fitrata ters olduğunu dile getiren Erdoğan'ın 'bayanlar bile' sözleriyle tutarlılığını sürdürürken diğer yandan söz konusu imaj olduğunda bu tutarlılığını biraz esnetebildiğini söylemek mümkündür. Örneğin İstanbul'daki Kartal Lütfi Kırdar Şehir Hastanesindeki açılışına katılan Erdoğan'ın kurdele kesme esnasında *"Evet şöyle sembolik de olsa, bayan milletvekillerimizden hiç olmazsa iki tanesini alalım. İki tane geliyor"* sözleri patriyarkal zihniyette kadının konumunu özetler niteliktedir (T24, 05.07.2020). 'Sembolik de olsa' sözlerinden anlaşıldığı gibi bu hareket, pratikte bir eşitlik için değil imaj olarak erkek egemen görüntüyü düzeltmek adına yapılmıştır.

Kadınların rasyonel bir birey olarak kendi kaderini kendisi tayin edebileceğine aldırış etmeden erkeklerin onlar adına karar verme durumunu Rebecca Solnit 'mansplaining'³⁶ olarak açıklamıştır. Man ve explain kelimelerin yan yana gelmesiyle oluşan kavram feministler tarafından pejoratif anlamda kullanılmış ve kadınların sorunlarına ilişkin çözüm önerilerini erkek dili üzerinden sunulmasıyla ilişkilendirilmiştir. Günlük yaşamda örneklerine sıkça rastlanabilecek bu durumun devletin önemli kademelerindeki siyasi karar alıcılar tarafından da tekrarlanması ve üretilmesi patriyarkal sistemin sürdürülmesini beslemektedir. AK Parti politikalarının da bu bağlamda patriyarkal sisteme katkısı büyüktür. Söz konusu durumda, aile planlaması, doğum kontrolü, kürtaj gibi konulardaki söylemler ilk akla gelenlerdir:

"(...) İş hayatında hamile bir kadını erkek ile aynı şartlara tabi tutamazsınız. Bir anneyi, örneğin çocuğu emzirmek zorunda olan bir anneyi bu tür yükümlülükleri olmayan bir erkek ile eşit konuma getiremezsiniz. Kadınları, erkeklerin yaptığı her işte çalıştıramazsınız, komünist rejimlerde geçmişte olduğu gibi. Eline ver kazmayı küreği, çalışsın. Olmaz böyle bir şey. Onun narin yapısına ters düşer" (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24.11.2014).

Erdoğan'ın yukarıdaki ifadelerinde görüldüğü gibi sözlerinde sıklıkla dile getirdiği 'biz biliriz' şiarının, 'bu böyledir' şeklindeki dayatmaları içermesi ve eşit, rasyonel bir birey olan kadınlara ifade hakkı tanımayan veya bazen de çocuksulaştırarak vasisi gibi hareket etmesi açısından tavsiyeden ziyade

³⁶ Terimin Türkçe karşılığı konusunda fikirler olsa da yaygın olarak bilinen haliyle bu tezde orijinal ismiyle kullanılacaktır. (Çevik 03.10.2013)

“mansplaining” olarak anlaşılmaya müsaittir. Erdoğan’ın konuşmalarından bu konudaki örnekleri arttırabiliriz³⁷. Örneğin bir konuşmasında Erdoğan ‘tam kadın’ olmanın tanımını yapmaktadır:

“Çalışıyorum diye annelikten imtina eden bir kadın, aslında kadınlığını inkâr ediyor demektir (...) Anneliği reddeden, evini çekip çevirmekten vazgeçen bir kadın, iş dünyasında istediği kadar başarılı olsun, özgünlüğünü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır, eksiktir, yarımdır” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 05.06.2016).

Tayyip Erdoğan iktidarı boyunca siyasi mücadele alanını, baştaki ifadeyle er meydanını en önemli aktörü olarak var olmuş ve bu alanda erkekliğin inşasına katkıda bulunmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Kasımpaşalılığına referansla eril üslubu Türk siyasal hayatındaki diğer liderlere göre oldukça belirgindir. Öfkenin de bir hitabet sanatı olduğunu söyleyen Erdoğan’ın nevi şahsına münhasır meydan okumaları, cinsiyetçi ifadeleri ve bazen tehdit gibi algılanabilecek eril söylem ve eylemleri vardır (Youtube, 19.02.2008). Özellikle ‘sen kimsin ya’ ve ‘haddini bil’ sözleri ile meşhur bir lider olan Erdoğan için er meydanına davet edilenler listesi ise oldukça uzundur. “Eyy” diyerek başladığı sözlerde özne hep değişse de gücünü vurgulayan ve karşı tarafı değersizleştiren eril tonu istikrarla devam etmektedir. ‘Eyy...’ nidasından sonra boşluğu dolduran özne bazen bir dış işleri bakanı³⁸, bazen bir gazete, bazen bir kredi derecelendirme şirketi olurken³⁹ bazen de aşağıdaki konuşmasında görülebileceği gibi bir Başbakan olabilmektedir:

³⁷ Başka konuşmalarında kadınların doğum şekline, kaç çocuk yapmaları gerektiğine, evliliğe dair tavsiyelerini paylaşmaktadır: “Ben sezaryenle doğuma karşı olan bir Başbakanım... Kürtajı bir cinayet olarak görüyorum... Anne karnında bir yavruyu öldürmenin, doğumdan sonra öldürmekten ne farkı var, soruyorum sizlere” (Habertürk Gazetesi, 25.05.2012). “Beypazarı’ndan bir amcamın bana tavsiyesi var, diyor ki; bir olur garip olur, iki olur rakip olur, üç olur denge olur, dört olur bereket olur, gerisi Allah Kerim...” (Bianet, 22.11.2014). Daha çok evlenen çiftlerin nikâh şahitliğini yaparken paylaştığı bu tavsiyeler sonunda Erdoğan evlilik cüzdanını daima geline vermektedir. Birkaç ayrı nikâh töreninde tekrarladığı gibi de bunun nedenini “Çünkü onlar bunları titizlikle saklar ve arandığı zaman da çabuk bulurlar. Ama biz erkekler bu konuda o kadar hassas değiliz.” şeklinde açıklamaktadır. Çevik’e göre bu durum bile mansplaining örneğidir. Zira evlilik cüzdanını lütfederek veren Başbakanın eril otoritesinin yücelttiği nitelik yani evlilik cüzdanını bulma kabiliyeti, kadının eve bağlılığının, erkeğinde bağlı olmamasının altını çizmektedir (Çevik, 03.10.2013).

³⁸ Almanya Dışişleri Bakanına yönelik olarak “Bir Dışişleri Bakanı var, evlere şenlik. Hiç haddini falan bilmiyor. Sen kimsin ki Türkiye’nin Cumhurbaşkanı’na konuşuyorsun. Sen Türkiye’nin Dışişleri Bakanı’yla konuş. Haddini bil. Kalkıp, bize ders vermeye kalkıyor. Senin siyasetteki geçmişin ne? Kaç yaşındasın?” (Oda TV, 19.08.2017)

³⁹ Kendisi hakkında olumsuz haber yapan New York Times’a “İşte bakın yine New York Times ‘Erdoğan’ın Türkiye’inde şu oldu, bu oldu’ diye oradan göndermeyi yapmış. Adeta ABD’ye talimat veriyor. Niye duruyorsunuz diyor. Ya sen bir gazetesin, haddini bileceksin. Sen kimsin ya” (CNN Türk, 25.05.2015) şeklinde çıkışırken diğer taraftan uluslararası kredi derecelendirme şirketi Standard & Poors’un Türkiye’nin kredi notunu düşürmesiyle ilgili olarak “Bu tamamen

“Sen benim zaten muhatabım değilsin, seviyemde değilsin, kıratımda değilsin, kalitemde değilsin, Irak’tan senin bağıрман çağırman bizim için hiç de önemli değil, biz bildiğimizi okuyacağız, bunu böyle bilesin. Kim bu Irak’ın Başbakanı? Önce haddini bil... Sen kimsin ya!” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 11.10.2016).

Bazen de eril üslubunu tehditle karışık ifadeleriyle desteklemektedir⁴⁰. Avrupa Birliği’ne yönelik aşağıdaki sözleri bu duruma örnek verilebilir:

“Ey Avrupa Birliği kendinize gelin. Bak gene söylüyorum. Bizim şu andaki operasyonumuzu bir işgal hareketi diye nitelendirmeye çalışırsanız işimiz kolay, kapıları açarız 3,6 milyon mülteciyi sizlere göndeririz. Şimdi kalkmışlar para hesabı yapıyorlar. Neymiş? İkinci taksit olan 3 milyar euroyu göndermeyeceklermiş. Ya zaten siz verdiğiniz sözü şu ana kadar yerine getirdiniz mi? Yok. (...) Hayatınız yalan üstüne bina edilmiş. Ondan sonra Tayyip Erdoğan’a saldırın, istediğiniz kadar saldırın”. (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 10.10.2019).

Söz konusu eril üslup, her ne kadar döneminin bazı devlet başkanlarıyla (Trump, Orban, Putin gibi) uyumluluk gösterse de Türk siyaseti için yeni bir jargondur. Daha önceki bölümlerde Erken Cumhuriyet döneminin steril protokol dilinin sonraki yıllarda giderek artan şekilde değiştiğinden ve söz konusu protokol dilinin ve tavırlarının esnetildiğinden bahsetmiştik. Erdoğan’ın iktidarı ise bu yeni üslubun zirve yaptığı bir noktadır. Öyle ki, kendisini protokoller konusunda uyaran diplomatlara *“10 tane büyükelçi çıkmış bize akıl vermeye çalışıyor”* (Habertürk Gazetesi, 06.11.2021) sözleri ile diplomatları *“Monşer eskileri bizim yaptıklarımızı*

ideolojik bir yaklaşım. Bunu sen Tayyip Erdoğan’a yutturamazsın. Sen kimsin” yanıtını verebilmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 03.05.2012).

⁴⁰ Yunanistan’ın Türk jetlerini taciz olayından sonra Atina yönetimini *“Ey Yunan, tarihe bak, tarihe dön, çok daha fazla ileri gidersen bunun bedeli ağır olur. Yunanistan’a tek cümlemiz var, İzmir’i unutma... Adaları işgal etmeniz falan bizi bağlamaz, vakti saati geldiğinde gereğini yaparız. Hani diyoruz ya, bir gece ansızın gelebiliriz.”* (Yeni Akit Gazetesi, 05.09.2022) sözleriyle eleştirmiştir. Yine Yunanistan’a yönelik *“Yunanistan çıkmış kurusıkı atıyor. Türkiye’ye bu tür laf atılır mı? Sen kiminle dalga geçiyorsun. Haddini bil. Eğer sen haddini bilmezsen Türkiye bildirir.”* (Memurlar.net, 08.06.2022) ifadeleriyle veya aşağıdaki örnekteki gibi doğrudan Miçotakis’i hedef alan ifadeleriyle eril üslubunu sürdürmektedir: *“Ben açıklama yapıyorum. Miçotakis’le görüşebiliriz diyorum. Bir de baktım şimdi Miçotakis meydan okuyor. Sen bu meydanı okuduktan sonra biz seninle nasıl bir araya gelelim. Önce haddini bileceksin ya! Eğer haddini bilmezsen, masayı demek ki sen tekmeledin. Masadan kaçtın. Biz masadan kaçmadık. Masadaydık. Adalarda yaptıklarınız ortada. Neyinize güveniyorsunuz? Bir yerlerden size destekler gelecek buna mı güveniyorsunuz? Buna güveniyorsanız yanılıyorsunuz... Ben buradan Miçotakis’e bir şey daha hatırlatmak istiyorum. Bak! Sen bazı dağlara güveniyorsun, o güvendiğin dağlara kar yağdı kar... Onun için çılgın Türkleri iyi tanıyacaksın”* (Youtube, 16.06.2022).

anlayamadı” ifadeleriyle karşılık vermekte beis görmemektedir. Ya da Avrupa Birliği’nin önerilerine verilen “Ey Avrupa Birliği bize akıl verme, kendine sakla” cevabı benzer minvalde değerlendirilebilir (İhlas Haber Ajansı, 25.04.2015). Erdoğan kadar olmasa bile Özal da protokol kurallarını esnetmeye meyilli, ‘ben bilirimci’ bir liderdir. Ancak söz konusu uluslararası alan olduğunda eril üslubunu yansıttığını söylemek zordur. Örneğin Özal’da Erdoğan’ın Davos çıkışı ya da aşağıda örneğini görebileceğiniz gibi Davos ile ilgili olarak bir eylem ya da söylem görmek mümkün değildir:

“O Davos'a son gidişimdi. O Davos'a son gidişimde malum bir IMF başkanı vardı ya hovarda. Onunla bir görüşmemiz olmuştu. O görüşmemizde dedim ki ‘siz bize mali destek mi vereceksiniz, yoksa bize idari siyasi proje mi?’ Eğer mali destek verecekseniz verin ülkemizi yönetmesini biz biliriz. Para noktasında alacağınızı hazırladığımız taksitler içerisinde Türkiye size öder. İşlerine gelmedi. Dedik ki bizim idari ve siyasi yapımızla biz sizden nasihat alamayız” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 25.04.2015).

Özal’ın daha çok iç politik konularda bu tavrını gösterdiğini söyleyebiliriz. Erdoğan ise hem iç hem dış politikada bu tavrı sürdürmektedir⁴¹.

Lider merkezli bir parti olan AK Parti’nin Erdoğan’ın kişisel karizması sayesinde uzun yıllar ayakta kaldığının ve halkın partiyi değil kendisini seçtiğinin farkında olan Erdoğan’ın iktidardaki yerini sağlamlaştırdıkça egemen haline dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu bağlamda ‘biz biliriz’ şeklinde dile getirilen ifadelerde ben bilirim kastedildiğini anlamak gerekir. Nitekim doğrudan ‘Türkiye’nin ekonomisinin sorumlusu benim ben’, “ben ekonomistim” ya da “ben meydanların dilini iyi bilirim” gibi ifadelerde bulunmasının yanında bazı durumlarda da dolaylı olarak bunu ifade etmektedir. Örneğin, “Ya sen kimsin? İmzayı atan kim, sen kimsin? Altı sıfırı Türk Lirası’ndan çıkaran bu Başbakan. Sen kimsin ya? Başbakan olur vermedikten sonra sen ne yapabilirsin ya?” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 25.09.2022) sözleri ya da “Tayyip Erdoğan aday olmasın

⁴¹ Erdoğan’ın buna benzer örneği çok fazladır. Örneğin, AB’nin Türkiye’ye yaptırım uygulayabileceğini söyleyen Schulz’a Erdoğan, “Kimsin sen ya?” dedikten sonra “Senin her yerin yaptırım olsa ne yazar!” sözleri (Cumhuriyet Gazetesi, 14.11.2016). “Ey ABD, ey Trump sen bunları görmedin mi? Lafa gelince dünyanın en güçlü devleti. Ya senin her yerin güç olsa ne olacak ya. (Haberler.com, 17.12.2017) ifadeleri ya da “Yıllarca sizinle emir kipiyle konuşanlara siz ne diyorsunuz? Haddini bil. Siz bunu dediğiniz için rahatsız oluyorlar.” (BBC News Türkçe, 17.12.2017).

(Cumhurbaşkanlığı) diyorlar. Sen kimsin ki Tayyip Erdoğan aday olsun veya olmasın diye kanaat belirtiyorsun? Olur veya olmaz. Sen daha siyasette yokken biz siyasetin içindeydik” (CNN Türk, 25.07.2012) ifadelerinde açıkça görüldüğü gibi karşı tarafın düşünceleri ya da eylemleri sözünü etmeye değer bulunmayarak küçümsenmektedir. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Erdoğan’ın popülist eril jargonunda ‘ben bilirim’ ifadesinin başka versiyonları da ‘sizden öğrenecek değiliz’, ‘sizden izin alacak değiliz’, ‘biz ne yaptığımızı gayet iyi biliyoruz’ ve ‘haddinizi bilin’ kalıbıyla kurduğu cümlelerdir. Kendisiyle özdeşleşen bu ifadeler karşı tarafı küçümseyen ve bazen dolaylı bazen de doğrudan olmak üzere eril tehdit vurgusunun öne çıktığı ifadelerdir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi toplantısında parlamenterlerin sorularını yanıtlayan Erdoğan’ın ‘ileri demokrasiden bahsederken neden seçim barajını indirmiyorsunuz?’ sorusuna ‘size soracak değiliz’ (CNN Türk, 13.04.2011) yanıtında ya da “*Bay Kemal kalkıp da yanındaki o malum tiplerin söyledikleri karşısında herhangi bir şey söylemiyor. Çünkü onun cinsi de cibilliyeti de o. O birilerini havlatıyor, kendisi de arkadan izliyor. Sıkıysa bu havlayanları sustur. Bu ülkede bizim dinimize, diyanetimize saldıracak olanların haddini de hesabını da bildiririz ve sorarız*” (Independent Türkçe, 08.01.2022) ifadelerinde olduğu gibi eril üslubun yanında politik dil ile sokak dili arasındaki farkın muğlaklaştığı da görmek mümkündür. Sokakların, meydanların dilini iyi bilmekle övünen Erdoğan’ın söz konusu üslubunun miting alanlarından taşarak uluslararası alanlarda kullanılması da politik tarihimizde de alışılmadık bir tutumdur.

Seçkinlerin kurallarından sıyrılarak oluşturulmuş halkçı, samimi politik dil başka bir ifadeyle sokağın dilini konuşmak, Türk sağ siyasetinde AK Parti ve Tayyip Erdoğan ile başlamamıştır. Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi özellikle sağ kanattaki siyasilerin hem daha çok Anadolu kökenli oluşları (şiveye müsaitlik) hem de anti-elitist popülist politikalarıyla dilde argo ve cinsiyetçi ifadeler kullanımı görülmektedir. Toktamış’a göre yozlaşma/ lümpenleşme olarak da tabir edebileceğimiz bu üslup o dönemlerde siyaset dilinin demokratikleşmesi olarak da kabul edilmiştir (aktaran Tarcan, 02.03.2021). Ancak yine Toktamış’ın ifadesiyle dilin bu lümpenleşmesi ve yozlaşmasına Erdoğan’ın katkısı bu dile ‘yukarıdan azarlama halini’ dâhil etmesi olmuştur. Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerine “Yüreklere yetse Cumhurbaşkanı istifa etsin diyecekler”; yurtdışına giden hekimlere “giderlerse gitsinler”; Sezen Aksu’nu beğenmediği şarkısını ‘Hz. Âdem efendimize

kimsenin dili uzanamaz. O uzanan dilleri yeri geldiğinde koparmak bizim görevimizdir” sözleri yakın tarihli örnekten birkaçıdır (T24, 21.01.2022). Erdoğan’ın bu yukarıdan azarlama halini bir eril otorite olarak baba metaforuyla açıklayabiliriz. Hoşuna gitmeyen bir şey olduğunda öfkeli otoriter babaya dönüşerek kişisel-özel alan demeden müdahalede bulunur. Bir kafeteryada sigara içildiğini görünce durup “*Terbiyesiz herif, Cumhurbaşkanı söylüyor hala içmeye devam ediyor*” (Oda TV, 02.11.2014) ifadeleri bu durumun örneğini oluşturabilir.

Sokağın dilini konuşan bir lider olarak Erdoğan, Süleyman Demirel’in de sıklıkla yaptığı gibi, konuşmalarında atasözlerine yer vermektedir. Yine Demirel’de olduğu gibi Erdoğan’da sık tekrarladığı atasözlerinden bazıları cinsiyetçidir. Örneğin “*bekâra karı boşamak kolaydır*” ve “*yalnız bırakılan kız ya davulcuya ya zurnacıya*” atasözlerini her fırsatta ve alanda söylemekten çekinmez. Cinsiyetçi atasözlerinin yanında konuşmalarında cinsiyetçi argo ifadeler de başvurmaktadır. “*Başbakan çok argo konuşuyor*” eleştirilerine ise “*Ben halkımın dilini konuşuyorum. Halkımın dili argoysa, ben argo konuşurum. Beni gaza getirmeye çalışıyorlar*” şeklinde yanıt vermiştir (Milliyet Gazetesi, 06.02.2006). Aynı konuşmanın devamında imam hatiplerle ilgili eleştirilere de yine cinsiyetçi bir argo ifadeyle “*Bizde ise meslek liselerine geçiş yok, geçit de yok. Yüzde 30’un yüzde 3’ü imam hatip. Hani büyütüyorlar ya hani sanki hepsi imam hatipli anasını satayım*” şeklinde sürdürmüştür (Milliyet Gazetesi, 06.02.2006). Mersin’de öfkeli bir çiftçinin ‘*anamızı ağlattınız be. Aşk olsun size aşk olsun. Tarım bakanı anayasayı ihlal ediyor*’ sözleri üzerine derdini bana anlatsın deyip önce yanına çağırıp “*Lan terbiyesizlik yapma... Artistlik yapma, ananı da al git*” demesi (CNN Türk, 11.02.2006), “*Benim veya arkadaşlarımdan bir terörist başıyla masaya oturduğunu, anlaştığını ispat edemezseniz şerefsizsiniz*” sözleri (Youtube, 16.09.2015), Twitter’da Fuat Avni adıyla bilinen kişiye “*Delikanlıysan çık ortaya, nereden konuşacaksan konuş. Sende yürek varsa kod adıyla ortaya çıkma, açık net çık ortaya*” (Yeniakit Gazetesi, 21.02.2015). Hopa’daki olayları protesto etmek için tank üzerine çıkan Halkevleri Yürütme Kurulu üyesi Dilşat Aktaş’a “*O kadın mıdır, kız mıdır?*” (CNN Türk, 04.06.2011) ifadeleri, 2011 yılında bir mitinginde isim vermeden Süleyman Demirel’i kastederek “*Otur oturduğun yerde, sen kimsin? Ne işin var böyle gazete gazete dolaşıyorsun? Otur. Otur da bey zannetsinler yahu. Hala rahat durmuyorsun, 87 yaşında hala ortalığı karıştırıyorsun*” (Oda TV, 05.01.2015) sözleri, Gezi Park’ında eylemlere katılanlara “*Düşünün Dolmabahçe*

Bezmialem Valide Sultan Camii'nin içinde bu eşkıyalar, bu teröristler, bira şişeleriyle, bira kutularıyla adeta caminin içini pislemişti. Bunlar böyle, bunlar çürük, bunlar sürtük, bunlar için ulu mabed nedir, ne değildir, öyle bir şey yok" (Gazete Duvar, 01.06.2022) sözleri, Kemal Kılıçdaroğlu'na "Bu sorulara öyle kıvırtarak, laf çevirerek, yuvarlak sözleri sarf ederek değil; kesin, kati, net cevap vermesini bekliyorum...Yüreği yetip 2023'te Cumhurbaşkanı adayı olacak mı, olmayacak mı?" (Independent Türkçe, 01.06.2022) sorusunu sorması gibi yine Kılıçdaroğlu'na "Bizim sorularımıza verdiği cevapların her satırından, bu zatın hep işaret ettiğimiz sinsiliği, riyakarlığı, kifayetsizliği buram buram tütmektedir (Yeniakit Gazetesi, 05.06.2022) ya da "İktidara geldiğimizde projeye yatırım yapan şirketlere ve kredi veren bankalara ödeme yapmayacağız" diyen Kılıçdaroğlu'na, "O parayı sizden söke söke alırlar" diye seslenmesi ve daha niceleri Erdoğan'ın kullandığı eril argo jargona örnek oluşturabilmektedir (Independent Türkçe, 26.06.2021).

Tayyip Erdoğan'ın dönemin otoriter-popülist çağına uygun düşen yönetim stili ve söylemleri çoğunlukla literatürde Macaristan'daki Orban Rejimi ve Rusya'da Putin rejimiyle karşılaştırılmaktadır (Bora, 2017; 505). Bu güçlü erkek liderler aynı zamanda genel olarak demokratik süreçleri ve hukukun üstünlüğünü göz ardı edip, kutuplaştırma siyasetiyle ülkelerini altın çağına geri döndürme gibi milliyetçi-erkeksi perspektifleri olan liderlerdir (Hassan, 20.01.2021). Bunun yanında erkeklik merceğinden bakıldığında LGBTİ+ karşıtlığı, aile kurumlarının güçlendirilmesi gibi politikalara yer vermeleri ortak noktalarından birkaçını oluşturmaktadır. Türkiye özelinde AK Parti'nin ve Tayyip Erdoğan, bu yönetim stili ve söylemlerinin sonucunda İnsel'e göre, adına Erdoğanizm de denilen ve Cumhuriyet tarihinde Atatürk'ten sonra, bir kişiyle bütünleşmiş ikinci otoriter rejim oluşturarak tıpkı çağdaşları olan Orban ve Putin gibi uzun yıllar boyunca iktidarı elinde tutmuştur (İnsel, 10.07.2018).

Erdoğanizm kültürünün oluşmasında kuşkusuz Erdoğan'ın seçmenle kurduğu duygusal bağın önemi büyüktür (Bakınız, Türk, 2014). Yılmaz Esmer bir röportajda Tayyip Erdoğan'ın dövizin durumuna dair söylediği bir sözü sokakta vatandaşın yarısına 'bu sözlerle katılır mısınız' şeklinde diğer yarısına da 'Tayyip Erdoğan'ın söylediği bu söze katılır mısınız' şeklinde sorulduğunda Erdoğan'ın ismini duyan seçmenin onay oranının belirgin bir şekilde arttığını, Erdoğan'a karşı olan seçmeninde de benzer şekilde oranın düştüğünü aktarmaktadır (Aktaran Par, T24,

01.07.2018). Bu durum Max Weber'in otorite tiplerinden karizmatik otorite ile açıklanabilir. Weber'e göre karizmatik otoritenin gücünü belirleyen en önemli şey, bu güce bağımlı olanların onu tanınması, kabul etmesi ve mutlak güven duymasındır (Weber, 2008; 76). Bu bağlamda Erdoğan'ın popülist eril üslubunun halk nezdinde bir karşılığı olduğunu, desteklendiğini ve aralarında bir bağın olduğunu söylemek mümkündür. H. Bahadır Türk, Erdoğan ile kitlesi arasındaki bu organik bağın kutsal bir aşk ile ilişkilendirmektedir. Erdoğan'ın "Beraber yürüdük biz bu yollarda" kısmını vurgulayarak söylediği "bana her şey seni hatırlatıyor" şarkısını seçmen kitlesine dönüp sizi hatırlatıyor vurgusunu bu duruma örnek olarak göstermektedir. Bu sıradan şarkı, bir anda lider ve seçmeni arasında birlikteliğin sembolü haline gelmiştir (Türk, 2018:158-159). Erdoğan, Türkiye'nin çeşitli illerinde (özelikle katıldığı toplu açılış törenlerinde) yaptığı konuşmalarda konuşmaya başlamadan önce şarkı ya da bir şiirle bu yakın bağı benzer vurgularla tekrarlamayı adet edinmiştir. Konuşmalarından birkaç örnekle açıklamak gerekirse,

"Seni gördüğüm zaman dilim neden tutulur/ Seni gördüğüm zaman güller elimde kurur/ Susma gönlüm sen söyle, haydi gönlüm sen söyle/ Aşkımı sevgiliye, derdimi sevgiliye. Evet, biz bugün derdimizi size söylemeye, sevincimizi sizinle paylaşmaya geldik. Kendi dağ, gülü bardağ içindeki Urfalı kardeşlerimin gönüllerinin hep bizimle birlikte olduğunu biliyoruz. Biz de Urfa'yı ve Urfalıları Allah için seviyoruz." (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 03.12.2022).

"Ne diyor âşık: Tatlı dile, güler yüze doyulur mu doyulur mu? Aşkınan bakışan göze doyulur mu doyulur mu? Garibim geldik gitmeye, muhabbetimiz bitmeye. Yar ile sohbet etmeye doyulur mu doyulur mu? Evet, biz de milletimizle sohbet etmeye doyamıyoruz, hele bir de bu muhabbet Darülmülk Konya'daysa hiç doyum olmuyor. Konya'ya ayak bastığımız andan itibaren bizleri muhabbetle karşılayan kardeşlerimin her birine ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum" (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 26.11.2022).

Ne diyor o güzel Balıkesir türküsünde: Karanfil oylum oylum/ Geliyor selvi boylum, selvi boylum/ Geç buradan şen olur benim gönlüm. Biz de gönlümüzü şen etmek için bugün Balıkesir'deyiz, Balıkesirli kardeşlerimizle birlikteyiz". (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 08.10.2022).

Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi çoğu zaman sevgili yerine koyduğu millet ile kurulan samimi ve duygusal bağ kurmaktadır. Bu bağlamda

kendi duygusallığını da halka göstermekten çekinmemektedir. Aslan (2021), 2007-2020 yılları arasında Erdoğan'ın kamuoyunda en az 30 kez gözlerinin dolduğunu belirtmektedir. Bu durum Türk siyaseti için oldukça istisnai bir durumdur. Ağlamanın zayıflık, kırılgnalık ile ilişkilendirilip kadınsı bir eylem olduğu yönündeki genel kanı Erdoğan'ın maskülen lider imajıyla çelişiyor görünse de bunun popülist stratejik bir hamle olduğunu belirtmek gerekir (Arslan, 2021: 2). Çünkü erkeklerin ağlaması başka bir açıdan bir samimiyet göstergesi kabul edilebilir. Maurizia Boscagli'ye göre erkeklerin kamusal alanda ağlamasını seçilmiş bir feminizasyon veya bir androjenya biçimi olarak görmemek gerekir. Daha çok ağlamak, mahremiyet ve yerleşmiş cinsiyet sınırları gibi iki önemli tabuyu ihlal etmesi gerekçesiyle bir samimiyetin gösterilmeye çalışılmasıdır. Ayrıca söyleme göre taklit edilmesi zor bir eylem olduğundan inandırıcılığı fazladır (Arslan, 2021:10; Boscagli 1992: 67-68). Örneğin 2010 yılında ordunun ve yargının gücünün azaltılmasına yönelik birtakım maddeler de içeren anayasa değişikliğinin oylamaya sunulacağı referandumdan hemen önce AK Parti'nin meclis grup toplantısında konuşan Erdoğan, sağcı bir tutuklunun idam edilmeden önce yazdığı mektuptan alıntı yaparak 1980 darbesinden sonra askeri rejimin baskıcılığı anlatması, iki siyasi tutuklunun infazı konusunda duygulanması ya da 2017 yılında başkanlık seçimi referandumundan önce televizyonlarda dolaşıma giren “eski Türkiye'ye” dair görüntülerini (hastanelerde tedavi edilememiş ya da sorunlar yaşamış öfkeli vatandaşlarla yapılan röportajlar) izlerken Erdoğan'ın gözyaşlarına hâkim olamaması Aslan'a göre, ağlamanın psikologlarca da kabul edilen manipülatif bir yanının yansımasıdır (Arslan, 2021:2). Bu durum Türk siyaseti için istisnai bir durum olsa da AK Parti içinde istisna oluşturmaz. Binali Yıldırım, Melih Gökçek, Abdullah Gül, Süleyman Soylu, Ahmet Davutoğlu gibi AK Parti'li pek çok isim zaman zaman kamuoyunda gözyaşlarına engel olamamıştır. Arslan'a kamuoyu önünde gözyaşlarına engel olamama ve insanî bir duygu durumunun dışı yansıması “sizden biriyim” imajının popülist bir tezahürüdür (Arslan, 2021: 7).

AK Parti'nin seçmen kitlesi için özellikle zor zamanlarda (örneğin 2007 e-muhtıra, 2013 Gezi Parkı olayları, 2016 darbe girişimi gibi) ‘*Menderes'i astınız, Özal'ı zehirlediniz, Erdoğan'ı yedirmeyiz*’ afişinde ya da darbe girişimi sonrasında havaalanına Erdoğan'ı karşılamaya gençlerin kefen giyip gelmesinde görüldüğü çeşitli duygusal gibi eylemlerle bağ pekiştirilmektedir. (Türk, 2018). Dolayısıyla Kasımpaşalı, eril üslubunun yanında duygusallığı ve halkla arasındaki duygusal bağ

azımsanmayacak bir kitle tarafından samimi bulunduğu açıktır. Bu durum da popülist bir liderin başarmayı hedeflediği kitleleri mobilize etme gücünde önemli bir kriterdir.

3.3.2 Mesihyanik Erillik

Popülist liderlerin gelecek ile ilgili vizyonlarında onların mesihyanik özellikler kazanmasını sağlayan açık, Xin Mao'ya göre üç aşamada oluşmaktadır. Bunlardan ilki, halkın liderle olan simbiyotik ilişkisidir ki bu ilişki siyasi düzen açıkça kötü olsa bile halkın desteğini sürdürmesini sağlamaktadır. İkincisi, seçmen kitlesinin hızlı bir sosyal değişimi hevesle beklemesidir. Üçüncüsü ise popülist liderlerin seçkinler ile arasındaki gerilim nedeniyle seçkinlerin idare ettiği kurumları by-pass edip bu arabuluculuk görevini kendilerinin üstlenmesi yani doğrudan halka hitap etmesidir (Mao, 2017: 69). Popülist bir lider olarak Erdoğan'ın da benzer bir yolla halk nezdinde bir mesihyanik mitosunu yarattığını görmek mümkündür. Eril üslup kısmında değinildiği gibi H. Bahadır Türk, Erdoğan'ın 'benim milletim' dediği seçmen kitlesiyle organik hatta kimi zaman aşksal bir ilişkisi olduğunu belirtir (Türk, 2018: 10). Bu kitle Erdoğan'ı ve AK Parti'yi siyasi kariyeri boyunca yaşanan pek çok krize rağmen desteklemiştir. Erdoğan da gücünü 'milli irade' diye adlandırdığı seçmen kitlesinden alarak, popülist politikalarla şimdiye kadar dışlanan sessiz çoğunlukların sesi, koruyucusu olma rolünü üstlenmiştir.

Timothy Piper (2022), hegemonik erkeklik figürü olan LeBron James'in mesihçi erkekliğini inceleyerek ses olma, kurtarıcı olma rolünün üzerinde durmaktadır. Piper'a göre, LeBron James'in siyahi bir sporcu olarak geçmişte yaşadığı zorlukların, fedakârlıkların (her ne kadar geçmişte kalmış olsa da) tarih sahnesine belirli şekillerde yeniden ortaya çıkarıldığını bununla da LeBron James'in hegemonik erkekliği üzerinden bir temsiliyet oluşturup mesihyanik bir şekilde siyahilerin aktivist hareketlere katılımını sağlanmasına yön vereceği düşünülmüştür. #NoJusticeNoLeBron gibi twitterda başlayan destekler siyahi bir sporcu olan James'in topluluğu için kendini kurban eden bir mesihyanik erkeklik figürünü pekiştirdiğini söylemektedir (Piper, 2022). Erdoğan iktidarı için de benzer bir paralellik kurulabilir. Şöyle ki, onun da mağduriyet yaşadığı günler çok eskide kalmış olmasına rağmen, seçmen kitlesinin üzerinde mesihyanik erkeklik ile benzer bir algı yaratılmaktadır. Seçkinlerin ezdiği, dışladığı milyonların içinden biri olarak iktidarda olması acıların geçmişte kalıp kurtuluşun ve daha iyi günlerin geleceğinin

bir müjdesi gibidir. Bunun yanında AK Parti iktidarının erken dönemlerinden beri 2023 hedefi koyması ve 2023 yılının hem kendi partileri hem de ülke için bir kader ve dönüm noktası olacağını ifade etmeleri gibi uzak gelecekteki tarihler için verilen randevular da kehanet vizyonları için de açık alan bırakmaktadır. Örneğin Erdoğan'ın *“Hak ve özgürlükleriyle, güvenliğiyle, huzuruyla, zenginliğiyle, refahıyla büyük ve güçlü Türkiye'nin doğuşu Allah'ın izniyle çok yakındır”* veya *“2023 bir kader seçimidir”* (TC Cumhurbaşkanlığı, 17.02.2022) gibi ifadeleri hevesle gelecekteki güzel günleri bekleyen kitle için bir kurtarıcının mesianik erkekliğinin sergilediği söylemler olarak okumak mümkündür.

Erdoğan'ın mesianik başka ifadeyle kurtarıcı bir lider olma vasfı, Türk sağ siyasetinde bir ilk değildir. Özellikle ekonomi-politik alandaki pek çok konuda olduğu gibi Erdoğan'ın Özal'ın politikalarıyla olan devamlılığı bu noktada da bir süreklilik arz etmektedir. İki liderin ortaklaştığı bir nokta daha vardır: ilahi düzenin, Allah'ın kendilerine bu görevi bahsettiğine dair inançtır (bakınız Heper, 2013: 142). Özal, büyük misyonlara ulaşmasında Allah'ın yardım edeceğine inandığını ve kendisinin bu konuda seçilmiş biri olduğunu düşündüğünü pek çok kez vurgulamıştır (Heper, 2013:142). Tayyip Erdoğan'ın ise aynı zamanda en sevdiği ve en çok okuduğu şiirlerden biri olan Sezai Karakoç'un *“Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine”* şiirinden *“Göklerden gelen bir karar vardır”* mısrasının afişlere taşınması önemlidir.

Cemal Dindar Erdoğan'ın iktidara gelmeden önce Pınarhisar'daki tutukluk günlerinde bile belli mitosları dirilttiğini, Pınarhisar Cezaevi'ni Hz. Yusuf'un kaldığı kuyuya benzeterek Yusufiye denmesini daha o zamanlardan beri Erdoğan'ın belli çevrelerce seçilmiş lider olarak görüldüğünü hatırlatır (Dindar, 2011b: 57). Fatma Durmuş adında bir kadının Diyanet'in de onayladığı 10 bin adet basımı yapılan ve öğrencilere, halka bedava dağıtılan *“İlahilerle halka çağrı”* kitabında geçen *“Tayyip, Allah yolunun bekçisidir/ Tayyip'i üzme Allah'ı üzmektir/ Sevenlerini de üzme aynıdır/ Suçun şiir değil dini yaşamın”* şiiri bu durumun başka bir örneği olabilir (Aktaran: Poyraz, 2010: 39). Özellikle AK Parti içinden kişilerin Erdoğan'a ilahi, seçilmiş tanrısal özellikler atfeden beyanatları bir dönem gündemi meşgul etmiştir. Of Belediye Başkanlığı görevindeyken Oktay Saral'ın *“Amerika'dan bile korkmayan, kimseyi takmayan İsrail ilk defa Türkiye'den özür diledi. Allah, Başbakanımızı bizim başımıza nasip ettiği için her gün iki rekât şükür namazı kılmamız gerekir. Türkiye, İslam dünyasının lideri konumunda”*

(Cumhuriyet Gazetesi, 06.02.2010) ifadeleri AK Parti Bursa milletvekillerinden Hüseyin Şahin'in "Sayın Başbakanımıza dokunmak bile inanın bence ibadettir" (CNN Türk, 20.07.2011) sözleri, AK Parti Düzce Milletvekili Fevai Arslan'ın "Türkiye olarak artık koşmaya başladık. Çünkü başında öyle bir lider var ki dünya liderliği kabiliyetinde ve Allah'ın bütün vasıflarını üzerinde toplayan bir lider var. İşte bunun önünü kesmek istediler." (T24, 16.01.2014) ifadeleri, Aydın İl Başkanı İsmail Hakkı Eser'in "Bu çatı altında olan insanlarımızın Başbakana olan sevgisinden, saygısından kimsenin şüphesi olmasın. Biz Başbakanımızın aşığıyız, Başbakanımız bizim için adeta ikinci peygamber gibidir" (Cumhuriyet Gazetesi, 13.03.2009) sözleri yine AK Parti'ye ve Erdoğan'a yakınlığı ile bilinen Ethem Sancak'ın "Erdoğan'ın dürüstlüğüni, yiğitliğini gördüm, gördükçe âşık oldum. Doğrusu solculuk dönemimde Mevlâna ile Şems'in arasındaki aşka anlam veremiyordum. Tanıdıktan sonra gördüm ki böyle bir ilahi aşk iki erkek arasında olabiliyor" (T24, 15.06.2015) ifadeleri örnek olarak verilebilir. Erdoğan'da doğrudan olmasa bile dolaylı olarak "Peygamberlerin mesleği olan çiftçilik ve çobanlığı ülkemizde hak ettiği konuma getirmeliyiz. Çobanlık deyip hafife almayın. Çobanlığın felsefesini anlamayan, psikolojisini anlamayan insan yönetemez. Ben de bir çobanım" (T24, 14.11.2016) ifadesinde olduğu gibi kendisinin yönetme vasfıyla peygamberlik arasında bağ kurmaktadır. Bu ifadelerin halk nezdinde de bir karşılığının olduğunu söylemek gerekir.

Diğer yandan Tayyip Erdoğan örneğinde mesihanik erkekliğin bir başka şekli Türkiye'de muhafazakâr erkekliği şekillendiren önemli unsurlardan biri olan neo-Osmanlılık politikalarında görülebilir. Özal döneminde başlayan neo-Osmanlılık politikaları daha çok Türklük üzerinden eski Osmanlı coğrafyasıyla ilişkiler geliştirmeyi amaç edinmişken, AK Parti dönemine gelindiğinde Türklükten ziyade Müslüman kimliğinin öne çıkmıştır (Dönmez 2015; 554). Neo-Osmanlılığın emperyal bir strateji olmaktan ziyade bir yumuşak güç politikası olarak uyguladığını varsayılsa dahi Tayyip Erdoğan'ın karizmatik lider kişiliği ile birleşen erkeklik merceğinden bakıldığında eski Osmanlı hinterlandındaki topraklarda meydana gelen pek çok toplumsal olaya müdahale etmesi ve o coğrafyada yaşayan Müslüman halkın geleceğinin derdine düşmesi mesihanik erkekliğin bir yansımasıdır. Erdoğan'ın aşağıdaki sözleri bu duruma örnek verilebilir:

(...) Binlerce yıllık köklü geçmişimizde nice fırtınalar atlattık, Allah'ın izniyle nicelerini de sapasağlam atlatırız. Çünkü biz hiçbir zaman zalim olmadık, zalimin yanında yer almadık, zalime teslim olmadık. Çünkü biz her zaman mağdura kucak açtık, mazluma el uzattık, hakkını arayanla birlikte olduk, hukukunu koruyanın safını tercih ettik; Suriye'de bunu yaptık, Libya'da bunu yaptık, Karabağ'da bunu yaptık, Somali'de bunu yaptık, Filistin'de bunu yaptık, Irak'ta bunu yaptık, Bosna'da bunu yaptık, Kıbrıs'ta bunu yaptık, velhasıl müdahil olduğumuz her yerde aynı onurlu tavrı gösterdik. Şayet bunun için bir bedel ödememiz gerekiyorsa da ödedik. (...) Ama hiçbir zaman eğilmedik, hiçbir zaman diz çökmedik, hiçbir zaman teslim olmadık, milletimizle birlikte bir olduk, iri olduk, diri olduk(...)." (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17.02.2021).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, bir ağabey ya da bir kurtarıcı olarak bölgede var olmak geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun halifelik çatısında yaptığı politikaların bir uzantısıdır ve popülist söylemde de Osmanlı padişahlarına halifelik makamı ile Batı emperyalizmine karşı dünyadaki tüm Müslümanları koruduğu için methiyeler dizilir ve halifelik makamını ilga ettiği için de popülist söylemde tek parti yönetimi eleştirilir (Yavuz, 2020: 148). Erdoğan'ın mesihanik erkekliği de halifelik makamıyla da ilintilidir. AK Parti kurucu üyelerinden Abdullah Gül'ün eski avukatı Latif Cem Baran'ın katıldığı bir televizyon programındaki sözleri bu duruma örnek oluşturabilir: "Bugün tüm dünyadaki Müslümanlar, biz Recep Tayyip Erdoğan'ı Cumhurbaşkanı olarak görüyoruz, onlar da emin olun halife olarak görüyorlar" (Sol TV, 24.12.2021). Hakan Yavuz benzer bir mantıkla bugün Erdoğan'ı destekleyenlerin sadece onun İslamcılık arzusundan değil, aynı zamanda Osmanlı döneminde olduğu gibi yeniden büyük olabileceklerine dair yükselen beklentiden dolayı desteklediklerini söylemektedir (Yavuz 2020; 155). Bu durum da Erdoğan'ın mesihanik erkeklik mitosunu desteklemektedir. Dışlandıkları, kötü koşullarda korku içinde yaşadıkları endişe durumundan bir kurtarıcının kendilerini kurtaracağı beklentisi içindeki insanların oluşturduğu kitle, tıpkı önceki sağ partiler de olduğu gibi AK Parti'nin seçim hedefinde yer almıştır. "Yeniden büyük Türkiye" sloganları ve afişleriyle bu kitle popülist partilerin radarına girmiştir.

SONUÇ

Bir akademik çalışma alanı olarak eleştirel erkeklik incelemeleri, feminizmden beslenerek ataerkilliğin erkeklere sağladığı avantajlara dikkat çekmektedir. Connell'a (2019) göre dünyada, erkeklerin kadınlardan güçlü olması ve onları kendine tabi kılması fikrine dayanan küresel bir cinsiyet rejimi vardır. Okul, aile, ordu gibi kurumlar ve kültür, ekonomi, siyaset gibi toplumsal yapılar inşa edilirken söz konusu cinsiyetleştirilmiş rejim temel alınmıştır (Connell, 2019; Wiesner-Hanks'ın, 2020; Rose, 2018). Kurumlar ve toplumsal yapılar erildir ancak erillik de Connell'a göre homojen bir kavram değildir, kendi içerisinde hiyerarşik bir yapılanması vardır. Bu hiyerarşik düzenin en üstünde ise hegemonik erkeklik yer almaktadır. Hegemonik erkeklik, patriyarşinin sürmesini 'şu anda garanti altına alan' ve genelin rızasını alan erkekliklerdir. Şu anda denilmesinin nedeni de patriyarkal sistemin savunulması için gerekli şartlar değiştiğinde yerini başka bir erkekliğe bırakabileceğindendir. Dolayısıyla hegemonik erkeklik değişmez değildir, dönem ve şartlara göre değişebilmektedir. Bu tez çalışmasında görülebileceği gibi bir asırlık modern Türk siyasal yaşamında da hegemonik erkeklik aynı kalmamıştır. Bu doktora tez çalışması, Erken Cumhuriyet döneminden AK Parti'ye kadar süren yüz yıllık modern Türk siyasal yaşamında sağ politik geleneğini, eleştirel erkeklik çalışmaları literatürü üzerinden analiz etmek amacıyla oluşturulmuştur. Connell'in geliştirdiği 'hegemonik erkeklik' kavramı çerçevesinde modern Türk siyasal yaşamındaki olaylar, mücadeleler ve politikalar geniş ve bütünlüklü bir tartışma yaratabilmeyi amaçlamıştır.

Siyasal alanda hegemonik erkeklik nasıl üretilir, sorusunun yanıtının verilmeye çalışıldığı bu tez çalışmasında "siyasal" kavramının çok geniş bir alanı kapsıyor olduğundan dolayı bazı kategorizasyonlara ihtiyaç duyulmuştur ve maddi, sembolik, lider olmak üzere üç başlıkta soruya cevap verilmeye çalışılmıştır. Maddi alandan kastedilen eril küresel sistemde, Uluslararası İlişkilerde ve eril küresel ekonomi alanında hegemonik erkekliğin üretimidir. Hooper'a göre (1999), Uluslararası İlişkiler ve bu alanda ortaya konan teoriler (realizm, liberalizm vb.) erkek dünyasının bir ürünüdür ve erkeklerin deneyimlerini yansıtmaktadır. Güvenlik merkezli bakış açıları, savaşlar, militarizasyon, silahlanma, uluslararası örgütler bu perspektifin yansımasıdır. Buradaki hegemonik erkekliği ise kolonyal bir bakış açısıyla da paralel olarak Batılı ülkeler ve politikaları temsil etmektedir.

Beyaz adamın dünyaya medeniyet getirdiği, kadınları ve çocukları çeşitli kurumlar ve örgütler aracılığıyla koruduğu ya da ekonomik anlamda zayıf devletlere yönelik çeşitli mali fonların, başarısız devletlere yönelik çeşitli ambargoların konulduğu sistemde görmek mümkündür. Sembolik ise daha çok kültürel ve toplumsal yapının oluşumunu destekleyen ideolojik araçlardır. Bu bağlamda milliyetçilik, din, popülizm hegemonik erkekliğin üretilmesinde liderin kullanabileceği önemli ideolojik aygıtlar ve hegemonik iktidar ve toplumu bağlayan harçlardır. Liderler ve liderlik tipolojileri siyasal alanda hegemonik erkekliği üretmede önemli bir katalizör işlevi görürler. Özellikle iktidardaki liderler çoğu zaman ‘biz ve onlar’ karşıtlığı üzerinden hegemonik erkekliği pekiştirmektedir. Weberyan anlamda karizmatik bir liderin ise mobilizasyon gücü artacağından kitleleri, patriyarşinin “şu andaki haline” rıza yoluyla ikna etmekteki başarısı başka bir deyişle hegemonik erkekliği üretmesi başarısı arasındaki ilişki doğrusaldır. Özetle bu üç kavramı bir ev gibi düşünürsek maddi alan evin iskeleti, sembolik alan içindeki eşyalar, lider ise içinde yaşan insandır.

Bu tez çalışması Türk sağ geleneğinde siyasal alanda hegemonik erkekliğin nasıl üretildiği sorusundan hareketle tasarlanırsa da Erken Cumhuriyet dönemi de tezin kapsamına dâhil edilmiştir. Çünkü tezin hipotezlerinden de biri olan hegemonik erkeklik dönüşümler geçirse de ataerkinin devam ettiği iddiası gösterilmek istenmiştir. Erken Cumhuriyet dönemi ulus-devlete geçişte kurucu ideolojinin kadınlara ve erkeklere yüklediği misyonlarla aynı zamanda ideal bir toplumun da yaratılmaya çalışıldığı yıllardır. Bu bağlamda o yıllarda vurgulu bir kadın ve erkek tipolojisini Batılı, pozitivist, seküler olmak gibi özellikler temsil etmiştir. Kurucu lider ve Türk milletinin babası Atatürk de bu özelliklerin vücut bulduğu, hegemonik erkek olarak idealize edilmiştir. Diğer yandan Sancar’ın (2012) “Türk modernleşmesinin cinsiyeti: erkekler devlet, kadınlar aile kurar” isimli çalışmasında da ayrıntılı bir şekilde görüleceği gibi Erken Cumhuriyet döneminde de eril devlet mantığı ve refleksleri vardır. Örneğin, ulus-inşa sürecindeki milliyetçiliği destekleyecek şekilde kadını gelecek nesilleri yetiştiren ulusun anneleri misyonunun vurgulanması ya da ‘Cumhuriyet kadınları’ gibi öne çıkarılmış kadınlık tipolojisiyle kadınlar arasında bir hiyerarşi yaratılması; sosyal, siyasal ve ekonomik alanda kadınların lehine pek çok hak sağlansa da eril devlet reflekslerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet döneminin her ne kadar çağının ilerisinde bir perspektife sahip olsa da bu perspektifin eril bakış açısı ve

erkeklik mantığını yansıttığını ve çok partili hayata geçişle birlikte iktidara gelen partilerin de bu politikayı sürdürdüğünü söylemek mümkün olmuştur. Başka bir deyişle çok partili hayatla birlikte iktidara gelen siyasal partiler (ki koalisyonlar hariç genel olarak sağ partilerdir) erkeklik merceğinden bakıldığında erken dönem Cumhuriyet ile bir kopuşun değil bir sürekliliğin parçasıdır.

Tez çalışmasının ikinci bölümü hem erken Cumhuriyet döneminde hem de Türk sağ siyasetinde (1946-2002) siyasal alanda hegemonik erkekliği üreten maddi, sembolik, lider faktörlerinin analiz edilmesiyle oluşturulmuştur. Buna göre Erken Cumhuriyet döneminde maddi alanda öne çıkan en önemli faktör güvenlik merkezli bakış açısidir. Birinci Dünya Savaşının kaos ortamının akabinde dağılan imparatorluklar yerine ulus-devletleşme sürecinin başlaması, o dönemde yalnızca Türkiye’de değil diğer devletler açısından da merkezileşme ve iç-dış düşmanlardan korunma üzerine bir perspektif geliştirmelerine neden olmuştur. Bu sebeple dönemin devletleri gibi Türkiye de militaristik özellikler taşıyan liderler ve kurumlarca konsolide edilmiştir. Bu anlamda resmi ideolojinin koruyucusu ve uygulayıcısı ordu olmuştur. Enloe’nun (2006) “militarizm yalnızca kışlada olmaz, militarizm bir zihin ürünüdür” dediği gibi toplum da militaristik bir anlayışla tektipleşme veya homojenleşme (etnik bakımdan homojen ve ekonomisi milli) eğilimi göstermiştir. Erken Cumhuriyet dönemindeki sembolik (ideolojik) olarak hegemonik erkeklik üretilmesi ise milliyetçilik, laiklik ve halkçılık (popülizm) gibi ilkeler üzerinden gerçekleşmiştir. Örneğin, erkeklere askerlik, kadınlara ulusun bilinçli anneleri olma gibi milliyetçi misyonlarının verilmesi, laik bir devletin-seküler bir toplumun idealize edilmesi ve ülkedeki aydınların ideal toplum için halkçılık ilkesiyle toplumu dönüştürücü bir rol oynaması örnek verilebilir. Tüm bu nitelikler dönemin hegemonik erkekliğinin de özelliklerini yansıtmaktadır ve lider de tüm bu özellikleri üzerinde barındıran kişidir. Atatürk hem bu özelliklerin uygulayıcısı olduğu hem de Türk halkının kurtarıcı hasretini doyuran eril kurtarıcı, koruyucusu olduğu için tartışmasız Türkiye’de hegemonik iktidar/ erkeklik deyince ilk akla gelendir.

Tezin ikinci bölümünün devamında bir hareketin ya da partinin öncülüğünü yapmış, döneminde Cumhurbaşkanı ya da Başbakanlık yapmış, sağ gelenekten dört lider (Menderes, Demirel, Özal, Erbakan) seçilerek görev sürelerindeki yaşanan olaylara odaklanarak siyasal alanda hegemonik erkekliği nasıl üretildiği benzer şekilde maddi, sembolik ve lider perspektifinden incelenmiştir. Özellikle maddi

alandada daha belirgin şekilde görülebileceği gibi Soğuk Savaştan neoliberal döneme geçiş hegemonik erkekliğin de dönüşümüne neden olmuştur. Örneğin Menderes ve kısmen Demirel'in iktidarda olduğu yıllar Soğuk Savaş erkekliğini daha çok yansıtırken, Özal iktidarı ise neoliberal erkekliğin temsilcisi olmuştur (Bilgiç, 2016). Bu tabloda Erbakan, postkolonyal erkekliği temsil etmektedir ancak o da tüm dönemlerde olduğu gibi Batılı eril küresel sisteme entegrasyondan kopmamıştır. Bu erkeklik stillerini kısaca şöyle özetleyebiliriz: Soğuk Savaş hegemonik erkekliği, Uluslararası İlişkilerde dehşet dengesi, ilk vuruş yeteneği gibi karşılıklı silahlanma üzerine kurulu bir hipererkeksileşmiş iki kutuplu dünya sisteminde agresif, realist, rasyonel, militaristik ve ekonomik anlamda liberal ve muhafazakâr bir erkeklik biçimini yansıtmaktadır. Türkiye tercihini Batılı kurum ve örgütlerden yana yapmış ve antikomünizm dönemin en önemli tehdidi varsayılmıştır. Neoliberal hegemonik erkeklik ise, küreselleşmenin etkisiyle iş insanların ulus-ötesi bir kimlik kazanmasıyla şekillenmiştir. Tüketim kalıplarının değişmesi, girişimci, risk alma eğilimli, tüketimci, agresif ve piyasaya müdahale eden devlet düzenlemelerini onaylamayan bir profili vardır. Bunun yanında neoliberal erkekliğin muhafazakâr değerleri teşvik eden bir yönü vardır ve Türkiye'de özellikle 1980 sonrası gelişen siyasi ve ekonomik gelişmeler neoliberal erkeklik stiliyle uyumludur. Son olarak postkolonyal erkeklik spesifik bir dönemden bağımsız olarak gelişse de Batının ihraç edilmiş erkeklik değerlerine bir karşı çıkışı yansıtmıştır. Erbakan retoriğine bakıldığında bu erkeklik stiline nüveleri görülebilmektedir. Dolayısıyla maddi alanda erkeklik üretimi uluslararası konjonktüre paralel olarak söz konusu erkeklik stilleri çerçevesinde gelişim göstermiştir.

Türk sağ geleneğinde sembolik (ideolojik) olarak hegemonik erkekliğin üretilmesi ise milliyetçilik-muhafazakârlık-İslamcılık ve popülizm üzerinden şekillenmiştir. Sağ geleneğin repertuarında milliyetçilik, vatani-milleti iç-dış tehditlerden koruma anlayışına dayanan ve dolayısıyla "öteki" üzerinden kendini tanımlayan, var eden önemli bir kaynaktır. Bu bağlamda örneğin Menderes döneminde komünizm üzerinden bir korku kültürü yaratılarak oluşturulan milliyetçilik, Demirel ve Özal dönemine gelindiğinde yerini solcu etnik ayrılıkçı grup olan PKK tehdidine bırakmıştır. Sağın milliyetçilik anlayışı ile muhafazakârlık ve İslamcılık arasında güçlü bağlar vardır. Hegemonik erkeklik üretmesinde ve şekillenmesinde de söz konusu üçlü bileşen 'Türk İslam sentezi'

adıyla etkili olmuştur. Türk-İslam sentezinin 1980li yıllardan sonra resmî ideoloji haline gelmesi ataerkinin sürmesini “şu anda garanti altına alan” hegemonik erkekliğin profilini de ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle bu dönemdeki genelin rızasını alan erkekliklerin özelliklerini milliyetçi-muhafazakâr-İslamcı nesil oluşturmaktadır. Bu dönemlerde özellikle Anadolu Kaplanları, MÜSİAD gibi yapılar yeni hegemonik erkek tipolojisinin şekillenmesinde kritik rol oynamışlardır. Böylece, Türkiye’deki hegemonik sermaye grubu da değişiklik göstermiş ve ulus-ötesi iş erkekliğinin yanına yeşil sermayenin gücü eklenmiştir. Sermayedeki bu dönüşüm topluma yansımış ve ‘İslami burjuvazi’ de denilen yeni bir sınıfın doğmasına öncülük etmiştir (bakınız, Yankaya, 2018). Diğer yandan Connell’in “hegemonik erkeklik değişmez değildir ve meydan okumalara açıktır” ifadelerinden hareketle ikinci bölümde anlatıldığı gibi küresel cinsiyet düzeni devam etmesine rağmen, hegemonik erkeklik tahakkümünü sürdürebilmek ve iktidarını korumak için çeşitli mücadelelere girmektedir. Bu bağlamda, Türk sağının politik geçmişi hegemonik erkek başka bir ifadeyle hegemonik iktidar olabilmek için belli bloklar ve yapılarla mücadeleyle doludur ve temelinde özellikle kurucu rejimin hegemonik erkekliğini ötekileştirme stratejisi üzerine inşa edilmiştir. Bu amaçla Kemalist iktidarın önemli kalelerinden ordu ve kurucu rejimin ideolojisini sahiplenen CHP üzerinden bloklararası rekabete girilmiştir. Örneğin kurucu rejimin Batılı, seküler, iyi eğitilmiş, kentli şeklinde idealize ettiği toplum elitist olmakla eleştirilmiş ve sağın idealize ettiği toplumun bileşenleri ise milliyetçi, muhafazakâr, taşradan ya da kentin göç almış kesimleri üzerinde yükseltilmiştir. İkinci bölümün son kısmında ise liderlerin kişisel hayat hikâyelerine de odaklanılarak ve politik eril performansları ile söylemleri incelenerek, Türk sağ geleneğinde hegemonik erkekliğin üretilmesinde liderlerin rolünden bahsedilmiştir. Ancak bu tez çalışmasında görülebileceği gibi AK Parti dönemine gelinceye kadar sağ gelenekte bir hegemonik erkeklik tesis edilememiştir. İktidardaki sağ partiler, kültürel ve ekonomik dönüşüm için zemin hazırlasalar da neredeyse on yılda bir darbelerle kesintiye uğrayan demokrasi tarihinden anlaşılacağı gibi ordu bloklar arası mücadeleden galip ayrılmıştır.

Bunun yanında ikinci bölüm, Türk sağının hem Erken Cumhuriyet döneminden aldığı erillik mirasının hem de AK Parti dönemine aktardığı erillik mirasının tartışıldığı kısımdır. Örneğin, Erken Cumhuriyet dönemine erillik odağından bakıldığında Batılı bir devlet olma arzusunu ve buna rağmen Batıya

yönelik ontolojik güvensizliklerin, şüpheciliğin devam etmesi durumunu Türk sağının politikalarında da açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin Batının değerli bir müttefiki olarak yoğun bir antikomünist faaliyet yürütmekte olduğu yıllarda yaşanan Johnson mektubuyla, olası bir Sovyet saldırısında NATO'nun arkasında durmayacağını öğrenilmesi, Batıya yönelik güvensizliğin ve şüpheciliğin görülebileceği bir olaydır. Bu durum militarizm, güç ilişkileri, ötekileştirme vb. gibi erillikle ilişkilendirilebilecek stratejilere de başvurmayı gerektirmiştir. Batıya dâhil olma arzusunun yanında Batıya yönelik şüphelerin var olması paradoksunun benzer şekilde AK Parti'ye de aktarıldığı, AK Parti döneminin anlatıldığı üçüncü bölümde görülebilmektedir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise AK Parti ve erkekliğin yeniden üretimi incelenmiştir. Yirmi yılı aşan siyasal geçmişi olan partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı görevine geldiği 2014 sonrası döneme odaklanarak Cumhurbaşkanlığı resmî web sitesinde bulunan Erdoğan'ın konuşmalarının betimsel analizi metoduyla olaylar, politikalar erkeklik merceğinden analiz edilmiştir. Dört ana tema üzerinden Türk sağ geleneğinden alınan erillik mirası ve partinin erilliği yeniden nasıl ürettiği incelenmiştir. İlk olarak maddi alanda hem kurucu rejimin hem de sağ geleneğin Batıya yönelik sahip olduğu ontolojik güvensizliğin bu dönemde de devam ettiğini söylenmelidir. Bu bölümde Arap Baharı sonrasında yaşanan süreçte özellikle mülteciler krizi, Türkiye tarafından terör örgütü olarak tanımlanmış örgüte ABD'nin terör örgütü dememesi ve tüm bu olaylar gerçekleşirken BM, NATO, AB gibi Batılı kurumların sorun çözmedeki yetersizliği güvensizliği arttıran gelişmeler olmuştur. Erdoğan'ın söylemlerini analiz ederken bu güvensizlikleri genel olarak agresif, öfkeli, meydan okumacı, suçlayıcı bir eril dille ifade ettiği söylenebilmektedir. Bunun yanında mülteciler krizinde görülebileceği gibi özellikle Suriye'deki kadın ve çocuklara yardım eli uzatılması 'eril koruma mantığı' ile açıklanabilmektedir. Yine de yaşanan krizlere ve anlaşmazlıklara rağmen öncüllerinde olduğu gibi uluslararası kurumlar, ittifaklar ve anlaşmalarda herhangi bir kopma yaşanmamıştır.

Sembolik (ideolojik) alanda erillik üretimi tıpkı öncüllerinde ve hatta kurucu rejimde olduğu gibi milliyetçilik ve popülizm üzerinden ilerlemiştir. Özal'ın Türki cumhuriyetler üzerinden tasavvur ettiği neo-Osmanlıcılığın AK Parti döneminde Müslümanlık üzerinden gerçekleştirme arzusu, AK Parti'yi ve Erdoğan'ı kurucu rejimin milliyetçilik anlayışından ayırmaktadır. Türk sağ

geleneğin bir devamı olarak AK Parti'nin milliyetçiliği, muhafazakâr kimlik kurgusundan beslenmiştir ve milliyetçi-muhafazakâr bir nesil yetiştirmek üzerine kurulmuştur. Gelecek nesilleri yetiştirme misyonu ise eril devlet mantığı ile paralel olarak kadınlara verilmiştir. Çağatay'a göre (2015:34) bu bağlamda Cumhuriyet kurulduğundan bu yana hiçbir hükümet erkeğin egemen olduğu kadının anne olmak gibi misyonlarla araçsallaştırıldığı patriyarkal düzeni yıkamamıştır. Milleti aileye, lideri aile reisine benzeten metaforlar Türk siyasal yaşamın her döneminde birlik beraberliği vurgulayan milliyetçi jargonda kullanılmıştır. Ancak, ailenin güçlendirilmesi bakanlığın adından 'kadın'ın çıkarılıp 'aile' şeklinde değiştirilmesinden de anlaşılacağı gibi ailecilik konusu AK Parti dönemi politikalarında diğer dönemlerde olduğundan daha çok öne çıkmıştır. Türk aile yapısına uygun olmadığı gerekçesiyle LGBTİ+ bireylerin marjinalleştirilmesi ya da kürtaj, sezaryen, çocuk sayısı, evlilik yaşı gibi kadının bedenine yönelik tasarruflar ailecilik politikaları kapsamında düzenlenmeye ya da eril söylemin dini referanslara başvurularak milliyetçi-muhafazakâr toplumun sınırlılıkları çizmesinde araç olarak kullanılmıştır. Bu marjinalleşme ve ötekileştirme eril dili Erdoğan'ın betimsel analizi yapılan konuşmalarından da görülebileceği gibi yalnız tahakküm yoluyla değil değersizleştirme yoluyla da yapılmıştır.

Öncülü olan sağ partilerde olduğu gibi vesayet rejimi şeklinde adlandırılan ordu ve ana muhalefet partisi CHP, AK Parti döneminde de değersizleştirilerek ötekileştirilen öznedir. Darbelerle kesintiye uğrayan demokrasinin önünde engel olarak görülen askeri vesayetle mücadelede vesayete karşı demokrasi, askere karşı sivil iktidar savunulmuştur. Girilen mücadele, TSK'nın yetki alanını sınırlama ve sivil iktidarı güçlenme ile sonuçlandığından hegemonik erkekliğin kalelerinden en önemlisi olan ordunun dönüşümü sağlamış, bu durum da hegemonik erkekliğin değişimini beraberinde getirmiştir. CHP üzerinden ötekileştirme popülizmi ise haktan uzak, elitist olmaları, eski Türkiye ve yeni Türkiye karşılaştırmasına dayalı bir ötekileştirmedir. Zaman zaman tek parti dönemindeki CHP'nin birtakım politikalarıyla da günümüz siyaseti karşılaştırılmaktadır. Tahakküm altına almak suretiyle değersizleştirme politikasındaki öznelde hegemonik erkeklik hiyerarşisinin altında kalan gruplar, yerli ve milli olmayanlardır. Burada yeniden bir güvenlikleştirme retoriğine başvurularak aile, millet gibi değerlerin korunması için eril koruma mantığı pekiştirilmektedir. Tüm bu bileşenler yeni Türkiye'de yeni bir hegemonik erkeklik profili oluşturmuştur.

Her ne kadar parlamenter sistemde olsa siyasal ve güvenlik rejiminin başı olarak liderler erkekliğin üretilmesi ve pekiştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Weberyana anlamda karizmatik liderler ise hegemonik erkekliğin üretilmesinde kilit rol oynarlar. Türk sağı siyaseti AK Parti’de olduğu gibi genel olarak lider merkezli partilerden oluşmuştur. Ancak bir lider olarak Erdoğan’ın 2023 yılına kadar hiç seçim kaybetmemesi, uzun siyasal kariyerinde toplumsal anlamda büyük dönüşümlerin başlatıcısı oluşu, seçmen kitlesiyle arasında kurduğu organik bağ, maddi ve sembolik kısımda bahsedilen bloklar arası mücadeleden gücünü arttırarak çıkmış olması gibi örneği arttırılabilecek pek çok nedenden dolayı sağ geleneğin içerisinde en etkili lider olarak öne çıkmıştır. AK Parti’nin kurucusu Erdoğan da Türk siyasal tarihi açısından Erdoğanizm diye de anılan bir kült karizmatik otorite kurmuştur. Tezin son bölümünde popülist bir lider olan Erdoğan’ın kişisel hayat hikâyesine de odaklanarak hegemonik erkekliği nasıl ürettiği analiz edilmiştir. Buna göre Erdoğan’ın liderliği eril üslubu ve mesihanik erilliği olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Erdoğan’ın eril üslubu, hegemonik erkekliğin “biz-öteki” yaratarak kendini var eden doğasını uygun olarak geliştirmiştir. Samimiyet, içimizden biri olmak, halkın dilini konuşmak gibi öncülü olan sağ partilerin de kullandıkları temaları betimsel analizi yapılan konuşmalarda görülebileceği gibi çok daha hiper-erkeksi bir performansla siyaset jargonuna eklemiştir. Erdoğan’ın mesihanik erkekliği ise ‘benim milletim’ dediği seçmen kitlesiyle kurduğu “sessiz çoğunluğun sesi ve koruyucusu olma” misyonunun tezahürüdür. Sonraları bu durum yalnızca seçmen kitlesi olarak kalmamış, tüm dünyadaki mazlum Müslümanların haklarını savunma yönünde gelişmiştir. Bu durum Müslüman ülkelerde Erdoğan’ın bir kahraman olarak anılmasına ve eril koruma mantığı çerçevesinde hegemonik erilliğinin pekiştirilmesine de yardımcı olmuştur.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- “12 Eylül Mağduru Süleyman Demirel: Silahlı Kuvvetler Omurgadır”. *Birgün Gazetesi*. (18.09.2005). <https://www.birgun.net/haber/12-eylul-magduru-suleyman-demirel-silahlı-kuvvetler-omurgadir-24332> Erişim Tarihi: 24.10.2022.
- “16 yılda İsrail ilişkileri: Bolca hamaset tam gaz ticaret”. *Gazete Duvar*. (29.05.2018). <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/05/29/16-yilda-israil-iliskileri-bolca-hamaset-tam-gaz-ticaret> . Erişim Tarihi: 27.10.2022.
- “2001’den 2015’e AKP’in LGBTİ Tarihi”. *Bianet*. (26.09.2015). <https://m.bianet.org/biamag/print/167837-2001-den-2015-e-akp-in-lgbti-tarihi>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “2002’de "Eşcinsellerin yasal güvence altına alınmaları şart" diyen Erdoğan, "LGBT, yok böyle bir şey, bu ülke millidir" dedi”. T24. (03.02.2021). <https://t24.com.tr/haber/2002-de-escinsellerin-yasal-guvence-altina-alinmalari-sart-diyen-erdogan-lgbt-yok-boyle-bir-sey-bu-ulke-millidir-dedi,930777> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Ahmet Davutoğlu: AKP’den Gelecek Partisi’ne 17 Yıllık Serüven”. BBC News Türkçe. (13.09.2019). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49686948> . Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Ak Parti Grup Başkanvekili Akbaşoğlu: Milletimizin Özgüvenini Aşağılamaya Çalışan Köhne CHP Zihniyeti Değişmedi”. *Anadolu Ajansı* (11.02.2021). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-grup-baskanvekili-akbasoglu-milletimizin-ozguvenini-asagilamaya-calisan-kohne-chp-zihniyeti-degismedi/2141281> Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- “Ak Parti Hakkında Kapatma Davası”. *Anadolu Ajansı*. (15.03.2008). <https://www.aa.com.tr/tr/arsiv/ak-parti-hakkinda-kapatma-davasi/428262> . Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- “Ak Partili Ünal’dan Demirtaş’a Eşcinsel”. *Milliyet Gazetesi*. (21.05.2015). <http://www.milliyet.com.tr/ak-partili-unal-dan-demirtas-a-escinsel-kahramanmaras-yerelhaber-797421/> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “AKP, resepsiyonda tek başına kaldı”. *Milliyet Gazetesi*. (24.04.2003). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/akp-resepsiyonda-tek-basina-kaldi-308977> . Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- “AKP’nin seçim broşürlerinde eşcinsellere özgürlük mesajı vermesi dikkat çekti”. *Odatv*. (01.06.2015). <https://odatv4.com/siyaset/akp-escinselleri-biz-ozgurlestirdik-diyerek-oy-istedi-0106151200-76612> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Argo değil, halkımın dili”. *Milliyet Gazetesi* (06.02.2006). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/argo-degil-halkimin-dili-145125>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Askeri okula eskisi gibi rağbet yok”. *Milliyet Gazetesi*. (15.08.2012). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/askeri-okula-eskisi-gibi-ragbet-yok-1581104> . Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- “Balyoz’dan geriye hücre günleri kaldı”. *Sözcü Gazetesi*. (31.05.2015). <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/balyozdan-geriye-hucre-gunleri-kaldi-789507/> . Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Bakan Kavaf: "Eşcinsellik bir hastalık". *CNN Türk*. (07.03.2010). <https://www.cnnturk.com/turkiye/bakan-kavaf-escinsellik-bir-hastalik>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Başbakan Artık Ulusa Seslenmeyecek”. *Haberler.com*. (31.01.2013). <https://www.haberler.com/basbakan-artik-ulusa-seslenmeyecek-4292642-haberi/> . Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- “Başbakan Erdoğan Sonuçları Değerlendirdi.” *Cumhuriyet Gazetesi*. (12.06.2011). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/basbakan-sonuclari-degerlendirdi-257694>. Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- “Başbakan Erdoğan: Allah’tan Başka Kimseye Verilecek Hesabımız Yok”. *Haberler.com*. (09.06.2013). <https://www.haberler.com/1basbakan-erdogan-allah-tan-baska-kimseye-4714487-haberi/>. Erişim Tarihi: 28.10.2022.

- “Başbakan sert konuştu: "Eyvallah etmeyiz". *CNN Türk*. (25.07.2012). <https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/07/25/basbakan.sert.konustu.eyvallah.etmeyiz/670286.0/index.html>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- “Başbakan Yüzde 50’yi evinde zor tutuyorum”. *Hürriyet Gazetesi* (04.06.2013). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709> . Erişim Tarihi: 04.11.2022.
- “Başbakan: "O kadın, kız mıdır kadın mıdır?". *CNN Türk*. (04.06.2011). <https://www.cnnturk.com/arsiv/2011/yazarlar/06/04/basbakan.o.kadin.kiz.midir.kadin.midir/618955.0/index.html>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Başbakan: 2011’de ustalık dönemi başlayacak”. *Hürriyet Gazetesi*. (03.04.2011). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-2011de-ustalik-donemi-baslayacak-17450622>). Erişim Tarihi 11.10.2022.
- “Başbakan: Yüzde 50’yi evinde zor tutuyorum”. *Hürriyet Gazetesi*. (04.06.2013). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709> Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- “Başbakan'a dokunmak bile bence ibadettir”. *CNN Türk*. (20.07.2011). <https://www.cnnturk.com/2011/turkiye/07/20/basbakana.dokunmak.bile.bence.ibadettir/623516.0/index.html>. Erişim Tarihi: 12.10.2022
- “Başbuğ’dan Erdoğan’a Demirel’li Gönderme”. *Yeniçağ Gazetesi*. (04.03.2017). <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/-158379h.htm> Erişim Tarihi:24.10.2022.
- “Başörtüsü tartışmasında fikri en az alınan kadınlar ne söylüyor?”. *Evrensel Gazetesi*. (03.11.2013). <https://www.evrensel.net/haber/71217/basortusu-tartismasinda-fikri-en-az-alinan-kadinlar-ne-soyluyor> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- “Benim İçin Davos Bitmiştir”. *Hürriyet Gazetesi*. (30.01.2009). <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/benim-icin-davos-bitti-10886978> . Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Bilim İnsanı Özlem Türeci’yi, ‘Uğur Bey’in Eşi’ Olarak Niteleyen Erdoğan’a Tepki Yağdı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (10.07.2021). <https://www.cumhuriyet.com.tr/galeri/bilim-insani-ozlem-tureciyi-ugur-beyin-esi-olarak-niteleyen-erdogana-tepki-yagdi-1851345>. Erişim tarihi: 16.03.2023.
- “Bunu Tayyip Erdoğan'a yutturamazsın”. *Cumhuriyet Gazetesi* (03.05.2012). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bunu-tayyip-erdogana-yutturamazsin-339606> Erişim Tarihi: 12.10.2012.
- Samer, Y. (06.07.2004). *Bianet*. “Cinsel Yönelim TCK Taslağından Çıkarıldı”. <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/38355-cinsel-yonelim-tck-taslagindan-cikarildi>. Erişim tarihi: 16.03.2023.
- “Çamlıca Tepesi’ne en az 6 minareli cami”. *CNN Türk*. (04.07.2012). <https://www.cnnturk.com/guncel/camllica-tepesi-ne-en-az-6-minareli-cami> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Çevik Bir: Sincan Demokrasiye Balanstı”. *Milliyet Gazetesi* (21.02.1997). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cevik-bir-sincan-demokrasiye-balansti-5386989>. Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Cinsel yönelim TCK Taslağından Çıkarıldı” *Bianet*. (06.07.2004). <https://m.bianet.org/bianet/print/38355-cinsel-yonelim-tck-taslagindan-cikarildi> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- “Çocuk nedir bilmez böyle bir derdi yok”. *Milliyet Gazetesi*. (23.02.2014). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cocuk-nedir-bilmez-boyle-bir-derdi-yok-1841201>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: “10 tane büyükelçi çıkmış bize akıl vermeye çalışıyor. Maalesef bunlara en büyük desteği de içimizdeki birileri veriyor. Bu ülkede CHP diye bir parti ve partiyi yönetenlerin kendi iradelerine göre bir politikaları mı var? HDP diye bir parti ve partiyi yönetenlerin kendi iradelerine göre bir politikaları mı var?”. *Habertürk Gazetesi*. (06.11.2021). <https://www.haberturk.com/batman-haberleri/91939654-cumhurbaskani-erdogan-10-tane-buyukelci-cikmis-bize-akil-vermeye-calisiyor-maalesef-bunlara>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.

- “Cumhurbaşkanı Erdoğan neden Kılıçdaroğlu'na 'Bay' diye hitap ediyor?”. *Yeniakit Gazetesi*. (08.06.2018).<https://www.yeniakit.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-neden-kilicdarogluna-bay-diye-hitap-ediyor-477990.html> . Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan, New York Times’ı Hedef Aldı”. *CNN Türk*. (25.05.2015). <https://www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-new-york-timesi-hedef-aldi>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Ey Amerika, Ey Trump Sen Bunları Görmedin mi Ondan Sonra 'Dünyanın En Güçlü.'” *Haberler.com*. (17.12.2017). <https://www.haberler.com/politika/cumhurbaskani-erdogan-ey-amerika-ey-trump-sen-10358274-haberi/>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Sembolik de olsa, bayan milletvekillerimizden hiç olmazsa iki tanesini alalım”. *T24*. (05.07.2020). <https://t24.com.tr/video/cumhurbaskani-erdogan-sembolik-de-olsa-bayan-milletvekillerimizden-hic-olmazsa-iki-tanesini-alalim,30348>. Erişim tarihi: 12.11.2022.
- “Cumhurbaşkanı partili oldu: Biz Diyarbakır'da müftü, Eskişehir'de eşcinsel aday göstermiyoruz!”. *T24*. (28.05.2015). <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-diyarbakir-da-sozde-muftu-egede-escinsel-aday-gostermiyoruz-biz,298047>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’i ziyaret etti”. *Oda TV*. (05.01.2015). <https://www.odatv4.com/guncel/otur-da-bey-zannetsinler-coban-0501151200-69667>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Demirel’in Tarihe Kazınan Unutulmaz Sözleri...” *Sputniknews*. (17.06.2015). <https://sputniknews.com.tr/20150617/1016043944.html> Erişim Tarihi: 15.12.2022.
- “Diyanet'ten cuma hutbesi: Eşcinsellik ve nikâhsız yaşama hastalıkları beraberinde getiriyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (24.04.2020). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diyanetten-cuma-hutbesi-escinsellik-ve-nikahsiz-yasama-hastaliklari-beraberinde-getiriyor-1734976> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Diyanet’ten Şiddet Gören Kadınlara Skandal Tavsiyeler”. *Birgün Gazetesi*. (25.02.2020). <https://www.birgun.net/haber/diyanet-ten-siddet-goren-kadinlara-skandal-tavsiyeler-289321> . Erişim Tarihi: 20.11.2022.
- “Doğuda, Batıda ve İslam’da Kadın”. *Necmettinerbakan.net*. (21.10.2012). <https://www.necmettinerbakan.net/doguda-batida-ve-islamda-kadin-2/> , Erişim Tarihi (06.03.2023).
- “Dünyada her kim bu kardeşinize saldırıyorsa aslında Türkiye’ye saldırıyor demektir”, *Serbestiyet.com*. (05.06.2022) <https://serbestiyet.com/haberler/dunyada-her-kim-bu-kardesinize-saldiriyorsa-aslinda-turkiyeye-saldiriyor-demektir-93800/>. Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- “Efkan Ala da hedef gösterme peşinde: Eşcinsel evlilik insanlığın helakıdır”. *Birgün Gazetesi*. (02.06.2015).<http://www.birgun.net/haber-detay/efkan-ala-da-hedef-gosterme-pesinde-escinsel-evlilik-insanligin-helakidir-82104.html> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Erdoğan 82 Miting Gerçekleştirdi”. *Yeniçağ Gazetesi*. (10.06.2011). <https://www.yenisafak.com/gundem/erdogan-82-miting-gerceklestirdi-323741> . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- “Erdoğan bugüne kadar kimlere terörist dedi?”. *Deutsche Well*. (08.01.2021). <https://www.dw.com/tr/erdogan-bugune-kadar-kimlere-terorist-dedi/a-56175417>. Erişim Tarihi: 10.02.2021.
- “Erdoğan için şükür namazı istedi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (06.02.2010). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-icin-sukur-namazi-istedi-117936>. Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- “Erdoğan Kazlıçesme mitinginde konuştu!”. *Milliyet Gazetesi*. (16.06.2013). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogan-kazlicesme-mitinginde-konustu-1723747>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Erdoğan Mısır'da sevinç gösterileriyle karşılandı”. *BBC News Türkçe*. (13.09.2011). https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110913_egypt_turkey . Erişim Tarihi: 27.02.2023.

- “Erdoğan’dan 22 yıl sonra aynı yerde aynı sözler”. Odatv. (07.03.2019). <https://www.odatv4.com/siyaset/erdogandan-22-yil-sonra-ayni-yerde-ayni-sozler-07031922-157212>. Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Erdoğan’ın seçim öncesi ve Sonrası LGBTİ+ Söylemi: nereden Nereye”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18.09.2022. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/galeri-erdoganin-secim-oncesi-ve-sonrasi-escinsellik-hakkindaki-soylemleri-1982465>. Erişim tarihi:16.03.2023.
- “Erdoğan, Allah’ın bütün vasıflarını üzerinde toplayan bir lider”. *T24*. (16.01.2014). <https://t24.com.tr/haber/erdogan-allahin-butun-vasiflarini-uzerinde-toplayan-bir-lider,248494> Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Erdoğan, o ülkeyi de kudurttu! Avukatlığa soyundular”. *Yeni Akit Gazetesi*. (05.09.2022). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-o-ulkeyi-de-kudurttu-avukatliga-soyundular-1688137.html>. Erişim Tarihi:13.10.2022.
- “Erdoğan, Prof. Ayşe Buğra’yı hedef aldı: Provokatörlerin içinde”. *Gazete Duvar*. (05.02.2021). <https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogan-prof-ayse-bugrayi-hedef-aldi-provokatorlerin-icinde-haber-1512457>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Erdoğan: ‘Bol keseden atıyorlar’. *İhlas Haber Ajansı*. (25.04.2015). <https://www.ihb.com.tr/haber-erdogan-bol-keseden-atiyorlar-458138/>. Erişim Tarihi:13.10.2022.
- “Erdoğan: 1-2-3-4 Çocuk, Gerisi Allah Kerim”. *Bianet*. (22.11.2014). <https://bianet.org/bianet/siyaset/160991-erdogan-1-2-3-4-cocuk-gerisi-allah-kerim>. Erişim Tarihi:12.11.2022.
- “Erdoğan: AB Hristiyan Kulübü Değilse...”. *NTV*. (12.06.2010). https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-ab-hiristiyan-kulubu-degilse,YgPH_IDlnEuHRMwWwwGYkA . Erişim Tarihi: 27. 10.2022.
- “Erdoğan: Bir Adam Gibi Ölmek Var, Bir de Madam Gibi Ölmek Var”. *Bianet*. (15.10.2016). <https://bianet.org/bianet/siyaset/179662-erdogan-bir-adam-gibi-olmek-var-bir-de-madam-gibi-olmek-var> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Erdoğan: Madam Gibi Değil Adam Gibi Ölelim”. *Çatlak Zemin Blog*. (15.10.2016). <https://akpkarnesi.catlakzemin.com/erdogan-madam-gibi-degil-adam-gibi-olelim/> . Erişim Tarihi:16.03.2023.
- “Erdoğan: Bu Ülkede Doğum Kontrolü ile Yıllarca İhanet Yaptılar”. *Hürriyet Gazetesi*. (22.12.2016). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-bu-ulkede-dogum-kontrolu-ile-yillarca-ihanet-yaptilar-27823289> Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Erdoğan: Buldular Bir Monşer Halkın Karşısına Çıkardılar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (17.07.2022).<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-buldular-bir-monser-halkin-karsisina-cikardilar-95663>. Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- “Erdoğan: Bunlar Monşer”. *Sözcü Gazetesi* (06.07.2014). <https://www.sozcu.com.tr/2014/genel/erdogan-bunlar-monser-550060/> Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- “Erdoğan: Çobanlığın felsefesini anlamayan insan yönetemez, ben de bir çobanım!”. *T24*. (14.11.2016). <https://t24.com.tr/haber/erdogan-cobanligin-felsefesini-anlamayan-insan-yonetemez-ben-de-bir-cobanim,370667>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Erdoğan: Eksen Kayması Söz Konusu Değil.” *CNN Türk*. (12.06.2010). <https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-eksen-kaymasi-soz-konusu-degil>. Erişim Tarihi:27.10.2022.
- “Erdoğan: Filistin Milli Davamızdır”. *CNN Türk*. (26.06.2011). <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/06/24/erdogan.filistin.milli.davamizdir/621174.0/index.html>. Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- “Erdoğan: Haddini bil. Haddini bilmezsen Türkiye bildirir”. *Memurlar.net* (08.06.2022). <https://www.memurlar.net/haber/909670/erdogan-haddini-bil-haddini-bilmezsen-turkiye-bildirir.html>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- “Erdoğan: İsteseniz de istemeseniz de Kanal İstanbul’u yapacağız”. *Diken*. (07.04.2021). <https://www.diken.com.tr/erdogan-isteseniz-de-istemeseniz-de-kanal-istanbulu-yapacagiz/> . Erişim Tarihi: 11.10.2022.

- “Erdoğan: Kanla İktidar olanlar kanla giderler”. *NTV*. (09.09.2011). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-kanla-iktidar-olanlar-kanla-giderler,6dUtQ3npBUCAqRLfudRwBA> . Erişim Tarihi: 29.10.2022.
- “Erdoğan: Lan terbiyesizlik yapma”. *CNN Türk*. (11.02.2006). <https://www.cnnturk.com/2006/turkiye/02/11/erdogan.lan.terbiyesizlik.yapma/157279.0/index.html>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Erdoğan: Nikâhlanın, evlenin, çoğalın... Türkiye’deki terör Örgütü üyelerinin en az 15 çocukları var.”. *Cumhuriyet Gazetesi* (10.11.2017). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-nikahlanin-evlenin-cogalin-turkiyedeki-teror-orgutu-uyelerinin-en-az-15-cocuklari-var-863711> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Erdoğan: Sende yürek varsa, delikanlıysan çık ortaya”. *Yeniakit Gazetesi*. (21.02.2015). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-sende-yurek-varsa-delikanliysan-cik-ortaya-53353.html> . Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Erdoğan: Suriye Bizim İç Meselemiz”. *Birgün Gazetesi*. (08.08.2011). <https://www.birgun.net/haber/erdogan-suriye-bizim-ic-meselemiz-59465> . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- “Erdoğan: Taksim Camii, yaklaşık 1,5 asırlık bir mücadelenin ardından İstanbul'a kazandırıldı”. *Euronews.com*. (28.05.2021). <https://tr.euronews.com/2021/05/28/taksim-e-yap-lan-cami-cumhurbaskan-erdogan-n-kat-l-m-yla-k-l-nan-cuma-namaz-yla-ibadete-ac> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Erdoğan: Yıl sonuna kadar sabrederim, sonra millete gidelim”. *Cumhuriyet Gazetesi* (14.11.2016). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-yil-sonuna-kadar-sabredelim-sonra-millete-gidelim-630603> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- “Erdoğan'a 'padişah' pankartı”. *NTV*. (03.03.2009). <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogana-padisah-pankarti,XjKLSNrhmUyB2OPMHyePpw> , Erişim Tarihi:15.02.2023.
- “Erdoğan'a yanıtı TCDD arşivleri veriyor”. *Cumhuriyet Gazetesi* (22.08.2012). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogana-yaniti-tcdd-arsivleri-veriyor-365838> Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Erdoğan'dan AKPM'ye de "One minute". *CNN Türk*. (13.04.2011). <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/04/13/erdogandan.akpmye.de.one.minute/613159.0/index.html>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- “Erdoğan'dan Alman Bakan'a: Sen kaç yaşındasın”. *Oda TV*. (19.08.2017). <https://www.odatv4.com/siyaset/erdogandan-alman-bakana-sen-kac-yasindasin-1908171200-121714>. Erişim Tarihi:12.10.2022.
- “Erdoğan'dan Belediyede LGBTİ Kotası Tepkisi: Allah Şaşırtmasın”. *Bianet* (09.11.2017). <https://m.bianet.org/bianet/toplum/191394-erdogan-dan-belediyede-lgbti-kotasi-tepkisi-allah-sasirtmasin>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Erdoğan'dan Sezen Aksu'ya: Hz. Âdem efendimize kimsenin dili uzanamaz; o dilleri yer geldiğinde koparmak bizim görevimizdir”. *T24*. (21.01.2022). <https://t24.com.tr/haber/erdogan-dan-sezen-aksu-ya-hz-adem-efendimize-kimse-dil-uzatamaz-o-dilleri-yer-geldiginde-koparmak-bizim-gorevimizdir,1009714>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Erdoğan'dan Trump'a Kudüs tepkisi: 'Biz de sizi tanımıyoruz”. *BBC News Türkçe*. (17.12.2017). <https://www.bbc.com/turkce/42385135>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- “Erdoğan'dan TTB'ye "TURKOVAC" tepkisi: Siz ne sahtekârsınız, sizin bugüne kadar bir eseriniz var mı?”. *Independent Türkçe*. (08.01.2022). <https://www.indyturk.com/node/457381/siyaset/erdogandan-ttbye-turkovac-tepkisi-siz-ne-sahtekarsiniz-sizin-bugune-kadar-bir>. Erişim Tarihi:13.10.2022.
- “Erdoğan'ın sigara içenlere "terbiyesiz herif" çıkışı sosyal medyayı salladı”. *Oda TV*. (02.11.2014). <https://www.odatv4.com/guncel/erdogan-sigara-icenlere-terbiyesiz-herif-cikisi-sosyal-medyayi-salladi-0211141200-66725>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Erdoğan'dan Atilla İlhan'a Monşer Eleştirisi”. *CNN Türk* (16.07.2014). <https://www.cnnturk.com/yasam/diger/erdogandan-attila-ilhana-monser-elestirisi> . Erişim Tarihi: 21.02.2023.

- “Erdoğan’dan Esad’a Sert Sözler”. *Hürriyet Gazetesi*. (05.05.2013). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-esada-sert-sozler-23210882> .Erişim Tarihi:28.10.2022.
- “Erdoğan’dan Gezi Parkı eylemcilerine: Bunlar çürük, bunlar sürük”. *Gazete Duvar*. (01.06.2022).<https://www.gazeteduvar.com.tr/erdogandan-gezi-parki-eylemcilerine-bunlar-curuk-bunlar-surutuk-haber-1567324>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Erdoğan’dan: Kürtaj Cinayettir.” *Bianet*. 25.05.2012. <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/138640-erdogan-dan-kurtaj-cinayettir>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Erdoğan’ın Hedefinde hem Esad hem CHP vardı”. *Milliyet Gazetesi*. (06.03.2012). <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdoganin-hedefinde-hem-esad-hem-de-chp-vardi-1511865> . Erişim Tarihi: 29.10.2022.
- “Ethem Sancak: Erdoğan’ı gördükçe aşık oldum, böyle bir ilahi aşk iki erkek arasında olabiliyor”. *T24*. (15.06.2015). <https://t24.com.tr/haber/ethem-sancak-erdogani-gordukce-asik-oldum-boyle-bir-ilahi-ask-iki-erkek-arasinda-olabiliyor,296777> . Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Farklı bir proje ile geldim’ dedi anlatmadan kürsüden indi”. *Cumhuriyet Gazetesi* (06.06.2018). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/farkli-bir-proje-ile-geldim-dedi-anlatmadan-kursuden-indi-990487> Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Fesat sözleşmesinden kurtulduk! Milletin sesine kulak vererek, İstanbul Sözleşmesi’ni fesheden Başkan Erdoğan’a teşekkür yağıyor”. *Yeniakit Gazetesi*. (21.03.2021). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/fesat-sozlesmesinden-kurtulduk-milletin-sesine-kulak-vererek-istanbul-sozlesmesini-fesheden-baskan-erdogana-tesekkur-yagiyor-1522347.html> . Erişim Tarihi: 06.11.2022.
- “Fransız Uçakları Libya’daki Hedefleri Vurmaya Başladı”. *Yeni Şafak Gazetesi* (19.03.2011). <https://www.yenisafak.com/dunya/fransiz-ucaklari-libyadaki-hedefleri-vurmaya-basladi-309132>. Erişim Tarihi: 27.10.2022
- “Gerekirse savaşa hazır olmalıyız”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (07.10.2012). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gerekirse-savasa-hazir-olmalyiz-374874>. Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- “Gül’ün eski avukatı: ‘Müslümanlar Erdoğan’ı halife olarak görüyor, Erdoğan Katar’da cihad ediyor”. *Sol TV*. (24.12.2021). <https://haber.sol.org.tr/haber/gulun-eski-avukati-muslimanlar-erdogani-halife-olarak-goruyor-erdogan-katarda- Jihad-ediyor>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “İbrahim Kalın: Suriye İç Savaşı Sürdüğü ve Ülke Paramparça Kaldığı Sürece Göçmen Krizi Geri Dönecektir”. *SETA*. (17.03.2021). <https://www.setav.org/ibrahim-kalin-suriye-ic-savasi-surdugu-ve-ulke-paramparca-kaldigi-surece-gocmen-krizi-geri-donecektir/> . Erişim Tarihi: 29.10.2022.
- “Kadın Bakanlığı’nın Yerine Kurulan Aile Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı ile Birleştiriliyor”. *Bianet*. (07.06.2018). <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/197957-kadin-bakanligi-nin-yerine-kurulan-aile-bakanligi-calisma-bakanligi-ile-birlestiriliyor>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Kanal İstanbul Temel Atma Töreninde Konuşan Erdoğan: O Parayı Sizden Söke Söke Alırlar”. *Independent Türkçe*. (26.06.2021). <https://www.indyturk.com/node/379411/kanal-istanbul-temel-atma-torenin-konusan-erdogan-o-parayi-sizden-soke-soke-alirlar>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Kılıçdaroğlu, Erdoğan’ın 10 sorusuna yanıt verdi, 10 soru sordu”. *Independent Türkçe* (01.06.2022).<https://www.indyturk.com/node/516951/siyaset/kilicdaroğlu-erdogan-in-10-sorusuna-yanit-verdi-10-soru-sordu>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Korona Günlerinde nefret suçu tartışması”. *Deutsche Welle Türkçe*. (27.04.2020). <https://www.dw.com/tr/korona-gunlerinde-diyante-nefret-suçu-tepkisi/a-53260541> . Erişim Tarihi: 2.11.2021.
- “Kuzu’dan tepki toplayan mesaj”. *Sözcü Gazetesi*. (25.05.2015). <http://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/kuzudan-tepki-toplayan-mesaj-841043/> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Küçük Turgut Dönemi”. *Gazete Vatan*. (02.04.2012). <https://www.gazetevatan.com/gundem/kucuk-turgut-donemi-440651> . Erişim Tarihi: 16.03.2023.

- “Meral Akşener'e cinsiyetçi protesto: Etek ve kadın ayakkabısı fırlattılar!”. *Birgün Gazetesi*. (08.04.2017). <https://www.birgun.net/haber/meral-aksener-e-cinsiyetci-protesto-etek-ve-kadin-ayakkabisi-firlattilar-154571> . Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Monşerler Tartışması”. *Habertürk Gazetesi* (05.02.2009). <https://www.haberturk.com/polemik/haber/126178-monserler-tartismasi> . Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- “Müslüman Neden Doğum Kontrol Yapıyor”. *Odatv*. (31.05.2016). <https://odatv4.com:8443/guncel/musluman-neden-dogum-kontrol-yapiyor-3105161200-95052> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Müslüman, eşcinselliği hor görmez”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (23.06.2015). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/musluman-escinselligi-hor-gormez-305141>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Necmettin Erbakan: Ortak Pazar ve Türkiye”. *Mevzu TV*. (21.02.2020). <https://www.mevzu.tv/siyaset/necmettin-erbakan-ortak-pazar-ve-turkiye-h733.html> .Erişim Tarihi: 19.10.2022.
- “Orduya Duyulan Güven Azaldı”. *Dünya Gazetesi*. (18.01.2017). <https://www.dunya.com/gundem/orduya-duyulan-guven-azaldi-haberi-346256>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Özlem Türeci'yi, 'Uğur Bey'in eşi' olarak niteleyen Erdoğan'a tepki yağdı”. *Halk TV*. (10.07.2021).<https://halktv.com.tr/gundem/ozlem-tureciyi-ugur-beyin-esi-olarak-niteleyen-erdogana-tepki-yagdi-464490h> .Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “PM Calls Syria Rogue State as Turkey, Russia in Touch”. *Hürriyet Daily News*. (27.06.2012). <https://www.hurriyetdailynews.com/pm-calls-syria-rogue-state-as-turkey-russia-in-touch-24255> . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- “Sanayi Davamız ve Siyonist Engelleri”. *Necmettinerbakan.net*. (18.07.2011). <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/sanayi-davamiz-ve-siyonist-engelleri.html> , Erişim Tarihi: 19.10.2022.
- “Savaş Uçağını Suriye düşürmüş”. *CNN Türk*. (23.06.2012). <https://www.cnnturk.com/turkiye/savas-ucagini-suriye-dusurmus> . Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Sezaryene karşıyım, kürtaj cinayet!”. *Habertürk Gazetesi*. (25.05.2012). <https://www.haberturk.com/polemik/haber/745334-sezaryene-karsiyim-kurtaj-cinayet-> . Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Siyasal iktidarın yeni sembolü: Taksim Camii”. *Kısadalga.net*. (28.05.2021). https://kisadalga.net/haber/detay/siyasal-iktidar-in-yeni-sembolu-taksim-camii_7274 . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- “Soylu: LGBT’yi aile yapımızı bozmasın, çocuklarımızı ahlaksızlığa sevk etmesin diye engelledik”. *Sol TV*. (22.20.2021). <https://haber.sol.org.tr/haber/soylu-lgbtyi-aile-yapimizi-bozmasin-cocuklarimizi-ahlaksizliga-sevk-etmesin-diye-engelledik> .Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Suriye, Türkiye’yi Suçladı”. *Deutsche Well*. (10.04.2012). <https://www.dw.com/tr/suriye-turkiyeyi-sucladi/a-15869715> . Erişim Tarihi: 28.09.2022.
- “Suriye’li Militan: Türkiye’de Eğitildim”. *BBC News Türkçe*. (05.08.2012). https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120805_galpin_kanafani . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- “TBMM'nin Açılışının 95. Yıl Dönümü Resepsiyonu”. *Sondakika.com*. (23.04.2015). <https://www.sondakika.com/politika/haber-tbmm-nin-acilisinin-95-yil-donumu-resepsiyonu-7231618/> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Ticaret Bakanlığı: LGBT ve gökkuşağı temalı ürünlerin +18 uyarısı konulmadan satışı yasaya aykırı”. *BBC News Türkçe* (09.12.2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55240689> . Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- “Top çevirmeyi bırak, yüreğin yetiyorsa bu soruya cevap ver Bay Kemal”. *Yeniakit Gazetesi*. (05.06.2022). <https://www.yeniakit.com.tr/haber/top-cevirmeyi-birak-yuregin-yetiyorsa-bu-soruya-cevap-ver-bay-kemal-1662204.html>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- “Türban Devletin Zirvesinde”. *Hürriyet Gazetesi*. (21.11.2002). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turban-devletin-zirvesinde-110897>. Erişim Tarihi: 01.11.2022.

- “Türkiye’de Darbe Girişimi Sonrası TSK’da Köklü Değişiklikler Yapıldı”. Anadolu Ajansı. (14.07.2017). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/darbe-girisimi-sonrasi-tskda-koklu-degisiklikler-yapildi/861324>. Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- "Türkiye'nin talebi üzerine Nato toplanıyor". *BBC News Türkçe* (24.06.2012). https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120624_plane_nato. Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- “Vural: Eser, 'Erdoğan 2. Peygamber gibidir' diyor”. *Cumhuriyet Gazetesi*. (13.03.2009). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/vural-eser-erdogan-2-peygamber-gibidir-diyor-48564> . Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- “Yanlış Seksüel Tercih İçindeymiş Gibi...”. *Hürriyet Gazetesi*. (22.08.2006). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yanlis-seksuel-tercih-icinideymis-gibi-4958055>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- “Yılın ilk cinsiyetçi açıklaması: Sağlık Bakanı’na göre kadının kariyeri annelik olmalı”. *Diken*. (01.01.2015). <https://www.diken.com.tr/yilin-ilk-cinsiyetci-aciklamasi-dustu-bakan-muezzinogluna-gore-kadinin-kariyeri-annelik-olmali/> Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- 2016 Türkiye Göç Raporu. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf
- Abi-Hassan, Sahar (2017). Populism and Gender. Cristóbal Rovira Kaltwasser, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostiguy (Ed.), *The Oxford Handbook of Populism*. (556-579) içinde. Oxford University Press.
- Acar-Savran, G. ve Tura-Demiryontan, N. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği*. Yordam Kitap.
- Açıkel, F. (Güz 1996). Kutsal Mazlumluluğun Psikopatolojisi. *Toplum-Bilim*. 70: 153-198.
- Açıksöz, S. (2017). He Is a Lynched Soldier Now: Coup, Militarism, and Masculinity in Turkey. *Journal of Middle East Women s Studies*. 13(1), 178-180.
- Acker, J. (2004). Gender, Capitalism and Globalization. *Critical Sociology*. 30(1), 17-41.
- Adak, S. (2020). Expansion of the Diyanet and the Politics of Family in Turkey Under AKP Rule. *Turkish Studies*. 22(2), 200-221.
- Ahmad, F. (1988). Islamic Reassertion in Turkey. *Third World Quartely*. 10(2), 750-769.
- Ahmad, F. (1995). Modern Türkiye’nin Oluşumu. İstanbul: Sarmal Yayıncılık. 134).
- Akça, İ. (2010). Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi. İsmet Akça ve Evren Balta (Ed.). *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (251-406) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akça, İ. (2017). Altmışlı yıllarda Türkiye Kapitalizmi ve Ordunun ‘Holdingi’ OYAK. Mete Kaan Kaynar (Ed.), *Türkiye’nin 1960li Yılları* (205-216) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçam, T. (04.08.2020). *Gazete Duvar*. “Ayasofya tartışmaları, yeni Cumhuriyet, Hrant Dink ve Tahir Elçi”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/konuk-yazar/2020/08/04/ayasofya-tartismalari-yeni-cumhuriyet-hrant-dink-ve-tahir-elci>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Akımerdem, F. (2015). Devletin aile rejimine dair sorulacak çok soru var. *Feminist Politika*. 26, 28-29.
- Akkır, R. (2018). Türkiye’de Siyaset, Din ve Liderlik: Recep Tayyip Erdoğan Örneği. *Turkish Studies*. 13(22), 31-49.
- Aktan, C.C. (2021). Patolojik Paternalizm: Paternal Devlet ve ‘İyiniyetli’ İyilikseverlik Despotizmi Üzerine. *Emek ve Toplum Dergisi*. 10(27): 172-200.
- Aktan, İ. (12.06.2017). *Gazete Duvar*. “Adam ve Madam”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/06/12/adam-ve-madam> Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- Aktoprak, E. (2016). Postkolonyal Bir "Dava" Olarak Yeni Türkiye’nin Yeni Ulusu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 71(1), 1-32.
- Aktürk, Ş. (2017). Turkey’s Role in the Arab Spring and the Syrian Conflict. *Turkish Policy Quarterly*, 15(4), 87-96.

- Aktürk, Ş. (2018). One nation under Allah? Islamic multiculturalism, Muslim Nationalism and Turkey's reforms for Kurds, Alevis and non-Muslims. *Turkish Studies*. 19(4), 523-551.
- Akyüz, S. (2012). *Political Manhood in 2000's Turkey: Representations of different Masculinities in politics*. (Yayınlanmamış Doktora tezi). Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Akyüz, S. ve Balamir Çoşkun, Bezen (2019). Dünya Siyasetinin Kadın Liderleri ve Siyasal Erkeklikler: Göstergebilimsel Bir Okuma. *Kadın Araştırmaları Dergisi*. 20(2): 91-110
- Akyüz, S., Sayan-Cengiz, F., Çırakman, A. ve Cindoğdu, D. (2019). Married to Anatolian Tigers: Business Masculinities, Relationalities, and Limits to Empowerment. *Turkish Studies*. 20(2), 297-371.
- Alper, E. ve Göral, Ö. S. (2004). Aydınlar Ocağı. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. Cilt: 5, (583-589) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alptekin, H. (Eylül-Aralık 2018). Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde Özalp yıllara kurumsalcı bir yaklaşım: 1983-1993. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 15(55), 141-156.
- Altan-Olcay, Ö. (2009). Gendered projects of national identity formation: The case of Turkey. *National Identities*. 11(2), 165-186.
- Altınay, A. G. ve Bora, T. (2002). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. Cilt 4, (140-154) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altınay, A. (2004). *Vatan Millet Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altınay, A. (2011). "Kadınlarvecocuklar"a Feminist Merakla Yaklaşmak. *Feminist Politika*. 10, 47-50.
- Altındal, Y. (2009). Erkeksi Siyasetin 'Erk'siz Dublörleri". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(21), 351 – 367.
- Atay, T. (2021). *Çin İşİ Japon İşİ*. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları
- Aras, B. (2014): Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy Revisited. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 16(4), 404-418.
- Aras, B. and Akarçeşme, S. (2011-12). Turkey and the Arab Spring. *International Journal*. 67(1), 39-51.
- Arat, Y. (1997). The Project of Modernity and Women in Turkey. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (Ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* (95-112) in Seattle, London: University of Washington Press.
- Arısan, M. (2022). Populism, Victimhood and Turkish Foreign Policy Under AKP Rule. *Turkish Studies*. 22(5), 681-700.
- Arpacı, I. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik Yayıncılık
- Arslan, M. (2020). Süleyman Sami Demirel: Pragmatist, Popülist. Mete Kaan Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970li Yılları* (395-401) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, Z. (2013). *Türk Parlamento Tarihi: XI. Dönem (1957-1960) II. Cilt*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Aslan, S. (2021). Public Tears: Populism and the Politics of Emotion in AKP's Turkey. *International Journal of Middle East Studies*. 53(1), 1-17.
- Asuman T. (2013). *Mülk, Mahalle, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avşar, S. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerı Bağlamında Tarihsel Rollerini Yitiren Erkekliğin Çöküşü: Küllerinden Yeni Erkekliğin Doğuşu. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*. 3(2), 224-241.
- Ayaşlı, Y. (08.03.2020). *Gazete Duvar*. "Sağ anti-kapitalizmler". <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/03/08/sag-anti-kapitalizmler>. Erişim Tarihi: 20.10.2022.

- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci Adam. Cilt 3: 1950-1964*. Remzi Kitapevi.
- Ayten, D. (2021). *Japonya'da Erkekliklerin Değişimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Balcı, A. ve Madakbaş-Gülener, E. (2018). Turgut Özal dış politikası: Amerikan düzeninde yeniden konumlanma ve otonomi arayışı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 15(55), 77-98.
- Bali, R. N. (11.09.2011a). "Gayrimüslimler şehit olamaz". *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/pazar/gayrimuslimler-sehit-olamaz-1437010>. Erişim Tarihi: 18.10.2022.
- Bali, R. N. (2011b). *Gayrimüslim Mehmetçikler: Hatıralar, Tanıklıklar*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Balkan, N., Balkan, E. ve Öncü A. (2014). *Neoliberalizm İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Barkey, H. J. (2021). Erdoğan, Turkish Foreign Policy, and the Middle East. James L. Gelvin (Ed.), *The Contemporary Middle East in an Age of Upheaval (170-184)* in. Redwood City: Stanford University Press.
- Barutçu, A. (2015). Ucundan Azıcıkla Atılan Sağlam Temel: Türkiye'de Sünnet Ritüeli ve Erkeklik İlişkisi. *Masculinities Journal of Identity and Culture*. 3, 129-155
- Başdaş, B. (2017). Unity in Rupture: Women against the Coup Attempt in Turkey. *Journal of Middle East Women's Studies*. 13(1).
- Baştürk, E. (2014). Mağduriyet ve İktidar Arzusu Arasında Türk sağ: Komplocu Bir Söylemin Anatomisi. *Teorik Bakış*. 5(204), 151-172.
- Bayram, F. (2010). Ideology and Political Discourse: A Critical Discourse Analysis of Erdogan's Political Speech. *Annual Review of Education, Communication and Language Sciences*. 7: 23-40.
- Beauvoir, Simone de (2019). *İkinci Cinsiyet*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2018). *Siz İsterseniz- Popülizm Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, M. (27.07.2016). *Birikim Dergisi*. "AKP ve Popülizm". <https://birikimdergisi.com/haftalik/7824/akp-ve-populizm> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Bengi, D. (2019). *80'li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük: Yaprak Döker Bir Yanımız*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Benlisoy, F. (2013). *Gezi Direnişi: Türkiye'nin Enteresan Başlangıcı*. İstanbul: Agora kitaplığı.
- Berber, N. (18.09.2017). *Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği*. "1980'ler, Feminist Hareket Yeniden". <https://tr.boell.org/tr/2017/09/18/1980ler-feminist-hareket-yeniden> Erişim Tarihi: 24.10.2022.
- Berktaş, F. (2018). Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu. *Doğu/Batı Düşünce Dergisi*. 84, 57-84.
- Berktaş, F. (2009 Bahar). Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı: Cinsellik. *Cogito: Feminizm*. Yapı Kredi Yayınları. 58, 58-72.
- Bilgiç, A. (2015). 'We are not Barbarians': Gender Politics and Turkey's Quest for the West. *International Relations*. 29(2), 198-218.
- Bilgiç, A. (2016). *Turkey, Power and the West: Gendered International Relations and Foreign Policy*. London, New York: I.B. Tauris.
- Bilgin, E. (2004). *An Analysis of Turkish Modernity Through Discourses of Masculinities*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Bilgin, P. ve İnce, B. (2015). *Ontological (in)security of 'included' citizens: The case of early (1923-1946)*. Bahar Rumelili (Ed.), *Conflict Resolution and Ontological Security*. Routledge.

- Bilici, M. (12.07.2020). Gazete Duvar. "Ayasofya'da tarih yeniden yazılırken". <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/07/12/ayasofyada-tarih-yeniden-yazilirken>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Birand, M. A. ve Yalçın, S. (2001). *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Blanchard, E. M. (2014). Rethinking International Security: Masculinity in World Politics. *The Brown Journal of World Affairs*. 21(1), 61-79.
- Bloom, William (1993). *Personal Identity National Identity and International Relations*. Cambridge University Press.
- Booth, K. (1995). Human Wrongs and International Relations. *International Affairs*. 71(1), 103-126.
- Bora, A. (2021). Biraz Gerçek, biraz fantezi, biraz tarih: Nükheth Sirman'la aile üzerine. *Birikim*. 387-388, 8-21.
- Bora, T. (09.06.2019). *Birikim*. "Demirel Tuşu". <https://birikimdergisi.com/haftalik/9547/demirel-tusu> Erişim Tarihi: 26.10.2022.
- Bora, T. (1998). Milli Tarih ve Devlet Mitosu. *Birikim*. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-105-106-ocak-subat-1998/2301/milli-tarih-ve-devlet-mitosu/2827>. Erişim Tarihi: 20.10.2022.
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2004). Biz, Anadolu'nun Bağrı Yanık Çocukları: Muhafazakâr Popülizm. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*. Cilt 5, (632-644) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boscagli, M. (1992). A Moving Story: Masculine Tears and the Humanity of Televised Emotions. *Discourse*. 15(2), 64-79.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril Tahakküm*. 5. Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Boyraz, C. (2019). Türkiye'de Sekülerizmin Ekonomi-Politiği: Tarihsel ve Eleştirel Bir Analiz. *Cogito: Laiklikten Sonra*. 94,77-92. Yapı Kredi Yayınları.
- Bozkurt, V. (2001). Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Özal. İhsan Sezal ve İhsan Dağı (Ed.), *Kim Bu Özal?* (169-190) içinde. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Bozok, M. (2011). *Soru ve Cevaplarla Erkeklik*. Sosyal Kalkınma ve Cinsiyet Eşitliği Politikaları Merkezi Derneği (SOGEP). İstanbul: Altan Basım.
- Brester-Pereira, L. C. (2016). Reflecting on New Developmentalism and Classical Developmentalism. *Review of Keynesian Economics*. 4(3), 331-352.
- Brubaker, R. (2017). Why Populism? *Theory and Society*. 46(5): 357-385.
- Bulunmaz, B. (2012). Türk Basın Tarihi Çerçevesinde Demokrat Parti ve Sansür Uygulamaları. *Öneri Dergisi*. 10(37), 203-214
- Bulut, E. ve Yörük, E. (2017). Digital Populism: Trolls and Political Polarization of Twitter in Turkey. *International Journal of Communication*. 11, 4093-4117.
- Buschmeyer, A. ve Lengersdorf, D. (2016). The differentiation of masculinity as a challenge for the concept of hegemonic masculinity. *International Journal for Masculinity Studies*. 11(3), 190-207.
- Butler, J. (2009 Bahar). Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri. *Cogito: Feminizm*. Yapı Kredi Yayınları. 58, 73-92.
- Butler, J. (2010). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Büyüksahin, T. (18.06.2012). T24. 'Sizin inancınızı binlerce kişi aynı anda hiç yuhalandı mı?'. <https://t24.com.tr/haber/sizin-inancinizi-binlerce-kisi-ayni-anda-hic-yuhalandi-mi,206585> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.

- Çağatay, S. (2015). Yeni Şişede Eski Şarap: AKP Elinde Devlet ve Patriyarka. *Feminist Politika*, 26, 34-35.
- Çağlar, A. ve Uluçakar, M. (2017). Günümüz Türkçülüğünün İslamla imtihanı: Türk-İslam sentezi ve Aydınlar Ocağı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 26, 119-139.
- Çağlıyan, Z. (2008). Cumhuriyet modernleşmesi, Din ve Köylülük: Bir Mühendis-Siyasetçi Olarak Süleyman Demirel'in İdealleri ve İcraatları. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 5(18), 217-229.
- Çaha, Ö. (2006). Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 2(9-10), 9-12.
- Çakır, R. (22.01.2020). Medyascope. "Erdoğan Milliyetçi mi, Ulusalıcı mı?". <https://medyascope.tv/2020/01/22/erdogan-milliyetci-mi-ulusalci-mi/>. Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*. İstanbul: Versus Kitap.
- Çalmuk, F. (2004). Necmettin Erbakan. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. Cilt:6, (550-567) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canetti, E. (2006). *Kitle ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cantek, L. (2008). *Cumhuriyet'in Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Cemal, H. (2013). *Özal Hikâyesi*. Everest Yayıncılık.
- Çevik, C. C. (03.10.2013). Blog. <https://jimithekewl.com/2013/10/03/2-patriyarsi-oldu-mu-mansplaining-kavrami/>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- Chatterjee, P. (1991). Whose Imagined Community? *Millennium*. 20(3), 521-525.
- Cheng, C. (1999). Marginalized Masculinity and Hegemonic Masculinity. An Introduction. *The Journal of Men's Studies*. 7(3), 295-315.
- Cizre, Ü. (2008). *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party*. London and New York: Routledge.
- Cizre, Ü. (23.01.2015). T24. "Tayyip Erdoğan, Süleyman Demirel'in nesi olur". <https://t24.com.tr/haber/iki-yarali-demokrasi-iki-lider,284731> Erişim Tarihi: 26.10.2022.
- Cizre, Ü. (23.06.2015). *Aljazeera Türk*. "Merkez Sağın Keamalizme Sadık Lideri Demirel". <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/merkez-sagin-kemalizme-sadik-lideri-demirel> Erişim Tarihi: 24.10.2022.
- Çoban, B. (2013). Gösteri iktidarı ve militarist erkeklik. Nurseli Yeşim Sünbülöğlu (Ed.), *Erkek Millet Asker Millet*. (187-204) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoban, M. Ş. (04.05.2017). "Popülizm Faşizmin Ön Adımıdır". T24. <https://t24.com.tr/k24/yazi/belge-populizm,1217>. Erişim Tarihi: 03.11.2022.
- Cockburn, Cynthia (2009). *Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cockburn, C. ve Enloe, C. (2012). Militarism, Patriarchy and Peace Movements: Cynthia Cockburn and Cynthia Enloe in Conversation. *International feminist Journal of Politics*. 14(4), 550-557.
- Coleman, L. (2007). The Gendered Violence of Development: Imaginative Geographies of Exclusion in the Imposition of Neo-Liberal Capitalism. *Political Studies Association*. 9(2), 204-219.
- Connell, R. (2005). *Masculinities*. 2nd. Ed. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. (2014). Margin becoming centre: for a world-centred rethinking of masculinities, *NORMA: The International Journal for Masculinity Studies*. 9(4), 217-231.

- Connell, R. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. 4. Basım. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Connell, R. ve James W. M. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*. 19(6),829-859.
- Copeaux, E. (2002). Türk Milliyetçiliği Sözcükleri Tarih ve İşaretler. Tanıl Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. Cilt 4, (44-52) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *The Rising Tide of Conservatism in Turkey*. Palgrave Press.
- Carroll, B. E. (2003). *American Masculinities: a historical Encyclopedia*. SAGE Publication.
- Coşar, S. (2022). Turkish Nationalism and Patriarchy. Joost Jongerden (Ed.). *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*. (192-204) in. London, New York: Routledge Press.
- Coşar, S. ve Yeğenoğlu, M. (2009). The Neoliberal Restructuring of Turkey's Social Security System. *Monthly Review*. 60(11), 11-34.
- Çeğin, G. ve Şirin, İ. (2014). *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelebi, E. ve Saydam, A. (2021). Demografik, Sosyal Politik Dönüşümler Ekseninde Türkiye'de Aile ve Ailecilik Yazını. *Birikim*. 387-388, 40-49.
- Çelenk, S. (28.05.2021). *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/bay-meral-ya-da-bayan-kemal-bir-dil-surcmesi-degidir-makale-1523479>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- Çavuşoğlu, H. (2022). "1983 Genel Seçimleri ve Anavatan Partisi". *Ekonomi, İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 8(1), 77-86.
- Çuhadar, E., Kaarbo, J., Kesgin, B. ve Özkeçeçi, T. (2016). Personality or Role? Comparisons of Turkish Leaders Across Different Institutional Position. *Political Psychology*. 38(1), 39-54.
- Dalaman, Z. B. (2022). "Türkiye'de Ulus-Devlet İnşa Sürecinde (1923-1950) Kadın Asker ve Asker Anneleri Tartışmaları". *Belge Dergisi*. 23-47-71.
- Danış, M. F. (2018). Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri. *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi*. 5(2), 93-126.
- Davutoğlu, A. (2014). *Stratejik Derinlik*. Küre Yayınları.
- Dean, R. D. (1998, January). Masculinity as Ideology: John F. Kennedy and the Domestic Politics of Foreign Policy. *Diplomatic History*. 22(1), 29-62.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve Toprak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dellaloğlu, B. (2019). Türkiye Modernleşmesinin Politik Teolojisi. *Cogito: Laiklikten Sonra*. 94, 151-163. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir-Oralgül, E. ve Şah, U. "Bülent Somay ile Söyleşi II.". *Vira Verita*. <https://viraverita.org/roportajlar/bulent-somay-ile-soylesi-ii> Erişim tarihi: 11.10.2022.
- Demirel, S. (1973). *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Demirel, S. (1977). *Anayasa ve Devlet İdaresi*. Göktürk Yayınları.
- Demirel, S. (1985). *Demirel Demokrasiyi Anlatıyor*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu Bir Siyasetçi Hakkında Bazı Notlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 15(55), 57-78.
- Demirtaş-Bagdonas, Ö. (2014). Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur. *Turkish Studies*. 15(1), 139-155.
- Dindar, C. (2011a.). *Bi'at ve Öfke: Recep Tayyip Erdoğan'ın Psikobiyografisi*, İstanbul: Cadde Yayınları.
- Dindar, C. (2011b). *Öfke Dili: Yeni Sağ Zihniyetin Yapıtaşları*. İstanbul: Cadde Yayınları.
- Doğan, S. (2016). *Mahalledeki AKP: Parti İşleyişi, Taban Mobilizasyonu, Siyasal Yabancılaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Doğanay, Ü. (13.07.2020). *Gazete Duvar*. “Ayasofya’nın dirilişi: Sırada ne var?” <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/07/13/ayasofyanin-dirilisi-sirada-ne-var> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Dominguez Andersen, P. ve Wendt, S. (2015). *Masculinities and the Nation in the Modern World: Between Hegemony and Marginalization*. Palgrave Macmillan.
- Donat, Y. (2005). *Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*. İstanbul: Merkez Kitaplar.
- Dönmez, R. Ö. (2010). The Justice and Development Party Between Islam and Modernity. *Religion Compass*. 4(6), 365-375.
- Dönmez, R. Ö. (2011) Adalet ve Kalkınma Partisi: İslamcılıktan Post Kemalist Bir Anlatıya Doğru. *Doğu Batı Dergisi: Türk Muhafazakârlığının Eleştirisi*. 58, 37-57.
- Dönmez, R. Ö. (2013). Coup D’etats and the Masculine Turkish Political Sphere: Modernization without Strong Democratization. Rasim Özgür Dönmez ve Fazilet Ahu Özmen (Ed.), *Gendered Identities: Critizing Patriarchy in Turkey*. (1-32) içinde. Lexington Books.
- Dönmez, R. Ö. (2015). Nationalism in Turkey Under Justice and Development Party Rule: The logic of Masculinist Protection. *Turkish Studies*. 16(4), 554-571.
- Dönmez, R. Ö. (2018). *The Relationship Between Nation-Building, Islam and Islamism İn Turkey*. Rasim Özgür Dönmez ve Ali Yaman (Ed.), *Nation-Building and Turkish Modernization: Islam, Islamism and Nationalism in Turkey*. Lexington Books.
- Dönmez, R. Ö. (2021). Hakikat Sonrası Dönem, Politika ve Güvenlik. Bülent Özçelik (Ed.), *Hakikat Sonrası: Siyaset, Felsefe, Medya, Uluslararası İlişkiler*. (351-374) içinde. Ankara: Nika Yayınevi.
- Dudink, S., Hageman, K. ve Tosh, J. (2004). *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*. Manchester University Press.
- Duman, Z. M. (2018). Turgut Özal’ın Modernleşme Anlayışı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 15(55), 99-120.
- Dündar, C. (01.03.2009). *Milliyet*. “Bebek Davası Tutanakları”, (<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/can- Dundar/bebek-davasi-tutanaklari-1065465>). Erişim Tarihi: 22.10.2022.
- Durakbaşı, A. (1998). Kemalism as Identity Politics in Turkey. Zehra F. Arat (Ed.), *Deconstructing Images of Turkish Women*. (139-57) içinde. New York: St. Martin’s Press.
- Duran, B. (2013). Understanding the AK Party’s Identity Politics: A Civilizational Discourse and its Limitations. *Insight Turkey*. 15(1), 91- 100.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlıcılık. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(2), 299-316.
- Dursun, Ç. (2003). Türk-İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi. *Doğu Batı Dergisi*. 25.
- Eğilmez, M. (07.04.2015). “AKPnin Ekonomide 12 Yılı”. <https://www.mahfiegilmez.com/2015/04/akpnin-ekonomide-13-yl.html>. Erişim Tarihi:26.02.2023.
- Ekşi, B. ve Wood, E. A. (2019). Right-Wing Populism as Gendered Performance: Janus-faced Masculinity in the Leadership of Vladimir Putin and Recep T. Erdogan. *Theory and Society*. 48, 733-751.
- Enloe, C. (2004). *Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm*. Ayşe Gül Altınay (Ed.), *Vatan Millet Kadınlar* (203-226) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Enloe, C. (2006). *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erbakan, N. (1971). *Ortak Pazar ve Türkiye*. Furkan Yayıncılık.
- Erbakan, N. (2013). *Davam: Ne Yaptıysam Allah Rızası için Yaptım*. Millî Gazete Ankara Kitap Klubü.

- Erdeğer, B. Ş. (25.09.2019). *Independent Türkçe*. “Arap Baharı BOP’un Parçası mı?” <https://www.indyturk.com/node/74221/t%C3%BCrkiyeden-sesler/arap-bahar%C4%B1-bopun-par%C3%A7as%C4%B1-m%C4%B1> . Erişim Tarihi: 27.10.2022.
- Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Federici, S. (2011). *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Ferguson, M. (2014). White Turks, Black Turks and Negroes: The Politics of Polarization. Umut Özkırımlı (Ed.), *The Making of a Protest Movement in Turkey #occupygezi*. (77-88) içinde. Palgrave Macmillian Press.
- Ferguson, M. L. (2005). “W” Stands for Women: Feminism and Security Rhetoric in the Post-9/11 Bush Administration. *Politics & Gender*. 1(1), 9-38.
- Finchelstein, F. (2019). *Faşizmden Popülizme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fraser, E. L. (2017). Yuri Gagarin and Celebrity Masculinity in Soviet Culture. Philip E. Muehlenbeck (Ed.), *Gender, Sexuality, and the Cold War: A Global Perspective*. in (270-289). Vanderbilt University Press.
- Fritzsche, N. (2011). The Construction of Masculinity in International Relations. *The Interdisciplinary Journal of International Studies*. 7(1).
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and Last Man*. The Free Press.
- Fuller, G. E. (2014). *Turkey and Arap Spring: Leadership in the Middle East*. Bozorg Press.
- Genç-Yılmaz, Ayfer (2014). Toplumsal Hareketin Kalbinde Bir Yeni Özne: Anneler: Türkiye’de Cumartesi Anneleri ve Arjantin’de Mayıs Meydanı Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 2(1), 51-74.
- Gençkaya, Ö. F. (2001). Turgut Özal’ın Güney Doğu ve Kürt Sorununa Bakışı. İhsan Sezal ve İhsan Dağı (Ed.), *Kim Bu Özal?* (105-149) içinde. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon and Schuster.
- Gökçe, E. U. ve Çaha, Ö. (2019). Political Identity and Foreign Policy: The Other Perception of Kemalist’s and Conservative Liberal’s Political Identity and Their Harmonizing with International Structure. *İnsan ve Toplum*. 9(2), 1-34.
- Gökmen, Y. (2009). *Sarışın ve Güzel*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Göle, N. (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites. *Middle East Journal*. 51(1), 46-58.
- Göle, N. (2004). Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*. Cilt 3, (56-67) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göle, N. (2016). *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (1997), *Hapishane Defterleri*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Gültekin, M. (2022). Türkiye’de Ücretli ve Ücretsiz Emek Ekseninde Kadınlarla Erkeklerin Hem Kendi İçlerindeki Hem de Kendi Aralarındaki Eşitsizlikler. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* 14(2), 33-55.
- Güner, E. (2003). *Özallı Yıllarım*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.
- Güney, A. ve Gökcan, F. (2010). The ‘Greater Middle East’ as a ‘Modern’ Geopolitical Imagination in American Foreign Policy, *Geopolitics*, 15(1), 22-38.
- Güngör, Ş. ve Argalı, M. (2022). Bölgesel Liderlik bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 5-37.
- Gürbilek, N. (2007). *Kör Ayna Kayıp Şark*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Gürsel, D. (25.07.2012). Arkitera. "Mimarlar Odasından Çamlıca Tepesi ile ilgili Açıklama". <https://www.arkitera.com/haber/mimarlar-odasindan-camllica-tepesi-ile-ilgili-aciklama/>. Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- Gürsoy, Y. (2014). Türkiye’de Sivil Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri. *Uluslararası ilişkiler Dergisi*, 11(43), 157-180.
- Hacaloğlu, H. (28.05.2021). *Amerikanın Sesi*. "Taksim Camisinin 70 Yıllık Öyküsü". <https://www.voaturkce.com/a/taksim-caminin-70-yillik-oykusu/5907793.html>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Hanioğlu, Ş. (08.11.2015). *Sabah Gazetesi*. "Neden Kalkınmacı Muhafazakârlık Kazanıyor?". <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hanioglu/2015/11/08/neden-kalkinmaci-muhafazakrlik-kazaniyor>. Erişim Tarihi: 19.10.2022.
- Hanioğlu, Ş. (24.12.2018). Düşünce Mektebi. "Süleyman Demirel Tepkisel Muhafazakâr değil, Kalkınmacı Muhafazakârdı". <https://www.dusuncemektebi.com/d/174151/sukru-hanioglu-suleyman-demirel-tepkisel-muhafazakar-degil,-kalkinmaci-muhafazakardi>. Erişim Tarihi: 19.10.2022.
- Haslam, S. A., Reicher, S. ve Platow, M. J. (2015). Leadership: Theory and practice. *APA handbook of personality and social psychology*. 2, 67-94.
- Hassan, G. (20.01.2021). Trump and the Problem with Sexist Men and Masculinity. <https://gerryhassan.com/blog/trump-and-the-problem-with-sexist-men-and-masculinity/>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- Hearn, J. (2004). From Hegemonic Masculinity to the Hegemonic Men. *Feminist Theory*. 5(1), 49-72.
- Hearn, J. (2015). *Men of the World: Genders, Globalizations, Transnational Times*. Sage: London.
- Heper, M. (2012). Kemalism/ Atatürkçülük. Metin Heper ve Sabri Sayarı (Ed.), *The Routledge Handbook of Modern Turkey* (137-148) içinde. New York, London: Routledge.
- Heper, M. (2013). Islam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan. *Insight Turkey: Kurdish Peace a New Beginning for Turkey and Middle East*. 15(2), 141-156.
- Hippler, J. (2005). Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-building – Terminology and Political Concepts. Jochen Hippler (Ed.). *Nation-Building: A Key Concept For Peaceful Conflict Transformation?* In (3-14). Pluto Press.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar çağı*. (Çev. Yavuz ALOĞAN). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hooper, Charlotte (1999). Masculinities, IR and the 'Gender Variable': A Cost-Benefit Analysis for (Sympathetic) Gender Sceptics. *Review of International Studies*. 25(3), 475-491.
- Hooper, C. (2001). *Manly States. Masculinities, International Relations, And Gender Politics*. New York: Columbia University Press.
- İçduygu, A. ve Millet, E. (2016). Syrian Refugess in Turkey: Insecure Lives in an Enviroment of Pseudo-Integration. Working Papers 13. https://www.iai.it/sites/default/files/gte_wp_13.pdf Erişim Tarihi: 29.20.2022.
- İnel, O. (2021). *Zaten Yoktular, Kurmaca Bir Söyleşi*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- İnsel, A. (10.07.2018). Erdoğanizm Türkiye. *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ahmet-insel/erdoganizm-turkiyesi-1022093> . Erişim Tarihi: 14.10.2022.
- İnsel, Ahmet (2001). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2. Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnsel, A. (Temmuz 2013). Tek Adam Günlerinde Otoriter Tahakküm. *Birikim*. 291-292.
- İnsel, A. ve Bayramoğlu, A. (2021). *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu*. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Jagers, J. ve Walgrave, S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*. 46(3).
- Jana, K. (2015). Changing Heads and Hats: Nationalism and Modern Masculinities in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. Pablo Dominguez Andersen and Simon Wendt (Ed.). *Masculinities and the nation in the modern world: Between Hegemony and Marginalization* in (217-242) in Palgrave Macmillan.
- Johnson, I. (2012). *Münih'te bir camii: Naziler, CIA ve Müslüman Kardeşlerin Batıdaki Doğuşu*. Mikado Yayınları.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Ekim 2022 Raporu. <https://kadincinayetleriniurduracagiz.net/kategori/veriler>. Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- Kadioğlu, A. (2009). Limits of Conservative Change: Reform Choreography of the Justice. Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (Ed.). *Another Empire: A decades of Turkey's Foreign Policy under the Justice and Development Party* (33-60) içinde. İstanbul Bilgi University Press.
- Kaliber, A. ve Kaliber, E. (2019). From De-Europeanisation to Anti- Western Populism: Turkish Foreign Policy in Flux, *The International Spectator*, 54(4), 1-16.
- Kandiyoti, D. (1998). Bargaining with Patriarchy. *Gender & Society*, 2(3): 274-290.
- Kara, İ., Gözaydın, İ. ve Aktar, A. (2019). Türk Usulü Laiklikte Din ve Sekülerlik Nerede Duruyor? *Cogito: Laiklikten Sonra*. 94, 110-120. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kazak, S. (2009). *Anneliğin Siyasal Alandaki İnşası, Türkiye'de Annelik ve Siyaset: Makbul Anneler ve Sözde Anneler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kepekçi, E. (2012). Hegemonik Erkeklik Eleştirisi ve Feminizm Birlikteliği Mümkün mü? *Kadın Araştırmaları Dergisi*. 2(11), 59-86.
- Kerestecioğlu, Ö. ve Öztan, G. G. (2012). *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keskin, F. (1998). Seyla Benhabib ile Söyleşi. *Cogito Dergisi*. 15, 132-140.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. 19. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kimmel, M. (2013). *Angry White Men*. New York: Nation Books.
- Kılıçbay, M. A. (2014). *Modernizm Yanılsamaları: 70'li yıllarda Türkiye*. Erik Jan Zürcher (Ed.). Efil Yayınevi.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. 10. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Komşuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider: Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Kopano, R. (2014). 'Currents against gender transformation of South African men: relocating marginality to the centre of research and theory of Masculinities.' *NORMA: The International Journal for Masculinity Studies*. 9(1), 30-44.
- Kozanoğlu, C. (2001). *1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları: Cilalı İmaj Devri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Krajeski, J. (14.02.2011). *The New Yorker*. "Love and Revolution". <https://www.newyorker.com/news/news-desk/love-and-revolution> . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Kreisky, E. (2014). Masculinity as an Analytical Category: Work in Progress. Kathleen Starck and Birgit Sauer (Ed.), In *A Man's World? Political Masculinities in Literature and Culture*. (11-23). Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Kurt, V. (2018). Özal'ın Dış Politikası: Uluslararası Siyaset, Değişim ve Süreklilik. *Muhafazakâr Düşünce*. 15, 157-171.
- Linders, N., Dudink, S. ve Spierings, N. (2022). "Masculinity and Sexuality in Populist Radical Right Leadership". *Politics and Gender*. 1-22 doi:10.1017/S1743923X22000265

- Löffler, M. (2020). Populist attraction: The symbolic uses of masculinities in the Austrian general election campaign 2017. *NORMA: The International Journal for Masculinity Studies*. 15(1): 10-25.
- Löffler, M., Luyt, R. ve Starck K. (2020). Political Masculinities and Populism. *Norma: International Journal of Masculinity Studies*, 15(1): 1-9.
- Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. *Çalışma ve Toplum*. 2(25), 13-40.
- Mao, X. (Summer 2017). The Religiosity of Populism: The Santified and Abused Power of the People. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 16(47), 62-75.
- Mardin, Ş. (2003). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maruska, J. H. (2010). When are states hypermasculine? Laura Sjoberg (Ed.), *Gender and International Security: Feminist Perspectives* in (235-255). New York, London: Routledge Press.
- Mathieu, N-C. (2015). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet. Helena Hırata, Françoise Lborie, Helene Le Doare, Daniele Senotier (Ed.). *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Mert, N. (1996). Merkez Sağa Sığmayan Part: Refah. *Birikim*. 91, 54-58.
- Meşe, E. (2016). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Messerschmidt, J. W. ve Messner, M. A. (2018). Hegemonic, Nonhegemonic and New Masculinity. James W. Messerschmidt, Patricia Yancey Martin, Michael A. Messner, Raewyn Connell (Ed.). *Gender Reckonings: New Social heory and Resarch*. New York: New York University Press.
- Miş, N. (03.06.2017). “FETÖ’cüler Savunmalarında “Darbenin Emir Komuta Zinciri İçerisinde Gerçekleştiğini Zannettik” Diyerek Neyi Amaçlıyorlar? “. <https://www.setav.org/fetoculer-savunmalarinda-darbenin-emir-komuta-zinciri-icerisinde-gerceklestigini-zannettik-diyeerek-neyi-amacliyorlar/> . Erişim Tarihi: 24.02.2023.
- Moffitt, B. (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasi Üslup ve Temsil*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mosse, G. L. (1998). *The Image of Manhood: The Creation of Modern Masculinity*. Oxford: Oxford University.
- Mostov, J. (2021). Populism is Always Gendered and Dangerous. *Frontiers in Sociology*. Vol: 5. doi: 10.3389/fsoc.2020.625385
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeis. *Goverment and Opposition*. 39(4), 541-563.
- Mudde, Cas (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Muhalefet İlişkileri Açısından ‘Vatan Cephesi’. Çalışma 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuş bildiri. Özü https://www.researchgate.net/profile/muhammed-sari/publication/330411758_demokrat_parti_donemi_basinina_gore_iktidar_muhaletet_iliskileri_acısından_vatan_cephesi/links/5c3ef19b458515a4c72991ed/demokra-t-parti-doenemi-basinina-goere-iktidar-muhaletet-iliskileri-acısından-vatan-cephesi.pdf . Erişim Tarihi: 19.10.2022
- Müller, J-W. (2017). *Popülizm Nedir?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutluer, N. (2008). *Cinsiyet Halleri: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Nagel, Joane (1998). Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making Nations. *Ethnic and Racial Studies*, 21(2), 242-269.
- Nagiyeve, Y. (2021). Suudi Arabistan- İran Rekabetinin Suriye İç Savaşı’na Etkisi. *UPA Strategic Affairs* 2. 2(2), 100-122. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi , Erişim Tarihi: 18.10.2022.
- Nagl-Docekal, H. (2009 Bahar). Feminist Felsefenin Geleceği. *Cogito: Feminizm*. Yapı Kredi Yayınları. 58, 220-224.

- Najmabadi, A. (2004). *Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak*. Ayşe Gül Altınay (Ed.), *Vatan Millet Kadınlar* (129-165) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nayek, M. (2006). Orientalism and 'Saving' Us State Identity After 9/11. *International Feminist Journal of Politics*. 8(1), 42-61.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları: Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi, Adnan Menderes, Cilt 4*. Ankara: TBMM Basımevi. https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt4.pdf
- Norocel, C. (2013). *Our People – a Tight–Knit Family Under the Same Protective Roof: A Critical Study of Gendered Conceptual Metaphors at Work in Radical Right Populism*. Helsinki: Department of Political and Economic Studies University of Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/42162/ourpeopl.pdf?1>
- Ongur, H. Ö. (2019). Performing Through Friday Khutbas Re-Industrialization of Religion in the New Turkey. *Third World Quarterly*. 434-452.
- Oran, B. (13.02.2020). *Agos Gazetesi*. "Emperyalizm ve Suriye Politikamız". <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23584/emperyalizm-ve-suriye-politikamiz> . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Oran, B. (2009a). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt 1: 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009b). Preface: A Proactive Policy with many Hunches on the Back. Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı (Ed.), *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy Under The Justice and Development Party*. İstanbul: Bilgi University Press.
- Osmanağaoğlu, H. (01.11.2014). "Başörtüsü ve Erkek Egemenliği Üstüne". *Sosyalistfeministkolektif.org*. <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/web-yazilari/basoertuesue-ve-erkek-egemenligi-uezerine/> Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- Ozan, E. (30.12.2016). *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*. "BOP Sürecinde Vekaleten Savaşlar ve Suriye Krizinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri". <https://www.ankasam.org/bop-surecinde-vekaleten-savaslar-ve-suriye-krizinin-turk-dis-politikasi-uzerindeki-etkileri/> . Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- Öney, S. (14.06.2016). *Birikim*. "İcat Edilen Bir Dış ve İç Sorun: Ayasofya". <https://birikimdergisi.com/haftalik/7729/icat-edilen-bir-dis-ve-ic-sorun-ayasofya> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Öniş, Z. ve Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era. *Turkish Studies*. 10(1), 7-24.
- Önsel, H. S. (2015). *İstanbul'da Kentsel Dönüşüm Süreçleri: 2002-2015*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Özbay, C. (2010). Neoliberalizm ve Erkekliğin Halleri. *Yeni Sol, Yeni Sağ*. 101, 101-132.
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu-Batı Dergisi*. 63, 185-204.
- Özbay, C. ve Soybakış, O. (2018). Political Masculinities: Gender, Power, and Change in Turkey. *Social Politics*. 2018, 1-24.
- Özbek, M. (2013). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (2012). Constitutions and Political System. Metin Heper ve Sabri Sayarı (Ed.), *The Routledge Handbook of Modern Turkey* (194-204) içinde. New York, London: Routledge.
- Özbudun, E. (2021). AKP at the Crossroads: Erdoğan's Majoritarian Drift. *South European Society and Politics* . 19(2), 155-167.
- Özbudun, E. ve Hale, W. (2010). *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The case of Turkey*. Routledge Press.
- Özcan, F. C. (2017). Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi. Mete Kaan Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1960li Yılları* (179-204) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Özcan, F. C. (2020). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. Mete Kaan Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950li Yılları* (39-67) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. ve Demirkanoğlu, Y. (2015). Türkiye'de Muhafazakâr Sağ Pencereden Kadına Bakış, *Kafkas üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(10), 223-248.
- Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal Biyografisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özdemir, Ö. (30.04.2022). *BBC Türkçe*. "Gezi Parkı eylemleri AKP'yi nasıl etkiledi?" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61278155> . Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- Özdemir, Ö. (30.04.2022). *BBC Türkçe*. "Gezi Parkı eylemleri AKP'yi nasıl etkiledi?" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61278155> . Erişim Tarihi: 11.10.2022.
- Özerim, M. G. (2018). Stretching, Opening or Sealing the Border: Turkish Foreign Policy Conceptions and Their Impact on Migration, Asylum and Visa Policies. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 20(2), 165-182.
- Özger, O. (2021). AKP Siyasetinde Popülist Bir İnşa Pratiği Olarak Milli İrade Söylemi. *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 8(1), 330-352.
- Özgün, Y. (2014). Muhafazakârlık: Patriyarka her daim. *Feminist Politika*. 22, 13-15.
- Özgün, Y. ve Ulusoy, D. (2011). Yeni Muhafazakârlık ve Kadın Cinayetleri. *Feminist Politika*. 12, 8-9.
- Özışık, F. U. (2021). The 'New Turkey' Narrative and The Hegemonic Struggle of Justice and Development Party and Erdoğan: A Gramscian Perspective (2002-2009). *Liberal Düşünce Dergisi*. 26(102), 215-240.
- Özkan, A. (2019). Burjuvazi ve Muhafazakâr Kimliğin Son Dönem Türkiye'sine Yansımaları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 10(17), 1736-1751.
- Özkan, B. (2021). Soğuk Savaş'ta Türkiye Müesses Nizamı ile Siyasal İslam'ın Kutsal İttifakı. Behlül Özkan ve Tolga Gürakar (Ed.), *Türkiye'de Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (122-166). Tekin Yayınevi.
- Özkan, B. ve Gürakar, T. (2021). *Türkiye'de Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon*. Tekin Yayınevi.
- Özman, A. ve Coşar, S. (2021). *Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet: Edebiyat, Medya, Siyaset*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özman, A. ve Yazıcı Yakın, A. (2012). Anti Komünist Fantaziler: Doğa, Toplum, Cinsellik. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürtan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri* (105-135) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztan, E. (2014). Türkiye'de Ailelilik, Biyosiyaset ve Toplumsal Cinsiyet Rejimi. *Toplum ve Bilim*. 130, 176- 188.
- Öztan, E. (2015). Kutsal Çatı olarak Yeni Türkiye'de Aile. *Feminist Politika*. 26, 38-39.
- Öztan, E. (2021). Ailelere Musallat Olan Otoriter Siyaset ve AKP Aileciliğinin Çıkmazları. *Birikim*. 387-388, 21-31.
- Öztan, G. G. (24.03.2014). "Sağın Slogan Repertuarı ve AKP". *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/print/154375-sagin-slogan-repertuari-ve-akp> . Erişim Tarihi: 04.11.2022.
- Öztan, G. G. (2012). Türk Sağında Devlet Fetişizmine Dair. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan (Ed.) (425-458) içinde, *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, A. E. (2016). Turkey's Diyanet Under AKP Rule: From Protector to Imposer of the State Ideology. *Southeast European and Black Sea Studies*. 16(4), 619- 635.
- Öztürk, K. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*. İstanbul: Ak Yay Yayınları.
- Par, K. (01.07.2018). *T24*. "Prof. Yılmaz Esmer: Erdoğan'ın seçmenle kurduğu bağı CHP liderleri bir türlü kuramadı". <https://t24.com.tr/haber/prof-yilmaz-esmer-erdoganin-seccmenle-kurdugu-bagi-chp-liderleri-bir-turlu-kuramadi,664271>. Erişim Tarihi: 14.10.2022.

- Parlak, İ. ve Uz, P. (2015). Mağdur /Mazlumdan Mağrur/Muktedir 30 Mart Seçimleri. *Düşünen Siyaset (Birikimler-II)*. 30, 69-106.
- Pascoe, C.J ve Bridges, T. (2016). *Exploring Masculinities: Identity, Inequality, Continuity and Change*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Pease, B. (2017). Globalizing Privilege. Michael S. Kimmel and Abby L. Ferber (Ed.), (103-117) in. *Privilege*. Westview Press.
- Phelps, R. H. (1963). Before Hitler Came: Thule Society and Germanen Orden. *The Journal of Modern History*. 35(3), 245-261.
- Piper, T. (2022). #NoJusticeNoLeBron and the persistence of messianic masculinity in Black Athlete Activism. *International Journal of Communication*. 16.
- Polatdemir, A. (2017). Türkiye'deki Kadın Hareketlerinin Farklı Şehirlerde Karşılaştırılması. Araştırma Projesi. https://www.uni-bremen.de/fileadmin/userupload/fachbereiche/fb12/fb12/pdf/A-IB/Forschungsergebnisse/III.3.A.Polatdemir_TR.pdf
- Poyraz, E. (2010). *Takunyali Führer*. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Rabasa, A. ve Larrabee, F. S. (2008). *The Rise of Political Islam*. Rand Cooperation.
- Reeser, T. W. (2010). *Masculinities in Theory*. Wiley and Blackwell Publications.
- Rose, S. O. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Nedir?* İstanbul: Can Yayınları.
- Rumelili, B. ve Adisönmez, U. C. (2020). Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni Bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 17(66), 23-39.
- Saini, A. (2022). *AlttaKiler: Bilim, Kadınları Nasıl Yanlış Anladı?* Minotor Kitap.
- Saktanber, A. (2001). Kemalist Kadın Hakları Söylemi. Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*. Cilt 2, (323-333) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sallan-Gül, S. ve Kahya, N. (2021). Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 42(1), 181-198.
- Sancar, S. (06.12.2021). Gazete Duvar. İstanbul sözleşmesi sonrası kadın hakları yeni yol haritası için hasar tespiti. <https://www.gazeteduvar.com.tr/istanbul-sozlesmesi-sonrasi-kadin-haklari-yeni-bir-yol-haritasi-icin-hasar-tespiti-1-haber-1544312> Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sandal-Önay, E. (21.09.2019). Evrensel Gazetesi. "Anneliğin siyaseti ya da kimin 'ana'lığı daha kutsal?". <https://www.evrensel.net/haber/387304/anneligin-siyaseti-ya-da-kimin-analigi-daha-kutsal>. Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- Sandal, H. ve Arslan, S. (21.11. 2015). *Yeni Özgür Politika. Farqin'de Devletin "Duvar Yazısı" halleri*. <http://yeniozgurpolitika.com/index.php?rupel=nuce&id=484388> . Erişim Tarihi: 02.02.2020.
- Saraçgil, A. (2005). *Bukalemun Erkek: Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saraçoğlu, C. (2013). AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik. *Alternatif Politika*. 5(1), 52-68.
- Sarı, B. (03.03.2016). Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Düşüncenin Doğuşu ve Değiştirdiği Devlet-Toplum İlişkileri Ekseninde Değerlendirilmesi. *Proceedings of International Turgut Ozal Symposium*. 28-40.

- Sauer, B. (2020). Authoritarian Right Wing Populism as Masculinist Identity Politics: The role of affects. Gabriele Dietze and Julia Roth (Ed.). *Right Wing Populism and gender: European Perspectives and beyond*, (eds.) içinde (23-39). Transcrip Press.
- Savran, S. (2011). *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri: 1908-1980*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Sayan-Cengiz, F. (2021). Popülist Siyasette Hegemonik Erkeklik ve Hegemonik Kadınlık: Marine le Pen ve Popülist Radikal Sağın Cinsiyeti. *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 8(1), 269-288.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı*. İstanbul: Metis Yayınları
- Scott, J. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*. 91(5). 1053-1075.
- Selçuk-Şirin, F. (2010). Ulus Devlet İnşasında Bir Aydın: Falih Rıfkı Atay. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 10(1), 137-148.
- Selek, P. (2010). *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: iletişim Yayınları.
- Şenol-Cantek, F. (2017). “Bir ‘Korkunç Yenge’ Prototipi olarak Semra Özal”. Mustafa Çiftçi ve Tanıl Bora (Ed.). *Yengeler Cumhuriyeti* (109-130) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serdar, A. (2019). Military Coups in Turkey and Effects of Last Military Coup Attempt on Turkey’s Economy. *Journal of Current Research on Social Sciences*. 9(4), 15-26.
- Şerifsoy, S. (2004). Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950. Ayşe Gül Altınay (Ed.), *Vatan Millet Kadınlar* (167-200) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevinç, M. (13.12.2020). *Diken*. “Laik Cumhuriyet Laik miydi?”. <https://www.diken.com.tr/laik-cumhuriyet-laik-miydi/> Erişim Tarihi:18.10.2022
- Shils, E. (2002). Merkez ve Çevre. *Türkiye Günlüğü*. 70, 86-96.
- Sirman, N. (1989). Feminism in Turkey: A Short History. *New Perspectives on Turkey*. 3, 1-34.
- Sirman, N. (2002). *Kadınların Milliyeti. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, cilt:4*. 226-244.
- Sığın, A. ve Canatan, A. (2018). Connell’in “Erkeklikler” Teorisinde İşbirlikçi Erkek, Madun Erkek ve Marjinal Erkek: Hegemonik Erkekliğin Kavramsal Hegemonyası. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 32, 163-175.
- Sjoberg, L. ve Via, S. (2010). *Gender, War and Militarism: Feminist Perspective*. Praeger Publications.
- Sperling, V. (2016). Putin’s Macho Personality Cult. *Communist and Post- Communist Studies*. 49(1): 13–23.
- Spivak, G. C. (2016). *Madun Konuşabilir mi?* Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sünbuloğlu, N. Y. (2013). *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)ler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suveren, Y. (2014). Türkiye’de Sağ-Muhafazakâr Siyasetçilerin Devleti Algılama Yordamları Üzerine Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(4), 139-151.
- Tarcan, P. (02.03.2021). *Bianet*. “Siyaset dili: Erdoğan, Soylu, biraz da Trump”. <https://m.bianet.org/bianet/militarizm/240134-siyaset-dili-erdogan-soylu-biraz-da-trump> Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- Taşkın, Y. (2004). Muhafazakâr Bir Proje Olarak Türk-İslam Sentezi. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık. Cilt 5*, (381-401) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM Tutanak Dergisi (02.06.1950), Cilt:1, Dönem:9, Toplantı: Olağan. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm09001005.pdf> Erişim Tarihi:21.10.2022.

- TBMM Tutanak Dergisi (19.11.1951), Cilt: 10, Dönem: 9, Toplantı:2. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d09/c010/gcz09010006.pdf> .Erişim Tarihi: 20.10.2022.
- TBMM Tutanak Dergisi (26.11.1951), Cilt:10, Dönem:9, Toplantı:2. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c010/tbmm09010009.pdf> Erişim Tarihi: 21.10.2022.
- TBMM Tutanak Dergisi (28.11.1952), Cilt: 17, Dönem: 9, Toplantı: 3, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c017/tbmm09017010.pdf> . Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- TBMM Tutanak Dergisi (28.11.1952), Cilt: 17, Dönem: 9, Toplantı: 3, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c017/tbmm09017010.pdf> . Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi (07.03.1954), Cilt: 29, Devre: 9, İçtima: 4. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/tbmm09029060.pdf> . Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi (15.11.1954), Cilt:2, Devre: 10, İçtima: 1. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c002/tbmm10002004.pdf> Erişim Tarihi: 24.10.2022
- TBMM Zabıt Ceridesi (15.11.1954), Cilt:2, Devre: 10, İçtima:1. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c002/tbmm10002004.pdf> Erişim Tarihi:24.10.2022
- TBMM Zabıt Ceridesi (18.06.1956), Cilt:12, Devre: 10, İçtima: 2. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c012/tbmm10012078.pdf> Erişim Tarihi:24.10.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi (23.11.1959), Cilt 5, Devre: 11, İçtima: 2 <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c005/tbmm11005006.pdf> Erişim Tarihi: 14.12.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi (30.06.1954), Cilt: 1, Devre: 10, İçtima: F. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001015.pdf>. Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi (30.06.1954), Cilt:1, Devre: 10, İçtima: F <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001015.pdf> Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Tarihçe. <https://www.aile.gov.tr/bakanlik/hakkinda/tarihce/>. Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (04.11.2022). “Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesi’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/141531/uluslararasi-kadin-ve-adalet-zirvesi-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (04.12.2021). “Siirt’e Yapımı Tamamlanan Projelerin Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/133782/siirt-e-yapimi-tamamlanan-projelerin-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (02.10.2022). “Pendik-Sabiha Gökçen Metro Hattı Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139958/pendik-sabiha-gokcen-metro-hatti-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (03.12.2022). “Şanlıurfa Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/141994/sanliurfa-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>. Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (04.10.2022). “Mevlid-i Nebi Haftası Açılış Programı ile Uluslararası Hafızlık ve Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Yarışması Ödül Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139975/mevlid-i-nebi-haftasi-acilis-programi-ile-uluslararasi-hafizlik-ve-kur-an-i-kerim-i-guzel-okuma-yarismasi-odul-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (05.06.2016). “KADEM Yeni Hizmet Binası Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/45497/kadem-yeni-hizmet-binasi-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma>. Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (05.07.2020). “Hidroelektrik Üretim Tesislerinin Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120582/hidroelektrik-uretim-tesislerinin-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (05.12.2021). “Siirt Demokrasi Konuşmaları Programı’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/133795/siirt-demokrasi-konusmalari-programi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (06.11.2019). “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 70. Yıl Kutlama Töreninde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/112446/ankara-universitesi-ilahiyat-fakultesi-70-yil-kutlama-torende-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (08.10.2022). “Balıkesir Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma.” <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/140066/balikesir-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (09.01.2020). “Engelli Vatandaşlarımızın ve Devlet Korumasından Yararlanmış Gençlerimizin Kamu Kurumlarına Yerleştirilmesi Töreninde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/115241/engelli-vatandaslarimizin-ve-devlet-korumasindan-yararlanmis-genclerimizin-kamu-kurumlarina-yerlestirilmesi-torende-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (09.02.2021). “Milli Uzay Programı Tanıtım Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/124875/milli-uzay-programi-tanitim-toplantisi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (09.09.2019). “Önder İmam Hatipliler Buluşmasında Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/109575/onder-imam-hatipliler-bulusmasinda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (10.10.2019). “Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısında Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/111036/genisletilmis-il-baskanlari-toplantisinda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (11.06.2022). “Van’da Gençlik Buluşması’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/138386/van-da-genclik-bulusmasi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (11.10.2016). “9. Avrasya İslam Şûrası Açılışında Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/53559/9-avrasya-islam-srasi-acilisinda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (11.12.2019). “Uluslararası Yerel Yönetimlerde 6. Kadın Şûrası’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/113920/uluslararasi-yerel-yonetimlerde-6-kadin-s-rasi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 02.11.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (14.09.2022). “105 Yeni Yurt Binası Resmi Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139689/105-yeni-yurt-binasi-resmi-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (15.10.2021). “Yeniden Açılışının 70. Yılında İmam Hatip Okulları ve Türkiye’de Din Eğitimi Sempozyumu’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/130972/yeniden-acilisinin-70-yilinda-imam-hatip-okullari-ve-turkiye-de-din-egitimi-sempozyumu-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (16.11.2019). “Sağlık Sosyal Güvenlik Merkezleri Toplu Açılış Töreninde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/113560/saglik-sosyal-guvenlik-merkezleri-toplu-acilis-torende-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (17.02.2015). “İkinci Muhtarlar Toplantısında Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2991/ikinci-muhtarlar-toplantisinda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (17.02.2021). “Kabine Toplantısı’nın Ardından Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/124956/kabine-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 14.02.2023.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (17.02.2022). “Büyük ve güçlü Türkiye güneşinin doğuşu çok yakındır” <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/135700/-buyuk-ve-guclu-turkiye-gunesinin-dogusu-cok-yakindir-> . Erişim Tarihi: 14.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (18.12.2020). “Kâğıthane Meydanı Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/konusmalar/?&page=13> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (19.12.2022). “Kadın Emeği Zirvesi’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/142180/kadin-emeği-zirvesi-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 06.03.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (20.05.2022). “Darülaceze Sosyal Hizmet Şehri Temel Atma Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/138043/darulaceze-sosyal-hizmet-sehri-temel-atma-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (20.08.2022). “Manisa Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139183/-manisa-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (22.07.2022). “41 Ayda 41 Eser Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/138810/41-ayda-41-eser-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma-> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (22.10.2022). “Malatya Sivil Toplum Kuruluşları ve Sektör Temsilcileri ile Buluşma Programı’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/140351/malatya-sivil-toplum-kuruluslari-ve-sektor-temsilcileri-ile-bulusma-programi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (23.10.2021). “Kadınlarla Büyük Türkiye Yolunda” Programında Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/131108/-kadinlarla-buyuk-turkiye-yolunda-programinda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (23.10.2022). “Diyarbakır Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/140360/diyarbakir-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (24.11.2014). “Uluslararası Kadın ve Adalet Zirvesinde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2959/uluslararasi-kadin-ve-adalet-zirvesinde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (25.04.2015). “MÜSİAD 23. Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/32122/musiad-23-genel-kurulunda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (25.07.2020). “Amasya Çevre Yolu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120719/amasya-cevre-yolu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (25.09.2022). “İstanbul Ticaret Odası 140. Yıl Özel Ödülleri Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139844/istanbul-ticaret-odasi-140-yil-ozel-odulleri-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (26.11.2022). “Konya Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/141862/cumhurbaskani-erdogan-konya-da-toplu-acilis-torenine-katildi> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (27.04.2022). Sivil Toplum Kuruluşlarının Temsilcileri ile İftar Programı’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/136698/sivil-toplum-kuruluslarinin-temsilcileri-ile-iftar-programi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (30.01.2022). “Trabzon Gençlerle Söyleşi Programı”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/135571/trabzon-genclerle-soylesi-programi> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı, (31.10.2022). “Battalgazi Devlet Hastanesi, Hekimhan Tünelleri ve Diğer Projelerin Toplu Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/140350/-battalgazi-devlet-hastanesi-hekimhan-tunelleri-ve-diger-projelerin-toplu-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (31.08.2022). “Milli Savunma Üniversitesi Deniz ve Hava Harp Okulu Diploma Alma ve Sancak Devir Teslim Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2936/birlesmis-milletler-69uncu-genel-kurulu-genel-gorusmelerinde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (04.03.2020). “AK Parti Grup Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/konusmalar/?&page=17> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (04.10.2022). “Mevlid-i Nebi Haftası Açılış Programı ile Uluslararası Hafızlık ve Kur’an-ı Kerim’i Güzel Okuma Yarışması Ödül Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/139975/mevlid-i-nebi-haftasi-acilis-programi-ile-uluslararasi-hafizlik-ve-kur-an-i-kerim-i-guzel-okuma-yarismasi-odul-toreni-nde-yaptiklari-konusma> Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (08.03.2020). Türkiye’nin Kahraman Kadınları Programı’nda Yaptıkları Konuşma. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/116964/turkiye-nin-kahraman-kadinklari-programi-nda-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (18.12.2017). “Göçmenler Konusunda Başımız Ne Kadar Dikse, Kendilerini Gelişmiş Ülke Olarak Tanımlayanların Başı O Kadar Eğik”. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87779/gocmenler-konusunda-basimiz-ne-kadar-dikse-kendilerini-gelismis-ulke-olarak-tanimlayanlarin-basi-o-kadar-egik.html> Erişim Tarihi: 29.10.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (24.09.2014). “Birleşmiş Milletler 69’uncu Genel Kurulu Genel Görüşmelerinde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2936/birlesmis-milletler-69uncu-genel-kurulu-genel-gorusmelerinde-yaptiklari-konusma> Erişim Tarihi:13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (28.03.2022). “Kabine Toplantısı’nın Ardından Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/136296/kabine-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma> Erişim Tarihi: 13.02.2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (10.02.2016). “20. Muhtarlar Toplantısı’nda Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/38785/20-muhtarlar-toplantisinde-yaptiklari-konusma> . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (08.07.2021). “A400M FASBAT Uçak Bakım Tesisleri Açılış Töreni’nde Yaptıkları Konuşma”. <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/128626/a400m-fasbat-ucak-bakim-tesisleri-acilis-toreni-nde-yaptiklari-konusma> Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- Tekelioğlu, O. (2006). *Pop Yazılar: Varoştan Merkeze Yürüyen Halk Zevki*. Telos Yayınları.
- Tekin, A. R. (2017). Necmettin Erbakan Kimlik, Siyaset ve Dış Politika. *Turkish Studies*. 12(8), 211-246.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender and International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.
- Timur, T. (2014). *AKP’nin Önlenebilir Karşı Devrimi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlılık: Hınç, Nostalji, Narsizim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toktaş, Ş. ve Kurt, Ü. (2010). The Turkish Military’s Autonomy, JDP Rule and the EU Reform Process in the 2000s: An Assessment of the Turkish Version of Democratic Control of Armed Forces (DECAF). *Turkish Studies*. 11(3), 387-403.
- Tol, U. ve Bora, T. (2009). Siyasal Düşünce ve Erkeklik Dili. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. Cilt: 9, (825-836) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tolay, J. (2016). Mass Migration and Images State Power: Turkey’s Claim to the Status of a Responsible Rising Power. *Rising Powers Quarterly*. 1, 135-149.

- Toplum-Bilim Dergisi. (2004). Erkeklik Sayısı. 101.
- Toprak, Z. (2014). *Türkiye’de Popülizm: 1908-1923*. İstanbul: Doğan Kitap.
- True, J. (2018). Bringing Back Gendered States: Feminist Second Image Theorizing of International Relations. Parashar, Swati; J. Ann Tickner and Jacqui True (Ed.). *Revisiting Gendered States: Feminist Imaginings of the State in International Relations* in (33–50). New York: Oxford University Press.
- Tuğrul, S. (2014). *Canım Sana Feda: Yeni Zamanların Kutsallık Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuğtan, M. A. (2021). Soğuk Savaş ve Türkiye’de Siyasal İslam’ın Yükselişi: 1945-1970. Behlül Özkan ve Tolga Gürakar (Ed.), *Türkiye’de Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (71-121) içinde. Tekin Yayınevi.
- TUİK (2021). İstatistiklerle Kadın. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635> . Erişim Tarihi: 16.03.2021.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)* 4. Kitap/ 2. Bölüm. Bilgi Yayınevi.
- Türk, H. B. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim*. 112, 119-146.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türk, H. B. (2017). A glance at the constitutive elements of the leader-centered Perspective. *Turkish politics*.18(4), 601-623. <https://doi.org/10.1080/14683849.2017.1326824>
- Türk, H. B. (2018). Populism as a Medium of Mass Mobilization: The Case of Recep Tayyip Erdoğan. *International Area Studies Review*, 21(2), 150-168.
- Türkeş, A. (2017). *Millî Doktrin 9 Işık*. İstanbul: Bilge Karınca.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (27.02.2020). “Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Siyaset demek ülke için eser üretmek, millete hizmet etmek demektir”. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-siyaset-demek-ulke-icin-eser-uretmek-millete-hizmet-etmek-demektir> . Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (27.10.2022) “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”. <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>. Erişim Tarihi: 27.10.2022.
- Twitter. (01.07.2013). “İbrahim Melih Gökçek: Hüseyin Aygün sen gay mısın? Yanlış anlama sadece merak ediyoruz... Tunceli’de de merak ediyorlarmış...” <https://twitter.com/06melihgokcek/status/351680979544449025> . Erişim Tarihi: 02.11.2022
- Uğur Balcı, A. (2021) Byung-Chul Han: Psikopolitika Kitap İncelemesi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(12): 143-146.
- Uluç, V. (2014). Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 12(23), 107-140.
- Ulutaş, U. (18.03.2014). *Aljazeera Türk*. “Türkiye, Suudi Arabistan ve Orta Doğu’da değişim”.<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-suudi-arabistan-ve-orta-doguda-degisim>. Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Ünal, D. (2021). The Culture and Politics of Populist Masculinities. Outi Hakola, Janne Salminen, Juho Turpeinen, and Oscar Winberg (Ed.). *The Masculinist Restoration Project in the Rhetoric of Anti-Gender Movements: The Case of Turkey*. (67-88). Lexington Books.
- Ünder, H. (2001). Atatürk İmgesinin Siyasi Yaşamdaki Rolü. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm Cilt 2, (138–55) içinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uskan, A. (02.02.2017). *Bianet*. “1987: Allah Referandumunuzu Versin”. <https://bianet.org/bianet/siyaset/183224-1987-allah-referandumunuzu-versin>. Erişim Tarihi:26.10.2022.

- Uzgel, İ. (14.06.2015). *Ayrıntı Dergi*. “AKP Dış Politikası ve Orta Doğu’da Yeni Osmanlı Tahayyülün Çöküşü”. <https://ayrintidergi.com.tr/akp-dis-politikasi-ve-ortadoguda-yeni-osmanlici-tahayyulun-cokusu/>. Erişim Tarihi: 27.10.2022.
- Uzgel, İ. (2013). Arap Bahan ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi. Bakın Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası, Cilt:3 2002-2012*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Uzgel, İ. ve Yaramış, V. (2010). Özal’dan Davutoğlu’na Türkiye’de Yeni Osmanlı Arayışlar. *Doğudan*. 16, 36-49.
- Volkan, V. (1999). *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Wadley, J. D. (2010). Gendering the state: performativity and protection in international security. Lauro sjoberg (Ed.). *Gender and International Security: Feminist Perspectives* (38-58) in. Routledge Press.
- Walby, Sylvia (2004). *Kadın ve Ulus*. Ayşe Gül Altınay (Ed.), Vatan Millet Kadınlar (35-63) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2008). *Bürokrasi ve Otorite*. Üçüncü Baskı. Ankara: Adres Yayınları.
- White, J. (2010). Fear and Loathing in the Turkish National Imagination. *New Perspectives on Turkey*. 42, 215-236.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2020). *Tarihte Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Wittig, M. (2009 Bahar). Kadın Doğulmaz. *Cogito: Feminizm*. Yapı Kredi Yayınları. 58, 193-201.
- Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. Sage Publication.
- Yalçın, S. (2012). *Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltelen Bir Siyasal Liderin Portresi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yanık, L. K. (2011). Constructing Turkish “Exceptionalism”: Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy. *Political Geophrapy*. 30(2), 80-89.
- Yankaya, D. (2018). *Yeni İslami Burjuvazi: Türk Modeli*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yardımcı, Mehmet (2008). Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Kına. *Folklor ve Edebiyat*. 14(54), 81-95.
- Yaşlı, F. (01.03.2011). Sol TV. “Hepsi Erbakan’ın Paltosundan Çıktı”. <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/fatih-yasli/hepsi-erbakan-in-paltosundan-cikti-39778> . Erişim Tarihi: 20.11.2022.
- Yaşlı, F. (2014). *Akp, Cemaat, Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. Yordam Kitap.
- Yavuz, Hakan (2005). *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Millî Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yavuz, H. (2020). *Nostalgia for the Empire: The Politics of New Ottomanism*. Oxford University Press.
- Yeldan, E. (2014). Üretim, Bölüşüm ve Büyüme Dinamikleri Açısından 70’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi. Erik Jan Zürcher (Ed.), *Modernizmin Yansımaları: 70’li yıllarda Türkiye*. (31-67) içinde. Efil Yayınevi.
- Yeşilbağ, M. (18.01.2015). AKP ve Postkolonyal Çalışmalar. *Sol Gazetesi*. <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/melih-yesilbag/akp-ve-postkolonyal-calismalar-105562>, Erişim Tarihi: 19.10.2022.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2011). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(9), 9-34.
- Yetişkin, E. (2010). Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar. *Toplum Bilim: Postkolonyal Düşünce Özel Sayısı*. 25, 15-20.
- Yetkin, M. (2020). *Meraklısı için Darbeler Kitabı*. İstanbul: Doğan Kitap
- Yıldırım, E. (1999). 28 Şubat Karşısında FB: Sağcılarda Meşruiyet Arayışı. *Birikim*. 122-Haziran. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-122-haziran-1999/2316/28-subat-karsisinda-fp-sagcilasma-mesruiyet-arayisi/5805> Erişim Tarihi: 26.10.2022.

- Yıldırım, K. ve Erdağı, B. (04.05.2017). T24. “Büyük Gerileme: Neoliberalizmin krizi ve sağ popülizmin yükselişi”. <https://t24.com.tr/k24/yazi/buyuk-gerileme,1214> Erişim Tarihi: 06.11.2022.
- Yıldırım, R. (05.12.2018). “Beyaz Saray’da Görücüye Çıkan Sarışın Güzel Kadın”. <http://rahmi-yildirim.blogspot.com/2018/12/beyaz-sarayda-gorucuye-cikan-sarisin.html>. Erişim Tarihi: 16.03.2023.
- Yıldırım, Y. (2011). Hacivat karagöz Neden Ölmüyor? Türkiye’de Süreklilik Arz Eden Bir İdeolojinin Serencamı. *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/guncel/1076/hacivat-karagöz-neden-olmuyor-türkiye-de-sureklilik-arz-eden-bir-ideolojinin-serencami> Erişim Tarihi: 24.10.2022.
- Yıldırım, S. (2012). Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürtan Öztan (Ed.), *Türk Sağı: Mitler Fetişler Düşman İmgeleri* (47-73) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2018). Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında “informel” bir demokrat: Turgut Özal’dan kalan. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 15(55), 39-56.
- Yıldız, M. (2017). Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın Politik Vizyonunun Etkisi. *Turkish Studies*. 12(8), 355-366.
- Yılmaz-Elmas, F. (2020). EU’s Global Actorness in Question: A Debate Over the EU-Turkey Migration Deal. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 17(68), 161-177.
- Yılmaz, N. (2010). Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye’nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri. Burhanettin Duran ve Kemal İnat (Ed.). *Türk dış politikası yyllığı 2010*, SETA Yayınları.
- Yırtıcı, H. (27.02.2020). *Gazete Duvar*. “Taksim Camisi: Yanlış yere yanlış yapı”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/02/27/taksim-cami-yanlis-yere-yanlis-yapi>. Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Young, I. M. (2003). The Logic of Masculinist Protection: Reflection on the Current Security State. *Signs*. 29(1), 1-25.
- Youtube. (25 Nisan 2017). “12 Mart Belgeseli 5. Bölüm | Demir-El | 32.Gün Arşivi”. <https://www.youtube.com/watch?v=vXbqTm8ySpE> . Erişim Tarihi: 26.10.2022
- Youtube. (25 Nisan 2017). “12 Mart Belgeseli 7. Bölüm | Başkaldırı | 32.Gün Arşivi”. <https://www.youtube.com/watch?v=KsYnMkM-HA4> Erişim Tarihi:26.10.2022
- Youtube. (25 Nisan 2017). “12 Mart Belgeseli 9. Bölüm | Muhtıra | 32.Gün Arşivi”. <https://www.youtube.com/watch?v=W9yJqu1BM2U>. Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- Youtube. (23.08.2022). “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas’ı Karşılıyor”. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=bZlJnEUoO30> . Erişim Tarihi: 14.12.2022.
- Youtube. (05.04.2017). “Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Ey katil Esed, sen bu çocukların ahından nasıl kurtulacaksın" https://www.youtube.com/watch?v=bfQ_SasshVQ. Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Youtube. (16.06.2022). “Erdoğan Yunanistan'a "Ulan haddini bil. Sen kimsin çılgın Türkleri tanıyacaksın! Gereğini yaparız!". <https://www.youtube.com/watch?v=WNLfEyz5HtE>. Erişim Tarihi: 13.10.2022.
- Youtube. (26.05.2021). “Recep Tayyip Erdoğan: Gelin Hanım'a memleketim Rize'de görüldüğü gibi gayet güzel bir ders veriliyor”. <https://www.youtube.com/watch?v=s26q4aPqmyo>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- Youtube. (26.05.2021). “Recep Tayyip Erdoğan: Gelin Hanım'a memleketim Rize'de görüldüğü gibi gayet güzel bir ders veriliyor”. <https://www.youtube.com/watch?v=s26q4aPqmyo>. Erişim Tarihi: 12.10.2022.
- Youtube. (16.09.2015). “Recep Tayyip Erdoğan'ın başlattığı "Şerefsiz" Polemiği” <https://www.youtube.com/watch?v=wJ5N-dsqAGE> . Erişim Tarihi: 14.10.2022.

- Youtube. (08.10.2018). “34 Yerde ‘BOP Eş başkanayım’ dediği saptandı”. <https://www.youtube.com/watch?v=4r4AVfGFUEc> . Erişim Tarihi: 27.10.2022.
- Youtube. (18.08.2021). “Adını Koyalım: Taliban’dan Bize Ne? Diyebilir miyiz?”. https://www.youtube.com/watch?v=J2fpF_mOiks Erişim Tarihi: 27.10.2022
- Youtube. (20.04.2017). “Demirkırat Belgeseli 4. Bölüm | İktidar | 32.Gün Arşivi”. https://www.youtube.com/watch?v=_kVCHHB RuSE Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- Youtube. (21.07.2016). “Her Türlü Milliyetçiliği Ayaklar Altına Aldık”. https://www.youtube.com/watch?v=tlPsRL_Kc_0 . Erişim Tarihi: 01.11.2022.
- Youtube. (19.02.2008). “Öfke de bir hitabet sanatıdır, Bölüm 1”. (https://www.youtube.com/watch?v=2n5U40i_K04 . Erişim Tarihi: 13.02.2023.
- Youtube. (07.06.2009). “Prof. Dr. Necmettin Erbakan; Avrupa Birliği Dedğin Ne Senin Be.”. <https://www.youtube.com/watch?v=BVXQUahcCLk>. Erişim Tarihi:13.10.2022.
- Youtube. (19.08.2022). “Şam’a Gidecek, Emevi Camii’nde Namazımızı Kılacağız.” <https://www.youtube.com/watch?v=AwMli33lpZg> . Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Youtube. (11.06.2011). “Erdoğan ve Gâvur Sorunu: "Ne Yahudiliğimiz kaldı (...) ne affedersiniz Rumluğumuz..." <https://www.youtube.com/watch?v=aw-jytKqICg> Erişim Tarihi: 05.11.2022.
- Youtube. (13.04.2021). “Ne milliyetçiliği ağzına almaya ne de adamım diye ortalıkta dolaşmaya hakkı vardır”. <https://www.youtube.com/watch?v=ehr6HDprAW0> . Erişim Tarihi: 02.11.2021.
- Yuval-Davis, N. (2007). *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zarakol, A. (2011). *After Defeat: How the East Learned to Live with the West*. Cambridge University Press.
- Zarakol, A. (2012). *Yenilgiden Sonra: Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi?* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Zihnioglu, Y. (2001). Askeri Patriarka mı İslamcı Patriarka mı? *Pazartesi: Kadınlara Mahsus Gazete*, 71, 2-4.
- Zürcher, E. J. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası: Jön Türkler*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.